

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 1

А

Львів
1994

Перший випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнопорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 475 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в українській історичній лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. Д.Гришчишин (відп. ред.),
к.ф.н. У.Єдліська, д.ф.н. Я.Закревська,
к.ф.н. Р.Керста, д.ф.н. Л.Полога,
к.ф.н. М.Чікало (секретар)

Редактори 1-го випуску
Д.Гришчишин, Л.Полога

Рецензенти

д.ф.н. Т.Возний, к.ф.н. В.Карпова

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип. / НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. Д.Гришчишин.
Вип. I. А
Укладачі О.Захарків, Р.Керста,
О.Федик.-
Львів, 1994. - 152 с.

Від редакційної колегії:

Перший випуск уклали кандидати філол. наук:
О.Захарків (азбука-апостоловъ), Р.Керста (а-азали),
О.Федик (апостолский-аомиланы)

Технічну роботу виконувала А.Рибка

Випуск до видання підготували У.Єдліська,
М.Чікало

Комп'ютерна верстка - З.Матчак

Комп'ютерний набір - О.Тріль

Консультували: акад. Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кануба,

к.ф.н. І.Ощипко, к.ф.н. З.Терлак

Редакційна колегія складає щиро подяку рецензентам і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями та допомогою на різних етапах праці спричинився до підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290008, Львів, вул.Витвиценка, 24.
Відділ української мови Інституту
українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-0954-2

ПЕРЕДМОВА

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. створюється групою наукових працівників відділу мовознавства Інституту суспільних наук, з 1993 р. Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича НАН України. Він є хронологічним продовженням двотомного Словника староукраїнської мови XIV-XV ст., укладеного в цій самій науковій установі під керівництвом проф.Лукії Гумецької й опублікованого у 1977-1978 рр.

Робота над Словником української мови XVI - першої половини XVII ст. почалася в 1975 р. від виявлення, аналітичного дослідження і добору пам'яток, які мали увійти в канон джерел майбутнього словника. Протягом трьох років в архівах та рукописних відділах бібліотек України (Києва, Львова, Харкова, Одеси, Чернівців, Ужгорода), Росії (Москви, Санкт-Петербурга), Литви (Вільнюса) працювали в основному автори попереднього словника: Дмитро Гринчиншин, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Мiron Опинкевич, Лев Полюга, Марта Сенів, Михайло Худан, а також Ярослава Закревська, Надія Остап, Ольга Федик. Мовний аналіз пам'яток здійснювала також проф. Лукія Гумецька.

У підборі матеріалу авторському колективі надавали допомогу вчені інших наукових осередків: професори Степан Бевзенко, Олекса Горбач, Йосип Дзендзелівський, Михайло Жовтобрюх, кандидати філологічних наук Уляна Єдрінецька, Олег Купчинський, Ігор Мицько, Петро Тимошенко, Федір Ткач, Інна Чепіга, за що редакційна колегія складає їм щиро подяку.

У 1978-1981 роках авторський колектив, поповнений молодими співробітниками, в основному працював над розписуванням пам'яток і створенням

картотеки, яка поповнювалась і в наступні роки, уже в процесі укладання словникових статей, у зв'язку з виявленням не відомих раніше пам'яток. Всього картотека нараховує понад 750 тисяч карток-цитат. Над її створенням працювали: Ганна Воїтів, Дмитро Гринчиншин, Роман Гринько, Ярослава Закревська, Олександра Захарків, Іван Керницький, Розалія Керста, Богдана Крива, Ольга Кривницька, Мiron Опинкевич, Надія Остап, Роман Остап, Лев Полюга, Марта Сенів, Ольга Федик, Михайло Худан, Марія Чікало. У підготовці картотеки в різні періоди брали участь Лариса Гонтарук, Валентина Зезіна, Агафія Рибка, Зеновій Терлак, Валентина Черняк, студенти філологічного факультету Львівського університету ім.І.Франка Ганна Женчук, Галина Ленчук, Микола Пересада, Олександр Тяптіп.

Паралельно з укладанням картотеки опрацьовувалась інструкція для укладання Словника, в якій з'ясовувалися принципи його побудови. На її основі було сформовано і в 1983 р. опубліковано пробний зонт, що послужив підставою для широкої паради, яка відбулася 1983 р. за участю мовознавців Києва, Мелька, Москви, Ужгорода, Тернополя, Львова та інших міст.

Безпосередня робота над Словником почалася у 1982 р. і продовжується донині. За попередніми даними, обсяг Словника становитиме понад 400 друкованих аркушів і міститиме понад 40 тисяч слів.

При укладанні Словника автори постійно користувались допомогою наукових консультантів Ярослава Ісаєвича, Валентини Карпової, Марії Кануби, Ірини Опинко, Зіновія Терлака.

Роботу лексикографічної групи на всіх етапах очолює провідний науковий співробітник Дмитро Гринчиншин.

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

В основу створення Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. покладено головні засади Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. Це стосується граматичної і семантичної характеристики слів, способів тлумачень і послідовності розміщення їх значень, наведення іноземних паралелей при запозичених словах, виділення омонімів, фразеологізмів, стійких словосполучень, характеру ілюстративного матеріалу, відслівних позначок тощо.

Деякі відмінності у принципах створення обох словників та їх картотек зумовлені обсягом і характером писемних пам'яток, що лягли в їх основу. Це не могло не позначитися на типі словника, формуванні його реєстру, характеристичні граматичних форм.

Хронологічні рамки Словника. "Історичний словник українського язика", який видала Українська академія наук у Києві за редакцією проф. Євгена Тимченка у двох частинах до літери "Ж" у 1930 і 1932 рр., та "Словник староукраїнської мови XIV - XV ст." за редакцією проф. Лукії Гумецької, що вийшов майже через 40 років - у 1977-1978 рр., створювалися в епоху панування офіційної радянської історичної науки, яка визначала вік української мови від XIV ст. Та саме вихід цих двох словників є науковим підтвердженням того, що вже у XIV-XV ст. українська мова була достатньо розвинутою і виконувала різні суспільні функції включно з роллю державної мови в Литовсько-Руському князівстві¹.

¹ Період розвитку української мови до XIV ст. чекає окремого лексикографічного опрацювання, позначаючи наявність словника І.І.Срезневського "Материалы для словаря древнерусского языка" у трьох томах та "Словаря древнерусского языка XI-XIV вв." за редакцією Р.І.Авanesова, що виходить у Москві від 1988 р.

На основі запропонованої дослідниками періодизації² відповідно до історичної долі народу, особливостей розвитку мови та її суспільних функцій в українській мові надалі виділяється два періоди: XVI - перша половина XVII ст. і друга половина XVII - XVIII ст. - до появи "Енеїди" Івана Котляревського. Саме період XVI - першої половини XVII ст. став предметом теперішнього лексикографічного опрацювання. Він у мовному відношенні характеризується значним розширенням сфери функціонування мови, відмінним ступенем іноземних напорувань, іншою взаємодією церковнослов'янської мови з живою народнорозмовною українською мовою. Поява книгодрукування, наукової літератури, складна релігійна полеміка, розвиток освіти в Україні позначилися на мові тогочасних писемних пам'яток. Завершує цей період така історична подія, як приєднання України до Росії в половині XVII ст., що надзвичайно загальмувало самобутній розвиток українського народу, а тим самим і його мови.

Джерела Словника. Проблема добору джерел Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. досить складна. Це пояснюється двома основними причинами: по-перше, своєрідною мовною ситуацією, яка існувала на той час в Україні (адже пам'ятки писалися не тільки українською книжною і народнорозмовною мовою, а й церковнослов'янською, польською, латинською і грецькою); по-друге, надзвичайно великою кількістю пам'яток різних за

² Див.: Плющ П.П. Нариси з історії української мови. - К., 1958. - С.141-190; Тимошенко П.Д. Про періодизацію історії української мови // УМЛШ, 1958. - № 6. - С.62-64; Олекса Горбач. Засади періодизації історії української літературної мови в етапії розвитку // Другий міжнародний конгрес україністів: Доповіді і повідомлення: Мовознавство. - Львів, 1993. - С.8-9 та інші.

жашрами і стилями, за місцем їх зберігання, що утруднювало їх виявлення та залучення до канону джерел Словника. Саме ця особливість джерельного матеріалу зумовила основні відмінності в лексикографічному опрацюванні Словника староукраїнської мови XIV-XV ст. і Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. Перший з них побудований за принципом "тезауруса", тобто він охоплює весь лексичний матеріал визначених пам'яток, у другому застосований вибірковий принцип розписування пам'яток. Тому у другому словнику на відміну від першого відсутні статистичні дані, не виділені форми; до його реєстру не входять власні особові назви.

Численні пам'ятки XVI - першої половини XVII століття, писані польською, латинською і грецькою мовами, залишилися поза увагою укладачів, незважаючи на те, що в них могли фіксуватися і деякі українські слова. Виявлення і вивчення мовних особливостей цих пам'яток, вибирання з них (а їх сотні) українських слів набагато продовжило б період підготовчих робіт при створенні Словника. Однак, як показав вибірковий аналіз іншомовних текстів, тут, як правило, трапляються українські власні назви, топоніми, антропоніми, гідроніми. Українські апелятиви засвідчені рідко, при цьому переважно як юридичні, економічні та ін. терміни, що фіксуються ті українськими пам'ятками. Вияток становлять лише видані у той час граматики, зокрема "Адельфогес", "Грамматика словенская" І.Ужевича, які, хоча й писані грецькою і латинською мовами, однак містять багатий ілюстративний матеріал, почерпнутий з живої розмовної мови (*дівчинка, хлопятко, коничок, малюський, ранюхно*).

При відборі джерел до Словника виникала проблема розмежування українських і церковнослов'янських пам'яток. Питання про включення до канону джерел тієї чи іншої пам'ятки, писаної церковнослов'янською мовою з елементами української, вирішувалися на основі даних про кількісне співвідношення фонетичних, морфологічних чи лексичних елементів у мовних пам'яток. Тут, зокрема, враховувалися такі риси, як неповноголосні та повноголосні форми, сполучення *ра, ла і ро, ло,*

початкові *є і о*, звукосполучення *жд і ж, щ (шт) і ч*, префікси *раз- і роз-*, закінчення *-аго і -ого* у прикметниках чоловічого і середнього роду в родовому відмінку однини, закінчення *-ню і -ью* в орудному відмінку іменників жіночого роду колишніх основ на *-і*, закінчення *-ши і -шь* у дієсловах 2 особи однини теперішнього часу, закінчення *-ть і -тъ* у дієсловах 3 особи однини і множини теперішнього і майбутнього часу, закінчення *-мы і -мо* в 1 особі множини дієслів теперішнього часу, наявність форм аориста, імперфекта та ін. Якщо українські елементи в церковнослов'янських пам'ятках незначні, то такі пам'ятки до канону джерел не входять. Пор., хоча б такі послання І.Винницького, як "Новина", "О еретиках".

Що стосується церковнослов'янізованих українських пам'яток, то вони, незважаючи на більшу чи меншу кількість церковнослов'янізмів, залучалися до канону джерел Словника. Однак при їх розписуванні церковнослов'янські цитати опускалися.

Другою проблемою міжмовного характеру є розмежування українських та білоруських пам'яток. Авторський колектив Словника української мови XVI - першої половини XVII ст. в основу такого розмежування поклав мовний принцип (сплутування етимологічних *ѣ - и, ы - и, зміни о, є* в закритому складі, у на місці *о, ю* на місці *є, м'який ц, перехід л у в, відпадання початкового и, наявність буквосполучень *жч, дж, ждж, дз*, акація (якація), дзекання, цекання та ін.), хоч при цьому враховувались як допоміжні також інші критерії — місце написання та національність автора, якщо вони наявні у пам'ятці. На основі мовного аналізу в канон джерел Словника введено пам'ятки, написані українською мовою не тільки на території України, а й поза її межами — у Польщі, Литві, Білорусі, Румунії, Греції, Угорщині, Франції, Італії, Єгипті та ін.*

Територіальний критерій при розмежуванні українських та білоруських пам'яток застосовується у Словнику в тому випадку, коли пам'ятки не вияляють ні специфічно українських, ні специфічно білоруських мовних рис. Отже, пам'ятки, написані на території України, зараховуються до українських, а

пам'ятки, написані на території Білорусі, — до білоруських. Українськими вважаються пам'ятки без яскраво виражених диференційних мовних рис, які написані поза межами України, але своїм змістом стосуються політичного, економічного, культурного життя українського народу.

До канону джерел залучено також пам'ятки, які містять у собі риси обох мов — української та білоруської. Це, зокрема, "Четья" 1489 р., "Унія греків з костолом римським", "Берестейський собор і його оборона", "Опис границь і шкод між Великим князівством Литовським і Коруною Польською", "Митна книга" та ін. Певну групу становлять також грамоти молдавських канцелярій, мова яких, незважаючи на певний відсоток молдаванізмів і середньоболгаризмів, має українську основу.

Крім оригінальних пам'яток, до списку джерел Словника ввійшли твори перекладної літератури. Враховано також певну кількість пізніших копій документів XVI - першої половини XVII ст., зроблених у XVIII ст., переважно з тих територій, які представлені невеликою кількістю пам'яток (Закарпаття, Поділля). Хронологічно відкриває Словник пам'ятка конфесійної літератури кінця XV ст. — Четья 1489 р. з виразними українськими рисами, яка не використана в "Словнику староукраїнської мови XIV - XV ст.", побудованому виключно на базі документів ділового стилю.

Не ввійшли до канону джерел численні пам'ятки ділового стилю, які у мовному відношенні є однотипними або які з філологічного погляду видаються неякісними, а також пам'ятки, що зберігаються в неохоронених архівах ряду зарубіжних країн (Польщі, Угорщини та ін.).

Джерела Словника відбивають найрізноманітніші сторони політичного, культурного, релігійного, господарського життя України XVI - першої половини XVII ст. Писемні пам'ятки багаті у жанровому відношенні й охоплюють широку стилістичну різноманітність, характерну для розвинутих писемних мов.

Найширше репрезентований діловий стиль, який має в українській мові глибокі традиції попередніх століть. У пам'ятках цього стилю найповніше відобра-

жена жива народна мова, процес українського терміноутворення. Сюди відносяться різні за змістом грамоти, привілеї купцям, містам, записи міських урядів, різного рівня судів, описи замків, статутів, поборові реєстри, універсали гетьманських канцелярій, книги витрат і прибутків тощо.

Народнорозмовна мова децю іншого напорування з елементами фольклору досить повно представлена в творах тогочасної художньої літератури — поезії, інтермедіях, епіграмах, народних піснях.

На ґрунті багатой полемічної літератури (твори І.Вишнєвського, З.Копистенського, Ф.Христофора, К.Острозького, І.Борецького та ін.) і пам'яток конфесійної літератури (учительні й інші євангелія, проповіді, повчання, передмови до церковних книг та ін.) відбувався процес формування єдині відношень церковнослов'янської та української мовних систем, злиття іншомовних запозичень з грецької, латинської, польської мов, що в усій повноті відбиті у лексичній пам'ятці цього періоду.

У складі джерел представлені пам'ятки наукової літератури (словники, граматики, граматки), літописи, де широко засвідчений пласт наукової термінології.

Реєстри Словника. Реєстр складається зі слів, які зафіксовані у картотечі, створеній на основі відібраних джерел.

Словник охоплює конкретний історичний відрізок розвитку української мови, тому — з погляду сучасності — у ньому представлені: 1. Слова, які живуть і зараз в українській мові, хоч часто з модифікованим слововжитком (різна сполучуваність, відмінні стилістичні відношення тощо); 2. Слова, які характерні для мови даного періоду, вони віджили разом з реаліями і тепер вважаються лексичними історизмами.

У реєстр Словника ввійшли самостійні і службові слова, похідні утворення різних типів словотвірної системи. Із спеціальних груп лексик:

— власні особові та географічні назви відателеятинного походження (*Голубь, Сова, Київль, Жайба, Ставь, Копустя*);

— назви народів і племен (*чехъ, готы, готаве, титмброве, печенкзове*);

— назви людей за місцем проживання (*черкашанинъ, черкасець, лучанинъ, бѣлоцерковець, белоцерковця*);

— слова, утворені від власних назв із значенням "послідовник, прихильник якої-небудь особи, вчення, наукових і релігійних напрямків, сект" (*ариантинъ, іудейство, доминиканинъ, бернардинъ, кармелитинъ*);

— індивідуальні акторські псевдоніми, вжиті в контексті з певною стилістичною метою (*аодун-коспаль, сладколюбець, курьодъ*);

— іноземні слова (самостійні і службові), які різними шляхами проникли в українську мову і широко вживалися в її книжковому або народно-розмовному варіантах; частина з них асимілювалася на українському мовному ґрунті (*докрестъ, кзруишь, квалить, апелация, фудовати, соы, жебы, водлузь*);

— екзотизми - слова і вирази, які відбивають побут та звичаї інших народів і практично не перекладаються у зв'язку з відсутністю в українській мові відповідних реалій (*банна, мурза, чаунъ, драхма*).

Не внесені до реєстру Словника:

— власні особові і географічні назви, що зумовлено невідповідними принципами при створенні картотек загальних і власних назв; специфікою власних назв, які у порівнянні із загальними вимагають іншого лексикографічного опрацювання; залученням до коопу джерел значної частини перекладних творів, які містять велику кількість іноземних імен та географічних назв, що не мають істотного значення для історії лексичного складу української мови. Підготовка словника власних назв у пам'ятках української мови XVI і наступних століть повинна стати окремим завданням української історичної лексикографії;

— слова, не засвоєні українською мовою: *гарьоньидьсь, лавогейомъ, скавооніа, скоидъ, пенедзъ і под.*

— прикметники, утворені від топонімів та антропонімів, типу *линовський, молдавський, лунський, муравський, лвовський, перський, московський*. Якщо такі прикметники є складовою частиною стійких і лексикалізованих словосполучень, то вони подаються у статті на відповідний іменник (*линовський* у статтях

моги́лта, князєство, личба; молдавський — у статті *земля́; лунський, московський, муравський, ческий* — у статті *сукив; перський, солгацький* — у статті *коберець; лвовський* — у статті *мѣсто*);

— дієприкметники (активні і пасивні) теперішнього і минулого часу при наявності засвідчених у картотечі особових форм дієслова (*писаний* викладається у статті *писати; падаючий* - у статті *падати*);

— дієприслівники теперішнього і минулого часу (*знаючи, даючи, визнавши*);

— помилково написані або перекручені слова.

Усі реєстрові слова в Словнику подаються "гражданкою", без виносних букв, тител і надрядкових знаків.

Кожне відмінене слово подається в його основній (вихідній) формі: іменники, іменникові займенники в називному відмінку однини, множинні іменники — в називному множині, кількісні числівники — в називному, прикметники, прикметникові числівники та прикметникові займенники — в називному однині чоловічого роду, дієслова — в інфінітиві.

Фонетичні, графічні й орфографічні варіанти слова подаються в одній словниковій статті. В одній словниковій статті поміщаються різноманітні написання іменників на -ис, -їс, -с (*здоровіє, здоровье, здорове*), які кваліфікуються як орфографічні варіанти, а не як морфологічні чи словотвірні.

Як окремі реєстрові слова подаються у Словнику:

— морфологічні і словотвірні варіанти (*митрополитъ—митрополита, архимандритъ—архимандрита, полаора - полтора, слависко—славитце, пилю—пилюе*);

— спільні за походженням слова в їх церковно-слов'янському та східнослов'янському звуковому оформленні (*градъ і городъ, поць і почь, єдинъ і одинъ, еже і оже*);

— однокореневі слова, різні за своїм походженням (*король, краль, круль; королевство, кролевство*);

— іменники, прикметники, числівники з компонентом *поль-* (*погъ-, полу-*) (*полгрома, повкома, полудеть, полсрапатовий, полхрестя*);

— віддієслівні іменники з афіксом -ся, які походять від дієслів зворотньо-середнього стану (*выѣдованьсѧ, коханьсѧ*);

— форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників (*ближний, найближний, ближе, найближе*);

— прикметники, які повністю перейшли в іменники (*хоружий, возный, воєводина, подстаростина, мучное*);

— активні й пасивні дієприкметники, якщо вони втратили зв'язок з дієсловами і розвинули самостійне значення чи ряд значень (*вышереченый, вышеписаный, богоспасаемый*) або є єдиними формами дієслова (*неугасимый, неугасающий*);

— ад'єктивовані дієприкметники (*литое серебро, оремый волъ*);

— субстантивовані дієприкметники (*умерлый*);

— особові займенники 1-ї та 2-ї особи однини і множини;

— дієслова з афіксом -ся (-се) (*блится, бачится, зватися, молился*);

— всі складні слова, незважаючи на їх написання окремо (*чолобине, полководы, разумовѣчный, брудносивый, згнедастрокатъ, верхуписаный, килькасотъ, штокловекъ, будькопкорый, напщесерце, спосередку, гдыбы, пакли, зподъ*);

— слова з префіксом не-, які без не- неживаються (*неволникъ, непорушенто, нерукотвореный, невинне*) або які утворюють з префіксом не- одне поняття (*неприятель, неправда, невеликий, недавно*);

— слова з префіксом недо- із значенням неповної якості або дії чи стану у певній мірі (*недоволекъ, недорослый, недоставати*);

— омоніми: а) слова, тотожні за походженням, що виступають як різні частини мови (*верхъ¹ — іменник, верхъ² — прийменник; право¹ — іменник, право² — прислівник "чесно", право³ — прислівник "праворуч"*); б) слова різного походження (*градъ¹ "місто" — градъ² "явище природи", листъ¹ "листя" — лист² "письмовий документ"*); в) слова, що виникли внаслідок значеннєвої еволюції слова (*коса¹ "сільсько-господарське знаряддя" — коса² "заплетене волосся"*); 2) різні за значенням і граматичними зв'язками

дієслова, переважно афіксальні, того самого походження (*выбрати¹ "обрати" — vybrati² "стягнути"*).

У заголовне слово словникової статті виносяться всі фонетичні, графічні та орфографічні варіанти, причому на першому місці подається найближчий до форми сучасної української мови варіант, а в разі його відсутності — той варіант, який найточніше відбиває традиційну орфографічну систему української писемно-літературної мови XVI - першої половини XVII ст., є найтиповішим у писемних пам'ятках даного періоду. Всі інші варіанти наводяться поруч в алфавітному порядку (*лѣсъ, лесъ; тетка, шонка; течене, течение, теченіє, теченьє; тысяча, шисеча, тисача, тысеча, тысяча, тысача; предо, предъ, прадъ; нагородити, нагородить; урядъ, врадъ, урадь, уредъ, уряд, урадъ*).

Прикметники, що виступають у двох формах — повній та короткій, подаються в заголовку словникової статті в обидвох, причому на першому місці, як правило, у повній формі (*добрый, добръ, прикм., виноватый, виновать, прикм.*).

Повні і короткі форми займенників подаються в одній словниковій статті, причому на першому місці — повна (*всякий, всякъ, займ.*).

Омоніми у Словнику як заголовні слова позначаються вгорі арабськими цифрами.

Граматична характеристика слова. Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. є тлумачно-перекладним. Його основне завдання — відбити лексичний склад писемних пам'яток даного періоду; граматичні відомості у ньому подаються в обмеженому обсязі.

Граматична характеристика слів у Словнику відповідає загальноприйнятій в українській і слов'янській лексикографічній практиці. Вона містить вказівки на вихідну форму слова; позначення частини мови, до якої воно належить (за винятком іменників і субстантивованих прикметників, де вказівка на граматичний рід визначає і частину мови); відомості про такі граматичні категорії, як збірність, ступені порівняння прикметників і прислівників, вид і керування у дієслів.

Граматична характеристика дається кожному

реєстровому слову — повнозначному і неповнозначному.

Відсутні у картотечі для Словника вихідні, або опорні, форми реконструюються у вигляді, який відповідає граматичній системі української мови XVI — першої половини XVII ст. Іменники реконструюються на основі наявних форм непрямих відмінків, інфінітив дієслова — на основі особових форм і т.д.

Граматичні позначки ставляться після заголовного слова і його варіантів. Уживані в Словнику граматичні позначки подані у списку скорочень.

Вказівка на походження слів. У реєстр Словника включено іноземні слова (повнозначні й службові), які засвідчені пам'ятками української мови XVI — першої половини XVII ст. і становлять складову частину лексичного фонду писемно-літературної мови того часу. На походження таких слів указують іноземні паралелі, наведені в дужках після граматичної характеристики.

Питання про джерело запозичення не завжди може бути розв'язане однозначно. У таких випадках наводяться найімовірніші іноземні паралелі. Якщо іноземне слово потрапило в мову українських пам'яток через посередництво іншої, то поруч подається відповідник мови-посередника (фундувати — *стп. fundować, лат. fundare; лаптухъ — стп. rantuch, сеп. randtuch; еретикъ — цсл. еретикъ, гр. αἰρετικός*). Іноземне походження відзначається не тільки при основному слові, а й при всіх однокорених утвореннях, що з'явилися в українській мові внаслідок запозичення (*апелювати, апеляція, диспутъ, диспуація*).

Іноземні паралелі не подаються при словах, які утворилися на українському ґрунті від запозичених слів (*адамашковий, диспутачъ, друковане, друкарський*) або походження яких неясне.

Тлумачення реєстрового слова. Семантична характеристика дається до всіх слів, які є у реєстрі Словника. При службових словах подано характеристику їх граматичних і синтаксичних функцій.

Предметне значення повнозначних та граматичне значення службових слів з'ясовуються за допомогою аналізу всіх контекстів, засвідчених цитатами з

писемних пам'яток української мови, які зберігаються у картотечі Словника. Якщо контекст не дозволяє повністю розкрити значення слова (зокрема, це стосується назвісторичних реалій, цін, мір, грошових одиниць тощо), то допоміжними засобами служать мовні факти сучасної української мови, її діалектів, дані інших слов'янських і неслов'янських мов, відповідна наукова література.

Розкриття значення реєстрового слова, залежно від його лексико-семантичних особливостей та граматичних показників, досягається різними засобами. Найпоширенішим є підбір відповідного лексичного еквівалента сучасної української літературної мови, в тому числі тотожного: *августъ ч. Серпень [...]; болячка ж. Болячка [...]; второйинадцать числ. Дванадцятий [...]; глина ж. Глина [...]; горщокъ ч. Горщик [...]; куповати дієсл. недок. Купувати [...]; поприятелску присл. По-приятельському, по-приятельськи [...].*

В інших випадках для тлумачення добираються синоніми сучасної української літературної мови: *былина ж. Билина, стебло [...]; гори присл. Уверх, наверх, угору [...]; занедужати дієсл. док. Захворіти, занедужати [...]; нігъгедливъ прикм. Слухняний, покірний [...]; фрасунокъ ч. Турбота, клопіт, смуток, журба [...].*

Реєстрове слово-назване існуючої тепер історичної реалії тлумачиться описово: *линярь ч. Той, хто обмазує глиною хату [...]; мучное с. Плата за помел зерна [...]; полгакъ ч. Рід рушниць з укороченим стволом [...].*

Якщо назва давньої реалії збереглася в пласті історизмів сучасної лексики, то вона наводиться після відповідної пояснювальної ремарки: *городничий ч. (службова особа, яка наглядала за міськими укріпленнями і оборонними спорудами) городничий [...]; воить ч. (у містах з магдебурзьким правом голова місцевого самоврядування і міського суду) вїйт [...].*

При реєстрових словах, які збереглися в діалектах і фіксуються словниками сучасної української мови (тлумачними, двомовними, діалектними) або картотесками для діалектних словників української мови, після сучасного літературного еквівалента подається

діалектний відповідник з позначкою *діал.* (полтвретя числ. Двазполовиною, *діал.* півтретя; зимно¹ ч. Холод, *діал.* зінню; бабка ж. Подорожник, *діал.* бабка).

Слова-відповідники, які збереглися в сучасній українській мові з обмеженою сферою вжитку, маркуються позначками *розм.*, *заст.* (безоружний прикм. Беззбройний, неозброєний, *заст.* безоружний [...]; баба... 3. (назгалі жінка), *розм.* баба [...])

Слова, вжиті у переносному значенні, супроводжуються позначкою *перен.*: белоус² ч., *перен.* (про чорта) білоус; беремя с., *перен.* (не, що гнітить людину, тяжіє над нею) тягар.

При іменниках-назвах рослин подаються при можливості латинські терміни та сучасний літературний або діалектний відповідник: буквиця ж. (*Betonica* L.) буквиця [...]; бабка² ж. (*Plantago* L.) подорожник, *діал.* бабка [...].

Абстрактні іменники на -ість, -іс (і-іс, -іс), -тіс, що виражають якість або опредмечену дію, не відносяться до відповідних значень прикметників чи дієслів, а викладаються як звичайні реєстрові слова.

Іменники, які одночасно є загальними і власними назвами, тлумачаться лише при загальних назвах. Власні назви подаються як окреме значення з позначкою *В.л.* з наведенням ілюстративного матеріалу (бабак² ч. 1. (хутро бабака) бабак [...]. 2. *В.л.* н.: Прокоп. Бабак²).

Якщо у картогені відсутній апелятив, а є лише відапелятивна власна назва, то при її викладі дається сучасний відповідник — літературний або діалектний (остатній з викладом значення) — з позначкою *В.л.* (Базалій ч. *Діал.* базалій "тюхтії, неповороткий": *В.л.* [...]; бараньник² ч. *Діал.* баранник "пастух баранів". *В.л.* [...]).

Словотвірні та морфологічні варіанти реєстрових слів викладаються лише при одному з них - більшому поширеному або наближеному до сучасної норми.

Прикметники і прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння передаються відповідниками в аналогічних граматичних формах (наймиліший прикм. найв. ст. Наймиліший; лїпше присл. в. ст. Краще, ліпше).

При визначенні семантики дієслова враховується його синтаксична сполучуваність та валентність сполучуваних слів (переступити дієсл. недок. 1. (що) (межу, границю, простір) перейти, переплисти [...]. 2. (що, чого) (наказ) порушити, переступити [...]).

Реєстрові слова з граматичним значенням (прііменники, сполучники) розкриваються за допомогою викладу семантико-синтаксичних відношень і характеристик зв'язку між членами речення та окремими реченнями.

Частки визначаються за смисловими відтінками, яких вони надають словам-членам речення.

У випадку неточного чи сумнівного визначення семантики слова ставиться в дужках знак питання (?): базамат² ч. (?) [...]; снюкарий прикм. Темнокоричневий (?) [...].

Окремі значення реєстрового слова позначаються арабськими цифрами і подаються зазбача, а їх відтінки — у межах основного значення, також з абзача.

При багатозначних словах, крім подачі лексичного еквівалента сучасної української літературної та діалектної мови, подається уточнювальна ремарка (бискупство с. 1. (сан єпископа) єпископство [...]. 2. (церковно-адміністративний округ, яким управляє єпископ) єпископство, єпархія [...]; ближній прикм. 1. (розташований поблизу, на невеликій відстані) близький, ближній [...]. 2. (який перебуває у прямих родючих стосунках з кимсь) близький, ближній [...]. 3. (зв'язаний почуттям симпатії) близький, ближній [...].

Уточнювальна ремарка подається у круглих дужках і тоді, коли еквівалент сучасної літературної мови має кілька значень або відтінків, а реєстрове слово засвідчене лише в одному з них (барсовий прикм. (виготовлений зі шкіри або хутра барса) барсовий [...]; атласовий прикм. (виготовлений з атласу) атласовий [...]; безплідне присл. (без нащадків, без дітей) безплідно [...].

Коли реєстрове слово тлумачиться за допомогою синонімів, уточнювальні ремарки не подаються (баченє с. 1. Розум, мудрість [...]. 2. Погляд, розсуд, міркування [...]. 3. Увага, пильність [...]. 4. Ласка, милість, пошана [...]; безпеченство с. 1. Безпечність, безпека [...]. 2. Спокій, безтурботність [...].

3. Захист, опіка [...] 4. Впевненість, сміливість, під-
йом [...]].

Перед викладом значення для стилістичної
характеристики слова використовуються позначки:
пестл., *ірон.*, *зневажл.*, *лайл.* Позначка *пестл.*
ставиться при словах із суфіксами пестливості
(бабусенка ж., *пестл.* Бабусенька [...]; батенько ч.,
пестл. Батенько [...]).

Позначка *зневажл.* застосовується при словах із
відтінком зневажливого ставлення до когось (бестія
ж. 1. Тварина, звір, *заст.* бестія [...]. 2. Міфологічна
істота, чудовисько [...]. 3. *Зневажл. (про людину)*
бестія, тварина [...]; баснописець ч., *зневажл. (автор
вигук, байок)* байкотворець). Позначка *лайл.*
подається при словах, що вживаються як лайка (баран
ч. 1. Баран [...]. 2. *Перен., лайл. (про нерозумну людину)*
баран [...]. Здрібнілі слова передаються адекватними
відповідниками сучасної мови без позначок (кни-
жечка ж. Книжечка; малюсенький прикм. Малю-
сенький).

Образне вживання слів виділяється після викладу
значення з позначкою *Образно (безмолвіс[...]*
Образно: И видѣвши тоє... ра(з)сѣждаючи в собі;
са(м)і(з)творѣ, темни(сѣ)бе(з)мо(л)ії(а)седачи... дару
блже(н)ства и свѣтости досягти могли).

Цитати-ілюстрації для слів, ужитих у порів-
няльних зворотах, подаються після значень із
позначкою *у порівн.:* (блискавица[...]) *у порівн.:* п
ара(з) яко блискавица сече(з) діавола).

Порядок розміщення значень. При визначенні
порядку розміщення значень слів у Словнику
враховувались такі дані: наявність першного і
вторинного, конкретного і абстрактного, прямого і
переносного значень; можливість розвитку абстракт-
ного значення на базі конкретного або навпаки —
конкретного на базі абстрактного; близькість значень
та тісний смисловий зв'язок слів між собою. Крім
того, до уваги брався ще принцип типовості значення
слова, його поширення.

На першому місці подається первісне, пряме,
номінативне значення, якщо воно засвідчене у
картотечі словника. Усі інші значення — вторинні,
переносні — викладаються в певній логічній істо-

ричній послідовності, в порядку їх типовості. Далі
подається значення, яке розвинулося з першного і
перебуває з ним у тісному смисловому зв'язку.

Якщо переносне значення слова тісно пов'язане з
прямим, номінативним, то воно викладається в межах
номінативного як його відтінок, але якщо сприй-
мається вже як самостійне, то виділяється окремо і
розміщується безпосередньо за номінативним.

Термінологічне значення слова виділяється після
всіх інших його значень.

Фразеологічні та стійкі словосполучення. Після
викладу значень реєстрового слова, проілюстрованих
цитатами з пам'яток, подаються фразеологізми та
стійкі словосполучення. Сюди зараховано: а) спі-
такенно оформлені мовні одиниці, які складаються
з двох або кількох слів, що мають цілісне лексичне
значення незалежно від значень його компонентів
(пойти къ богу, пзйти пзъ свѣта — "померти",
бити чоломъ — "просити", унасти до ногъ —
"покоритися");

б) фразеологічні одиниці, загальне лексичне
значення яких пов'язане з компонентами, що входять
до їх складу (не стоятъ сонъ — "не спати, не міг
спати", мислю блудити — "мати грішні думки,
грішити");

в) двоцленні словосполучення, які мають у
сучасній мові однослівні відповідники (крестомъ ся
знаменати — "хреститися", дати пѣдати —
"повідомляти");

г) сполучення іменників з прикметниками, що є
назвами чинів, титулів, церковних свят, обрядів,
складних топонімів та мікротопонімів (великий
князь, великий бояринъ, пятко(з) великолнній,
мясопусная педѣля, Пузосекний бродъ, Суха
долнна), назвами данин, мит, грошових одиниць, мір
та ін. (дани медоная, дачка грошовая, литовская
монета, ческая лнча).

Усі фразеологізми і стійкі словосполучення, що
викладаються у словниковій статті, розміщуються в
алфавітному порядку початкових слів. У кінці стат-
ті подаються — також в алфавітному порядку —
фразеологізми, які тут не тлумачаться, а відси-
лаються до інших статей.

Фразеологізм здебільшого тлумачиться у словниковій статті на те слово, яке є його смисловим (опорним) центром.

Якщо у фразеологізмі не можна визначити головного у лексикографічному відношенні слова, то такий фразеологізм подається у Словнику за першим повнозначним словом фразеологічної одиниці.

Виклад фразеологізму містить такі компоненти: а) заголовок фразеологізму; б) керування при фразеологізмах дієслівного типу; в) тлумачення лексичного значення; г) ілюстративний матеріал для підтвердження семантики фразеологізму; д) відсильні позначки.

Лексичні варіанти компонентів фразеологізму подаються у квадратних дужках (**шкоди дѣлати** [дѣяти, чинити]).

Формальні варіанти компонентів фразеологізму подаються в круглих дужках (**дати нокію** (в покій), **зъ (въ) друку выдати**).

Дієслівні фразеологізми, якщо в них можливі обидві видові форми, подаються окремо: і у формі недоконаного виду, і у формі доконаного виду з викладом значень та їх ілюстрацією (**давати вѣдати** і **дати вѣдати**, **давати волю** і **дати волю**).

Фразеологізми із зміненням порядку компонентів подаються окремо, але поруч, через кому (**замужъ пойти**, **пойти замужъ**; **конецъ вчинити**, **учинити конецъ**).

Фразеологізми, у яких спільний компонент стосується двох або більше однорідних членів речення, також подаються окремо. Напр.: у фразеологізмі **перешкоду и забаву чинити** окремо виділяються і подаються **перешкоду чинити** і **забаву чинити**.

Із складу словосполучення беруться до уваги тільки структурно необхідні компоненти (**склонитися сердцемъ** замість **склонитися до него сердцемъ**).

Фразеологізми дієслівного типу оформляються як дієслівні статті (**дати митрополю** (кому) — **призначити митрополитом** (кого), **положити неспрѣзнь** (між ким) — **посварити** (кого)).

Різні значення фразеологізму позначаються бук-

вами. Напр.: **конецъ вчинити, учинити конецъ** — а) (чому) **внести рішення** (щодо чого) [...]; б) (між ким, з ким о чім) **дійти згоди** (з ким) **погодитися** [...]; в) (чому) **припинити** (що), **покласти край** (чому) [...].

Ілюстративний матеріал. Ілюстративний матеріал в історичному словнику виконує подвійну функцію: служить документацією наявності слова в пам'ятках даного періоду та обгрупуванням викладу значення.

У Словнику кожне значення реєстрового слова, його відтінки, кожен фразеологізм та стійке і лексикалізоване словосполучення ілюструються цитатним матеріалом із пам'яток.

Кількість цитат залежить від їх наявності у картотечі та їх смислової чіткості. Для ілюстрації значень слова наводяться передусім тексти, в яких ілюстроване слово супроводжується синонімами, уточненнями або поясненнями (**пишите ми о лида(с)калѣ** а(л)бо **ми(с)трѣшко(л)по(м)**; **бѣда ты(м)**, **котрыя не моцне сѣ за жакглѣ** албо **машты окре(п)тоу оуѣмуют**; **що... сѣ тыче(т) типографѣн**, **то с(ст) друкарнѣ**, **добре то чините**).

При доборі цитат, що ілюструють те чи інше значення слова, його відтінки, враховується і необхідність подати у Словнику розмаїтний у граматичному відношенні матеріал (рідкісні форми, а також діалектні, дублетні, різні контекстуальні сполучення слів тощо).

За допомогою цитатного матеріалу Словник дає інформацію про хронологічне та жанрове поширення слова: цитати наводяться з пам'яток різних територій, різних стилів і жанрів, при цьому враховується хронологічно перша й остання фіксації слова у картотечі, що дозволяє простежити життя слова.

Цитати подаються в'обсязі, необхідному для розкриття семантики ілюстрованого слова, підтвердження його типових та стійких зв'язків і словосполучень. Допускається скорочення цитат, яке не веде до перекручення смислу наведеного відрізка тексту.

При потребі пояснення або уточнення цитат відповідні пояснювальні коментарі вносяться в текст у квадратних дужках (**онѣ [Ян Цетисъ]... напшол на дом отца Иоанна**).

Якщо в ілюстраціях заголовне слово трапляється два або більше разів, але у різних значеннях, то слово, яке ілюструє певне значення, виділяється у Словнику курсивом.

Кожна цитата супроводжується бібліографічною довідкою у відповідності до прийнятого скорочення. Однак з метою спрощення набору деякі кириличні та грецькі літери замінюються сучасними літерами та сполученнями літер, а зберігаються у Словнику тільки тоді, коли мають цифрове значення³.

Зберігаються особливості написання великих і малих літер, розділові знаки оригіналів та публікацій, наголошування слів, титла над скороченими словами і літерами з цифровим значенням, паєрик (') після приголосних, сигнали видання "sic" або "так" після помилкових написань, які подаються в круглих дужках з позначкою "Прим. вид." (sic! — Прим. вид.; так! — Прим. вид.).

З метою полегшення набору та кращого розуміння ілюстративного матеріалу в Словнику допускаються деякі відхилення: надрядкові літери вводяться в рядок у круглих дужках; надрядкові знаки (крапки над голосними і приголосними, знаки придишу) пропускаються; над голосними пропускається діакритичний знак кендеми (""), а його графічний еквівалент и вводиться в рядок у круглих дужках (новы(и), молоды(и), стары(и)); староукраїнський текст ділиться на слова відповідно до сучасного словоподілу; написання прийменників з повнозначними словами подається згідно з сучасними правописними правилами.

Зберігається повністю графіко-орфографічна оболонка оригіналів у цитатах, написаних латинкою, хоч у реєстрі такі слова транслітеруються "гражданкою".

На помилки в ілюстративному матеріалі (перекручення слів, написання разом замість окремо та ін.), помічені укладачами Словника, вказує знак оклику в круглих дужках після даного слова.

Графіка й орфографія в Словнику. Неоднорідність джерел у Словнику і за їх характером (рукописи, стародруки, сучасні публікації) та типом

³ Див. про це нижче, у розділі "Графіка й орфографія у Словнику".

письма (кирилиця, "гражданка", латинка), і за ступенем точності відображення графіко-орфографічних особливостей писемних пам'яток XVI - першої половини XVII ст. (пізніші видання) викликає значні труднощі при оформленні реєстрових слів і відтворенні в Словнику цитат-ілюстрацій.

Оскільки до джерел Словника ввійшли не тільки рукописи і стародруки, писані кирилицею або транслітеровані латинкою (напр., інтермедії Гаватовича, Трагедія руська, Пісня про Стефана воеводу та ін.), але й значна частина публікацій (хоч інколи й недосконалих у лінгвістичному відношенні, зате цікавих і багатих у лексичному плані), виданих "гражданкою", зрідка латинкою, то напевно чи було б правомірним і науково виправданим зводити різні написання пам'яток до якогось одного типу письма. Тому у Словнику застосовуються кирилична, гражданська та латинська графічні системи, при цьому дотримується графіка й орфографія оригіналів та публікацій. Однак з метою спрощення набору у Словнику деякі кириличні і грецькі букви замінюються сучасними буквами та сполученнями букв. Так, замінюються s на з, ξ на кс, ψ на пс, ѡ на я, ю, є на е, іа на а, ж на оу, v (іжиця) на у, набо и. Літери s, ξ та ψ зберігаються у Словнику тільки тоді, коли вони мають цифрове значення. Відповідно до графіки джерел в ілюстраціях збережено букви е, е, ѡ, о, у, ѡ, оу, і, і, і, і, г (проривне), ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ.

Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. має суто документальний характер. У ньому всі реєстрові слова подаються в такій початковій формі, яка засвідчена в писемних пам'ятках. Якщо вона відсутня у розписаних джерелах, то реконструюється на основі похідних форм відповідно до орфографічної системи української писемно-літературної мови зазначеного періоду.

Але виробити якийсь єдиний тип написання слова для даної епохи неможливо, тому що у той період не існувало чітких орфографічних норм. Свідченням цього є різне написання слів не лише різними писарями, але навіть одними і тими ж. Пор. хоча написання таких слів, як *врядъ, врадъ і урадъ, жена і жона, веселье, веселие і веселе, улиця і*

улиця, оулиця, тѣтка і тютка, вулиці і нульми, приятель і приетель, чесно і честиво, стеречи, стеречні і стеречы, што, что і що, возний і возний, великий і великий, двері і двері і т.п.

Така правописна розбіжність зумовлена невідповідністю між орфографічною традицією і тогочасним живим мовленням.

Відповідно до написання слів у староукраїнських писемних пам'ятках, які відбивають не тільки традиційні, етимологічно-морфологічні норми, але й успорядовані форми, реестрові слова виносяться у Словнику в таких формах, як столъ, волъ, конь і кунъ, кунца, улича і улица, плѣсь, двери, дверѣ і дьерь, гуси і гусь, дѣточки, дѣдусь, татары і татарове, бѣчи, муронати, розказати, записувати, возний і позний, маленький, селеский, зелне, полконъ і полконъ, исти і ѣсти, здорове, здоровне і здоровье, плѣмий, третній, шилне і шилно, чесно і честиво, отъ і одъ, неъ і нъ, ту і тутъ та ін.

Усі реестрові слова подаються у Словнику без винесених букв, тител і надрядкових знаків, але із збереженням наголоє (якщо він позначений у пам'ятці) та орфографії оригіналу або публікації.

Варіантне наголошування заголовних слів позначається двічі на одному і тому ж слові (пáрбѣтъ, стáрiй, пѣвiй).

Щоб уникнути розбіжності у Словнику і полегшити користування словником, усі варіанти літер у (ou, ѡ, y, v) передаються у реестрових словах одним варіантом — сучасним у, проте у цитованих текстах зберігаються три варіанти — у, ѡ та ou. Одним сучасним варіантом o передаються два давні варіанти - o та ѡ, хоч у цитатному матеріалі вони зберігаються.

Щоб вказати на тверду німкову приголосну перед e, всі варіанти літер e (e, ѣ, e) у реестрових словах передаються одним варіантом — сучасним e. Проте в ілюстраціях зберігаються два варіанти: e та e відповідно до їх написання в оригіналі чи публікації. Літера e зберігається в реестрових словах у тих випадках, коли вона починає слово (євангелистовъ, єпископъ) або коли стоїть після голосних, після ѣ, ѡ та після м'яких приголосних (церей, здоровне, камение, веселе).

З трьох варіантів, уживаних на позначення порівняного задньоязикового дзвінкого звуку г (г, латинського g та диграфа кг), у реестрових словах на першому місці подається варіант з г, на другому — з кг. У цитатах уживаються два варіанти написання — г і кг.

Графема и після голосних у реестрових словах передається через й, але в ілюстративному матеріалі вона зберігається.

Відсылні позначки. Відсылні позначки застосовуються у Словнику з метою звернути увагу користувачів на однаковість у значенні або словотвірній структурі чи складі фонемних чи інших слів, вказати на зв'язок між реестровими словами і статтями Словника. У Словнику застосовуються такі позначки: *див.*, *див. ще* і *пор.*

Позначка "*Див.*" пов'язує фонетичні і графічні варіанти з заголовним словом словникової статті (лісѣъ *див.* лѣсѣъ, кто *див.* хто, возыти *див.* возити, зѣма *див.* зима), фразеологізми, які не викладаються, а відсилаються до реестрового слова, детлумачнюються цей фразеологізм (судовий прикм. судовий листъ *див.* листъ²).

Якщо фонетичні і графічні варіанти стоять за алфавітом поруч із заголовним словом, то відсылки не подаються, оскільки такі варіанти виносяться у заголовок статті.

Позначки "*Див. ще*", "*Пор.*" застосовуються в кінці словникових статей. Позначка *Див. ще* пов'язує: а) словотвірні та морфологічні варіанти слова того самого значення (ловиско — ловище, бродокъ — бродець, митрополитъ — митрополита, заплатъ — заплата); б) іншомовну та українську форми слів (градъ — городъ, кралъ, кроль — король, полотно — полотно); в) дієслова недокопаного і докопаного видів з тим самим значенням (записати — записати — записувати, позичати — позичати, помрати — помрати — змерти, помагати — помочи).

Позначка "*Пор.*" пов'язує деривати з базисними основами: а) віддієслівні іменники із співвідносними дієсловами (повѣданье... *Пор.* повѣдати, потвержденіе... *Пор.* потверждати); б) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників з прикмет-

шками з нейтральним якісним значенням (далітій... Пор. далекий, **наймилостивіший**... Пор. милостивий, **наймиліший**... Пор. милый); в) форми вищого і найвищого ступенів порівняння прислівників з прислівниками з нейтральним якісним значенням

(далей... Пор. далеко, **найвище**... Пор. високо); г) форми вищого ступеня прикметників і прислівників з формами найвищого ступеня (найясніший... Пор. ясніший, **найліпше**... Пор. ліпше, **лєтєн**).

АЛФАВІТ

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
А	1	А а
Б	—	Б б
В	2	В в
Г	3	Г г
Ґ	—	Ґ ґ КГ кг
Д	4	Д д
Е	5	Є є Е е
Ж	—	Ж ж
З З	6 7	З з
И	8	И и й
І	10	І і Ї ї
К	20	К к
Л	30	Л л
М	40	М м
Н	50	Н н
О	70	О о
П	80	П п
Р	100	Р р
С	200	С с
Т	300	Т т
ОУ ѿ у	400	ОУ Уу ѿѿ
Ф	500	Ф ф

Давні букви	Цифрові значення букв	Написання букв у Словнику
Х	600	Х х
Ѡ	800	О о Ѡ ѡ
Ц	900	Ц ц
Ч	90	Ч ч
Ш	—	Ш ш
Ш Щ	—	Щ щ
Ъ	—	Ъ ъ
Ы	—	Ы ы
Ь	—	Ь ь
Ѣ	—	Ѣ ѣ
Ю	—	Ю ю
Ѧ	—	Я я
Ѧ	—	Є є
А	900	А а
Ж	—	Оу
Ѧ	—	А а
Ѧ	—	Ю ю
ѧ	60	Кс
Ѩ	700	Пс
ѩ	9	ѩ ѩ
Ѫ	400	І або У В

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

а. — або
 алб. — албанське
 ар. — арабське
 арам. — арамейське
 арк. — аркуш
 астр. — астрономічне
 б. — біля
 безос. — безособове дієслово
 бл. — близько
 б.м.п. — без місця написання
 болг. — болгарське
 бот. — ботанічне
 вшг. — вигук
 відм. — відмінок
 військ. — військове
 вірм. — вірменське
 вл.п. — власна назва
 в ориг. — в оригіналі
 в. ст. — вищий ступінь
 вставн. сл. — вставне слово
 гебр. — гебрайське
 герм. — германське
 гр. — грецьке
 гот. — готське
 дав. — давальний відмінок
 дпв. — дивись
 діал. — діалектне
 дієпркм. — дієприкметник
 дієприсл. — дієприслівник
 дієсл. — дієслово
 док. — доконаний вид
 ж. — жіночий рід
 займ. — займенник
 зам. — замість
 заст. — застаріле

зб. — збірне
 зв. — зворот
 знах. — знахідний відмінок
 знач. — значення
 зневажл. — зневажливе
 ім. — іменник
 ірон. — іронічне
 іт. — італійське
 к. — кінець
 лайл. — лайливе
 лат. — латинське
 лит. — литовське
 м. — місто
 мад. — мадярське
 місц. — місцевий відмінок
 мн. — множина
 многокр. — многократне дієслово
 молд. — молдавське
 монг. — монгольське
 наз. — називний відмінок
 найв. ст. — найвищий ступінь
 наказ. сп. — наказовий спосіб
 нвн. — нововерхньонімецьке
 невідм. — невідмінюване
 не відчит. — не відчитано
 недок. — недоконаний вид
 пенум. — пелумерована сторінка
 нім. — німецьке
 нн. — нижньонімецьке
 од. зб. — одиниця зберігання
 одн. — однина
 однокр. — однократне дієслово
 ор. — орудний відмінок
 ос. — особа
 п. — після

перев. — переважно
 перен. — переносне
 перс. — перське
 пестл. — пестливе
 пол. — польське
 пор. — порівняй
 поч. — початок
 пошкодж. — пошкоджено
 прийм. — приємник
 прикм. — прикметник
 прим. вид. — примітка видавця
 прим. ред. — примітка редколегії
 присл. — прислівник
 присудк. сл. — присудкове слово
 р. — рік
 род. — родовий відмінок
 розм. — розмовне
 рум. — румунське
 с. — середній рід
 свн. — середньовісхньонімецьке
 сгр. — середньогрецьке
 серб. — сербське
 серед. — середина
 сканд. — скандинавське
 слат. — середньолатинське
 слц. — словацьке
 сшн. — середньоніжньонімецьке

спол. — сполучник
 спол. слово — сполучне слово
 спр. — справа
 ст. — століття
 ствн. — старовісхньонімецьке
 стгебр. — старогібрайське
 стінд. — староіндійське
 стп. — старопольське
 стпр. — старопруське
 стфр. — старофранцузьке
 стч. — старочеське
 схсн. — східносередньонімецьке
 тат. — татарське
 тит.зв. — зворот титулу
 тур. — турецьке
 тюрк. — тюркське
 у знач. — у значенні
 у порівн. — у порівнянні
 у сполуч. — у сполученні
 фр. — французьке
 цсл. — церковнослов'янське
 ч. — чоловічий рід
 част. — частка
 чеськ. — чеське
 числ. — числівник
 юр. — юридичний термін

УМОВНІ ЗНАКИ

<p>() У круглих дужках подаються:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) уточнювальні ремарки; б) керування; в) введені у рядок надрядкові літери та кендема; г) формальні компоненти фразеологізму; д) примітки видавців або редакторів; е) екземпліфікація. 	<p>< > У лаганих дужках подаються реконструйовані видавцями частини слова або речення.</p> <p>◊ Ромб ставиться перед лексикалізованим словосполученням термінологічного характеру.</p>
<p>[] Квадратні дужки вживаються при:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) лексичних варіантах компонентів фразеологізму; б) реконструйованих видавцями частинах слова; в) відсутніх у цитатах, але доданих з попереднього тексту підметів, присудків або додатків; г) словах, що розкривають значення займенників <i>онъ, она, оно, они</i> у прямих і непрямих відмінках. 	<p>// Дві паралельні риски позначають кінець сторінки.</p> <p>... Три крапки позначають пропуск слів у цитатах.</p> <p>(!) Знак оклику у дужках вказує на помилкою написані чи перекручені слова в цитованому матеріалі.</p> <p>? Знак питання ставиться у тих випадках, коли:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) виникає сумнів у правильності реконструйованої форми; б) неможливо встановити значення ресторового слова; в) укладачеві не вдалося встановити значення слова або він сумнівається у його визначенні.

ОСНОВИ СЛІВ ПІД ТИТЛАМИ

аг- (агг-л-, ангг-л-, анг-л-, аньг-л-) → ангел-
 ап- (апл-, апсл-, апст-, апстл-, асл-) → апостол-
 арл- (архагг-л-, архаг-л-, арханг-л-, арханл-, архг-л-,
 архнг-л-, архнл-) → архангел-
 архієписп- (архнепп-, архнпкп-, архнпсп-, архієппсп-,
 архієпск-, архієпскп-, архієпсп-) → архієпископ-

б (бг-, бѣ-) → бог-
 бг- (бгч-, бдц-, брц-, бѣ-, бѣ-) → богородиц-
 (богородич-)
 бгат- → багат-
 бгатс- → багатств-
 блв- (блв-, блг-, блгв-, блгсв-, блсв-) → благослов-
 бж- → бож-
 бжеств- (бжсв-, бжст-, бжств-, бжтв-) → божеств-
 бз- (бзс-) → бозск-
 блг- → благ-
 блгвц- → благовѣщ-
 блгдр- (блдр-) → благодар-
 блгдт- (блгт-, блдт-) → благодат-
 блгсв- (блсв-) → благослов-
 блжн- (блн-) → блажен-
 блсшн- → богосвящен-

вздх- → воздух-
 влд- (влдк-, влди-, влк-) → владнк-
 влдчн- (влчн-) → владнчнн-
 влдчн- → владнчнц-
 в.м. (в.мл., в.млст., в.мс., в.мст.) → ваша милість
 воскресн- (воскрсн-, вскрн-, въскрн-, въскрсн-) →
 воскресен-
 вскрш- (въскръш-) → воскресн-
 въскрсн- → воскреснут-
 вш- → ваш-

г- (гд-, гсд-) → господ-
 гдн- (гн-, госпдн-, гсдн-) → господн-
 гдр- (гсдр-) → господар-
 гж- (гсж-, гспж-) → госпож-
 гл- (глг-л-) → глагол-
 глв- → голов-
 глс- → глас-
 глщ- (глюш-) → глаголющ-
 гр- (грш-) → грош-

Давд- (Двд-) → Давид-
 дв- → дѣв-
 двств- → дѣств-
 двч- → дѣвич-
 дн- → ден-
 дх- → дух-
 дхв- (дхов-) → духов-
 дш- → душ-

евангел- (евг-, евтг-л-, евгел-, евл-л-, евнг-, евшл-, етл-,
 етл-, невгг-л-, невгл-, невнг-, невнгл-) → евангел-
 еписп- (епісп-, епп-, еппес-, епск-, епскп-, епсп-) →
 епископ-

зл- → золот-

Й- (Иі-, нс-, І-, Іс-) → Ісус
 нерлнм- (нерлм-, нерслм-) → Иерусалнм-
 нзл- (нзрл-) → Израил-
 но- (нон-) → Иоан-

кннг- (кнгняг-) → княгин-
 кпж- (кнз-) → княж- (княз-)
 крн- (крщн-) → крещен-
 крст- (крт-) → крест-

мдр- (мдрос-, мдрс-, мдрст-) → мудрост-
 мл- (млст-, млт-, мт) → милост-
 млср- (млсрд-) → милосерд-
 млтв- (молтв-) → молитв-
 Мр- → Мар-
 мртв- → мертв-
 мт- (мтр-) → мати (матер-)
 мси- (ми-) → мѣсяц-
 мц- (мчши-, мчц-) → мучениц-
 мч- (мченк-, мчк-, мчн-, мчик-) → мучен-
 мченчск-, мчинчс-, мчинчс-, мчинчс-, мчинчс-) →
 → мученичск- (мученичеств-)

намлстниш- → наймилостивш-
 нб- → неб-
 нбн- (небс-, нбс-) → небес- (небесн-)
 нд- (нед-, недл-) → недѣл-
 нн- → ннн-
 нш- → наш-

оглшн- → оглашен-
 освч- (освиц-, освиц-, освиц-, освиц-) → освячен-
 (освящен-)
 отп- (отц-) → отец-
 отч- (отчск-, оч-) → отечес-

п- (пн-) → пан-
 плм- (пслм-) → псалм-
 пшжн- → пеняжн-
 пшз- (пейз-) → псняз-
 пр- → пре-
 првл- (првлн-) → правед-
 прдтч- → предтеч-
 прест- (прст-, престол-) → престол-
 прчст- (прст-, прч-, прчс-, прчст-, прчт-) → пречист-
 прк- (пррк-, пррок-) → пророк-
 премдр- (премдр-) → премудр-
 прн- (прсн-) → прнн-
 прп- (прпб-, прпдб-) → преподобн-
 прорч- (прорчс-, пррочт-, прроц-, прри-, пррчс-,) →
 пророцтв- (пророцств-)
 прсв- → прсвят-

ржсти- (рож-, рожств-, рожтв-) → рождеств-

свт- (ст-) → свят-
 свител- (стител-, стл-) → свитител-
 свшн- (свищен-, свшс-, свшн-) → свшсн-
 ск- → страховиск-
 слнеч- (слнч-) → солнеч-
 слшн- → солнц-
 смрт- → смерт-
 сп- → сын-
 сшв- → сынов-
 спан- (спесн-, спн-, спсн-) → спасен-
 спс- → спас-
 спетл- (спснтел-) → спасител-
 срдн- (срн-, срдн-) → срдн-
 срлч- → срдечн-
 стрст- (стрт-) → страст-

тврш- → творен-
 трн- (трон-) → троиц-

учш- (учшн-, учшк-, учшн-) → ученик- (учениш-)
 учтл- → учител-

х- (хрс-, хрт-, хс) → Христос-
 хв- (хсв-) → христов-
 хрс- (хрст-) → хрст-
 хриш- → хрещен-

нр- → нар-
 нрш- → царев-
 нрк- (нрков-, нркъв-, цръкв-, нръков-) → нрки- (нр

челшн- (члшн-, члшн-, члшн-, члшн-, члшн-, члшн-) →
 человекш- (человѣч-)
 члшчск- (члс-, члшс-, члшчск-, члшчск-, члс-) →
 чловѣчск- (чловѣчск-)
 члшчст- → чловѣччст- (чловѣччст-)
 члшк- (члшк-, члшк-, члшк-, члшк-) → чловѣк-
 (чловѣк-)
 чс- → час-
 чсн- (чш-, чсшн-) → чсн- (чсшн-)
 чст- → чист-

Чѣмъжѣ ѿ мнѣ тоижа Радости не маѣмъ
Зажигаѣти! Чѣмъ пѣсней вѣдѣчи не снѣгаѣмъ!
Бѣси коѣмъ тѣшнѣи насъ тѣла повожнѣи:
Икъ не маѣтъ тѣшнѣи Душѣ нашихъ званѣнъ.
(К. 5.) Радость тѣмъ, ѿ Трѣмъфѣ тѣмъжѣ ѿ Мѣзѣмъ,
Нѣхѣи ѿнѣ коѣго здѣймаѣтъ чловека:
О коѣрымъ ѿ твоѣ Блѣеность нашѣ Пѣни,
Икъ нашѣ Бѣжѣ ѿ Пѣстѣри при Хѣ Гѣтѣмъ,
Кѣмъбѣмъ оудѣрѣ дѣокомъ, Начни нѣко пѣти
Нѣкого дѣи Зѣпѣжѣ пѣснѣмъ выносѣти.
ѿ тоѣ Празнѣнѣи вѣходѣи зѣ трѣмъфѣмъ дѣокомъ
Прѣймѣючи кѣнѣрѣмъ коѣго любѣокомъ
Икъ кѣмъ тѣ вѣ згѣдѣи ѿ люѣи снѣгалѣи,
ѿ по смѣрти нѣ ѿнѣ: Тѣмъжѣ кѣмъбѣмъ.

Пардіній Молковіцкій. Изображеніе.

ՔԷ ԿԻՅՔԻՐԵ ԻՅ՝ ԱՐԴԵԼԻՔ:

Корѣнь злобы неікрѣи,
И з негѣже кѣи зѣкрѣи
Бритикѣи, ізрастаютъ,
Црѣкѣ Маткѣ казмѣи.
И Хѣс вѣстѣи
Кѣ нѣиѣмѣ наздѣи,
Не кѣрѣютъ мѣиѣи зѣи
Бѣиѣи сѣ еѣ цѣи.
(Бѣиѣи, Патрѣиѣи (И. Б. 66.) И
Гѣрѣ долѣ Тѣи мѣиѣи,
Бѣиѣиѣи и Прѣиѣи,
Бѣиѣи вѣ зѣиѣи еѣ кѣиѣи
И нѣиѣи жѣ сѣиѣи Іѣиѣи
и Кѣиѣиѣи и Бѣиѣи,
И стрѣиѣи вѣиѣиѣи
И з гѣиѣи пѣиѣи Бѣиѣиѣи.
Сѣиѣи жѣ прѣиѣиѣи
И нѣиѣи прѣиѣиѣи
Кѣиѣи: мѣиѣи жѣиѣи
Бѣиѣи, и Бѣиѣи и жѣиѣи
Кѣиѣи Бѣиѣи Лѣиѣи
И жѣ гѣиѣи зѣиѣи тѣиѣи
Прѣиѣи Тѣиѣи не Бѣиѣи
Бѣиѣи пѣиѣи нѣиѣи кѣиѣи
И тѣи Бѣиѣи Бѣиѣи,
Кѣиѣи сѣиѣи,
Нѣиѣи вѣиѣи чѣиѣи Бѣиѣи
Прѣиѣи Тѣиѣи, жѣиѣи вѣиѣи
И кѣиѣи кѣиѣи
И з дѣиѣи пѣиѣи,
Црѣиѣи вѣиѣи подѣиѣи
Подѣиѣи кѣиѣи сѣиѣи

Михаїлъ Фойнацкій, Изокрадігѣ.

Фрагмент Імнології. Київ, 1630.

ВЕЛИКОДНЛИИ ДѢРЪ

Въ хѣхъ пророкъ въ гдѣхъ оуахъ къ ѡбаченю Пастыренному дѣхуамамакхъ Пастыренному Киненому, я прѣхъ: Пахъ ѡ Дому-
деиоу моимъ Мамоу, Нѣомеа въ Мѣ Блгоуама Пахъ Прѣхуамама Каменотъ Сѣхъ, ѡ мамамоу прѣхатъ пѣхуама.

பாபரம் ஒத்தொலம்பம்.

Крѣштын
Бѣт' к'д'омы
Жі приз нго
Пол'д'ного

ГРЕХЪ ИЖЕ БЫТИИ БЛАГОМЪ,
1 С ХАИ СВОБОДНЫМЪ,
3 ШУАИ ПЛАТЪ БЫТИИ,
СПОДОБИИ ХАИ БЛАГОМЪ.

І чим справн,
Тож зостаєн
Гасло сьоння

ПРАКОЕ ЧИНІМ. ~~ХРИСТИАН~~
 КРЪСЕ ТЪЗЪМІГАФТІКАНЫ
 КЪІТІАНГІНО ОКАЗАНЫМ:
 БЫІ ЗЕНТАЗІТЪ МЪ ОНЪ ЧЪ
 НЪ ПОГЪНЫ, ѿ БГА, ДАРЪ.

Не дарімно,
Пастиніцким

Крѣтъжъ за грѣхъ на дано
бо стобанкоитъ юзнано
в том домѣ. А и ж Крътъ,
ю нныхъ въ знаки просты.

ТѢ ЗАКЪ ГОДНІ.
И ПРИСТОЙНІ
БГО ПОСЛАНА.

И ні засяжатъ крестъ
Нѣгды зъ своѣ зѣцны дѣлѣ,
Докола и иганѣ кременѣ
Звѣгажѣнтъ съ прѣгнѣны
Жити къ тѣмъ цѣлѣмъ:

Ікоро значний,
Кайно заци,
По ча екагін,
Описаний:

[illegible]

кропны оуводѣ пїнна
ще ерце : прѣже к то маѣ
раны етѣи кропны о
лїтѣ маслѣ стары
раны вычїшлѣ въ еѣ и
оуздѣ оровлаѣ : прѣже
кого оуеѣукоуе не слаже
на лїго тїюга . кропны
корѣ грїзї . таже оука
рївшї оуводѣ пїнзѣ ра
бѣхѣ : прѣже на ко то ро
чїцѣ жѣ о тѣ нїцѣ . съєсь
хѣлѣ кропны вїтїи ж
вшї зѣвно чѣшо пїнзѣ ра
бѣхѣ : прѣже ко то ро му
пѣкоу сѣлѣ зѣво вѣ сѣмоу .

Уривок Українського травника. XVI ст.

Пабгалгъ, к: Прекрасный.
 Пабкратій: Всекрѣпо, мѣ, всѣмн
 владѣа, нлн шдольваа. н д.
 к Паднѣтій. мѣ. а. к Пабсен:
 Паладїи, Паламонгъ.
 Палакнѣда: Подложница, нѣ: с гѣ.
 Палестина: Покрѣпленое, поплѣ
 а порохо, а шпѣдо приложены, а
 двѣакїи, а шпѣлѣ напой, а шпѣ
 пѣучїи. ѣ: Палест. (Крайна сѣрѣн
 ѣкоптрѣ іерлїи.) Филестининъ
 тѣ: вѣ лн: бѣ л, а дѣ копрѣ токъ
 ннцн алофѣлѣ, то ѣ, чѣжѣща мѣ
 зовѣ, сѣ: ннопламеннцн, бѣ цѣ бѣ.
 Палестра: Бѣрба, бѣжѣе, зѣнвѣ
 сѣ, бѣ мѣ. бѣ брѣб. зѣ нѣ рнжнѣ.
 Памвсѣнгъ. мнѣсѣ, н прѣ д, ю ѣ.
 сѣ олушѣ н жѣжѣтѣ сѣтрѣцн, і.
 пншѣ снѣ бѣ подѣ нѣкочѣмѣю.
 к Пѣшѣсѣн, іѣ: нѣ, нѣ рнжнѣ.

Памфїліа: Всѣ оумнѣлованаа, а
 лѣбѣчаа, ѣ: аѣ гѣ.
 Памфїлгъ: Всѣ мнѣлѣ, всѣдрѣжѣ,
 чѣре ѣ, всѣкопѣннн, фѣ: бѣ.
 Пампалѣсѣнѣ: Повсѣмѣ лѣбѣ, ю. ѣ.
 Пампелѣмѣсѣ: Всѣмѣлѣпнѣ.
 Пѣпа: Тѣпѣ, оѣтѣцѣ, н мѣ: сѣ дѣ, н
 мѣ, н гѣ. зѣ рнѣ рѣчѣннхѣ, а рн.
 Пѣпѣлѣ, гѣ: нмѣ дѣлѣкопѣ, оѣ: гѣ.
 Пѣпертѣ: Прнѣбѣрѣцѣкопѣнн, сѣ: гѣ.
 Параклѣсѣсѣ: Оумѣшнѣтѣлѣа
 мѣлѣа, мѣлѣсѣнѣ.
 Параклѣнтѣ: Оумѣшнѣтѣ. по-, а
 прнѣзѣаннѣ, ѣ: ісѣ дѣ гѣ.
 Паралнпѣмѣсѣнгѣ: Позѣстѣлѣ
 а шѣтѣлѣтѣкн. н кнѣ.
 Параскѣнѣ, ѣ: Пѣпѣ, прнѣбѣлѣ,
 лѣ: ісѣ, нѣ.
 Параскѣвїа, ѣ: н Пѣтѣсѣ, прнѣ: нѣ
 нѣ ннѣ, мнѣа, о дѣ ісѣ.
 Парамѣнгѣ: Зѣрпѣлѣсѣ, зѣбѣючїи. нѣ.
 Парасѣнтѣсѣ: Зѣрпѣзѣоѣцѣ, бѣ: сѣ.
 Парѣсѣсѣ: рѣсѣ. сѣ: ісѣ.
 Парнѣмѣа: Прнѣтѣа, прнѣбѣлѣ.
 Пардѣнѣ: дѣтѣсѣнннѣсѣ, фѣ: зѣ.
 Пардѣнѣ: зѣ тѣпѣрѣкѣ, оумѣсѣлѣ-
 ючїи, а вѣбѣлѣцн. нѣрѣа, дѣ: бѣ.
 Парпѣлѣтѣ: аѣ мѣ.
 к Пармѣнгѣ, а: чѣсѣаючїи, нѣ: ісѣ.

Ketawani
J. Saketjono

12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534

31

Пртыкѣлъ втѣрый: Ижѣ црѣко кѣстѣчнаѣ з самага початкѣ ѿ снѣ вжѣа чрез Іакова ѿ: аѣтѣла прѣтѣх тѣйнь к' квѣсно хлѣвѣ кѣ ѡжывѣна прѣнѣвши, цѣло хранѣтъ. а кѣстѣлъ рѣмскѣй прѣз александра папѣ ѿпрѣснокъ прѣнѣвши, ѣ тепѣрь в' тѣм' влѣдѣ зостаѣтъ, ѿ чѣ [обор.] шѣрей к паѣтем' артыкѣлъ свѣдѣтельствѣ писѣнѣа сѣаго ѣ ѡяснено.

Пртыкѣлъ трѣтѣй: Гѣаа кѣстѣчнаѣ црѣковѣ задѣсѣтъ чѣначѣ рѣсказанѣю Хрѣокомѣ: Пѣйте ѿ нѣа всѣ¹⁾, чѣши крѣви Хрѣокой люѣ мѣрскѣ не корѣнытъ, а кѣстѣлъ захѣдѣный, прѣз Інокѣнтѣа папѣ, кѣлѣх ѿналѣ ѿ посполѣтогѣ нарѣдѣ, ѣ в' сѣокрадѣтъкѣ зостаѣлъ. ѿ чѣмѣ іаснѣ к' шѣстѣ артыкѣлъ.

Пртыкѣлъ дѣ: Црѣковѣ кѣстѣчнаѣ при тѣйнь ѿ: крѣценѣа, ѣ тѣйнь мѣропомазанѣа ѿправѣтъ, по прѣданѣю ѿ: собѣрѣ, а кѣстѣлъ захѣдѣный тѣкъ кѣлѣкъю тѣемѣнѣцѣ, чѣдѣ ѣ печѣтъ сѣаго дѣа, вѣз кѣтѣрогѣ ѣ тѣйна крѣценѣа несовѣрѣаѣтъ сѣа, ѿкладѣтъ на вѣрмокаѣ до лѣтъ досконалыхъ, а вѣмѣсто тогѣ крѣнѣѣ ѣ соѣлю помазѣтъ при крѣценѣѣ; ѣ крѣцаѣютѣ не к' трѣ погрѣженѣа, но по ѣдѣноцѣ, мѣвѣачѣ: іѣ тѣбѣ крѣцаѣю. И ѣныхъ ѿмѣнѣ ѿ сѣаго прѣданѣа мѣногѣ. Зачѣм' на тѣковѣхъ ѡухѣааи ѣ-го собѣра вѣдѣано ѣ тѣмѣ слѣвы. Всѣа крѣмѣ црѣковѣнагѣ прѣданѣа, ѣ ѡучѣнѣа, ѣ ѣзвѣраженѣа Гѣыхъ, ѣ прѣно памѣатѣныхъ ѿцѣ ѿвѣнокаѣемаѣа, ѣаи по сѣ соѣкѣааа аѣадема трѣжѣаи.

Пртыкѣлъ ѣ. Црѣковѣ кѣстѣчнаѣ ѣ захѣднаѣ до лѣтъ тѣсацѣ ѣдѣного в' тѣ разѣмѣкѣнѣа вѣаи з' собѣю, ѣж со[во]рнаѣ Хѣа црѣко жадѣно вѣишѣаго²⁾ повѣшѣнаго ѣпѣпа ѣ паѣтира не мѣла ѣ не мѣѣтъ ѣ мѣтъ не вѣдѣтъ разѣвѣ³⁾ самага Хрѣта: тѣй ко ѣ сам' ѣдѣнѣ найвѣишѣею главою ѣ паѣтирѣ, коѣнѣцѣ кѣакихъ головнохъ сѣдѣ кѣелѣнѣскомѣ собѣровѣ налѣжѣаи знѣааи, ѣ ѣпѣкопѣ⁴⁾ спѣлѣчѣе црѣко Хрѣтокѣ раѣдѣаи чѣдѣ до влѣсти ѣ до стѣйности⁵⁾ ѣпѣпской вѣгѣи разѣмѣаи, разѣно мѣжи нѣмѣи вѣзглѣдѣ црѣковѣной Іѣрѣрѣхѣѣ, а не до сѣраки рѣконоположенѣа, постанѣкѣишѣи. тогѣ ѡѣстѣаѣчногѣ к' црѣкѣи Хрѣокой разѣмѣкѣнѣа црѣко кѣстѣчнаѣ ѣ до сѣхъ вѣрѣмѣ ѣ, а кѣстѣлъ захѣдѣнѣй прѣтѣ Гѣаіѣа

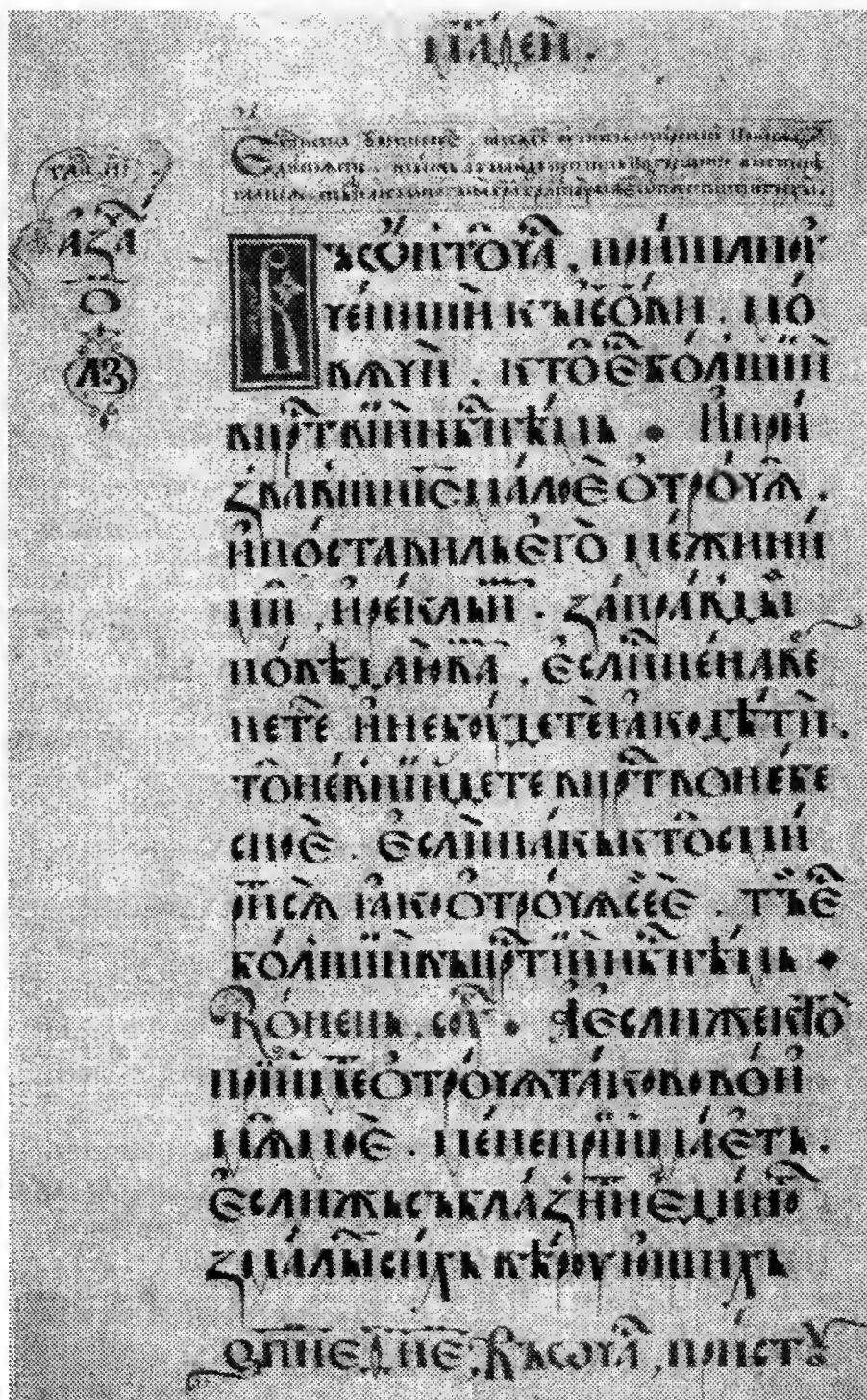
Accusatio Мелатина, Vocatio Мелатина Абла
Мелатинами + Мелатинах:

Exempla

ДЕНЬ *Dies* ПЕНЬ *Truncus* КІН *Vasculus*
ДУНАЙ *Danubius* РАЙ *Paradisus* МАЛЕВАНЕ
Pictura ЗБАВЕНЕ *Redemptio* НАСНЕВАНЕ
Iuvencus ДИТА *Puerulus* КОУЛА *Nauculus*
ЦЕНА *Caniculus* ГУСА *Pullus Anseris*

Nomina Regum inanima
tazum in Accusatiuum Singularem similem
formant Nominatiuum verbi causa **ОГЕНЬ** *Ignis*
ПЕНЬ *Truncus*.

Nomina ista **ПЕНЬ** *Truncus* **ДЕНЬ** *Dies*
ПЫТЕЛЬ *Subit* **УЧЕНЬ** *Discipulus* **СТЫЧЕНЬ**

Уривок "Пересопницького Євангелія". 1556-1561.

На Герцъ Сілаго' Вѣйска Е^х К^х: М^х: Запорозкого.

Въднъ лѣнзетка занорѣццкхъ Крі́ста келозна́нн,
Тѣмъ за гирхъ тако́го ꙗ́кхъ Рѣцера да́нн.
Которѣи ѿто ро́токъ Сѣнчѣннѣ сѣдѣннѣ,

За ко́нство еѣ ꙗкоу змѣотъ поази́ти.
И ѡвѣхъ тѣхъ землѣю а́зкоу твою: въ
Всѣмъ оныхъ способо́у ꙗкоу прода́и до ко́н.
(ѡб. фог.)

И Р Е Д М О В Е Н И Е.

Защити ілюмомъ вѣнчѣмъ Свѣтъ Крѣпости, Запорѣзкомъ:

ЛѢСКИ ВѢЖЕ, ДОБРОГО ЗДОРОВѢ І ПРАСЛИНОГО НАДЪ ПИИРАТЕЛЛИ ИЧІЗНЫ
ЗКІТАЗІТКА З ПЕСИИТЕЛЛОІ СЛѢВІ НАКЫКАІЕМЪ.

Ἄκτορα, ὡς ἔ Τρῶν ἑδαιμόνο βα ζώνηται:

[illegible]

Тільки тими што хоронят Сичизим, и Пана.
 Минзетомъ ёи Ршцркъ к коинахъ достиди.
 ютх.
 И гроуани: аи крѣса ёи доведѣтх. (А. Г.)
 Ионско Запорозкое кобаности навмао
 Тѣмх: ии кѣрни Сичизимъ, и Кроуанъ
 сажмао
 Кроуанъ въ нѣхъ минзеткѣ старѣи писанъ,
 Нѣхъ изни ипрѣтѣи Сичизимъхъ вѣданъ.
 Мѣри, сѣхуаи, частокрѣтѣ пѣио, и тѣхъ
 коино
 Хотѣи са ипрѣтѣи нѣхъ оуверѣхъ зворѣиш
 Пѣио то ёсть зъ насѣна ёиного Іафѣта,
 Которѣи зъ силномъ покрѣи (ѣи) сѣрѣта.
 За Сѣвѣга Рѣсского монарху пѣиан

ЕПІГРАММА.

На Граматікѣ.

Грама́тіка писма́ всѣ́ навча́є,
чи́ма ча́стни лѣве́ разла́є.
Орфогра́фією и́ просо́дією,
су́нта́хисо́ и е́тѣмо́логією .
А́прѣ рече́нъное и́и ѡ́па́ство,
пода́етъ пе́ное и́скѣ́ство .
Ко́торѣи пра́гнѣ́быи до́кона́ли,
впѣ́мѣ и́слова́ а́бы непа́тали .
А́ле и́зъвѣ́стѣи ѡ́ все́ понава́ли,
и́чого́сѣ о́уча́ а́бы добре́зна́ли .
Ключе́бо і́сть ѡ́твори́ючи всѣ́
о́умъ ,
къ позна́нію вѣ́ препра́вы ра́зѣ .
Поко́торо́ власне́ і́акъ по́схо́дѣ
по́детъ ,
ка́ды і́сли хоче́ всѣ́наѣ́ до́де .

Фрагмент "Граматики словенської" Л.Зизанія. Вільна, 1596.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

<i>АБМУ</i>	Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. с предисловием А.В.Стороженка. - К.: Киевская старина, 1892.		Собрания Ф.Н.Леонтовичем. - Варшава, 1897. - Т.І, вып.2.
<i>Адел.</i>	Аделфотне. Граматіка доброглаголивого еллинословенского языка... - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 750.	<i>АЛРГ</i>	Акты Литовско-русского государства (1390-1529 гг.). / Изданные М.Довнар-Запольским. - М., 1900. - Вып.1.
<i>АЖМУ</i>	Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 pp.) / Підготував до видання М.К.Бойчук. - К.: Наук.думка, 1965.	<i>Анаф.</i>	Анаоима тне тімне кир Григорію Кіріїнкомѣ. - Венеція, 1641//ЗНТШ. - Львів, 1896. - Т.ХІІ. - С. 19-22.
<i>Аз.В.</i>	Ієромонах Азаріас. Вітра Єдиної Стої католической Апѣтлскої Цркве на Вєходѣ. - К., бл. 1619. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3745.	<i>Андр.Лям.</i>	[Андресвич Давид]. Ламентъ по Свато-блївє зѡшломѣ, Вєлєбномѣ Гдїѣмъ Ѡтцѣ Іоаннѣ Василѣвичѣ Презвітері... - Луцьк, 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 926.
<i>АЗР</i>	Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1846-1851. - Т.І-ІV.	<i>Ант.</i>	Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. - Вільна, 1599 // РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 477-982.
<i>АНЗМ</i>	Акты по истории землевладения в Малороссии (1630-1690).- К., 1890.	<i>Ап.</i>	Апостолъ си єсть книга новаго завітѣ, Содержащая в себѣ Дѣянія и Послания стых апостоловъ... (Передмова). - Львів, 1939. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр ІV Ст.-150.
<i>АИМЗМ</i>	Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636-1730 гг.). - К., 1891.	<i>Ап.Єв.</i>	Апостоли и Євангелїа чрезъ всѣ Недѣлѣ и Праз: и Избранныѣмъ ст на вѣсь годѣ. Пръвое изъобразисѣ. - Угорці, 1620. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 435.
<i>Акаф.</i>	Акафистъ пречистой богородици, Ісусу сладкому и Успенію владычицы нашей Богородицы присподѣвы Марїи, отъ еллинского исправленный... и иждивенїемъ... Філофеа Кїзаревича... первое изданный. - К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр ІІ Ст.-2338.	<i>Апокр.</i>	Апокрисисъ албо ѡтповѣдь на книжки о съборѣ берестейскомъ... череѣ христофора фїлалета, Врихлѣ дана. - Острог, 1598-1599. - Зберігається у Львівському державному історичному архіві, шифр Сд 206.
<i>АЛМ</i>	Акты Литовской метрики (1499-1507г.) /		

- Апол.* Аполіеіа Апологіи Книжки Діалектомъ Роускимъ напи́санои Полѣскимъ зась ве Львовѣ дръжкованои, Вкоротце а Правдиве зсуммованаа. - К., 1628. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 1829.
- Апост.* Апостоли и Евангеліа череъ всеѣ Неделѣ и Праздѣ: и избра́ныи^М с^Т: на вѣсь годъ... - Луцьк, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 441.
- Ап.Покр.з.* Покрайні записи наці різних екземплярах Львівського "Апостола" 1574 р., - Львів, 1 пол. XVII ст. - Зберігаються у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифри IV Ст.- I; IV Ст.-3; IV Ст.-5.
- Ап.мстр.* Апостолъ тѣтръсирѣчь Дѣланіа и Посланиа Хвыхъ стыхъ бжествѣнныхъ Апѣлъ... Коиптомъ и наклады^М Є.М.Па́на Богдана Стѣткевича... - Київ, 1630. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-408.
- Арх.М.* Любецкий архив графа Милорадовича. - К., 1898. - Вып.1.
- Арх.Р.* Ділові документи з колекції архіву В.Розова. - Зберігаються в Москві, в Інституті російської мови АН Росії.
- АрхЮЗР* Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском воеводстве, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе. - К., 1859. - Ч.1, т.1; 1883. - Ч.1, т.VI; 1914. - Ч.1, т.VIII; 1904. - Ч.1, т.X; 1904. - Ч.1, т.XII; 1863. - Ч.3, т.1; 1914. - Ч.3, т.IV; 1869. - Ч.5, т.1; 1876. - Ч.6, т.1; 1886. - Ч.7, т.1; 1890. - Ч.7, т.II; 1905. - Ч.7, т.III; 1893. - Ч.8, т.1; 1909. - Ч.8, т.III; 1907. - Ч.8, т.IV; 1907. - Ч.8, т.V; 1911. - Ч.8, т.VI.
- AS* Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. - Lwów, 1887. - Т.1 (1366-1506); 1890. - Т.III (1432-1534); 1890. - Т.IV (1535-1547); 1910. - Т.VI (1549-1577); 1910. - Т.VII (1554-1572).
- АСД* Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. - Вильна, 1867. - Т.1; 1867. - Т.III; 1867. - Т.IV; 1869. - Т.VI; 1870. - Т.VII; 1874. - Т.X.
- АЮЗР* Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. - СПб., 1863. - Т.1; 1865. - Т.II; 1867. - Т.III.
- БАН* Библиотека Академии наук (Санкт-Петербург).
- BD* Documentele lui Ștefan cel Mare, publicate de Ioan Bogdan. - București, 1913. - Vol.II.
- Бер.В.* Беринда Памво. На Ржѣтво... Вѣрнѣ для оутѣхи православыны^М хрѣтіаномъ. - Львів, 1616//ЧИОНЛ. - К., 1912. - Кн. XXIII, отд.3. - С.65-96.
- Бес.* Іже въ стыхъ оцаиного Іоана Зла^Тустаго Архіепска константинопольскаго, Бесѣды на Дѣланіа стыхъ Апѣлъ. - К., 1624. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-378.
- Бес. о восп.* Іже въ святыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бесѣда избранаа ѿ испитаничадъ. - Львів, 1609. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 446.
- Библ.* Библиа сирѣчь^Т книги ветхаго и новаго заветѣ, по языкѣ словенскѣ. - Острог, 1581. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-215.
- Бут.* Єводіа albo сла^Тково^Нный доизрѣлы^Х в молодѣ^М вѣкѣ: Єго мѣлости Господіна Ѡца Арсенія Желиборского... дховны^Х цнотѣ запах. Претѣ Григорія Бѣтовича ѿсмакованый. - Львів, 1642 //ЗНТШ. - 1896. - Т.XII. - С.23-32.

- ВИАС* Волынский историко-археографический сборник. - Почаев-Житомир, 1896.- Вып.1; Житомир, 1900). - Вып.2.
- Вил.срб.* Соборъ, въ бѣгспасеомѣ градѣ Вѣлики, бывшій 1509р. - Львів, 1614. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 201.
- Вил.Дом.* Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоанн стражник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. - Унівський монастир, 1605//Іван Вишнєвський. Твори. - К., 1959. - С. 188-196.
- Вил.Зач.* Сне писаніє зовѣтся зачепка мудраго латышника з глупым русином в диспутацию. 1608-1609//Іван Вишнєвський. Твори. - К., 1959. - С. 197-231.
- Вил.Ки.* Книжка Иоанна мниха Вишнєвского от святыхъ Афонскихъ горы в напоминаніе всѣхъ православныхъ христіан, братствамъ и всѣмъ благочестивымъ, в Малой Россіи... жителствующимъ. - 1588-1600). - Неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3. Доповнено за вид.: Іван Вишнєвський. Твори.- К., 1959. - С. 125-158.
- Вил.Кр.оств.* Краткословны отгвѣт Феодула, в святѣй Афонскѣй горѣ скитствующаго, противъ безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящего вѣка погански, а не евангельски мудрующаго писанія Петра Скарги о реченномъ рядѣ и едності костела божияго по едному пастыремъ и грекомъ и рускомъ отъ тое едності отступленію. 1600-1601 // Іван Вишнєвський. Твори. - К., 1959. - С. 159-187.
- Вил.Проз.мысл.* Списаніє, зовѣтся позорище мысленное, составленное отъ инока, в пенсѣхъ горѣ сѣдѣющаго... - 1615-1616 // Іван Вишнєвський. Твори. - К., 1959.- С. 1357-246.
- Вил. Посл.до Кияг.* Боголюбивому брату ми яже о Христѣ отцу Иову, в скитѣ в пустыни Марковой скитствующу, Иоанн грѣшныи спасения алчет. бл. 1610//Іван Вишнєвський. Твори. - К., 1959.- С. 235-236.
- Вил.Посл.Льв.бр.* Христолюбивому братству лвовскому и прочимъ братіямъ, единомудренымъ и единомысленнымъ, купю же и всемъ православнымъ христіаномъ Малое Русіи... Иоанн русин, реченно Вишнєвский... отъ Христа спаса спасения алчетъ и всесудно молит. бл. 1610 // Іван Вишнєвський. Твори.- К., 1959. - С.232-234.
- Вил.Тв.* Іван Вишнєвський. Твори. - К., 1959.
- Види.ПО* Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. -Володимир, 1598-1599//РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3.- С. 1041-1121.
- ВЛС* Артикулы або законы Великого князівства Литовского (2-й Литовський статутъ Почаївського або Волинського списку). - Б.м.п. 1566.- Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/п - 15.
- Возн.Іст.* М.Возняк. Історія української літератури. - Львів, 1921. - Т.ІІ, ч.І.
- Вол.В.* Волинський релігійний вісnyподумець. - Поч. ХУІІ ст. (Тексти зантїкатолїцьких, протестантських замітокъ ієромонаха Пахомія на поляхъ Острозької біблії) // ЧИОНЛ. - К., 1905.- Кн.ХVІІІ, отд.3. - С.71-101.
- Волк.* Розмышляне ѿ мѣцѣ хѣ спсителя ншго... Вѣршамъ написаннымъ презъ многотѣшного Инока Іоаннкіа Волковича. - Львів, 1631. - Зберігається у фондахъ Львівського державного історичного музею, шифр Сд 250.
- ВУР* Воссоединение Украины с Россией// Документы и материалы. - В 3-х т. - М.: Изд-во АН СССР, 1953. - Т.ІІ.
- Вызн.в.* Вызнаніє вѣры Стго Аѳанасіа Архієпска Александрійского // Събраніє Вѣкраїде Словесъ ѿ Бж҃ствѣнаго писанія... Выдрѣковано Коштомъ... Алекса^ндра Шептиц-

- кого... Працею і стараньєм ієромонаха Павла ДоМжина Лют'ковича. - Угорці, 1618.
- Вѣзер.* Вѣзерунок ціот превелебного... Елисея Плетенецького. - К., 1618//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 14-17.
- Гав.* Інтермедії Я.Гаватовича. - Б.м.п., 1619 // ЗНТШ.- Львів, 1900.- Т. XXXV -XXXVI.- С. 17-22.
- Гарм.* Гармонія східної церкви з костьолом римським. - Вілена, 1608//РИБ. - Т.VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1882.- Кн.2. - С.169-222.
- Грам.* Грамматіка или писемница языка Словенскаго писателемъ въ кратцыѣ издаванъ Кремънци. - Кременець, 1638. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 444.
- Грам.З.* Грамматіка словенска. СъвершеннаГискѣства осми чѣстїй слова, и пныѣ нуждыѣ. Новохъставленѣ Л.З. - Вілена, 1596//Лаврентій Зизаній. Грамматика словенська/Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1980.
- Гр. Герв.* Грамота львівського і самбірського каштеляна Станіслава Герворта про дозвіл громаді села Головецьке перенести церкву на нове місце. - Самбір, 1595. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2657.
- Гр. Іер.* Грамота архієпископа константинопольського Ієремії про заборону деяких церковних обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2261.
- Гр. Моз.* Грамота київського митрополита П.Могили до Луцького братства з проханням зберігати давні звичаї. - Городок, 1640. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2751.
- Гр. Посох.* Продажна грамота Богдана Посоховської на половину садби в м.Києві. - К., 1644. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2638.
- Гр. Рог.* Грамота митрополита Рогози про заборону обрядів. - Львів, 1591. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 2260.
- Гр. Сиз.* Король Сигізмунд I підтверджує акт угоди про розподіл маєтку між князями Вишневськими - Федором, Іваном та Олександром. - Краків, 1527. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2743.
- Гр. Сиз.К.* Грамота Сигізмунда III до київських воевод, старост і маршалків з проханням заховувати давні звичаї міста. - Варшава, 1606. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2635.
- Гр. Сл.* Прпбнаго Максима грека, Инока ѿ1 стѣла Аѳонскѣа горы, ижѣ годѣгѣся, иѣкомѣ придавати нѣго або оуѣмовати. в Бѣзескомѣ вызнѣно або складѣ непокалѣной христѣанской вѣры Слово ѿ... Слово ѿ... К., 1619// Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинон Стои каѳолическои Апѣлскои Црѣве на Веходѣ. - Арк.184-306.
- Гр. Хм.М.* Грамота гетьмана запорозького Б.Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони були послухними братії монастиря Пустинського в Києві. - Чигирин, 1650. - Зберігається в Рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім.Салтикова-Шчедріна у Санкт-Петербурзі, ф.293, оп.1, спр.309, арк.1.
- ДВВ* Documente Bucovinene de Teodor Balan. - Țernauți, 1933. - Vol.I (1507-1653); Țernauți, 1934. - Vol.II (1519-1662).
- ДБЛ* Державна бібліотека ім. В.І.Лєніна (Москва).
- ДБХ* Документи Богдана Хмельницького / Упорядники І.Крип'якєвич та І.Бутч. - К., 1961.

<i>Діал.</i>	Ди́алог альбо розмова // Малишевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигаас и его участие в делах русской церкви. - К., 1878. - Т. 2. - С. 49-83.	Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С. 306-310.
<i>Діалог см.</i>	Ди́алог о смерти. - Чорна, 1629 (записком XVIII ст.)//Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. - СПб., 1912. - Т. VII, кн. I. - С. 264-280.	<i>Епіт. Мог.</i> Епитафія Петру Могилі. - Київ, 1647. - ж. "Київ". - 1983. - N 9. - С. 154.
<i>Dict.</i>	Dictionarium Sclauo-Polonicum... - Жовква, 1641 // Karaś M. i Karasiowa A. Marian z Jaślisk. Dykcjonarz słowiańsko-polski z roku 1641 (Dictionarium Sclauo-Polonicum). - Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.	<i>Євх.</i> Євхаристиріон, або вдачність... Петру Могилі... одъ спудеовъ гимназіум е҃мѣ школы Реторіки загойныи Добродѣйства собѣ у Цркви православной в фундовано школѣ показаныи... - К., 1632//Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. - К., 1924.- С.291-305.
<i>Діоп.</i>	Ди́оптра альбо зеркало, и Выраже́ние живота лю́дского на то́мъ свѣте...(Передмова)- Єв'є, 1612. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2492.	<i>Єлег.</i> Єлегія з приводу татарських набігів на Україну. - Б.м.п., 1648//В.Н.Перегиб. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926. - С. 152-153.
<i>DIR "A"</i>	Documente privind Istoria României.- Bucureşti: Editura Academiei Republicii Române, 1951. - А.Молдова: Veacul XYI. - Vol.II (1551-1570).	<i>Єлз.</i> Новий Завіт в перекладі В.Негалевського. - 1581. - Рукопис зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 451 п/1636.
<i>ДМВН</i>	Ділова мова Волинні і Наддніпрянщини XVIIст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В.В.Німчук та ін. - К.: Наук. думка, 1981.	<i>Єнігр.Жел.</i> Єпикграма на гербъ Желиборскихъ// Желиборскій А. Подче́ние новосіщенному Ісусеві... - Львів, 1642. - Арк. тит. зв.
<i>Дор.Поуч.</i>	Прп̄дпаго ѿца ншго аввы Дѡрофеа Подче́нія Днѣпо́лезна Разлічна, Къ своїмъ е҃го оученикомъ. (Післямова). - К., 1628. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2348.	<i>Єнігр.Ог.</i> Єпикграмма на гербъ Окгинскихъ. - Ев'є, 1611// Книга нового завета... Выдана естъ Кон҃гомъ и накладома... Ппа Богдана Кппза Окгинско'. - Ев'є, 1611. - Арк. 2.
<i>ДНБ</i>	Державна публічна бібліотека ім. М.Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург).	<i>Єнігр.Остр.</i> На старожитній кле́йноть ясне освещенныхъ и велможныхъ кппжатъ Острожскихъ//Часословъ, сирѣчь послѣдование слоужбы по преда́нію церковномъ... - Острог, 1612. - Арк. 2.
<i>Дух.б.</i>	Дх̄овнии Бесѣды стго ѿца напего Макарія пдстелника е҃гупе҃тского ѿ доскональствѣ Хрістіанъ Православныхъ: Многими пожйтками... наполнены. - Віляна, 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2672.	<i>Єнігр.Чарт.</i> На стародавний кле́йноть ясне освещенныхъ княжатъ Чарторискихъ// К.Транквілліон Сгавровецкій. Єв҃глієдичтелное. - Рохманів, 1619. - Арк. тит. зв.
<i>Евфон.</i>	Євфонія веселобрмачаа. - К., 1633//	<i>ЇД</i> Źródła dziejowe / Wydał A.Jabłonowski - T.VI. - Warszawa, 1878; T.X: Sprawy wołoskie za Jagiellonów. - Warszawa, 1878.
		<i>Жел.Отайн.</i> Отайнахъ церковныхъ въ посполитости. Забл̄чєніємъ и поданіємъ... Арсенія Желіборского. - Львів, 1642... Зберігається у

- фондах Львівського національного музею, шифр СдК 711.
- ЖелП* Желиборскій Арсеній. Подчєніє повоспєненному Іерєєви... - Львів, 1642. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.
- Жел.Сл.* Леітвргіаріон Си єсть слѣжебникъ ѿ Лѹтвргіи С.Василіа, Іоанна Зла^т... Нѣже изда^н Четвертое, Тѣцѣемъ и иждивеніемъ... Арсеніа Желиборского... (Передмова). - Львів, 1646. - Арк. 2-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2155.
- Жел.Тр.* Арсеній Желиборскій. Евхологіонъ си єсть молитвословъ, или грѣбникъ... (Передмова). - Львів, 1645. - Арк. 1-6 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2170.
- ЖКК* Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, издаанные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1849. - Т. I-II.
- Зем.Зам.* Т.Земка. На пресвѣтлый Клейнотъ гербѣ Коронѣ Полской Пре знаменито(г) Ясне велможно(г)... П.П.Томаша Замоиского // Тріюдіон си єсть Трипѣсенець стѣи Великон Патдесатницы... - К., 1631. - Арк. тит. зв.
- Зем.Наз.Бал.* Т.Земка. На Старожитны(и) Клейно(т) и(х) м(л) Пѣѡ(в) Балабанѡ(в) // Лексикон словенпорожский Памви Беринди / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Видво АН України, 1961. - С. 2.
- Зем.Наз.госп.* На пресвѣтлыи клеинотъ пресвѣтлого дому их милостей господарукъ земли Молдовлахийской Епикграмма // Тріюдіон си єсть Трипѣсенець стѣи Великон Патдесатницы... - К., 1631. - Арк. тит. зв.
- Зем.Наз.Моз.* Т.Земка. На пресвѣтлыи Гербъ Ве^л М^л Пѣѡ^в Могилѡвъ // Прѣдѣнаго ѡца нѣго аввы Дорофеа Подчєніа Дѣнепѡлезна Разлічѣа, Къ скоимъ єго оученикомъ. - К., 1628. - Арк. тит. зв.
- Зерц.* Сіа кнѣга нарицаемая зерцалѡ бѣгословіи, избранѣа ѿ многихъ кнѣг бѣгословскихъ. И трѣдолубіе^м Сѣтавлена єромонаха Кирила Транъквилиона. - Почаїв, 1618. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2233.
- З.Каз.* Зизаній Стефан. Казаніє стѣо Кирилла Патріарха ієр^слимського, ѡ антихристѣ и знако^х єго, з ро^зширеніємъ навки прот^в єресей розъин^х. - Вільна, 1596. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3835.
- Злат. II.* Оміліа и Навка стѣѡ ѡца нѣго Іоанна Златѡстаго, архієп^сна константино-пѡлского, на с: Великѡю патдесатницѣ // Стѣѡ ѡца нѣго Андреа Архієп^сна Кесаріа Каппадокійскіа. Тълкованіє на Апокалѹпсис... Стѣѡ... Іоанна Бѣгослова... - К., 1625. - Арк. 127-130 зв. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-381.
- ЗНТШ* Записки Наукового товариства імені Шевченка. - Львів, 1896. - Т. XI; 1896. - Т. XII; 1897. - Т. XIX; 1898. - Т. XXV; 1899. - Т. XXVIII; 1899. - Т. XXXI-XXXII; 1900. - Т. XXXV-XXXVI; 1902. - Т. L; 1903. - Т. LIV; 1904. - Т. LXII; 1906. - Т. LXXIV; 1912. - Т. CX; 1914. - Т. CXVII-CXVIII; 1930. - Т. CL; 1931. - Т. CLI; 1937. - Т. CLV.
- Зобр.* Зображенє короткои навки ѡ артикѣлахъ ієфры Пракославно-католической христіанской. - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2201.
- З.Поуч.* Подчєніє пры погребѣ Софїєи, кнѣгині

- Чарторьской, чыненое ѿ... Лаврентіа Зізанієго, протопопы Корецкого. - Корець, 1618. - Копія вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч.XVII ст.", який зберігається в Рукописному відділі Наукової бібліотеки НАН України у Львові, ф.5, оп. 827, спр.1, арк.171-176.
- Ив.* Сочинения Н.Д.Иванничева. - К., 1876.
- ИКА* Голубев С.Т. История Киевской духовной академии: Период домогилинский. - К., 1886. - Вип.І.
- Изпол.* Умнологіа Сї єсть, Пѣспословіє, Албо Пѣсь прѣз части ПисмоМ мовленїа на день Вьскрꙋсїа... Га Нїпго Исѣдса Хріста Панд... и Добродѣвнєвоємѣ Прѣз дѣлатели и Тупографїи в Дарѣночкѣ Низко Принесена. - К., 1630. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 165.
- ИОРЯС* Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наук. - СПб., 1912. - Т.VII, кн.1.
- Ист.фл.сн.* Истѣріа ѿ листрикїйскомъ, то єсть ѿ разбѣишническомъ ферѣрскомъ або флюренѣскомъ синодѣ, в коротцѣ правдиве списана. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр І Ст.-3976, арк.33-44.
- Ив.Усп.* Інвентар сирїч порядное описаня вещей обрѣтающихся в скарбци церковном при храмі Успенія... пречистої приснодїви Марїї... описаний Костянтином Медзапетюю. - Львів, 1637. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, 2170, 1, арк. 1-80.
- КА* Крехівський апостол. - б.м.п., II пол. XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291.
- КАЗ* Зъявлене Ивана светого теолога. - Б.м.п., XVI ст. - Оригінал поміщений у Крехівському апостолі, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291, арк.593-663.
- Кас.* Іѡаннѣа Кассїана пѣстыпѣожителя ѿ ѡставаХ манастирских. - Б.м.п., серед. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.3, N 32, 1-236.
- Катех.* Катехізіс або визнання віри соборної апостольської східної церкви. - Вілїна, 1600//ЧИОНЛ. - К., 1890. - Кн.IV, отд.3. - С. 1-81.
- Кир.И.* Святого Кирила, скзарха Александрійского ігумена наука о противной унии против благочестивых священников ясное указаніе. - Б.м.п., 1626//ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн.VI, отд.3. - С.9-28.
- Кіз.И.* Філофей [Кізаревич] архієпископ Константинограда. Наука о правилѣ//Акафистъ пречистой богородици..., Ісусу сладкому и успенію...отъ еллиискаго неправиленый...и иждивеніємъ...Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. - С. 194-204.
- Кіз.О степ.* Філофей [Кізаревич] инок. О степѣхъ до страстей//Акафистъ пречистой богородици...отъ еллиискаго неправиленый...и иждивеніємъ... Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. - С. 204-205.
- Кіз.Ходк.* Яспѣсвецной Велможной...Пашеи Ангѣ Ходкевичовѣ Кпажигѣ Корецкой. (Філофей Кізаревич)//Акафистъ пречистой богородици... отъ еллиискаго неправиленый...и иждивеніємъ...Філофеа Кізаревича...первое изданный. - К., 1625. (Передмова). - С.1-6 непум.
- ККПС* Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)/Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. - К.: Наук. думка, 1991.
- КЛ* Київський літопис. - Б.м.п., поч.XVIIст.//Сборник летописей, относящихся к

- истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. - К., 1888. - С. 73-92.
- Кл.Остр.* Невідомий твір Клирика Острозького. - Острог, 1599 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури / Видає комісія археографічна Наукового товариства ім.нї Шевченка. - Львів, 1906. - Т.V. - С.201-229.
- КМІМ* С.Т.Голубев. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). - К. - 1883. - Т.I; 1898. - Т.II.
- Кн.нов.з.* Книга нового завіта... Выдана єсть Коптѣмъ и наклады... Пна Богдана Кнѣза Окгинског... - Ев'е, 1611. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2489.
- Кн. о лат.* Книга о богохульных латынах. - Б.м.п., к.XVI - поч.XVII ст. - Зберігається в ЦНБ НАН України, шифр I18 П/134.
- Кн. о св.* Иже въ стѣхъ ѿца нашего Іоанна Златоустаго... Книга ѿсїцєствїѣ... - Львів, 1614. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2208.
- Коп.Апок.* Передмова З.Копистенського до книги "Стѣго Оца Нпѣго Андреа Архїєпска Кесарїа Каппадокїйска. Тлѣкованїє на Апокалѹпсїи... Стѣго... Іоанна Бѣгослова. - К., 1625 - С. 1-4.
- Коп.Каз.* Казанье на чѣтномъ погребѣ ...превелебного ѿца кнѣ Єліссеа в' Іеросхїмѣ на сехъ Евѡнмїа Плетенѣцког... През'... Захарию Копистенского... твореное и проповѣданое... - К., 1625. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2339.
- Коп.Ом.* Копистенський З.Ѧмїліа албо казанье на роковѣю Памать в' Бѣѣ Велебног... Евѡнмїа Плетенѣцког... написаное... - К., 1625 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. - К., 1924. - С.147-171.
- Коп.Пал.* Копистенський Захарїя.Палінодія. - К., 1621//РИБ. - Т.IV: Пам'ятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1878. - Кн.2. - С. 313-1200.
- Коп.Пал.(Лв)* Копистенський Захарїя. Палінодія (львівський список). - К., 1621//ЗНТШ. - Львів, 1903. -Т.LIV.- С. 23-33.
- Cost.BD* Documentele moldovenești dela Bogdan Voevod (1504-1517) / Publ. Mihai Costăchescu. - București, 1940.
- Cost.DS* Documentele moldovenești dela Ștefanita Voevod (1517-1527) /Publ. Mihai Costăchescu. - Iași, 1943.
- Cost.S.* Documente moldovenești dela Ștefan cel Mare/Publ.Mihai Costăchescu (Supliment la documentele lui Ștefan cel Mare, de I.Bogdan). - Iași, 1933.
- Крон.* Кроїника то єсть історїа свѣта на шесть вѣковъ, а чѣтыри монархїи роздѣлена. З розмаиты^х гисторико^в жидовски^х, и поганскїхъ. - Львів, поч.XVII ст. - Пам'ятка поміщена в збірнику, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 59. - Арк. 1-45.
- Кр.Смр.* Кроїника котѡрая пре^д тѣмъ николи свѣта не видала с пол'ског на рѣскии діалѣктъ преложѡна презъ Матфея Стриковського. - Б.м.п., 1582. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м / Лаз. 52.
- Крыл.* Крыловский А.С. Львовское Ставропигиальное братство (опыт церковно-исторического исследования). - К., 1904.
- КС* Киевская старина. - К., 1889. - Т.XXV, январь - март.
- ЛА* Лексисъ съ толкованїемъ словенскихъ мовъ просто съ предисловіемъ архимандрита Амфилохїа. - Б.м.п., II пол.XVI ст. // Зизанїй Л. Лексис. Синоніма словеноросская / Підгот. текстів пам'яток і

- вступ. ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964. - С.175-194.
- ЛБ** Беринда П. Лексикон словенороський. - К., 1627. (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ.ст. В.В.Німчука. - К.: Вид-во АН УРСР, 1961.
- ЛДИМ** Львівський державний історичний музей.
- Лейт.** Лейтєргіаріон Си естъ: слѣжебникъ... - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2155.
- ЛЗ** Зизаній Л. Лексис. - Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом/Підгот. тексту і вступ.ст. В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1964.
- Лим.** Лімонарь Сіръѣп. цвѣтникъ (Передмова). - К., 1628. - Арк. 2-8 пенум. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр П Ст.-2352.
- Л. Пот.** Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. - Рожанка, 1598//РИБ. - Т.ХІХ: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Кн.3. - Пг., 1903. - С. 983-1033.
- ЛК** Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського/Підготував до видання В.В.Німчук. -К.: Наук.думка, 1973.
- ЛЛ** Львівський літопис 1498-1649.-Рукописна копія зберігається в ЦНБ НАН України, шифр VІІІ 206 м/37, арк. 162-182.
- ЛНБ** Львівська наукова бібліотека ім.В.Стефаника НАН України.
- ЛНМ** Львівський національний музей.
- ЛОИИ** Санкт-Петербургское (Ленинградское) отделение Института истории Академии наук.
- ЛС** Є.Славинецький. Лексикон латинський// "Лексикон латинський" Є.Славинецького. "Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського /Підготував до видання В.В.Німчук. - К.: Наук.думка, 1973.
- ЛСБ** Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис к. ХVІ - серед. ХVІІ ст. -Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.
- Луц.** Лушдарій. - Б.м.п., серед. ХVІІ ст. // Е.Ф.Карский. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. - М.: Изд-во АН СССР, 1962. - С. 523-547.
- Лѣк.** Лѣкарство на шпѣлїи оумьслѣ чоловѣчїи а особлїве на затвердѣлїе срѣца лїодскїе завѣденїе свѣтомъ, альбо якїми грѣхами бж҃ственнаго іоанна златоустаго до оеодора мнїха... - Острог, 1607. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 176.
- Любав.** Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени первого литовского статута. Исторические очерки Матвея Любавского. - М., 1892.
- Лютк.В.** Люткович Павлю. Вірш "Для креста предъ тым завше вѣрныхъ забиваю"//Събраше Вѣкратце Словесъ ѿ Г҃а Бж҃ственнаго писанїя... - Угорці, 1618, - Арк. тиг. зв.
- Лям.Жел.** Плачь альбо ламентъ по зѣстю зъ свѣта сего, вѣчнои памѣти гѣднѣна Григорїа Желїборского. - Львів, 1615. - Зберігається в Державній бібліотеці ім.В.І.Лєніна (Москва).
- Лям.К.** Ламентъ ѿ свѣта оубѣи ихъ. На Жѣлѣное преставленїе Свѣтоблїного: а вѣ обѣи Добродѣтели богѣтого Мѣжѣ, вѣ Бж҃ѣ Велѣбного, Г҃ѣднѣна ѿ҃ца Леонтїа Карповича, архїмандрїта ѿбїца обїтели, при Цркви сошѣствїѣ С҃тго Дхѣ, Братѣства црковного Віленського Праѣ: Гре҃цї: - Вільна, 1620. - Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім.О.Горького.
- Лям.о приг.** Ляментъ о пригодѣ нещаснои, о зельживости и мо҃рдерствѣ мещан остро҃жкїхъ. - Б.м.п., 1636. - Ори҃нал зберігається у

- Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, оп. 1, N 85.
- Лям. Остр.* Ламентъ до́моу княжа́тъ Остро́жкихъ: па́дзѣшлы́м с то́го свѣ́та яснѣ́ освѣ́щѣ́нымъ кнѣ́жате́мъ алекса́ндремъ... Остро́жским воево́дою воли́нськи́м. - Дерманъ або Острог, 1603. - Першодрук зберігається в Народній бібліотеці ім. Кирила і Мефодія, копіюлот N 209 (Софія, Республіка Болгарія).
- Малыш.* Малышевский И.И. Александрийский патриарх Мелетій Пигас и его участие в делах русской церкви - К., 1878. - Т. 2.
- Мел. Л.* Листъ мелетїа, стѣйшого патріарха александрійского, Довелебного епископа и патїа потѣа. - Дерманъ, 1605. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 422.
- МЭФ* Молдавия в эпоху феодализма, Т. I: Славяно-молдавские грамоты (XV в. - первая четверть XVII в.) / Под ред. проф. Л.В. Черепнина. - Кишинев: Штиинца, 1961.
- МНВР* П.Я.Кулиш. Материалы для истории воссоединения Руси. - М., 1877. - Т. I: (1578-1630).
- Мит. кн.* Берестейська митна книга. - Б.м.п., 1583. - Зберігається у ЦНБ АН Литви у Вільносі, ф. 16, N 3, арк. 1-100 зв.
- МКСВ* Проф. Хв. Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв. Веззбірка передмов до українських стародруків. - К., 1924.
- МСЛ* Monumenta confraternitatis Stauropeigianae Leopoldensis / Edidit Dr. Wladimirus Milko-wicz. - Leopoldis, 1895. - Т. I, р. II.
- Моз. Кн.* Кни́га дїшн на́рыца́ема злото ... трѣ́долюбі́емъ Петра Могилы... - К., 1623 (Рукописна копія 1670 р. стародруку). - Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.
- Моз. Л.* Лист Петра Могилы до Луцького братства з проханням прислати до Львова на Провідну педілю делегатів на посвячення церкви, яке відбудеться 28 квітня. - Литовиськ, 1633. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2636.
- Моз. Тр.* Євхологіон або молитвословъ, или трѣ́бникъ... повелені́е... О́тца Петра Могилы... - К., 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-49243. Фотопередрук книги, подарованої проф. Олексом Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства.
- Мол.* Молитовникъ имѣя въ себѣ црковныя послѣдованїа (Передмова). - Острог, 1606. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд 131.
- На Вел. Вас.* На Велико́мъ Васи́ліа // Иже въ стѣхъ о́тца на́шего Іо́анна... Златооуста́го... Кни́га Ѡ́ сщѣ́нствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 405.
- На г. Бал.* На гербъ Александра Балабана, старосты Винницкаго // Иже въ стѣхъ о́тца на́шего Іо́анна... Златооуста́го... Кни́га Ѡ́ сщѣ́нствѣ. - Львів, 1614. - Арк. 2 негум.
- На г. Бриг.* На Гербъ Пацо́мъ Брига́либровъ // "Грамматика слов'янська" І.Уженича / Підгот. до друку І.К. Білюділ, Є.М. Кудрицький. - К.: Наук. думка, 1970. - С. 5 (Архаський список).
- На г. Вол.* На старожиттєвнє клеїно́ты их Мило́стей княжа́т Ѡ́кгнєских и Ихъ Мило́стей Папо́въ Во́лови́човъ // Євѣ́ліє вѣ́стѣ́лносє або ка́за́на на кождѣ́ю пѣ́лю и свѣ́та вѣ́рчї́стїи. - Євѣ́, 1616. - Арк. тит. зв.
- На г. Г. Долм.* Епіграма на презацій и старожит-ны(и) гербъ Єг Млѣти Ппа Григорїа Долмата. - К., 1625 // Стѣ́о О́ца Нп́го Андреа архїє́сца Кесарїа Каппадокі́йска. Тлѣ́кованїє на Апокалі́псїи Стѣ́о Іо́анна Бѣ́ослова... - К., 1625. - Арк. 2.
- На г. Долм.* На гербъ зашної и плахетнои фамїліи ппо́въ До́лматовъ. - К., 1625 // Иже въ стѣхъ о́ца нп́го Іо́а́на Зла́туста́го

- Архієписпа константинопольскаго. Бєсѣды на Дѣліа Стыхъ Апѣлъ. - К., 1624. - Арк.2.
- На з. Дриѡ.* На гербѣ высоце оуруженого его мѡсѣѣ пана а пана Лаврѣнтїѣ Дривїн҃скаго чашника Волин҃скаго//Транквілліон Ставроецкий. Зерцало б҃гословіи... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.
- На з. Жел.* На старожїтний клейноѣ ихъ милостей Папоѡѡ Желиборскихъ. - Львїв, 1645 //Арсенїй Желиборскїй. Єѡхологіонъ - си єсть молитвословъ, или трѣбникъ... - Львїв, 1645. - Арк. тит. зв.
- На з. Зам.* На пресвѣтлый клейноѣ гербѣ в Коронѣ Полскои Пре знаменитої... его Мл҃ст П:П Томаша Замойскаго // Тріодїон си єсть Трипѣсєньстої Великои Патдєсатїицы. - К., 1631. - Арк. тит. зв.
- На з. Кон.* На гербѣ Конїстенскихъ. - К., 1625//Ст҃ѡ Оца Нїш҃ѡ Андреа архїєписпа Кесарїа Каппадокійскїа. Тл҃кованїє на Апокалипсїи... Ст҃ѡ... Іоанна Б҃гослова... - К., 1625. - Арк. тит. зв.
- На з. Кор.* На старожїтний гербѣ ясєє освєцєныѡ и велможныѡ ихъ милостей кнѣжат Корєцких // Транквілліон Ставроецкий. Перло многоцѣнное. - Чернїгїв, 1646. - Арк. тит. зв.
- На з. Льв.* Якъ лєвъ срогїй надъ вьсѣми звѣрѣты панует...//Иже въ свѣтыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бєсѣда избранныхъ ѡ испїтанїи чадѣ. - Львїв, 1609. - Арк. тит. зв.
- На з. Льв.бр.* Лѣкъ єсть пѣиомъ, и срогїость мѡ з'очїи походитъ...// Иже въ ст҃ыхъ ѡтца нашего Іоанна... Златоустаго... Книга ѡ сп҃сєнїєстѣ. - Львїв, 1614. - Арк. тит. зв.
- На з. Моз.* На старожїтний и прєслѣвиный гербѣ иѡ Мл҃ст҃ей Папоѡѡ Могїлѡѡѡ//Єѡхологіон албо молитвословъ, или трєбникъ... повелєнїєм... ѡтца Петра Могилы... - К., 1646. - Арк. I тит. зв.
- На з. Моз.Лєіт.* Т.Земка. На гербѣ Петра Могилы // Лєїтѡргїарїон си єсть слѣдѣбникъ ѡт лигоургїи с҃т: Васїліа, Іоанна Златѡуста҃г. - К., 1629. - Арк. 8 пенум.
- На з. Оз.* На гербѣ Огинскихъ//Дїонтра албо зеркало, и Выражєнїє живота людскаго на томъ свѣтѣ... - Єв'є, 1612. - Арк. тит. зв.
- На з. Оз.К.* Епикграмма на гербѣ Огинскихъ // Книга нового завѣта... Выдана єсть Конптоѡ и накладыѡ... Пѣа Богдана Кѣза Огинско҃г. - Єв'є, 1611. - Арк.2.
- На з. Остр. Лѣк.* На гербѣ ясєє освєцєныхъ ихъ мл҃сти кнѣжатъ ѡстроєскихъ//Лѣ-карєтво на ѡспѣлый оумыслъ човѣчїй... - Острог, 1607. - Арк. тит. зв.
- На з. Остр.Час.* На старожїтний клейноѣ ясєє освєцєныхъ и велможныхъ кнѣжатъ Остроєскихъ // Часословъ, сирѣчь послѣдованїє слоужбы по преданїю церковномѡ... Повелєнїє... кн.Янѡша ѡстроєскаго... изѡбразисѣ. - Острог, 1612. - Арк. 2.
- На з. Пуз.* На гербѣ высоце оуруженого его мѡсѣѣ пѣа а пѣа Алексѣя Пузыны//Транквілліон Ставроецкий. Зерцало б҃гословіи. - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв. - I пенум.
- На з. Стєтк.* На старожїтний гербѣ ихъ милостей Папоѡѡ Стєткєвичѡѡ//Єѡлїє дѣчїтелное албо Казанѣ на кождѡю ндѣлю и свѣта оуручєныѣ... - К., 1637. - Арк. тит. зв.
- На з. Хм.* На гербѣ Хмєлницкїѡѡ//Рєєстрѣ запорожскаму войску 1649г. - Рукописъ зберїгаєтсѣя в ЦДАДА Росїи, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр.1691. арк.1 зв. пенум.
- На з. Шєтт.* На гербѣ ясєє велможныхъ Шєттницкїѡѡ//Апостоли и Єѡангєліа чрєзъ всѣ Недѣлѣ и Праз: и Избранныѡ с҃т на вѣсєь годѣ. Прѣвое изѡбразисѣ. - Угорїц, 1620. - Арк.2.
- На з. Ярм.* На гербѣ зацїон фамилїи высоце вѡруженого его мѡсѣѣ пѣа а пѣа Іоанна Ярмолїнскаго Константиновича//Транквілліон Ставроецкий. Зерцало б҃гословіи... - Почаїв, 1618. - Арк. тит. зв.
- На Злат.* На Златоустаго и дѣчїтелниковъ // Иже въ свѣтыхъ Оца нашего Іоанна Златоустаго. Бєсѣда избранныхъ ѡ испїта-

- ни чадъ. - Львів, 1609. - Арк. 2-4 зв. пенум.
- Нал.Кр.* Д.Наливайко. Кресте, господствуй днесь во всем мирѣ... // Охтанкъ Сирѣчь осмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк. 2.
- Нал.Л.* Д.Наливайко. Листъ той въ Египтѣ авсонски начертанный // Листъ мелетіа, етѣйшого патріархи александрійского. До велебного епископа ипагіа погѣа... - Дермань, 1605. - Арк. 44 зв.
- Нал. на г. Остр.* Д.Наливайко. На гербъ ясне освещеного кнѣжати Костентина Костентіновича кнѣжати острожского // Охтанкъ Сирѣчь осмогласникъ... - Дермань, 1603. - Арк. тит. зв.
- НБ ХДУ* Наукова бібліотека Харківського університету ім. М.Горького.
- НЄ* Поученія на євангеліе по Няговскому списку 1758 г. // Матеріали для історії Угорської Русі. Памятники церковно-порелигіозної життя угро-русів XVI-XVIII вв., изд. А.Петровым. - СПб., 1914. - Вып. VII.
- Ном.* Номокапюгъ Снестъ: законоправилникъ. (Передмова). - Львів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2154.
- ОБрац.З* Опис Брацлавського замку. - Брацлав, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142-145.
- Обясн. изл.* Обясненіє изложєніа Никейского и Констѣтантѣнопольского Символѣ Дванадесѣти арѣтиклѣвъ Вѣры Хрѣтіанское // Сѣбраніє Вѣкраѣне словесѣ ѿ Бжѣтвеннаго писаніа... Выдрѣковано КоштоМ и накладом... АлексаНдра ШепѣтиЦкого... Працею і стараньємъ іером. Павла Домжива Лютѣковича. - Угорці, 1618. - Арк. 2-8.
- ОВін.З.* Опис Вінницького замку. - Вінниця, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.
- ОВол.З.* Опис Володимирського замку. - Володимир, 1552. - Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 191 зв. - 202 зв.
- ОГ* Попиѣ границъ и шкодъ межи великого князѣства Литовского и корѣны Польское. - Б.м.н., 1546. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф. 16, спр. 119, арк. 1-89 зв.
- ОЖЗ* Опис Житомирського замку. - Житомир, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв. - 129.
- ОКан.З.* Опис Канівського замку. - Канів, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. - 32 зв.
- ОКЗ* Опис Київського замку. - К., 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 32 зв. - 46 зв.
- ОКр.З.* Опис Кременецького замку. - Кременець, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 145 зв. - 157.
- Окт.* Охтанхъ Сирѣчь Осмогласникъ (Передмова). - Львів, 1640. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2588.
- ОЛ* Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок. - К., 1826.
- ОЛІЗ* Опис Луцького замку. - Луцьк, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 157 зв. - 192.
- О обр.* Образѣхъ. И жъ якъ въ старомъ законѣ розказана бжѣго были, таК и въ новомъ ѿ самого ХаБга початокъ маюгъ // Іеромонахъ Азаріас. Вѣра Единои Стои каѣолическои Апѣтлскои Цркѣ на Выходѣ. - К., бл. 1619. - Арк. 1-599.
- ООвр.З.* Опис Овруцького замку. - Овруч, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. - 141 зв.

- товська метрика), од. зб. 563, арк. 96 зв. - 116 зв.
- 003-1 Опис Остерського замку. - Остер, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.
- 003-2 Опис Остерського замку. - Варшава, 1616. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 2637.
- Орол. Орологіон Сї рѣчь, Часословъ Полѣс-тѣвний... - Львів, 1642. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2008.
- Остр.літ. Острозький літопис. - Острог, 1509-1633 рр. - Зберігається у Москві в Державному історичному музею, N 4007 п.л. "С кроинки Бѣлскаго речі потрібниѣ выбраны".
- О тайн. Надка о седми тайнахъ црковныхъ. Презъинтеромъ до пристоинного нафоканѣ тайнамъ стѣми барзо потребнаѣ. - Львів, 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3618.
- Олт.КО Оѣписъ на листѣ въ бозѣ велебного ѡтца ипѣтѣ володимерскаго і берестѣнскаго епѣпа До ясне ѡсвещѣнаго кнѣжати костѣнтина ѡстроѣскаго, воеводи киевско-го. - Острог, 1598. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст. -3976. - Арк.1-32 зв.
- Охт. Охтанкѣ Сирѣчь ѡсмогласникѣ. Твореніе ѡгчасти прѣдѣнаго ѡтца пането Іоанна Дамаскина. - Дермань, 1603. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-862.
- ОЧерк.З Опис Черкаського замку. - Черкаси, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3-17 зв.
- ОЧорн.З Опис Чорнобильського замку. - Чорно-
- биль, 1552. - Зберігається у ЦДАДА Росії, ф.389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 54-58.
- Паньк. Іван Панькевич. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. - Прага, 1947.
- Паньк.І-ІІ Іван Панькевич. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. - Ужгород, 1929. - Ч.1; 1937. - Ч.ІІ.
- ПВКРЦА Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. - К., 1846-1848. - Т. I-III.
- ПДПИ Памятники древней письменности и искусства. - СПб, 1912. - Т.178.
- Перест. І.Борещкий. Пересторога зѣло потребная на потомные часы православным христианом. - Львів, 1605-1606//М.Возняк. Письменницька діяльність Івана Борещького на Волині і у Львові. - Львів: Вид-во ЛДУ, 1954.
- Перетц Перетц В.Н. Отчет об экскурсионном наряде русской филологии в Житомир. 21-28 октября 1910. - К., 1911.
- Перетц,Мат. Перетц В.Н. Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVIII веков. - М.-Л., 1926.
- Перло Сіа книга названнаа Перлю Многѡцѣнное. Съставленна Трѣдолѡбіємъ: презъ Кирила: Транквѣліона. - Чернігів, 1646. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2555.
- Песп.п. Старинный южнорусский перевод Песни песней с послесловиями о любви//Основа, 1861, ноябрь-декабрь. - С.49-57.
- ПЄ Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр. - Зберігається в ЦНБ НАН України, N15512.
- ПИ Палеографический изборник. Материалы по истории южнорусского письма в XV-XVIII вв., изданные Киевской комиссией

- для разбора древних актов. - К., 1899. - Вып. I.
- Пис. пр. лют.* Писання проти лютеран. - Супрасльський монастир, 1580//РИБ. - Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 53-182.
- Пит.* Питання і відповіді православного папистові. - Б.м.н., 1603//РИБ. - Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - СПб., 1882. - Кн. 2. - С. 1-110.
- П. про воев.* Пісня про воеводу Стефана. - Б.м.н., 1571 // Slavica. Časopis pro slovenskou filologii. - Praha, 1958. - Ročník XXVII, N 3. - S. 415-416.
- П. про Кул.* Пісня про Кулину. - Б.м.н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. - Т. 155. - С. 22.
- П. про паст.* Пісня про пастуха. - Б.м.н., серед. XVII ст. // ЗНТШ. - Львів, 1937. - Т. 155. - С. 252.
- П. про перем.* Пісня про перемогу. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 202.
- П. про пол.* Пісня про полон. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 201.
- П. про пор.* Пісня про поразку. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 201.
- П. про Пот.* Пісня про Потоцького. - Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // ЗНТШ. - Львів, 1931. - Т. 151. - С. 200.
- ПФ* Першодрукар І. Федоров та його послідовники на Україні (XVI - I пол. XVII ст.) /Збірник документів. - К.: Наук. думка, 1975.
- ПККДА* Памятники, издаанные Киевской комиссией для разбора древних актов. - К.; 1898. - Т. I, изд. 2; К., 1897. - Т. II, изд. 2.
- Позд. брат.* Поздоровлініє братіамъ инокѣмъ, котороємъ чынилъ въ скитѣ у старца Іезекіля за сѣлом Марковом. - Марків, 1619. -
- Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст." - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп. 1, спр. 827, арк. 213-214.
- Пом. Печ.* Пом'яник Києво-Печерської лаври. - К., к. XV - поч. XVI ст. // ЧИОНЛ. - К., 1892. - Кн. VI, отд. 3. - С. 1-88.
- Посл. до лат.* Послання до латинян. - Б.м.н., 1582. - РИБ. - Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн. 3. - С. 1123-1148.
- Пр. ВЗ* Привілей коронний у Любліні на сойме валном великомъ на злученъе унѣ і всеѣ Волинской земли до Польщі. - Люблін, 1563. Копія привілею з 1580 р. Зберігається в Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр о/п - 15, арк. 111 зв. - 124.
- Прив. Феод.* Привітання честнаго ѿца Феодосіа, игумена скітського, коли с Кієва до Скиту приїхав. - Манява, 1619. - Пам'ятка вписана в "Слов'яно-греко-латино-польсько-український збірник поч. XVII ст.", який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, оп. 1, спр. 827, арк. 287 зв. - 288 зв.
- Прим. Кн.* Примітка Йова Киягиницького до листа Кирила Ставровецького. - Манява, 1614. - Записана у "Слов'яно-греко-латино-польсько-українському збірнику поч. XVII ст.", який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 5, спр. 827, I, арк. 171.
- Прич. отех.* Марка Антонія архієпскопа Спалатенського. Причины ѿтеханья его зе Влохъ. - Єв'є або Вілыа, п. 1616. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр Унікат, Ст. 4442.
- Проп.* Проповіді на неділі після пасхи. - Поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному

- відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N192.
- Проп.Д.* Проповіді Данила (Смотрицького). - Смотрич, II пол.XVI ст. - Зберігається у Державній публічній бібліотеці ім. Салтикова-Щедрина, ф.Погодіна, N 840.
- Проп.р.* Різні проповіді. - Б.м.н., поч. XVII ст. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 II/73.
- Просф.* Просфонима. - Львів, 1591//РИБ - Т.XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. - Пг., 1903. - Кн.3 (приложения). - С. 61-75.
- Пчела* Пчела: збірник повчань поч.XVII ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр РК 899.
- РДВ* Реєстр доходів і видатків. - Львів, 1607-1645. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 147.
- РЕА* Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России /Собрали и издал С.А.Бершадский. - СПб., 1882. - Т.I: Документы и регесты истории литовских евреев (1388-1550); 1882. - Т.II (1550-1569); 1903. - Т. III: Документы к истории польских евреев (1364-1569).
- Рез.* В.Резанов. Драма українська. - К., 1926. - Вип.1.
- РЗВ* Реєстр запорожському войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго.- Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп.1, спр. 1691.
- РИБ* Русская историческая библиотека. Литовская метрика. - Пг., 1878 - Т.IV; 1882 - Т.VII; 1903. - Т. XIX; Юрьев, 1914. - Т. XXX-XXXI.
- Римша, Хрон.* Римша Андрей. Хронологія Которого са мѣста што за старѣхъ вековъ дѣло короткое описаніе. - Острог, 1581. //Я.Запаско. Мистецька спадщина Івана Федорова. - Львів: Вища школа, 1974. - С. 33, 36 (фотокопія).
- Розм.* Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) - Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифри SL n° 7; N 2. 290.
- Розм.пап.* Розмова папіста з православним. - Б.м.н., 1598. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 291.
- РПР* Реєстр пописованя роти пана Филона Кмиты Чорнобильского старосты через Григорья Александровича Ходковича. - Б.м.н., 1567. - Зберігається у ЦБ АН Литви, ф.16, спр. 3, арк. 84-93.
- Сак. В.* Вѣршѣ на жалосный погребѣ Зацного Рыцера Петра Конашевича Сагайдачного... Зложонны Презѣ... Касіана Саковича. - К., 1622. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 171.
- Свенц.* І.Свенціцкий. Нариси з історії української мови. - Львів, 1920.
- Свенц.Кат.* Каталог книг церковно-славянської печати/Зладив др.Иларион Свенціцкий. - Жовква, 1908.
- Сем.* Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський). - Б.м.н., I пол. XVII ст. - Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M.S.March 187.
- СИМКА* Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского центрального архива при университете св.Владимира Н.Каманиным и М.Истоминим. - К., 1890. - Вып.1.
- Син.Тр.* Синаксарь преждеминеи...//Тріодіон си єсть Трипѣснець стои Великой Патдесатницы. - К., 1631. - С.812-816.
- Сл. о зб.* Слово о збѣреню пекла... - Б.м.н., I пол. XVII ст. (за списком XVIII ст.)//ЗНТШ. - Львів, 1908. - Т. LXXXI. - С.5-50.
- Сл. о см.* Слово о смерті як прийде до чоловіка. - Б.м.н., XVI ст. (за списком XVIII ст.)//

- Русский филологический вестник, 1910. - N 3-4.
- Служ.* [Службник]. Божественная литургия нже в стѣх нашихъ Іоанна Златоустаго Василія Великаго и преждесвищеннаа. - Стратин, 1604. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр. ф.3, N 62.
- См. В.* Герасим Смотрицький. Вірші//Библиа сирѣчь книгы ветхаго и новаго завіта... - Острог, 1581. - Арк.7-7 зв.
- См. Грам.* Грамматіки славѣнска правилное счптагма. Потцѣніемъ Многогрьшнаго Мнѣха Мелѣтіа Смотрискогѡ. - Єв'є, 1619//Мелетій Смотрицький. Грамматика.../Підгот. факсимільного вид. та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. - К.: Наук.думка, 1979.
- См. Каз.* Казаньена честныи Погребѣ пречестного и превелебногъ мѣжа и ѡца Леонтіа Карпомича... презъ... Мелетія Смотрискогѡ ѡправованое. - Вільна, 1620. - Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 218.
- См., Кл.* Смотрицький Герасим. Ключъ црѣтва небесного и нашеє христіанское духовное власти неріпимый узель. - Острог, 1587. - Зберігається у ЦНБ НАН України.
- Соб. Наз. Стетк.* Соболю Спиридон. На гербъ велможныѣхъ милостей панов Стеткевичов// Апостолъ, тетръ сирѣчь Дѣаніа и Посланіа Хвѣхъ стѣхъ бжественныхъ Апѣлъ... Коппомъ и накладомъ Є. М. Пана Богдана Стѣткевича. - К., 1630. - Арк. тиг зв.
- Собр.* Сѣбраніе Короткой Наѣки ѡ артикѣлахъ вѣры Православна-каѡолической хрістіанской... - К., 1645. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3748.
- Собр. сл.* Сѣбраніе. Вѣкраѣце Словеѣ ѡт Бжѣствѣннаго писаніа, и з' ѡбясненіемъ Изложєніа Стѣхъ Апѣлъ, Двѣнадесяти Артыкѣловъ
- Православной Вѣры. Выдрѣковано Коппомъ и накладомъ... Алексаѣдра Шепѣтичкогѡ Зшептицъ. Працею і стараньемъ Іеромонаха Павла Домжана Лютѣковича. - Угоріи, 1618. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 407.
- Спис.* Обличительные списания противъ жидов и латинян по рукописи Императорской Публичной библиотеки 1580 г. Сообщилъ Андрей Попов//Чтения в Императорскомъ Московскомъ ун-те. - 1879. - Кн. I. - С. 1-21.
- Сур.* Суразький Василій. О єдиной істинной православной вѣрѣ... Книжница в шести отделахъ. - Острог, 1586. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр I Ст.-3627.
- Сур. Сл.* Слово алѡ Наѣка стѣхъ оца шнегѡ Єфрема Суріна на Превображеніе гѣ ба и спаса нашего Іса Ха... - К., 1623//Стѣхъ Оца Нѣгѡ Андреа Архієпѣна Кесаріа Каппадокійскіа. Тѣлкованіе на Апокаліпсис стѣхъ... Іоанна Бгѡслова... - К., 1925. - Арк. 123-126 зв.
- Тест.* Тестаментъ в христѣ побожного и славного монархи свѣта Василія цѣсара кгрѣцкогѡ до сѣа своего южѣ коронованого Льва филозофа дѣдича и цесара тогожѣ цесѣрства. - Острог, 1614. - Зберігається у Львівському державному історичному музею, шифр Сд N 568.
- Тест. См.* Тестаментъ вѣта владичиньскогѡ Стефана. - Холм, 1646//Slavia orientalis. Ročník XII. - 1963. - N 3. - S. 470-471.
- Тр.* Тріѡдіон Си єсть Тріпѣсепѣ. - К., 1627. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-388.
- Травн.* Травник - лікарський порадник. - Б.м.п., XVI ст. - Зберігається в Науковій бібліотечі Харківського державного університету ім. М.Горького, шифр 1-2, 121 159/с.

- Траз.* Трагедія руська. - Раків, поч.XVII ст.// Pamiętnik teatralny, kwartalnik poświęcony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera. - Warszawa, 1973. - R. XXII. - Z. 2 (86). - S. 280-289. (Між стор. 289-291 поміщена фотокопія).
- Траз.л.* Вірні зтрагодін Христос пасхон Григорія Богослова. - Львів, 1630//ЗНТШ. -Львів, 1914. - Т. СХVIII. - С.161-178.
- Тр. П.* Тріодіон си естъ Трипѣсенець стои Великои Патдесатницы... - К., 1631. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-413.
- Тр.ІІАК* Труды Полтавской ученой архивной комиссии. - Полтава, 1912. - Вып.VIII.
- Тр.Ч.* Тріодіон си естъ: Трипѣсенець стои великои чотырдесятницы... - К., 1640. -Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр IV Ст.-434.
- Тр.ЧАК* Труды Черниговской архивной комиссии. - Полтава, 1913. - Вып.X.
- ТУ* Торговля на Україні. XIV - середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. - К.: Наук.думка, 1990.
- УЄ N 5* Учительные евангеліє. - Львів, 1585. -Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 5.
- УЄ N 31* Учительные евангеліє. - З території Бойківщини, к.XVI ст. - Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.1, N 31.
- УЄ N 32* Учительные евангеліє. -Б.м.п., 1645. -Зберігається в відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 32.
- УЄ N 56* Учительные евангеліє. - Б.м.п., к.XVI ст. - Зберігається в Рукописному відділі бібліотеки АН Росії у Санкт-Петербурзі, Збірка Калужняцького, N56, шифр 12.3.1.
- УЄ N 62* Учительные евангеліє. - Височани, 1635. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 2, N 62.
- УЄ N 77* Учительные евангеліє. - Б.м.п., к.XVI ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 77.
- УЄ N 78* Учительные евангеліє. - Чалгани, 1605. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 78.
- УЄ N 88* Учительные евангеліє. - Б.м.п., I пол. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф.77, N 88.
- УЄ N 91* Учительные евангеліє. - Б.м.п., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 77, N 91.
- УЄ N 236* Учительные евангеліє. - Б.м.п., 1640 (покрайній запис). - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 236.
- УЄ N 256* Учительные евангеліє. -Б.м.п., поч. XVII ст. - Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 1, N 256.
- УЄ N 552* Учительные евангеліє (Передмова). - Заблудів, 1568.- Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 552 (569).
- УЄ N 29515* Учительные евангеліє. - Устрики, I пол. XVII ст. -Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29515 (429).
- УЄ N 29519* Учительные евангеліє. - З території Бойківщини, XVI ст.. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 29519 (41351).
- УЄ Вол.* Волинське рукописне учительные евангеліє. - Володимир. 1571//Волинский историко-археогграфический сборник. - Житомир, 1910. - Вып. II.

- УЄ Єв. Єѿліє вчителное албо Казана на кож-
дню недлю и свата вочистын... (Перед-
мова). - Єв'є, 1616. - Зберігається у Відділі
рідкісної книги Львівської наукової біб-
ліотеки НАН України, шифр IV Ст.-531.
- УЄ Кал. Єѿліє вчителное албо Казана на кождню
недлю и свата оурочистыѣ. Преѿст. ѿтца
нашого Калліста... по грецкѣ написаное, а
тепер повторе ново з' грецкогo и словен-
ского языка на рѣскій переложеноє...
повеленіє^М Петра Могілы... - К., 1637. -
Зберігається у Відділі рідкісної книги
Львівської наукової бібліотеки НАН
України, шифр IV Ст.-421.
- УЄ Кан. Уривки з Кавіньського учительного
євангелія. - Б.м.н., 1 пол. XVII ст. // Уни-
верситетские известия. - К., 1911. - N 2. -
С. 37-39, 78-79.
- УЄ літк. Літківське євангеліє. - Б.м.н., XVI ст. //
ЧИОНЛ. - К., 1911. - Кн. XXII, отд. 3. - С. 72-
74; К., 1912. - Кн. XXIII, отд. 3. - С. 1-48.
- УЄ Ст. Транквіліон Савровецкій Кирилл. Єѿ-
ліє вчителное (Передмова). - Рохманів,
1619. - Зберігається у Відділі рідкісної
книги Львівської наукової бібліотеки
НАН України, шифр IV Ст.-691.
- УЄ Триг. Тригорське учительне євангеліє (ури-
вки). - Б.м.н., XVI ст. // Университетские
известия. - К., 1911. N 10.
- УЄ Трос. Тростянецьке учительне євангеліє (ури-
вки). - З території Лемківщини, XVI ст.
// Prace filologiczne. - Warszawa, 1931. -
Т. XV, cz. 2.
- Уж. 1643 "Граматика слов'янська" І.Ужевича
/Підготували до друку І.К.Білодід,
Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970
(паризький список).
- Уж 1645 "Граматика слов'янська" І.Ужевича
/Підготували до друку І.К.Білодід,
Є.М.Кудрицький. - К.: Наук.думка, 1970
(арраський список).
- УИ. Университетские известия. - К., 1911. -
N 2, 9, 10; 1913. - N 6.
- Укр. п. Українська поезія. Кінець XVI - початок
XVII ст. / Упорядники В.П.Колосова,
В.І.Крекотень. - К.: Наук.думка, 1978.
- Ун.гр. Унія греків з костьолом римським. -
Вільна, 1595 //РИБ. - Т.VII: Памятники
полемиической литературы в Западной
Руси. - Пг., 1882. - Кн.2. - С.111-168.
- УТ. Український травник. - Б.м.н., XVI ст. //
Romanoslavica. - București, 1967. - Vol.
XIV. (Фотокопія між стор. 384-385).
- ХЛ. Хмільницький літопис. - Хмільник, 1636-
1650pp. // Лїтопись Самовидца. - К., 1878.
- С.77-81.
- Хрон. Книга глаголемаа кроникъ, сиречь со-
браніє ѿ многихъ лїтописецъ ("Хро-
нограф"). - Б.м.н., серед. XVII ст. - Зберіга-
ється в Державній бібліотеці ім.В.І.Ле-
ніна (Москва), ф. 236, N 4.
- ЦБ Лит. Центральна бібліотека АН Литви у Віль-
нюсі.
- ЦДАДА Центральний державний архів давніх актів
(Москва).
- ЦДІАК Центральний державний історичний архів
у Києві.
- ЦДІАЛ Центральний державний історичний архів
у Львові.
- ЦДІА Лен. Центральний державний історичний архів
у Санкт-Петербурзі.
- ЦДІА Лит. Центральний державний історичний архів
Литви у Вільнюсі.
- ЦНБ Центральна наукова бібліотека НАН
України в Києві.
- Час. Часословъ, сирѣчь послѣдованіє слоужбы
по преданію церковномѣ... Повеленіє^М...
кн. Янѣша Ѡстро҃зского, Кашталана Кра-
ковского, изѣобразилъ. - Острог, 1612. -
Зберігається у Відділі рідкісної книги
Львівської наукової бібліотеки НАН Ук-
раїни, шифр I Ст.-3628.
- Час. На г.Лв. На герб м. Львова // Ѡрологіон Си-
рѣчь, Часословъ Полѣставный. - Львів,
1642. - Арк. тит.зв.
- Час. Слово Слово дѣшеполезно... Ѡ исходѣ дѣши ѿт

	тѣла...// Орологіон Си рѣчь, Часословъ Полѣтавный. - Львів, 1642. - Арк. 266-278 зв.			1900. - Кн. XIV; 1901. - Кн. XV; 1903. - Кн. XVІІ; 1904. - Кн. XVІІІ; 1906. - Кн. XIX; 1911. - Кн. XXІІ; 1912. - Кн. XXІІІ.
<i>Час.Табл.</i>	Пояснення до таблиці визначення часу за місячними кругами//Часословъ, сирѣчь послѣдованіе слоужбы по преданію церковномѣ... ПовеленіеМ... кн.Янѣша Остроꙑского... изѣобразиса. - Острог, 1612. - Арк. 311-316 зв. .	<i>ШКН</i>		Акад.Ол.Шахматов, акад.Аг.Кримський. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменницької староукраїнщини XI-XVІІІ вв. - К., 1922.
<i>Час.Туп.</i>	Тупик тоєсть оуказ опразниках движимых // Часословъ, сирѣчь послѣдованіе слоужбы по преданію церковномѣ... ПовеленіеМ... кн.Янѣша Остроꙑского... изѣобразиса. - Острог, 1612. - Арк. 308-310 зв.	<i>Юр.</i>		Юридика монастиря св. Юрія. - Львів, XVI ст. - Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр 140.
<i>Чет.</i>	Четья 1489 р. - Рукопис зберігається у ЦНБ НАН України, шифр ДА/415 л.	<i>Яв.ИЗ</i>		Ю.А.Яворский. Историческис личные, вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI-XIX вв. // Науковий збірник товариства "Просвіта". - Ужгород, 1931. - Річник VII-VІІІ.
<i>ЧИОНЛ</i>	Чтення в историческом обществе Нестора Летописца. - К., 1890. - Кн. IV; 1891. - Кн.V; 1892. - Кн. VI; 1893. - Кн.VІІ; 1894. - Кн.VІІІ; 1898. - Кн. XII; 1899. - Кн.XІІІ;	<i>Яв.Рук.</i>		Ю.А.Яворский. Новые рукописные находки в области старинной карпаторусской письменности XVI-XVІІІ веков., - Прага, 1931.

А¹. 1. Перша літера алфавіту на означення голосного звука "а".

2. Має числове значення: \bar{a} - 1; \bar{a} - 1000, а також значення порядкового числівника "перший": Огороды два по(д) дворомъ засеяны \bar{a} мако(м) а дрѣги(и) огороднымъ насеемъ (1552 ОЛЗ 177); Зачало \bar{a} (Хорошів, 1581 Є. Нег. 88); часть \bar{a} (поч. XVII ст. Проп. р. 188); неха(и) длѣжници повѣдаю(т) што комѣ бы(л) иинець... иванови брѣневи золоты(х) \bar{a} ... лазоревн злоты(х) \bar{a} (Одрехова, 1614 ЦДІАЛ 37, 16, 13 зв.); Вѣстникъ \bar{a} Оповѣдає(т), шо за дѣво са стало (Львів, 1631 Волк. 3 зв.); Дагы в Арклѣю \bar{a} Авгѣста \bar{a} хп рокѣ (Іркліів, 1650 ЛОИИ 238, 2, 69/27, 1).

А² спол. І. (зв'язує члени речення) 1. (перелічувальний) і, та: А Юрий... Монтговтовичъ..., а Богдан Сепкович... ключник лѣцкій, а хорѣжій володимирскій... а Немира... Толпыжинскій, подѣлили есмо конеръскую волюсть на полы (Кошир, 1502 AS I, 147); жаловали нам... земане Волинскіи: Игнат, а Богдан, а Ивашко Джусичи, штож кнагичи... держала под собою близкость их, именя, ѿ Волинской земли... безправне (Вільна, 1507 AS III, 44); а при то(м) были дворапе... па(н)... пєсла(к), а па(н) андре(и)... жаба... а... земєни(и)... балаки(р) (Черкаси, 1544 ЦНБ ДА/II - 216, 102); посла(л) есми... г(с)дрю моему ѡхетрини бочку а лєшо(в) добры(х) бочку а двє бочки плєгичъ (Київ, 1555-1568 Гр. Мат. 1); а были при то(м) ва(с)ко приса(ж)ни(к) а дрѣгы(и) гри(ц)ко а третн(и) да(х) а четве(р)гы ива(и) кравє(и) (Львів, 1584 Юр. 8); ко-го боли(т) сєлєзє(и), а(л)бо оутрѣба нѣзми \bar{d} ло(ж)кы боуквицѣ варєнои, а \bar{d} ло(ж)кы вина, а \bar{d} зє(р)нѣ пє(р)цоу // сто(л)ци посполоу и пін порашоу

(XVI ст. УТ фотокоп. 7-7 зв.); Игъвєнтарѣ мапас-тыра нашого Мєлєцького... черезъ предки наши фундованого, а черезъ насъ, яко потомковъ: Алек-сандра Пронского... а Федору Романовну... а Януша Жаславского... а Олєксандру Романовну (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/1, 365);

(чергується із сполучником и) і, та: Я Федор... даю знати сим моим листом, иж есми ѡстал иинец Грицкѣ, а Юхнѣ и Семанкѣ Ласковичом... сто коп грошей (Краків, 1538 AS IV, 141); Я алекса(и)де(р)... и я. Якѣбъ чапѣгникъ бра(и)ла(в)ски(и)... А я Миха(и)лѣ Кропи(в)ницъки(и)... и я Алекса(и)дра пєсочинъская... сознаємо: Ижъ мы... квітѣємо сє (Вінниця, 1623 ЛНБ 5, II 4058, 27).

2. (єднальний) і, та: в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)тѣ были бодрє житомі(р)скіи... юшко по(п)ковн(ч) а ива(и) пражо(в)скы(и) (Житомир, 1502 Арх. Р. фотокоп. 5); па(и) загоро(в)ски(и)... поведи(л) и(ж) ѡ(и)... того нме(и)я никколи кѣва(л)то(в)нє пє ѡ(т)нима(л) ѡ(д)по... на вє(ч)иность купи(л) а оную суму... непитущому ѡ(т)да(л) (Вільна, 1546 ЛНБ 5, II 4043, 3); Я анѣдре(и) а я мѣха(и)лю юхновичи еловица куне(в)скне сознаємъ... Што зать напѣ... зоставилъ намъ дѣховникою своєю ѡпєкуамн жєнє дете(м) (Єсківці, 1563 ЛНБ 5, II 4043, 25); Тако(ж) кого тра(с)цѣ... дрѣжи(т), възми боуквицѣ ло(ж)-коу, а дѣѣ ло(ж)кы припоу(т)ника, сто(л)ци з водою тѣплоу, и пін (XVI ст. УТ фотокоп. 7 зв.); Слєужѣте рєчѣ посполітой потоужнє а вѣрнє, жнѣотъ скромный ведѣчї // ховѣючися помѣрнє (Острог, 1603 Лям. Остр. 11-12); Паліподія или Книга Обороны... Вєходней Церкви... презъ архимандрита Захарію Копистєнского... видана а подѣ розсудокѣ

3. (зіставно-протиставний) а: коли .которыи мешчане киевский привезуть жита рекою, або сухимъ путемъ, тогда бирано на кляшторъ отъ колоды по грошу, а отъ осмака по пѣнезю (Краків. 1511 АЛРГ 148); княз... поставилъ передъ нами светковъ... .которынжъ и нась по тымъ вѣрочищамъ и гранемъ водилн н тын намъ грани н копцы старын, .которыи скаженыи, а нншнн целын, старын гранн намъ оказывали (Ковель, 1537 AS IV, 112); в воротъ замъковыхъ воеводиныхъ стерегѣтъ сторожн два... в день в бронѣ стоащн а (в) нощн... по бла(н)кахъ ходячи н кличѣщн (1552 ОКЗ 37); мн(с)ко снѣ футко(в) ва(с)жу(в) с пола(в) оучини(л) запл(т)оу... с пасѣкы пола(в)скоѣ ко(т)рая лежи(т) межн бы(р)вою а(н)дрѣ(м) з вы(ш)нѣ стороны а з ни(ж)нѣ стороны ти(м)ка пасе(р)ба ва(н)дово(г) (Одрехова, 1584 ЦДІАЛ 37, 1, 20 зв.); Нѣ пѣстѣ лн са ста(л) слѣщкн(х) до(м); егда в папѣжа хитрого оувѣрилн, а простотѣ рѣскаю ѡ(т)бѣгли (п. 1596 Виш.Кн. 242); А гды была шестаа година на днѣ, распато... два разбоиннши, единого на правон сторонѣ, а друогого на лѣвой (XVI ст. УЕ Трос. 70); Тогда Левко старын

4. (приєднувальний) (приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом окремі члени речення) а, і: Ино... ты водлѣ комнсеи наших в томъ са не справоваль, а намовѣ своей досыть не вчинилъ (Краків, 1538 AS IV, 138); Зємане волы(н)скіє... прнєхавши до лѣцка штъказалн не хотачи датн пописывати мненє(н) по(д)данныхъ своихъ бє(з) старъшихъ тамъ кнѣзє(н) пановъ а въ головахъ бє(з) пановъ радныхъ (1552 *ОВол.З.* 202 зв.); В которо(н), де(н), то(н), будє взя(лн) шафара..., а при не(м) скри(н)ку (Жнтмнр, 1582 *АЖМУ* 39); внесєна была... дрѣка(р)ня... которая ижъ за недоста(т)ко(м) а пото(м) за смє(р)тю дрѣкаря тоє(н) дрѣка(р)нѣ згасла была (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); бѣрзѣи срѣжішомѣ сѣдѣ подлѣгѣтѣ которыѣ чѣжєє грабѣть и драпѣжатѣ, а зѣ слєзѣ н зѣ крвн оубѣгнхъ людїи на богатство са здобывѣютѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 53); панъ Кнєвъ-скн(н) сѣмѣмъ пєвъндю... ѣ себє дотрымалъ н шное ѡ(т)датн за частокротьюноу реквизициєю впродѣ конѣвєнѣтовн... а потомѣ тепєрєшнємѣ поводѣвн зборонялѣся (Льоблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 147 зв.); (у сполуч. а такежѣ, а такжє) а (і) також, а (і) теж: А та(к) па(н) дя(т)ко мо(н) не хотєчи мєнє...

ку жадно(и) шкоде приводи(т) а таке(ж) хотечи ми его м(л) ласкавую мл(с)ть з себе... показа(т)... поступи(л) бы(л)... ча(ст) име(н)я (Ляхівці, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 24); Того жь року... прыбыто(к)... лѣхтаро(в) моснондзовы(х) $\bar{\text{S}}$...// цекгластая кита(и)ка а знову тафта че(р)вона а та(к)же лазоровы(и) епетрахе(л) (Львів, 1643 *Inv.Усп.* 78 зв.-79);

(у *сполуч. а к тому*) а (і) до цього: она безъ жадное близкости, а къ тому безъ наше данины тоє селище держала (Львів, 1510 *ЛЮЗР* I, 44); Я си(х)но а оле(х)но гри(и)ковичи кози(и)скии... вы(з)наває(м)... што(ж) которое дворище исаєвское а к томѹ пола и сеножа(ти)... в кремәнецкомъ повѣте... мы тоє дворище... продали (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фотокоп. 13); Што сѧ дотычет опеки, напрод господарини и матѣхне моеѧ... и дѣткамъ моимъ... а к томѹ шчизие и всей моеѧ маєтности, то все порѣчаю въ опеку ... Панд Богѹ (Рожана, 1571 *AS* VII, 396);

(у *сполуч. а и еще*) та й ще: «Н»а котории и(х) слова проклатии... мови(л) стѣи Іоа(и)... пребезоу(м)пыи Жидове, ци не досы(т) маєте на та(ж)ки(х) моука(х), котории есте задали нашємоу... избавителю, А и еще свои(м)... гпоусъны(м) насмѣваніє(м) (XVI ст. *УЄ Трос.* 73);

(у *сполуч. а наболей, а набольше, а особливе, а праве приєднує пояснювальні або уточнювальні члени речення*) а зокрема, а майже, а найбільше: и пишеш: штож дла всакоє потребизны земское, а наболей в нынешнии часы надеваючи сѧ слѣдзбы наше, кнѧзѧ Ивана еси на тот рок к нам не отпустил (Вільна, 1506 *AS* I, 133); За тым пораду вам, православным, даю: поревнуйте по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а набольше по // своем спасении (1608-1609 *Виш. Зап.* 203-204); за то берѣть с паствы шѣ трехъ воловъ грошъ а особливе с кожѣдого вола по ві головаже(и) соли (1552 *ОЛІЗ* 184 зв.); нѣкоторыѣ, а особливе богатыѣ, частѣшкрѣтѣ мѡвити звыкли, што ѣсти маємѡ заѣтра (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 368); паиѣ Ма(т)фе(и) Немири(ч), будучи такъ шко(д)ливе зранены(и) и (з)мо(р)дованы(и) а праве за ме(р)твого лежачи на по(с)тели... шповеда (!) то(т) деспектъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51);

(у *сполуч. а наконецъ при переліку приєднує останні слова*) і нарешті: За вѣру православную иаступуєшъ на права иашѣ, ламаєшъ вольности нашѣ, а иакоиєц на сумненє иашє иалѣгаєшъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Послѡмъ Апѡсто(л)ски(м): инѣквизиторѡмъ, вы(ш)пырачѡмъ, частымъ нагладѣчѡмъ, а иакоиѣцъ и зако(и)ничимъ незличѡнымъ регѣламъ, и ихъ брѣтиамъ, котѡрыє южъ, своими Ап(с)толскими привилѣями, не то(л)ко еп(с)копѡмъ ровнѣются; але тѣжъ ихъ превышѣютъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 11 зв.).

5. (зіставно-пояснювальний) а: Кнаже Андрѣю, мой штецъ постѣпил предкѣ твоємѹ, а дадкѣ моємѹ того пола по той дѣб (Острог, 1506 *AS* III, 38); прусы име(и)є естѣ власнаѧ ш(т)чи(з)на за(и)ка... в тую ш(и) ш(т)чизну... те(т)ку вишу а жѡиу свою дѡе(л) (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 5); Такъ те(ж) што(м) бы(л) даль,... швакгро(и) мои(м),... на порѣкѣ, же(м) ме(л) ма(л)жо(и)ку мою а се(с)трѣ и(х) пере(д) врядо(м) бе(л)зски(м) ставити, которая вырече(и)є зо (в)сихъ добръ... вчинити мела (Пашсва, 1592 ЛНБ 5, II 4047, 86); тѣю прѣцѡ мою... Лексѣко(и), по словѣнскѣ Речѣнни(к), а по Латинѣ Дікціонарь назѡвѡвши... што... иа свѣтѣ выпускаю (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); має(т)но(ст) свою... село Хажы(и) в воево(д)стве Киевски(м), в повете Жытоме(р)скимъ а (в) ключу Бе(р)дычѡ(в)ски(м)... пану Мо(с)чени(ц)кому зо вси(м) по(с)тупила (Житомир, 1649 *ДМВН* 181).

II. (зв'язує речення) А. 1. (з'єднує частини складносурядного речення) а) (починальний) (у стандартних формулах) а, і: А иа то єсмо дали им сєс нашѣ листѣ (Кошир, 1502 *AS* I, 149); а на то є(ст) вѣра... Стефана воеводи... и вѣра боя(р) наши(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); А иа то єсмо и(м) дали сєсь на(ш) листѣ соѡєискою печѧ(т)ю (Київ, 1508-15135 *ПИ* N 5); а при то(м) были двѡраиє... па(и)... пєсла(к), а па(и) андрє(и)... жаба (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-* 216, 102); А были при то(м) оучтивии панѡве (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); А на свєдєцтво тоє рєчи до сєго листу печѧ(т) мою прикладаю (Виниця, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 45); А то сѧ стало сѣ пороѡю и зѣ доволєніємъ (!) благовѣр-

ныхъ пановъ нашихъ урочистыхъ (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV, 226); А на потве(р)женъя того мого те(с)таменъту... просила є(с)ми и(х) м(л) пановъ прияте(л) печатаровъ... ѿ приложенъе печати (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 219);

(*оживається на початку прямої мови*): И мѡвили мѣжи собѡю, а чи ср(д)це наше не розгоровалосѧ в' насъ, коли мѡви(л) нѧмъ на поути (1556-1561 *ЛС* 333); иѣкоторые рекли, а чи не могли єсть то(т) то кѡторый же ѡ(т)твѡриль ѡчи слѣпона́роженъного оучи́иши абы и то(т) не оумрѣ (Там же, 397);

(*оживається на початку кількох сурядних речень з метою підсилення висловленої думки*) а, і: А вы юж там з великими скаржинами, яко хочете, так себѣ поступайте, а вы юж там як хочете, так ся дмѣте, напи́иайте (1598 *Виш.Кн.* 122); Пусть нынѣ латыня фарисейски хвалит, пусть в богатствѣ с оным богатым // гобзуют... а мы, православныи, терпим, а мы похулени, поруганы и посмѣяны будем, а мы, стискаемы, убожимо и алчемо, а мы смиряймо ся и понижаем, а мы не погоршимся, сели и во умаление приходимо, но благодарнѣ сей крест нѣсимо (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 161-162); А вы кѡторыѣ... повѣжною Малжѣнс(т)ва // шѧтою приодѣтыми стѧлистеса, не покѧлѧйте єѣ, прошѣ васѣ..., а вы Жѡны мѣйте дѡсыгѣ на мѡжовѣ вѧшихъ любовной чѣстости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 92-93);

б) (перелічувальний) (*написує речення в певній послідовності*) а, і: Напервѣ почовши (!) ѡтѣ Кримеша... // а потомъ по Заєчицкіє... пола... а ѡттоль по Блѣдовскіє старыє пола... а ѡттоль великою дорогою, што идетъ ѡт Звиначѣй, берегѣ пола Тѣрего... а ѡттоль... по Кои́юсские старыє пола, ѡлижѣ засѧ до Кримешо и кѣ границы Загоровско́й (Володимир, 1513 *АС III*, 104-105); а заты(м) єго ѡди́нь с ты(х) хлопо(в) рогатиною ѡ груди вдарилъ а о(и) заты(м) на долѣ впалъ та(м)... єго... забили (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Мѡисей... Жиды по днѣ мѡрскомѣ сѣхѡ и бѣ(з) жѧдноѣ шкѡды перевѣль: а по прѣстю Жидѡв' тѣмъ же Пѡсохо(м)... в тоєж' море оудѧривши, вѡды мѡрскѣѣ стагнѣль (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 117).

2. (приєднувальний) а) (*приєднує до попереднього*

тексту складнопідрядні речення) а, і: а для лѣ(п)шини (!) справе(д)ливости просили є(с)мо пана дми(т)ра алекса(и)дровича штобы печа(т) свою приложи(л) к семѣ моемѣ ли(с)тѣ (Житомир, 1502 *Арх. Р.* фотокоп. 5); а привилеи що имали оии на тоты вышєписа(и)и́и сѣла... ѡ(т) стѣфана воеводы... загинѣли (Хуші, 1507 *ЦДІАЛ* 131, 1, 282); а повѣдиль персѣдъ нами, штожѣ тоє селищѡ держалѣ бояринѣ Киевскій Еско Косткиничѣ (Львів, 1510 *АЮЗР* 1, 44); Тыє люди... до гѣмѣна с цепомѣ ходатѣ. А єсли кѡторы(и) бѣде вола мети тогды винєиѣ ѡ плѣгѣ пѣщати (1552 *ОЛЗ* 187); А тому кѡторы(и) ся хоче(т) правовати и жупицѣ твою взати пусти єму и плащѣ (Хорошів, 1581 *Є.Нез.* 6 зв.); Сию книгѣ... Феѡдо(р) и(з) жоною своєю... придали... кѣ храмѣ... Николы... А хто бы имѣль сию книгѣ ѡ(т)далити ѡ(т) то(г) прѣ(с)тла бѣжиа да бѣди (!) прокля(т) (II пол. XVI ст. *УЄ N* 23, покр. 3., 17-18); а чого не могли забрати, то пото(п)тали и подѣданы(х) мои́хъ... побили (Житомир, 1583 *АЖМУ* 63); а хтобы єи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои цркви нахап бѣдет проклат (Нижня Ви́жниця, 1646 *Паньк.* 24); А коли знову по(т)реба бы была не бу(д)тє якъ пе(р)ве(и) бо мы все з бого(м) починаємъ // и на того надежѣдѣ маємъ ѡ(д) всѣхъ враговѣ на(с) ѡборони(т) (Чигирин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1-1 зв.);

(*у сполуч. а такъ*) отже, ото́ж: А так што сѧ дотычѣт пѣщи Вашей Милости, иио а бѣз дозволенѧ Вашей Милости не росказал своим мѡжиком ѡ тѣ пѣщѣ... ѡжжати (Полонне, бл. 1520 *АС III*, 203); а та(к) се(и)ко белокриницки(и) из брато(м) свои(м) аки(и)фою... ѡчеви(с)то пере(д) иамин вызнали и(ж) на то вола вси(х) и(х) є(с)т) (Кременець, 1542 *ЦДІА Лит.* 1280, 1, 1360); А та(к) а ѡ томѣ люде(и) добры(х)... кѡторыє бы то достато(ч)не ведали... опытива(л) и оии то... на (и)ма... ѡрочища мѣновали (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, 101); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣче(х) ѡпоминає(м) ва(с) абы ся єстє не противили и(и)ши(м) люде(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); а та(к) прошу панове судьеѣ, абы стѣ ма вѣша мл(с)гѣ ѡ(т) того по(з)ву и ѡ(т) рѣчи во(л)нымѣ ѡчинитѣ рачи(ли) (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); А та(к) мѣнованы(и) возны(и)... ста(м)ту(л) ѡ(д)ѣха(л) и ѡ

гы(м) тую правдивую реляцію свою созиавши, про-
си(л), абы была принята (Житомир, 1649 ДМВН 189);

(у сполуч. а также, а тежъ) а також, а теж: а
та(к) же не має(т) са дѣша и тѣло наше темностію
стати, к(д)ыжъ оугасне(т) свѣти(л)ни(к) дѣшевныи и
телесный (к. XVI ст. УЄ N 31, 112); а теж ми там
заразом было поведано, иж ми иншаа челадо до бѣды
кнажати..., до Степана пошла, тогдым мѣспл за тою
челадо ехати и до леса их отвести (Степанъ, 1544
AS IV, 412);

(у сполуч. а до того, а еще, а к тому, а пакъ) а
ще; а крім того: а до того свѣ(д)чю на(м) наше злое
сѣмѣца, и(ж) есте са обѣцали вѣры о(т)вѣщиса
и аптихри(с)ту поклонитиса (1598 Виш. Кн. 293 зв.);
Переказа отъ копачовъ. А еще перекажаютъ вхо-
домъ, онымъ таковымъ же обычаемъ копачи з дра-
боиъ, которые по городицамъ и селищамъ, онымъ
ходачи могилы роскопываютъ и ищѣи тамъ...
пе(р)стене(и) монци погребеныхъ выкидываютъ (1552
ОКан.З. 30); мещане гдрьскіе зббожоны зинищени
ижъ, они только сами тагивъ и носать береманъ
мѣстѣскіе а поплечыники ихъ в томъ имъ не
помагають а к томъ ижъ вставены на нихъ по всемъ
селямъ... мыта новые чого пере(д) тымъ не было
(1552 ОВол.З. 201); а па(к) они приишлѣ балюна
хорги кѣпежное, цю има(л) о(п) о(т) стопочынаго
родителѣ нашего... на тоє вышписанное село, еще
дали 8 рѣки... могили чапникѣ (1507 Cost. DB 98);

(у сполуч. а и) а и, та и: Повелили тые мещане...
ижъ, впросилъ... короля... папъ дмитре(и) кмита
бѣдѣи на тотъ, часть старостою житомі(р)скимъ за
пѣстоє а и в тогъ де(и) часть было в томъ селе люди
// которые ви(и)и были за(и)жды веждъ коротыиѣю
поправѣла(и) (1552 ОЖЗ 128-128 зв.); тогды тамъ
пробили ємо(ѣ) вчерѣ(ѣ) а марѣа послуговала а и
лаза(р) былъ ѡди(и) с тыхъ которыми сѣдѣли с пшмъ
за столомъ (1556-1561 ИЄ 399 зв.);

(у сполуч. а то) а то: ти(ж), шкоды которыхъ сѣ
стали с обѣдѣ сторѣ(и)... а то та(к), абы было
заложено, абы ѡ(д)на сторона дрѣгон стороне не
вспоминали (Кам'янець, 1510 Cost. DB 456); Такъ же
и в набохъ лакевючихъ бѣрѣо пристѣи // и гѣже
того мѣниаю(т), а то для рѣзности кѣтѣ(в), з'

котѣры(х) берѣтъса, розмайтѣю и дивнѣишю ты(ж)
маѣтъ яконость (Київ, 1619 Гр.Сл. 184-185);

(у сполуч. а затимъ) а потім: посилами чере(с)
пана миколаа добра(н)ско(г) ф̄ злоти(х): а зати(м)
є(с)ли на(с) г̄. б̄. в добри(м) здровію и в покою
заховати рачи(т): и дрѣгѣю ф̄ злоти(х) в коро(т)ки(м)
часе хоче(м) послати (Ясєн, 1602 ЛСБ 370, 1);

(у сполуч. а про то) а через те, а тому: а про то
кра(л)... має(т) ѡсобини свои послы послати до на-
шего г(с)п(д)ра... котѣрыи послове... вѣли бы запи-
сы, якоє и ка(к) великое вино... кролевна єи мл(с)тъ
имала бы (Лоблин, 1506 Cost. DB 440); и мови(л)
ємоу іс чадо ѡставляю(т) са грѣси твои, а бо(л)ше
не ємоутиса ба(р)зо в той болести своєю. а про то
ѡнь ты(ж) не мови(л) хоу же я пріию(л) и(и)иш
болести злѣчнитиса оу тебе (к. XVI ст. УЄ N 31, 129);

(вводитъ вставні речення) а, і: я Вашей Милости
тѣю сѣмъ пецезей, которѣю єсми... изал, не прѣ, а не
дай того Папе Боже, пжбых са мел тым ѡбходити
(Степанъ, 1544 AS IV, 413); А чого Боже вховай теж.
абих я с тых роков... заплаतोю похибил и до замкѣ
кназа... самъ не привез, або ким не прислать, тогды
ѡбывѣѣює и бѣдѣ винетѣ тыи роки... совито запла-
тити (Вілыга, 1555 AS VII, 9);

б) (приєднує до попереднього тексту зв'язані
змістом прості і складносурядні речення) а, і, та:
данъ грошовую и медѣвую (!)... «поделили єсмо имъ
то на полы... а всеи дани «прихо»дять сто грошей
широки(х) а деса(т) ѡузки(х) грошей (Кошир, 1502
Арх.Р. фотокон. 18 а); тыи млины на(м) єго мл(с)тъ
да(л),... а мы за то єго мл(с)ти діяковали єсмо (Гир-
лов, 1512 Cost. DB 500); а то де(и) є(ст) мепониге
скрыня великая а в пе(и) //... брамо(к) пе(р)лю-
вы(х)... пе(р)стене(и) де(и) золоты(х) чѣтыри с ка-
ме(и)ми (Волюдимир, 1581 ЖKK II, 101-102); мы за-
писоуємо имѣна затѣви своєму коурилови и сєсгѣ
своеи гапну(с)цѣ на вѣчность...а до того имѣна
пѣхто не маєтъ са припоминати ѡ(т) папи(х)
блн(ж)ни(х) (Львів, 1584 Юр.7 зв.); То ро(с)казала и
просила абы свои ми гро(и)и ѡ(т)прави(л) А ѡ(и)
єя вымовля(л) и вымовляє(т) же свои(х) гро(и)и іг̄
маю (Снятин, 1607 ЛСБ 418); Яцко Мулярченко не
своим шурином... погодилиєя межи собѣю с прѣна.

наказаного декретом правным..., а тепер тот шурип его... оцѣль на своей огниці (Бориспіль, 1638 АБМУ 26); книгу рекомую триодь по(ст)ную... даємо... До Ц(с)р(кв)и Святаго Храма А(р)хистратига х(рис)това Мнхила за панованія... Папа Гетмана Стагт-слава Концепо(л)ского. А далисмо за то осмиаспе злоти(хъ) За своє отпущеніє Грѣховъ. (Снисчол, 1648 ЗІІІІ ХІХ Misc.8);

(у сполуч. а такожъ, а такъже, а тежъ) а також: а тако(ж) кѣпце(м) ѡ(т) земла(х)... кралѣ его мл(с)ти да е(ст) и(м) слобо(д)но... по пашен землѣ ходити и торговати (Гирлов, 1518 Cost.DS 495); А такъже и Ѳ(г)чійсѣ, и Крѣпныхъ, и повинныхъ приѣтелей опѣцаѣт, никѡли до нихъ веридѣнса воли не маючи (Євѣ а. Вілны, п 1616 Прич.отех. 12 зв.); Впрѣдѣ зѡлота, перелъ и дорогихъ камене(и)... не припоиш: а тежъ то телѣсной и ко́нскою оздобѣ слѣжитъ, и зопсованію подлѣжитъ (Київ, 1623 МКСВ 75);

(у сполуч. а такъ, а то) отож, отже: А так я водле розказанья и листѣ господарского послалъ есми тамъ слѣжебниковъ своих (Володимир, 1513 AS III, 104); кгда злѡбыни ся ѡтъкѡдъ люди приходять тогды и трехъ каде(и) сыченья на ѡднѣй день пеставаетъ а иногда... черезъ ко(л)ко днейъ ѡдноє кади сыченіє траваетъ а такъ неровны(и) завжды бываєть доходъ с ко(р)чмы (1552 Очерк. 3. 9 зв.); И ты(ж) не маю(т) из собѡю мѡвити прѡстою мѡвою, єдию слове(и)скою... А такъ нѣтъ тому ѣчатся до бо(л)шихъ пактѣ приступѡючи ко диалектице и реторице (Львів, 1587 ЛСБ 87, 8 зв.); А такъ бѣдѣчы мы пи(л)но потребни пѣзе(и) на власныє пи(л)ныє... потреби пѣшы продали есмо тотъ до(м) пѣгъ с плацомъ (Київ, 1616 ЦДІАК 221, I, 62, 1); А такъ мѣни при той справѣ бывшы на то даю сеи квитъ мон с подписомъ руки моєи (Житомир, 1649 ДМВН 191); а то за певною сумоу грошѣй злоты(х) кѣ останакови затевн се(и)ка дуниа... тоє дворище пода(л) а(м) єму (Львів, 1578 Юр. I); А то южъ къ пранославнымъ замыкаю тую предмову учительными... словы тыми (Київ, 1621 Кон.Пал. 322);

(у сполуч. а к тому, а ку тому) а до цього: а на Володаве млын и мелник, а к томѣ на Шѣминѣ млынець кпѣзю Андрѣю достало са (Кошир, 1502

AS I, 148); Ремесники... дають... кола(д)ки по ѣ гроше(и) а къ томѣ лѣтѣники по лѣкѣ добро(мѣ) (1552 ОКЗ 39); И завжды того ѡв Кгрещи уживають, А ку тому, того мира великого посветивны его у Великій четвертокъ, не годится повторяти, ажъ ѡв рокъ (Вілны, 1608 Гарм. 195);

(у сполуч. а еще, а ещо, а и, а и еще, а пакъ) а и, а и: а еше ми Его Милость придаѣ к тым моимъ пѣтѣамъ еѣ коп грошей Литовское мѡнѣты (Камінь, 1523 AS III, 256); Взяли(с)мо ѡ(т) ковала... чн(и)шѣ зло(т) ка А еше више(и) зло(т) деса(т) (Львів, 1614 ЛСБ 1047, I); а ещо продалъ Его Милость мѣгъ попелѣ шестдесать лаштов (Вілны, 1555 AS III, 9); а и єлювом ѡ том казалн есмо тобѣ ѡг нас мѡвити томѣ... дворанишъ Ивашикѣ (Мельник, 1501 AS I, 146); А и за плативши то пре(д)се ничего противко сего листу моего... ничого мѡвити не маю и не бѣдѣ мочи (Віинця, 1584 ЛНБ 5, II 4045, 75); а па(к) косте крѣже столѣникъ да(л) племенниці своєи... измѣноу за тоє село... половина села на тѣтовѣ (Хуші, 1507 Cost. DB 175);

(у сполуч. а кром того, а окромъ того, а надто): а крѣм того, а понад те: тепер... ѡни лежатъ межн Инкѣла Великого и Малаго, а кром того патсѡт чловеков... межн Богѣ и Днестра также поготовѣ (Варшана, 1544 AS IV, 385); А окромъ того тымъ... чотыремъ сторожомъ давано ѣа рокъ з дворѡвъ г(с)дрѣскихъ... две колоде жита (1552 ОЛЗ 170); ѣ Ивашикѣ драба ѡ волы взалъ... ѣ митка ра(д)ковнича кобылѣ взалъ А на(д)то де(и) взалъ ѣ ма(и) пѣтѣниці (Там же, 188 зв.);

(приєднує речення, що доповнює, уточнює думку, висловлену у попередньому реченні) а: Я хведо(р) иванови(ч) руси(и)ая ма(р)я романо(и)на бело-сто(и)кого хведорова русиновая сознаваєтъ..., и(ж)... позычили есмо... ѣ его мл(с)ти пана ивана миха(и)лови(ча) хре(и)ни(и)кого па(т)деса(т) ко(п) грѣне(и) лито(и)скн(х) а в гро(ш) по десѣти пѣзе(и) биты(х) (Толпижин, 1576 ЛНБ 5, II 4043, 148); На поча(т)ку была мова, а мова была ѣ бо(г)... все ся черезъ неє стало, в не(и) живо(т) былъ, а живо(т) былъ све(т)ло(ст)ю лю(д)скою. А све(т)лостъ в тем-пѡста(х) свети(т) (Хороніів, 1581 Є.Нез. 88); а ѡпъ бы(и) сребролюбѣцъ; а такѡвы(и) жадець не мѡжеть.

пѣчюго доброго оучинити (1645 УЄ N 32, 194 зв.); сме(р)тъ... жа(д)но(и) ведомо(с)ти ѿ при(с)тю свое(м) зиа(т) не дае(т), а што бо(л)шо(г)[o] часу и години ѿио(и) ведать жадець не може (Тригорськ, 1648 ДМВН 217);

(у сполуч. а прото приєднує речення із відтінком висновку) тому, через те: Всякое дерево которое не роди(т) ѿиоцѣ доброго вытинаю(т) и (в) ѿго(и) мечу(т) А прото из ѿиоцѣвъ познають ихъ (Хорошів, 1581 Є.Нез. 7 зв.).

3. (приєднувально-підсилювальний) (приєднує до попереднього тексту переважно питальні й окличні речення) а: А чомужь, якъ Хрістосъ ходилъ, тако не ходилъ, но завжди сго носятъ! (1582 Посл. до лат. 1124); А ѿнь... мови(т), вѣдаю...и(ж) вы хочете Іса... в роука(х) своихъ имѣти; ѿво а его ва(м) выда(м), а што ми за то дасте? (ХУІ ст. УЄ Трос. 47); Розказанемъ вселенского патріарха двоженіцѣ выволаю, ереси выклято, сповѣдники уставлено, ... владыкамъ негоднымъ отъ мѣста своего отступити казано. А вы що учинили? Єдного есте патріарха... ве Львовѣ бити казали, а другому... до себе ехати не казали (Львів, 1605-1606 Перест. 43); Ачкѣлвекъ тѣды вы есте нѣмощны, лѣчь тѣтъ котѣрый вѣтъ посылаеть силный естъ. А кто жъ ты вжды естесь; Я естемъ котѣрый Нѣбо розпале(м) (Київ, 1625 Злат.Н. 128 зв.); ведаеть пан воевода счо чынит, и ми тут же з нимъ сполне розказуемъ...А такъ, отче, мовчы и занимай! (1649 ШКН 180);

(у сполуч. з займ. ти уживається при звертанні) а, і: а ты, Скарго, ... языка святаго славенскаго людей... шкалюеш, гоиши, срамотиши... и блюзнерства потварнысъ смыниаеш (1608-1609 Вилн.Зач. 221); А ты Алексѣй, такъ многими окрѣтами тоежь чиниши, а крѣлемъ тебе называють (Київ, 1646 Мог. Тр. 945).

4. (зіставно-протиставний) а: держалъ бы еси ихъ по томѣ, какъ было за кнѣзѣ Михайла... конечно, а инакъ бы еси того не вчинил (Мельник, 1501 АС I, 146); тогда вы шари(и)щи заплагите вины старосте Вруцкомѣ... па(т)деса(т) ко(п) гро(ш)и а вы ремезовичане пано(м) свои(м) вины потому(ж) заплатите по па(ти)деса(т) ко(п) гро(ш)и (Овруч, 1513 ЦДІАК

220,1,4); я сплю, а сердце мое чюсть (поч. ХVІ ст. Песн.л. 53); Перекопъ подъ тою стороною горы почать вышырки чотырохъ сажоу а глубины выкопаю мало болше сажна (1552 Очерк.З. 5); по(п)... са(м) иде(т) до це(р)кви а попадаия иде(т) на рыно(к) с хлѣбо(м) с цибулею (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); Которы(х) то вси(х) бу(д)нико(в) и бо(и)даро(в)... в лесе(х) нане(в)ски(х) побито... и подрано, а и(и)ши(х) бу(д)нико(в)... з буды и (з) лесо(в) поро(з)ганя(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); фѣдуръ ему даровалъ быка двагу(д)ка, а Іва(и) его даровалъ нивою... на орекъ (Бенедиківці, 1603 НЗУж. ХІV, 222); И такъ розмыслися с того мѣстца, а Никифор тамъ зосталъ (Львів, 1605-1606 Перест. 38); девки мои зпознавши овечку свою межъ овечками еи, почали нятъ, а пастухъ еи дочкамъ своимъ тое овечки поймати не дав (Бориспіль, 1614 АБМУ 7); Koli ryby dostánemo W toim horsczyku zwaremo A w toim sia zwáryt tysto (Яворів, 1619 Гав. 17); тотъ же возный офіціалитеръ о томъ созналъ свою реляцію, а менованный протестансъ просилъ, абы тая сго протестация... и возного реляция до акѣтъ приняты... были (1650 АрхЮЗР 3/IV, 532).

5. (єднальний) і, та: кнѣзѣ Михайловой пѣтдесѣтъ грошей широкыхъ, а пѣт оузкихъ: а кнѣзю Андрею толкож (Кошир, 1502 АС I, 148); а повѣдалъ господарю, штожъ въ Болблехъ шесть слѣдѣбъ людей, а в Селци две слѣдѣбе, а в Соловичохъ ѿдѣна слѣдѣба (Краків, 1515 АС III, 126); Порохѣ гаковичныного неда(в)но присланого бо(че)чокъ Ѣ. а давѣного порохѣ...сола(и)ка на три пальцы непо(л)иа (1552 ОКан.З. 20 зв.); ѣры свое шикова(л) проти(в) всходѣ сѣлица, ажъ кгда мгла к полддне видпала, а сѣлице ся я(с)ное ро(с)свѣтило (1582 Кр.Стр. 45); Мы... иаказали и тую ниву при Тишку зоставили, а Тишко маеть сму одорати его ниве, гдѣ сму укажетъ, а до нивы Тиниковы Войгехъ жадиосъ потреби... мети не маеть (Бориспіль, 1614 АБМУ 8); язы(к) чловечѣй малый члюнокъ е(ст). а ник(т)о его не може(т) оума-кѣити и оусмирити (Височани, 1635 УЄ N 62, 56 зв.); Роконъ великий по(д) Вислицею былъ, противъ кролеви, а кро(л) по(и)малъ бы(л) ге(р)бу(р)та (серед.ХУІІ ст. ЛЛ 166); Земля ѿ(т) Нѣси принала І Бѣга и Свѣтъ показѣла плотонѣсца а Нѣбо ѿ(т) землѣ

припало, члѣва свѣтои́бца (Чернігів, 1646 *Перло* 27);

(*приєднує дієприкличниковий зворот*) і: киꙋаꙋзъ Андрѣи маєт за тоє подворье тии пѣнази ѡтложити а ѡтложивши тии пѣнази... маєт тоє подворье к своєй руце мѣти (Луцьк, 1503 *AS I*, 150); а зоста-вивши на зсми, в избс, на полыумерлого, челяд розогнавши, маєтности з дому моего немало побралаи и розшарпали (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 9); але... абысѣмо ѡ(з)дѣбныѣ и рѣсныѣ грѣна ѡбирѣли, а в праса(х), ср(д)цѣ иши(х) таємие ихъ вытискаючи, абысѣмо новѣго... напѣю... роскошѣвали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 492).

Б. (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) (*оживається на початку головної частини з під-рядною*) І. (*умовною*) то : Если хочѣ увойти у пожитокъ вѣчний, а ты исполни заповѣди (XVI ст. *НС* 10); аще сѣ кто покѣси(т) и не исплыни(т) наше дааніє, а то(т)... да имѣе(т) дати ѡ(т)вѣт, на страшнѣм судищи (Сучава, 1514 *Cost. DB* 327).

2. (*часовою*) то: кгда...есми ѡ(т)толя почалѣ уежчати, а они, догоии(в)ши мене... ѡкру(т)иє збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); коли са таа вѣда изроушѣвала, а скоро єдно аггль вышѣль изъ топ воды (поч.XVII ст. *Проп. р.* 4).

3. (*умовно-часовою*) то, тоді: коли ся наѣча(т) а мы и(х) засѣ пѣ(с)тимо до ва(с) (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); кгда(л)ыжѣ то(т) дѣкретъ сѣмъ на себе выдаєшѣ а прѣто ѡ(т)поусти долѣжникомъ долѣти (Острог, 1614 *Тест.* 169).

4. (*причини*) то: А поневажѣ такъ тии речн умо-рено и заложнемѣ проклятства молчатн о нихъ приказано, а Микита и отступниковоє не безѣ вы-ступку то, што публичною ухвалою ссѣтѣ погребено, свербячимъ языкомъ розгребати важатся (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 744).

5. (*допустовою*) то: а хотѣ телѣсныє [раны], ча-сомъ неоулѣюныи трафляю(т)са бѣгн, а предса не ѡ(т)рѣкаємоса (Острог, 1607 *Лѣк.* 68).

А³ *част.* (*підсилювальна*) і, а, та й: А штожѣ за дивѣ, же тамѣ о апеляцияхъ капоу не было, бо много капоновъ межѣ оными... не доставало! (Вільна, 1599 *Ант.* 555); Клейно(т) то оуиѣсь(!), а клей-нѣтъ кошѣвныи, Скарбѣ то Дорогѣи, а скарбѣ невы-

мовныи: За иимѣ Рѣссѣа поживѣтъ вѣ покою, По тѣмъ розбѣю (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Таа ла-комцѣ(в) проклѣтаа офѣра, сирѣтѣ и вѣдовѣ крѣв-дѣтъ: таа оубѣгнѣхъ сѣсѣдовѣ зѣ маєтности вызѣва-єтъ... а такъ хѣтре, такъ зрадѣливе... же якобы они бѣд-ныѣ выгнѣныѣ все добровѣлѣне чинѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 69);

(*уживається при повторенні того самого запе-речного займенника*) зовсѣм, цѣлком: вы(с)ве(т)чаємо созѣнаваючи зѣбѣпо(л)не же вѣже ницо(г) а ничѣго межѣ нами на ѡбѣе стороны до дня сего(д)нешнѣго не до(с)тає(т) ѡ што бы(с)мо ся мѣли право(м)... трѣ(д)ипити (Вінниця, 16135 *ЛНБ* 5,II 4058, 27); Дай ми, котрого иѣчѣ а иѣчѣ незмѣщаєтъ (Львів, 1630 *Трагл.* 169); ѡво зѣгола все А все што ѡ(д)ио коль-векъ в томѣ за(м)кѣ... было ...погорело же залѣ(д)во самѣ...дѣшѣль згорѣнѣя (Київ, 1640 *ЛНБ* 5,III 4063, 21);

(*уживається при повторенні займенника такий з неспхально-лайливим відтінком*) такий-сякий: Слышахомѣ... жсѣ ты, митрополите такий а такий, прѣто казалн ссѣмо тѣбе зѣ столицѣ твоеє скинути (Вільна, 1599 *Ант.* 693); войтовичѣ... заволаѣ:... "бийте, забийте такого а такого сына!" (Житомир, 1644 *АрхїОЗР* 8/III,603);

(*уживається при повторенні того самого прис-лівника*) дуже : Обычай бо сѣтъ латынс, мирское и поганское хитрости в том уживаючи, так сладко а сладко говорити...лѣжу покрываючи (1600-1601 *Виш. Кр.отв.* 163); А видѣчи єго такову горячую милость свѣтѣйшѣи патріархѣ до церкви божсѣи, часто а часто єго навѣжалѣ, утвержалѣ,... писмены своими (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27);

(*уживається при повторенні тих самих іменників з метою пропиставлення уявної подібності вира-жених ними понять*) і, а : Если трѣдныи а воптпѣивыи оу тебе сѣдѣ ѡбѣчишѣ межѣ крѣвьѣю а крѣвьѣю межѣ спрѣвою а спрѣвою, рѣною а рѣною, и сѣдѣвѣ мѣ-жи брѣмами твоими ѡбѣчишѣ слова рѣзныи (серед. XVII ст. *Хрон.* 153 зв.);

(*уживається при повторенні того самого слова з метою підсилення експресії*) а: Милостивый княжс, воевода Кієвскѣи, панс а панс нашѣ милостивый! (Київ, 1575 *АСД* IV, 15);

(у сполуч. а бодай) хоч: пан Потей... вѣхъ иѣрь собою спробоваль и в кождой игожъкольск часу забанился, также и жидовское не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перст.* 30);

(у сполуч. а ведже) то ж, але ж: А ведже, што са дотычеть того зъехапа... абы вже твоя Милость там на тоє мѣсто не ехал и назад отгол са веридл (Краків, 1539 *AS IV*, 202); Тыє вси людн... на мѣстѣско(и) зѣмьли... живѣиш а то(р)говѣиш и всакихъ пожитковъ посполѣ з мѣщаны... ѡживаючи а вѣ(д)жс ирадѣ... мѣстѣского не слѣхаютъ (1552 *Овол.З.* 201); а ведже якъ прїстони(т) кролѣвѣство свое стерѣчи ѡ(т) нѣпрїателя... такъ прїстони(т) стерѣчи абы в него и грѣхн вѣгоупѣ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161); А вѣтъ (!) же и нинѣ не за идаєлявого ся почитаю, гды ми ласка... даровала перомъ такую пароду Роскому описовати славу? (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1139);

(у сполуч. а виакожъ) аджс: і ачъ тоє чина(т) кторы и(ж) ко́лвекъ смертѣльныи грѣхы; а виа́ко(ж) два соу(т) прѣве проти(в)ны тои хвалѣбныи сѣости зълѣща нѣнавистъ коу б́лїжнемѣ а грѣ(х) нечїстн(и) (Львів, 1585 *УЄ N 5*, 113 зв, на полях);

(у сполуч. а звлаща) особливно: мы стефанъ нѣсто(да) зѣнаочи, и(ж) ка(ж)домоу наймоцѣишомуу панетвѣ... е(ст) пожиточно заховати ми(р) и поко(и) и(з) иишми панетвы прилежнми и сѣсе(д)нымы, а (з)влаща(м) (!) зѣмла(м) наши(м)... е(ст) на(м) слѣдишо то(т) ми(р) и покои вычїи ѡ(т)повити и потвѣрдити (Гирлов, 1518 *Cost. DS* 491); бобровъ по рѣчькахъ рыбѣ а звлаща верезѣбовъ а рыбиѣ вхоли(тъ) тамъ рекою богомъ з мора множество великое (1552 *ОБЗ* 143 зв.); пѣродо(к), ягода терпѣкаа, недозрѣлаа, а звлаща виїнаа (1596 *ЛЗ* 68); а пѣне, коли бы там был, а звлаща спископом, не мѣлѣ. Павелъ святыи его пробачаги (Львів, 1605-1606 *Перст.* 51); Штѣсмы тѣжъ предъ почѣткомъ пересторѣги: Сѣщенникомъ, и приконцѣ положили Млѣтвы и Ектѣнїа велми пригѣдныи, а звлаща по(д) тепѣрешїи а правѣ оплакѣныє чѣсы (Київ, 1639 *МКСВ* 218);

(у сполуч. а мѣновите) тобго, а саме: Скрыпѣ с пѣрїни(л)ями и(с) кынтами розѣмѣнты(м)и на до(л)гѣти а мѣновите то єсть кынты на дол(г)ъ... панѣ мѣ-

ха(и)лѣ (Володимир, 1578 *ЖКК I*, 151); розказалъ вѣл(с) слугамъ ...которые...его...пограбїли а мѣновите ле(т)ни(к) табиновы(и) чо(р)ны(и) и по(л)ча-марокъ (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв);

(у сполуч. а павѣт) а павѣтъ: А павѣт, если не хочешъ плодѣносыя спасителнаго языка словескаго от Великой России доведоватися, доступи в Киевѣ в монастырь Печерскїи (1608-1609 *Вин.Зач.* 218);

(у сполуч. а овѣсемъ) тим бѣлише, надто: Не во(и)плѣ же то вѣ(с)тъ сами ѡ себе ѡнажїтїи и зѣ мною а ѡ(в)ѣсе(м) з многими которые сѣ(т) того(ж) розѣмѣна зыгодитисѣ бѣдѣе хотѣли (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, 1 зв.);

(у сполуч. а правѣ) власпе, якраз, саме: слѣухай же члѣче каж(д)ый яко тоу(т) са(м) хс... мови(т) и(ж) ѡ(и) его сѣаа мл(с)тъ прозирає(т) ср(д)ца панѣ кѣторїи не(д)бале слѣхаето науки его сѣон а правѣ са и(з) ни(х) насмѣваетъ п злыи прикла(д) до ни(х) прїкладає (к.ХVI ст. *УЄ N 31*, 206); Якожъ я найменшїи отъ духовныхъ и свѣтїкихъ зацїныхъ особѣ о то многокрогѣ уживаиш, а правѣ якъ примуноиш будучи... склонїлемѣ къ написаню тоєи кнїги (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318);

(у сполуч. а предѣся) однак, прѣтс: А предѣся и татѣ спѣоємъ ся выседѣти не можеть: грозѣтъ сму затруднѣнемъ панованѣя его самого и потомѣства его светѣбливого (Вільна, 1599 *Ашт.* 955);

(у сполуч. а припамѣтъ) припамѣтъ: писалъ есмї о моихъ потребахъ не до Константинополя, але до Волох, што иначей у моемъ листѣ не зѣайдеться, только его кажите толмачїти, а припамѣтъ надто дайте на пробу Япего (Львів, 1605-1606 *Перст.* 38).

А⁴ виг. 1. (при вираженїи подиву) а: [вигукї] оудивлѣнїа:... а (1596 *Грам.З.* 83).

2. (при вираженїи жалю) а: [Междомѣтїа]... Жалѣюцаго: яко агъ, ахъ а (1619 *См.Грам.* 194); А: Голѣсь жалѣоваѣа (1627 *ЛБ* 5); А, А, малїи отрокъ есмѣ не могѣ мовїти (Львів, 1631 *Волк.* 22).

АБАНОВЫЙ див. **ГЕБАНОВЫЙ**.

АББРЕВІАТОРЪ див. **АБРЕВІАТОРЪ**.

АБДАНКЪ ч. (сст. *abdank, habdank, нім. abdan-ken*) давнїи польскїи герб у виглѣдї літери W: Лебѣдъ, абданкѣ, подкѣва, и при Кр(с)тѣ стрѣлы, Тѣоїи

слѣжа(т) дѣлности (Київ, 1625 *МКСВ* 134); Кле(и)ногъ который Хме(л)ницькихъ до(м) приоздобляе(т) в мѣжнѣности, в Пра(в)дѣ, в вѣрѣ: мощно вгверѣжае(т). Недниѣ; бо абда(и)кѣ, знакѣ е(ст) щодрой Пово(л)ности Креетѣ за фѣрѣмаменѣтъ вѣры, Хме(л)ни(ц)ки(х) мѣ(ж)ности (1649 *РЗВ* 1 зв. пенум.).

АБЕЦАДЛО *с. (стл. abecadlo, abiecadlo, obiecadlo)* алфавит, азбука; Боуква: азбука, алфабе(т), албо абецадло (1627 *ЛБ* 12).

АБИ¹ *див. АБЫ¹.*

АБИ² *див. АБЫ².*

АБИЕ, АБІЕ *присл. (цсл. абие)* 1. Зараз, зараз же, зразу: хс помолн(и)са...и великы(м) голося(м) ре(к) лазароу гра(ди) во(и).и абіе изы(и)де оуме(р)лыш...и иде в до(м) свой (к.ХVI ст. УЄ N 31,38); Власне той хитры, а пенначей, Скарго, твоему костелови щастье даровал, которого господь пан... приразившагося п показавшаго ему... царство мирское с славою его, ухитряючи лакомством алчгво его и поклопения ипучи от него, если бо оно имѣти вожделев, того абие отгряс, отверг и обезчестив (1608-1609 *Виш.Зач.* 230).

2. Знов: такоже и со задоу абие же печестивни врази приидоша (1489 *Чет.* 10 зв.).

АБО¹ *спол. 1. (зв'язує члени речення) 1. (розділовий)* або, чи, чи то: Чини(м) знамѣнито си(м) напимъ листо(м) хто на него посмотри(т) Або чгѣчи его вѣслышнѣ (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп.50); коли которых менчане киевский привезутъ жита рекою, або сухимъ путемъ, тогды бирано... отъ колоды по грошу (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); а хто бы мель тамъ с пчолою стоати або зве(р) ловити тотъ повиненъ панѣ кѣпнѣ дати (1552 *ОВіл.З.* 140 зв.); а есте бы (!) до те(г) при(ш)лю и(ж) бы те(и) фи(л) або дѣти его... //...хотѣли то в ы(и)ши руки пу(с)ти(ти) тѣды та стропа або дѣти и(х) буду(т) бли(ж)шѣ ѡ(д)купн(ти) тогу ролло (Одрехова, 1585 *ЦДІАЛ* 37, 1, 22 зв.- 23); те(с)ли копашевы... ѡбица(л) ѡ(т)да(т) або ѡ(т)роби(т) за ру(з)кп до сажєня щѣпо(к) по(л)то(р) гро(ш) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 3 зв.); ты тежъ прислалєсь ми два або три листы (к.ХУІ ст. *Розм.* 63 зв.); Они... зъ папани... мало шго, або згола нѣчого почати не могли, зачали//... зъ

людомъ посполитымъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 1064-1065); Та(к) нище(т)паа быти має(т) ѡдѣжа, жебы жа(д)нои фѣрбы або крою иѡвого // итѣного не мѣла (серед. ХVII ст. *Кас.* 3-3 зв.); тѣды роскаже(т) сѣни(к) абы принесли ємѣ двѣ кѣкѣши або коу(р)кы (1645 УЄ N 32, 191);

(у сполуч. або и, або тежъ) або і (и), або також: Повинны... бояре слѣжити когъню збро(и)ю п ездити съ старостою або и безъ старосты... противъ люде(и) неприятельскихъ (1552 *ОЧерк.З.* 8); И коли дей вже было въ ночь година або и пять, то пакъ дей принеши до господы моей владыка Луцкий Кирило Терлецкий ... мене...змордовать (Володимир, 1594 *Арх.ОЗР* 1/1,397); Яко гды зѣпритѣса товарища, хотѣи видить же его быѣтъ, же мѣчатъ, або и на смѣртъ ведѣтъ, не помагаєтъ ємѣ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 1135); ѡколо замѣкѣ на некоторыхъ мѣстѣцахъ дѣри по(д) стѣнѣ шго ко(т)ка або те(ж) п пєь по(д) стѣнѣ влєзти можетъ (1552 *ОЖЗ* 117 зв.); село... п приселокъ...аре(и)дова(ли) єсмо... до дво(х) жпиво(и) то е(ст) его м(и) самому а по немъ пото(м)кони которому бы то приходило и власне палєжало або теж до ле(т) пєтидєса(т) (1588 *ЛСБ* 98).

2. (розділово-перелічувальний) (при повторенні) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а є(с)либы(х) я або жона моя або дѣти мои або бли(ж)ние мои тѣю менѣ рѣшили тогды я заплачи(!) г(с)дрю королю тысячу ко(п) гро(ши) (Володимир, 1508 *Арх.Р.* фотокоп. 41); Кгды ся придасть черкасцѣмъ бѣтынокъ або языки з люде(и) неприятельскихъ тогды старосте... шго лепшое: кони або зброя або языкъ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); Если бы стѣнѣть Ное, або Іовъ, або Давидъ, сыновъ и цѣрковъ ихъ не вѣбавать (Київ, бл.1619 *О обр.* 94); А мое пєдѣстѣиство єѣ тепѣрѣ. Тѣпо(м) поновѣло зъ Экземплѣрѣ Печѣрекого по трѣте дѣрковѣного; не розмѣючи саомѣтѣнѣ ѡ собѣ, абымы таковѣмѣ дѣлѣ, або на(и) ипныхъ, або зъ ипными любѣтрѣдными бы(л) зѣдѣлѣный (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 5 зв.);

(*чергується з албо, или*) або...або: просилъ єсми его плачливє, абы ми того зрадѣ моего выдать, албо его до вєзєпа... послать, або самъ зъ нимъ поєхалъ (Луцк, 1564 *AS* VI, 1358); хѣченъ кѣпѣти дѣбрѣю шѣпку? Або кпѣжкѣ зацѣдѣо францѣзкѣю? А(и)бо

немецькю? А(л)бо латинськю? А(л)бо неписаню (к. XVI ст. *Розм.* 26); если бысмо не были самовластныи, събою владѣи, тогда бысмо были або Каме-нѣмъ, или Желѣзомъ (Черпигів, 1646 *Перло* 5 зв.).

3. (пояснювально-уточнювальний) або, або ж, тобто, чи, чи то: А то не тою цеглою сѣмѣючи ко-тораа в печи выпалена вже а не выбрана а непаленое цеглы сѣхое жъ аї грома(д) або стырѣть по(д) да-хомъ (1552 *ОКЗ* 37); онѣ подали емоу часть рыбы пѣченои и ѿ(т) пчѣлы соѣ [плѣстръ або стелникъ меѡу] (1556-1561 *ПЄ* 334); а што са тыче з стороны причи(н)ку або прибудовлѣ теды при ѿ(д)даню пѣнази(и) маю(т) вывести право выш(т)ко (Одрехова, 1592 *ЦДІАЛ* 37, 6, 2); положи(л) е(с)ми ма(н)да(т) або позо(в) задво(р)ны(и) (Житомир, 1605 *ДМВН* 103); ѿ москѡвскомъ або роуско(м) наѣродѣ розмаито писали старѣи истѡрикове (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 47); Ком'позиторъ; або складѣть сѣхъ вѣршѡвъ; Кирилъ старѣи Трапѣвѣлю(с) Ставровѣцкѣи (Черпигів, 1646 *Перло* 1).

II. (зв'язує речення) 1. (розділовий) або, чн: а естлибы былъ на тоє имене... привилей чнѣколвек, або вписано бѣдет в евангѣлиех, я и потомки мои... под князем Василем... того имене... не маем поиски-вати (Володимир, 1521 *AS* III, 211); А если ихъ не ѡсѣдитъ або его не слѣхаютъ тогды атаманъ те-сельски(и) маеть дати ведати горо(д)ничомъ ѿ винѣ на ви(и)номъ (1552 *ОЛЗ* 176 зв.); Где бы тежъ вдова сына dorosлого мела, а послати бы сго на войну... не хотела, або онъ самъ схати не хотель, и таковѣи каждый все именьсѣ тратитъ на речъ посполитую (Берестечко, 1566 *РНБ* XXX, 402); Бо що за сполѣчио(ст) мѡже быти справе(д)ливости з не-правѡстю або що за товѣриство свѣтлости с тем-нѡстами (Львів, 1585 *УЄ* N 5, 112 зв., на полях); але инѡг(д)ы рѡзпѡсть бывае(т) дѡбраа, бо... бы... мѡла бѣти еѡности межи ними або мѣрь тѡкѣи яко(ж) и е(ст) (1645 *УЄ* N 32, 71).

2. (розділово-перелічувальний) (при повторенні) або... або, чн... чи, чи то... чи то: кгда ся шго в замкѡ ѡтъ ветрѣ сказитъ дощкѣ где пошпадываю(т) або глина ѡтъ стѣны ся ѡтъвалитъ або мостъ...почнѣть казитися то мѣщанѣ и бояре ѡправовати повинныи

вси (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв); если бы коли або помыш-ле(и)е прѡтивъ томѡ припѡло, або в' чита(и)ю пѣсма стѡго якаа вѡнтпливость оурѡдиласѣ: гвалгѣ себе самѡмѡ... завне оучинитъ волѣлемъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 4); Але всѣ... въ той сенсъ фун-даментѡмъ Церкви быти его розумѣютъ, же онѣ — або вѣру бѡзства... напервѣи оказале оголюсил... або же онѣ, пернѣи въ личбѣ и выборѣнѣишѣи... Еван-гѣлиѣ по свѣту разѣвѡвалъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 357);

(чергується з **АБОЛИ**) або... або, чи... чн: Такъ же и мне або въ томъ несчастьѣ загорѡдило, або ли тежъ негодность... не допустила... же бымъ ку началу якому благому тоє речы поводѣ слупнѣи възяти могъ (Вільна, 1599 *Ант.* 577).

Див. ще **АБОЛИ**, **АЛБО**¹, **АЛБОЛИ**, **АЛИБО**, **АЛЮБО**, **ЛИБО**, **ЛЮБО**.

АБО² част. (питальна) хѣба, певже: не вѣднѣли, и(ж) подѣтнѣли есте а не то(л)ко подѣтнѣли, але смѣле мѡвлѡ, шго и побѣснили, поне(ж) в' прѣле(ст) заблудили. Або не види(и), и(ж) в' правосла(в)но(и) вѣрѣ не ма(и) инѣшы(х) вымышлѣны(х) тѣсслав-ны(х) повоына(и)дѣны(х) тытуло(в) и назвыскъ всѣ-го вѡстока и крѣга мирѣского сторопа(х) собѡрѡ, то(л)ко одню имя...хри(с)тѣани(и) (п. 1596 *Вин.Кл.* 72); Розгнѣваласѣ тѣды дѡдѣ на Іѡѡва, и рѣклъ послѡви: чѡмѡ есте по(д) мѣрѣ пристѡповѡли, або не вѣдаете же порѡжка вельми з' стѣны бывае(т) (серед. XVII ст. *Хрон.* 257); мрѣа стрѣвѡжиласѣ на онѡую мѡву... Або влѣсно(ст) е(ст) двѡмъ дѡбры(м) боатисѣ и лѡкатисѣ на всѡкое прѣйтѣ мѡжа (1645 *УЄ* N 32, 311).

Див. ще **АЛБО**².

АБОВѢМЪ¹, **АБОВѢМЪ**, **АБОВЕМЪ**, **АБОВИМЪ** спол. (стп. abowiem) (зв'язує речення) (з'єд-нує частини складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну частину причини до головної) бо, тому що: поведѡю вамъ. Ижъ кгда бы са з ва(с) два зѣ(з)вѡ-лѣли на землѣи о всѡкѡю рѣ(ч) котѡрое бы просѣли, стѡне(т)са имъ ѿ(т) ѿ(т)ца моего котѡры(и) естѣ на пѣсѣхъ абѡвѣмъ гдѣ суть два або три собѣрани во йма мое, та(м) естемъ в посре(д)кѣ ихъ (Острог, 1587 *См.Кл.* 9); не шанѣйте вина абѡвѣмъ теплѡе повѣтре е(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 42); па(н) Ма(р)ти(и) Буто-ви(ч) и пѣи Алекса(н)дрѡвая Бутовичѡвая... на то

ѡ(т)понедали, же ся того до(л)гу не може(м) за-
притъ, абови(м) небо(ж)чикъ па(н) Алекса(н)дѣръ
Бутови(ч) то у тебе позычи(л) (Житомир, 1605
ДМВН 96); И ѡвѣ(м) на(д) ни(х) всѣхъ найдѡе(н)сѧ
защѣйний: Абовѣмъ Вѡжа людоѡи с тебе сѧ дѧло,
И такъ доброгося Пѧстыра оуказѧло (Львѣв, 1616
Бер.В. 76); Абѡвѣмъ лѣчачи зѧконы ѡ(т) почѧткѡ
свѣта, до нѣшнѧго, пѧшого, виднѡ зѧконъ Натѣры,
Зѧконъ Моисѣѡвъ, и той зѧконъ пѧшъ Лѧски, и в'
тѣхъ трѡхъ зѧконахъ троѧкѣи ѡфѣры знайдѡѧлисѧ
(Киѣв, 1639 МКСВ 217); ѡ Г(с)пже моѧ; то дѣвна
слѧѡ твоѧ... Абѡвѣмъ ты Мѧткою; Црѣ Аггѣлскомѡ
зѡстѧла, И тогѡсѧ Пѧпѣнскимъ Млѣкомъ питѧла. Ко-
горѣи гойнѣю Рѡкѡ своѣю ѡтворѧеть. Всѧкое живѡт-
ное жѣвитъ, и питѧеть (Чернигѣв, 1646 Перло 36 зв.).

(із сполучником на другому місці) тому що,
ѡскільки: цѣна абовѣмъ товаровъ твоихъ неспра-
ве(д)ливаѧ с(ст) иди гдѣколѡвѣкъ з божѡю помощѣю
нѣдка(н) собѣ лѣпшого (к. XVI ст. Розм. 55); наѡука
абовѣ(м) ты(м), кто сѧ набѣлъ... пожитѡчна ѣсть,
ѡвѣю наѡучѧючи потрѣбны(х) наѡукъ, а ѡѡе при-
зѡвѣѧючи до крѧсны(х) спра(н) (Острог, 1614 Тест. 134);
Нѡ абовѣ(м) бѧрзо высѡкое было, потрѣба тѣды
было драбѣны высѡкой, прѣ(з) которѡю бы мѡглъ до
пѣѧ вѡстоупити чѣлкъ мѣзѣрный (поч. XVII ст. Проп.р. 295);
былъ абовѣмъ Павелъ зѧцнымъ и выбѡрнымъ
плѧхѣтничомъ з' пѧстѣѧ Аврѧѧмовѡго... и мѡглъ сѧ
слѣднѣе назѡѡѧти плѧхѣцтѡѡи такѡвыми (Киѣв, 1625
Коп.Каз. 135).

Див.ще **АЛБОВѢМЪ, БОВѢМЪ**¹.

АБОВѢМЪ² част. (нѣдсилѡвальна) бо, же, ж:
Гдѣ абовѣмъ зѧздрѡсть безѣннаѧ, не шкодитъ: Тамъ
призѧнь плынѣтъ, и все доброе похѡдитъ (Львѣв, 1616
Бер.В. 96); Мѡжемо абѡвѣмъ если захѡчѣмо, зложити
з' себе оучинки тѣмныѣ, и розѡбратнѧ з' грѣхѡвъ
якъ з' сѧкиѣ (Киѣв, 1637 УЄ Кал. 57); Самѣи абѡ-
вѣмъ порѧдокъ (котѡрый ѣсть всѣхъ рѣчѣи дѣшѣю)
мѣти то хѡчѣтъ, абы кѧждѣи в' своѣмъ постановѣню,
в' котѡромъ положѡный ѣсть, бѣгъ своѣи повѣннѡсти
выполнѧлъ (Львѣв, 1646 Жел. Сл. 2 зв.).

Див.ще **БОВѢМЪ**².

АБОЛИ, АБОЛЪ спол. (стп. aboli) I. (зв'ѧзує
члѣни рѣчѣния) (роздѣловий) або, чи, чп то: пѧнъ вла-

дыка Луцкѣи сѧ крылошаны своими, зѡбравѣи себе
на помощъ великое войско люѡей, то ѣсть погѧнцѡвъ
Татаръ, не ведати если зѧ орды, аболи откулъ
инуль,... //... наслѧлъ... оное все войско... на тѡе
имѣне мое Жабче (Луцък, 1586 АрхЮЗР I/1, 224-
225); такъ и они..., если кого набрѣвши по собѣ въ
болѡтѣ свѣта, // тѣды заразы на смѣрть, албо на мукѣи
розмѧнтыѣ, гдѣ же всѡды имъ о то не трудно, если
бы хто зѧ ними не хотѣвъ шѧлономъ быти, а болѣ
тежѣ мѧнгѡтомъ (бл. 1626 Кир. Н. 18-19); А таковѣи
плѡ(д) жизни вѣчнои, аболи роскоши Нѡ(с)нон, якъ
гроно вина чѡдигоѡ: Великое показѣтъ вамъ нѣтъ...
Рѡка и ѡста Йѣса сѧѧ Бжѣѧ (Чернигѣв, 1646 Перло 168).

II. (зв'ѧзує рѣчѣния) 1. (роздѣловий) або, чи: Бо
чѣлкъ прѣ(з) хтѣѡ(ст) своѣю с(ст) тагѣенѣи ко грѣхѡу,
яко чтити ѡѧѧ своѣго а не грѣшити прѡти(в)ко
немѡу, аболи котрѣи сѧгрѣшаѡ(т), тѣды ты(ж) чѣлкъ
не проу(д)ко сѧ порѣѡе(т) сѧгрѣшити прѡти(в)ко
ѡѡѡу и мѣтѣ (к. XVI ст. УЄ N 31, 176); въ понѣдѣ-
локъ рано... в мѣстѣ Дубѣнскомъ... мѣщѧне Дубѣн-
скѣи пѧшли тѣло чѡловѣка забитѡго, незнѧемого, ко-
торѡго // не ведати, если, гдѣ нѣдѣи хтѡсь забѣ-
ши, подѡѡезъ, аболи тежѣ кто тутъ въ мѣстѣ забѣлѣ
(Луцък, 1596 Ив. 280-281).

2. (роздѣлово-перѣлѣчѡвальний) (чергуѣтъся з або)
або... або, чи... чи: Такъ же и мѣне або въ томъ нещѧ-
стѣе загѡроднѣло, аболи тежѣ негѡдиѡстѣ... не допѡс-
тила... же бѡмъ ку началу якому благому тѡе рѣ-
чы поводъ слѡшнѣи възѧти мѡгъ (Вѣльна, 1599
Лип. 577).

Див.ще **АБО**¹, **АЛБО**¹, **АЛБОЛИ**, **АЛИБО**,
АЛЮБО, **ЛИБО**, **ЛЮБО**.

АБРЕВѢАТОРЪ, АБРЕВѢАТОРЪ ч. (стп.
abrewjator) автор скорѡчного вѣриѧнта великого
твору: А штѡсь рекло о свѣдоцтѡвахъ, «з Златѡустѡго
св. приведенѣхъ, тѡежѣ сѧ заразы мѡвитъ и о
свѣдоцтѡвахъ, приведенѣхъ зѧ св. ѡсофѣлѧкта,
котѡрый Златѡустѡго св. аббреѡиѧторѡмъ бѡвши,
нишого зѧнѧ быти не мѡглъ (Киѣв, 1621 Коп. Пал. 445);
Што сѧ... ѡсофѣлѧкта свѣдоцтѡѡи дѡтѡчѣтъ,
той такъ маѣтъ быти розѡумѣнъ, якъ розѡумѣного
быти прѣложѣлемъ Златѡустѡго св., которѡго
ѡсофѣлѧктъ... бѡлъ... аббреѡиѧторѡмъ (Тѧм же, 448).

АБСОЛЮЦІА ж. (пол. *absolucja*, лат. *absolutio*) (відпущення *grхів*) розгрішення, абсолюція: За што оиъ на патріарху близпилъ и запречилъ, а папезскими абсолюціями, которіи ему не помогли, тѣшачися, а патріаршую клятву каноніую и синодалную легце поважалъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 473).

АБТЕКАРКА ж. (особа, яка виготовляє і продає ліки) аптекарка: тамже на тогъ же часъ мешанку места луцкого, Войтеховую Абтекарку, которая пахоля... подкоморого луцкого зъ дому зъ виномъ выпровожала... самую зшарпали (Луцьк, 1596 *АрхІОЗР* 3/1, 112).

АБЪШЛАГЪ ч. (стп. *abszleg*, *apszlag*, *сав. abslag*) виготовлена зі спеціальної тканини деталь одягу; обшлаг: ѡ(п) же дѣбови(ч) ме(л)... абъшлагу лекрацен ки(л)чнбогу... шалекъ того всего по(т)роше за ко(п) д̄ (Берестя, 1583 *Мин. кн.* 37).

АБЫ¹, АБИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб, аби: и на то и листы каашн... ѡказывала и била пам чолом, абыхмо то ей потвердили (Вільна, 1503 *AS* 1, 125); а про лѣ(п)шее сведе(т)ство и твердость проси(л) есми... абы и(х) мл(с)ть к семъ моему записѣ свои печат(т) приложили (Київ, 1508 *ЦНБ ДА/П*-216, 170); казаль абы еи дали ясти (1556-1561 *ПЄ* 252 зв.); п̄и ма(т)феєвая... просила п̄иа фєдора абы тело брата... в це(р)кви при ѡ(т)цы своемъ поховаль (Кременець, 1563 *ЛНБ* 103, 26/1d, 1810, 8 зв.); Ко(н)дратъ поведѣлъ жонѣ Са(м)соново(н), абы до (с)воее коморы шла (Житомир, 1583 *АЖМУ* 66); па(п) ясликовски(й) ѡповеда(л)... // и на(с) проси(л) абы(х)мо на ѡгледа(н)є того кгва(л)ту... до жо(р)-ниці ехали (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18-18 зв.); розказала(м) тобѣ абысь пришолъ ѡ четвертой године (к. XVI ст. *Разм.* 7); Иле било мощи и си(л) старале(м) се аби брата нашей мл(с)ти зара(с) (!) били ѡ(т)правлени ѡ(т) его гп(д)р(с)кой мл(с)ти (Ясси, 1601 *ЛСБ* 359, 1); Прѣто далъ знати видчкови... потѣснѣ абы штонаранышей пришо(л) до него (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 50 зв.); ѡ милосе(р)де є(г) [о] светое мило(с)ти, абы мене во(д)лугъ гриховъ моихъ не кара(л) прошу (Тригорськ, 1649 *ДМВН*

211); яко з давньныхъ часовъ такъ и тепе(р) его ца(р)скомѣ величє(с)твѣ естєсьмо прихильными и не зычимо того абы гпѣвъ яки(н) межи людѣми его ца(р)ского величєства и межи напшими заходилъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38);

(у заголовках деяких параграфів Литовських статуту з пропущеним головним реченням) щоб: Абы шля(х)ти(ч) безпра(в)не не бы(л) има(н) апи сажо(н) (1566 *ВЛС* 2 зв.); Абы жидо(м) ничого не арє(н)довано (Там же, 24 зв.);

(з відтінком припущення, сумніву) наче, начебто, буцім, буцімто: Нехайже того ѡилялєгъ и жадегъ иный не твердитъ, абы Апѣтиохєйскій соборъ таковымъ умысломъ тогъ канѡнъ мель постановити (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А в писмѣ святомъ ничого не найдем, абы Петръ святой в Римѣ мѣл єголец єпископскій держати (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Але жадєн зъ нихъ не розѣмѣлъ абы Зако(н) тогъ коли ѡ(т) ни(х) выривѣтиса и выворочѣти мѣлъ, и ѡвиємъ кождый зъ нихъ ствердѣлъ: и на кожды(н) дєнь таа оумножѣтєса (Київ, 1625 *Кон. Ом.* 162); Вѣдачи кѣпцѡвъ ижъ са на грѣбѣ положижъ, тєды минимали абы якѣи чѣры чинѣлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 61).

2. (приєднує підрядну частину мєти до головної) щоб, аби: и такѣю есми змовѣ ѡчинили сѣ... крале(м)... иже тоуюто... сестрѣ кралѣ... нашемѣ... воеводи маю(т) дати, абы ємѣ была жена (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); Вєтала єсмь, абыхъ отворила милому моему (поч. XVI ст. *Пєсн. п.* 53); послѣлъ вѣстники прє(д) лицємъ свои(м) которын идоучи вѣстоупили до мѣста... абы ємоу господоу наготовали (1556-1561 *ПЄ* 259); абы и на(м) в то(н) краинє богомолие и памє(т) и по(х)вала была... помо(г)ли є(с)мо ва(м) (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); Нѡи архѣ готѣєтъ божимъ повелєніємъ, абы кѣ потѡпъ не згѣнулъ зъ сво(н)м поколєнємъ (Острог, 1581 *Римиа. Хрон.* 36); копию з ли(с)ту стѣ(н)наго патріа(р)ха... памѣстнику в рѣкн подали, абы ѡ(г)цѣ влѣцѣ до рѣкъ ѡ(т)-да(л) (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1 зв.); абы певнѣй было рѣкою моею по(д)писалємъ (к. XVI ст. *Разм.* 72); Абы таковы(м) ѡ(т)давалємъ побору посєсыя и ды(с)позиция не ѡрастала све(д)чы(л)сє

(Вінниця, 1614 *ЦДІАЛ* 181, 2, 3149, 2); Преподобный теодосій единого отъ братій посылалъ до Конс-тантинополя, абы ему уставъ Студійского монастира... принесть (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1010); своеє» виглядаєм з неба роси зараннон, Аби отвѣлжила поля зораннин (1648 *Слез.* 152); Записую за працу и за соржоусть, абы... с ла(с)ки своеє за дуну мою гринпъную ѡ(д)правили пя(т)десять золотыхъ по(л)ски(х) (Тригорськ, 1649 *ДМВІІ* 212);

(як компоненти складених сполучників для того абы, абы... для того, дѣля того... абы, затымъ... абы, на то... абы) для того, щоб: для того послали (єсми) слѣджебника княза... з листомъ королевским... абы его нигде до Береста не гамонано (Волюдимир, 1545 *AS* IV, 421); ста(в) гулеве(ц)ки(и) спусти(ти) мелн для того абы вода зо ста(в)у гулевецкого воды в ста(в) лахове(ц)ки(и) не спирала (Кременець, 1564 *ЛІБ* 103, 17/1с, 1954, 39); абымса комоу нездаль речъ неподобною мовити... для того боѣмъ плачѣ и жалѣю (Острог, 1607 *Лѣк.* 9); Дѣля того научайте ся, хрестіане... абы ся сокоутѣть выдѣ всякихъ дѣлѣ лихыхъ (XVI ст. *ІЕ* 18); За гымъ его мл(ст) кнѣз ку(р)пски(и) посла(л) мене не тымъ дворениномъ... абы я имѣ школѣ... ѡ(г)печа(л) (Волюдимир, 1569 *ЖКК* II, 13); Нѣ то боѣ(м) хѣ и оумѣри, и ожн(л), абы и мерѣтвѣми и живѣми влады(л) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 84); Нато вы посланы ѡ(т) нѣ(с)погѣ пана, Абы през вѣсь были Црковѣ его бѣдована (Чернігів, 1646 *Перло* 52 зв.).

3. (приєднує підрядну означальну частину до головної) щоб: звычай єсть подлѣ бегѣ свѣта, абы знамѣнныє, а охотныє послѣдн, которыеж маестатѣ папскомѣ напротивку неприятелей его вѣрными бываючыє зась щедростливостію королевѣ, або княжат великих имѣ отдаваны были (Львів, 1509 *AS* III, 69); Не розумѣєшъ насъ в.м. за такихъ, абысмы незгоды, ростыркѣ и замѣнашъ къ речы посполитѣй жедали (Вільна, 1599 *Лит.* 979); Таковѣй гажарѣ сѣмъ, на себе наложи, абы(с) кождѣ справы сѣмъ досмотрѣлѣ, и жадное нѣкѣ(д)ы не перебѣчилѣ (Острог, 1614 *Тест.* 160); Показалось и то, же такъ, и учителствѣ церковныхъ зданя того не было, абы єдинѣ быти мѣлѣ пастырѣ найвышшій (Київ, 1621

Кон. Пал. 492); Першаа є(ст) причіна абы моглѣ члове(к) до такѣ тѣжкого живота мѣти товариша и поміщника (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 929).

4. (приєднує підрядну частину способу дії до головної) щоб: помочное, што на него приходить, ємѣ бы єсте давали по томѣ, какъ и передъ тымъ бывало, конечно абы то инѣк не было (Краків, 1523 *AS* III, 248); Всѣмъ спискомъ и презвитеромъ приказано єсть Пасхи обходѣ стеречи отъ чотырнацѣтого луны ажъ до 21 дня // такъ, абы день Господєнь свѣ-тилєс (Вільна, 1595 *Уч. гр.* 142-143); а вѣдьже якъ прістои(т) кролѣвство своє стерѣчи ѡ(т) неприѣ-тела и ѡ(т) зрады, такъ прістои(т) стерѣчи абы в нѣго, и грѣхн встоупѣ не мѣли (Острог, 1614 *Тест.* 161).

5. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якби: Лѣпше бѣло бы ємоу абы(с) былѣ и не народилѣ члѣкѣ тѣ(и) (1556-1561 *ІЕ* 185 зв.); абы(м) змерзлѣ встыдѣ бы ми былѣ (к. XVI ст. *Розм.* 9 зв.); абы тежѣ и такъ было, тєды тое, што ся у чужой земли дѣет, вамъ судити ани за то карати не приналежит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 38).

6. (приєднує підрядну частину причини до головної) щоб: в барановци знашли вѣдмѣ кѣлка и боѣлиса палити абы не горѣи было (1509-1633 *Остр. л.* 130 зв.); южѣ бо трѣи днѣ сѣда(т) при мнѣ... а роспоустити и(х) гѣлодны(х) не хочѣу абы нѣяко не ослабѣли на поути (1556-1561 *ІЕ* 71 зв.); быдла(т) бє(з) пастыра не смѣю(т) в поле пѣцати абы и(х) волкѣ не шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ* N 62, 17 зв.); Малжонка... тихо(ст) заховати повѣнна, абы спѣлны(х) недостѣтковѣ малжѣєски(х), пожа(р) не выхѣдѣлѣ зъ домѣ ѡпыхъ (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 921).

7. (приєднує підрядну частину мѣри до головної) щоб: вѣста(в)уємъ и(ж) дороги звѣчныє маю(т) быти водлє старѣда(и)ного ѡбычаю такъ широки абы са два возы фѣрма(и)тѣ)скихъ розминѣти мо(г)ли (1566 *В/ІС* 84 зв.).

8. (приєднує вставні уточнювальні речення) щоб: Таковѣи вѣ пѣннихъ прови(и)щахъ, и Церкѣхъ поважности яковѣи (абымъ се не встыдѣлѣ пра(в)ды вызнати) хѣѣжѣ кѣлвекѣ имѣшій. Єсли бы менє те(ж) и Ри(м)скѣ достѣе(и)ства повабѣли и до тѣхъ прієдѣлѣ... зѣвѣне мѣлемъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616

Прич. отех. 3); А тотъ квитъ дарови(э)ны... мне Пре(э) Его м(л) Пана брата Созианы(и) в нивчомъ преюдыковати не має(т), которы(и) квитъ, абы ваги достаточное бы(л)... Приятеле(и) мои(х)... ѿ подыпи(с) рѣкъ и ѿ приложе(и)е Печате(и) дпросиле(м) (Вінниця, 16135 ЛНБ 5, II 4058, 36 зв.); Власіе такъ, и на(д)то, прызнати а мѣшъ И абы хто ѿ(т)мѣнней ѿ нимъ рѣклъ, не тѣшъ Истинно испорочна, Пастыра сте мѣли, Голодъ сте дѣшиого, за нимъ не терпѣли (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 15).

АБЫ², АБИ част. (модальна) щоб, аби: кмети и дбозіи лю(д)і абы са вернѣли с обдѣвѣ сторож(и) (Ясси, 1510 Cost. DB 470); ми(р) межи нами, абы са не злама(л) и не прикази(л) (Гирлов, 1518 Cost. DB 495); Шляхта абы те(ж) ты(м) же спосо(м) во(и)ну служили и почты ставили (1566 ВЛС 40); Сходитиса маю(т) хлопята до школы на годину певидю, то естъ дѣя великаго на ѣю годинѣ абы вси стали (Львів, 1587 ЛСБ 87, 3 зв.); бѣдновъ чернцовъ и чинови томѣ противны(х) абы в то(м) мона(с)тыре не // приимовано едно таковы(х)... которые бы се зыпѣли до наѣки (Дермань, 1602 ПВКРДА IV-1, 37-38); Также ку показаню права, если бысте якоє мѣли абиете положили и шкоды заплатили и во всемъ се дсправедливили (Київ, 1618 ЦНБ ДА /П-216, 102); пово(д) нине(ш)ни(и) ве(р) шпу ты(м) по(э)во(м) на рокъ, вышъ ѿзначоны(и) позываетъ и припозываетъ, на которомъ... абысте ве(р) вѣша, стану(в)ши, на все правне ѿ(т)поведали и скуте(ч)не усправедливили(с) (Горошки, 1642 ДМВН 223); ѿзна(и)муе(м)... ме(ш)-чаиомъ максимумьски(м)... абы(с)те... на вѣшелякую пови(и)но(ст) и по(с)луше(и)ство... ѿ(т)цо(м) ии-ко(л)ски(м) ѿ(д)давали... ииаче(и) абы(с)те не чинили (Чигирин, 1650 Гр. Хм. М.).

АВАРЫ мн. (тюркські племена) авари, аварці: тоє мѣсто ѿ(т) сарвара который з' аварами албо Гѣниами моремъ, и ѿ(т) Кагаіа скіоского который землєю, Константіопо(л), посланы бѣдѣчи ѿ(т) Козрѣа... облегли, чѣдо(в)не оборонѣла (Київ, 1625 МКСВ 127).

АВБА ч. (гр. 'αββα) (при звертанні до Бога) отць: Авба непостижимый, бѣгъ пре(д)вѣчныхъ вѣковъ Роздмновѣчною всѣхъ ѿбдари(л) чловѣковъ Словѣсною дѣєю (Львів, 1642 Бут. 4);

(настоятель монастыря; монах-старецъ) отецъ: Живо(т) Аввы Макарія Египте(т)скаго, и Макарія Александрійскаго (Вільна, 1627 Дух. б. (Передм. II), 1); Пріими мене Авба, а если не бѣдѣ постѣти, а тѣхъ дѣлъ што ѿни чийти, кажи мене вѣгнати з' Монастыра (Там же, 6).

АВГУСТЪ, АВЪГУСТЪ ч. (цсл. авъгоустъ, гр. αὐγουστος, лат. augustus) серпень: «Писанъ» в Кошарѣ, мѣсцѣ а августа аі (Кошир, 1502 АС I, 149); Писанъ в Києве, в лѣто 7020, мѣсяца августа 25 дня, индикта 15 (Київ, 1512 АрхІОЗР I/VI, 18); М(с)ца августѣ, по гебрейскѣ ловъ либо авъ, просто серпень (Острог, 1581 Римша, Хрон. 36); рокъ... тисеча пя(т)со(т) девѣ(т)десятого м(с)ца августѣ шостого-на(д)ца(т) дня (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 25); да(и) з ко(р)суня рокъ чѣ авгу(ст) ла дня (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113); Въ Львовѣ при храмѣ столѣчиомъ стѣго Великомъчника Хва Георгіа, лѣта Г(с)дна ахмс. М(с)ца Августѣ вѣ дна (Львів, 1646 Ном. 6 зв.); На по(д)горю еп(с)пскомъ... М(с)ца Августа и дня (Холм, 1648 Тест. Ст. 471).

АВИДЖЕ част. (підсилювальна) адже: ѿбаче Вѣшакъ же, авидже (1627 ЛБ 147).

АВИЗОРИАЛНЬИЙ прикм. Повѣдомний. лнсть авизориалный див. ЛИСТЬ.

АВСОНЬСКИ присл. По-латиньскому, по-латині: Лнстъ той в' египте авсонъски иачертанный, роускимъ языко(м) в сарматѣхъ дарованный (Дермань, 1605 Нал. Л. 44 зв.).

АВТЕНТИКЪ, АВОТЕНДИКЪ, АВЪТЕНЪ-ТИКЪ ч. (стл. autentyk, гр. 'αὐθεντικός) оригинал: Подобѣйшіе и го(д)нѣйшіе соу(т) самыя авѣте(и)-дики, ѿриіналы, а ийжли з нихъ прѣписы до оувѣрѣнѣа (Острог, 1598 Ист. фл. син. 45); А такъ Правовѣрный Христіаинне... ѿ(т)правивши годныи доводъ, ѿ... исхоженю Дѣа... не голыми и не вѣтрными слѣвы, аіе Автѣнтиками (Київ, бл. 1619 Аз. В. 164); станувши очевисто возный снераль... урядови инешнему зъ его авѣтѣнтику и присяги на урядѣ возиовский добре знаемый... ку записанно до книгъ... кгородскихъ... сознать (Луцьк, 1624 АрхІОЗР 6/1, 448).

АВТЕНТИЦЕ, АВТЕНЪТИЦЕ, АВЪТЕНЪ-ТЫЦЕ. Те саме, що автентичне: Якожъ и де[к]рета

вышгъречюныя автєнѣтице указавши, про[си](л), абы тые обмовы позваное на сторону ѡ(т)ло[жи]лѣ (Житомирщина, 1600 *ККПС* 171); Ангдрє(и) Стефановичъ Шомака... // то(т) теперєнни(и) квитъ с кии(г)... кгро(д)ски(х) володимє(р)ски(х) менованому пану до(л)жинкови своєму автє(и)тице вынявши,... проси(л), абы єго... доброво(л)ное зознанше принято (Володмир, 1637 *ТУ* 305-306); На рокахъ судовы(х) земьски(х)... пере(д) намы... писарь... подалъ выпи(с) с кии(г) кгро(д)ски(х) Киевьски(х) автєнѣтице выдан(и) з ѡписаньемъ в немъ по(с)сєси в село лутаву (Київ, 1639 *ЦНБ* II 23254, 1).

АВТЕНТИЧНЕ *присл. (смп. autentyczny)* (згідно з оригіналом) правдиво, вірогідно, достовірно: ѡ пана Прокопа меле(ч)ка за(в)ше ѡ старо(м) до(л)гѣ помни(ти) на що и мунимє(и)та сѣ(т) ѡ брацтвѣ автє(и)тич(не) пописаны (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.).

Див. ще АВТЕНТЫЦЕ.

АВТЕНТИЧНЫЙ, АВТЕНТИЧЬНЫЙ, АВТЕНТЫЧНЫЙ, АВТЕНЬТИЧНЫЙ, АВТЕНЬТИЧЬНЫЙ, АВЪТЕНТИЧНЫЙ, АВЪТЕНТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЬТИЧНЫЙ, АВЪТЕНЬТЫЧНЫЙ, АВЪТЕНЬТИЧЬНЫЙ *прикм. (підтверджений, доказаний)* справжній, достовірний, дійсний, автєнѣтичнїй: а(и)дры(и) ме(д)ви(д)ски(и) ѡстє со(з)па(и)є свое в тые слова ѡчинил(л)... и(ж)... подалє(м) и положилє(м) позовъ кгро(д)ски(и) вини(ц)ки(и) а(в)тє(и)ты(ч)ны(и)... в браме ме(с)цко(и) (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); шляхетный панъ Василий Ярмогєнъ... очєвиствѣ передъ нами, судомъ ставивъши, поднеслѣ позовъ одъ поводьки... на рочьки тєспєрєшнєсє выданный и вьнесєный, автєнѣтичнїй, такъ сє въ собє маючий (Володмир, 1638 *АрхЮЗР* 3/1, 363); тамъ же с тымъ Позвомъ Положилємъ ѡ(т) тоє(ж) Панєє Сто(л)никовое Новагоро(д)ское Позовъ Кгро(д)ски(и) чє(р)ниговьски(и) Автєнѣтичнїй (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177); Я... во(з)ны(и) єнерал(л)... поро(з)носило(м) и ро(з)дало(мъ) позвы... автєнѣтычнїє (Київ, 1646 *ЦДІА* *Лєн.* 823, 1, 763, 14).

АВТОРЪ, АУТОРЪ *ч. (лат. auctor)*. 1. (творець, засновник, організатор) автор: творець, створ-

рите(л), робо(т)ни(к), а(в)то(р) (1596 *ЛЗ* 80); гдє то напередъ зышлѣ бы сѣ подобно припомнѣти о... шѡтахъ вл(д)ки лоуцко(г), котѡрый... авторомъ, справцею, тєслєю, и бѣдовнїчимъ тоєи надолгѣлѡи єднѡсти... назвѣтєсѣ мѡжєтъ (Острог, 1598-1599 *Алокр.* 205 зв.); гдѣ сє они повинни справовати и вывєсти сє, яко нє суть и нє были ауторами всѣхъ бунтовъ (Краків, 1604 *АрхЮЗР* 8/V, 301); сѣми стѣи ѡ(т)цы... тоєє рѣды моєє достатє(ч)нїми были Ауторами, ѡлбо приво(д)цами (Єв'є а.Вільна, п. 1616 *Прич. оітєх.* 2 зв.); Сѣмъ Г(с)дѣ бѣдѣчи дорѡгою, и Бѣгомъ, дла тебе а нє дла сєбє пришѣдши, жєбы всего дѡброго тобѣ бѣлѣ авторо(м) (Вільна, 1627 *Дух. б.* 249); вшєлакѣ те(ж) справы лю(д)скїє, своѣ(х) пѣвнїхъ и розмѣроныхъ часѡвъ справовѣны бѣдѣчи, зъ пожѣтко(м) изъ ѡтѣхою своѣ(х) авторѡ(в) доконывѣны бываю(т) (Київ, 1634 *МКСВ* 311); по(д)данные з села Станишо(в)ки... протє(с)товали напроти(в)-ко... пану Северинову Пото(ц)кому яко авторѡви и розказуючомъ... ѡ то ижъ... па(и) Пото(ц)ки(и)... // ...протєстующихъ... каза(л) мо(р)довати (Житомир, 1650 *ДМВН* 198-199).

2. (той, хто написав якусь працю, твір, книгу) автор: має(т) вѣдати хре(с)та(и)ски(и) чита(л)ни(к) и(ж) тыи выклады стѣ(х) авторѡвъ су(т) вѣрнє выбраны (XVI ст. *КАЗ* 593); такъ же и на Дѣлїа ап(с)льскїє тогѡжъ автора бѣсѣды (Львів, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. нєнум.); Книги кѣгрецкїє и латинскїє... розныхъ авторѡвъ... отцу архимандритє Печерскому оферую (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408); Ласкавыи Читѣлникѣ, подобаетъ ва(м)... то вѣдати, дла чоѡго авторъ вѣжилъсѣ подыимѡвати, такъ велїкѡю и та(ж)кѡю прѣцѣ ѡколо тои прєзѣцїи кийги (Чернігів, 1648 *Перло* 7 нєнум.).

АВФЕНДИКЪ *див. АВЕНДИКЪ.*

АВШУСЪ *ч. (смп. auszus, ausus, сєн. ausschuss)* найгірший гатунѡк, брак: Данило ми(л)ковичъ... ме(л)... поло(т)на коле(и)ского а(в)шусу шу(к) ѡ (Бєрєстѣ, 1583 *Мит. кн.* 57).

АГАЙ *виг. (при вираженні здивування чи занепокоєння)* о, ах: De Interiectionibus... Агай, гала, hui (1645 *Уж.* 74).

АГАРЯНЫ *мн.* Магометани, мусульмани: сїя бо-

жестынная церковъ была изнищона и ободрана, все побрано... и попалено все отъ поганого царя Перекопского Мендикгиря и отъ нечестивыхъ его агарягъ. (поч. XVII ст. *КЛ* 83).

АГАТОВЪ *прикм.* (який стосується агату) агатовий. **камень агатовъ** *дво.* **КАМЕНЬ.**

Пор. **АХАТИСЬ.**

АГГЕЛОВЪ *дво.* **АНГЕЛОВЪ.**

АГГЕЛОКЪ *дво.* **АНГЕЛОКЪ.**

АГГЕЛСКИЙ *дво.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛСКИЙ *дво.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬ *дво.* **АНГЕЛЬ.**

АГГЕЛЬ *дво.* **АНГЕЛЬ.**

АГГЕЛЬСКИЙ *дво.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬСКИЙ *дво.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЕЛЬСКИЙ *дво.* **АНГЕЛЬСКИЙ.**

АГГЯЗМА *дво.* **АГГЯЗМА.**

АГНЕЦЪ, АГНЕЦЪ *ч.* (цсл. агнецъ) 1. Ягня, *заст.* агнецъ: якимъ... рекъ пастыре(м) свои(м) прижегъте ми ѿагнецъ чисты(х) ерѣ(м) (1489 *Чет.* 15 зв.); на шесто(м) соборѣ и агне(м) Хва образа сын (!) о(г)ни малюваты запрѣтили (Київ, 1621 *Коп. Пол. (Ла)* 30); *У порівн.:* пр(о)ркъ Ісаїа мови(т) тими словами... Яко овца на заклєніє ведеса, яко агне(ц) прямо стрєгоущемоу его бе(з)гласе(н), тако не о(т)връзае(т) оустъ свои(х); во смиреніи (!) соу(д) его юза(т) са (!) (XVI ст. *УЕ Трос.* 73).

2. Виріб з тіста у вигляді баранчика, що використовується в православній обряді; паска: Того дѣля на день воскресения христова православные христиане приносят во церков освящати брашна або колач або пасху або агнеца (Кринос, 1586 *MCSL* 1-1, 134); и такъ вшедши въ церковъ, агъ имисъ зъ олгара и агнеца. пзаялъ (Володимир, 1603 *АрхИОЗР* 1/VI, 339); агнеци. великодний, великоденный агнеци, агнеци. дорочный, дорочный агнеци — великодний баранецъ, паска: его стоѣ мл(с)тѣи зготована горница и агне(ц) великодный оупечено (XVI ст. *УЕ* N 29519, 239); Ен(г)леста выпесоуетъ... якъ гы(ж) хс̄, пзидли великоденного баранка, або агнца, роздасть оученикомъ своимъ тѣло свое и кровь свою (1556-1561 *ПЕ* 317); Ку тому въ дорочномъ агнцу, которого посветивши у великий четвертокъ въ церквѣ

Греческой звыкли ховати, - аза тежъ тамъ въ томъ сакраментѣ не целого Христа принимаютъ? (Вильна, 1599 *Лит.* 749); Ку тому, церковъ Восточная ховають агнеца дорочный для хворыхъ и посвящаютъ у Великий четвертокъ (Вильна, 1608 *Гарм.* 201).

3. Частина проскури, яка виймається для жертвоприношення під час літургії: Яко мертвого трупа, оплатка глытають, а Христа живого и хлѣбъ отѣтають... Там правдіный агнеца с костѣла изгнано, абы жидовскую пасху празновано (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Ангидоронъ, выкладається даръ, то єсть Прѣсфоры оном з которон Агнецъ вынятый єсть, роздроблєніє, и люде(м) прихѣлачи(м) // роздаваніє (Київ, бл. 1619 *Лз. В.* 266-267).

4. *Перен.* (про безрѣчну людству; про Ісуса Христа) лагідна, покірна жертвна істота: яко овца на заклєніє ведеса... теде того напо(л)нилося пѣни(н)ного агнца пре(з) мѣкѣ га̄нашего Іс̄ ха̄ (поч. XVII ст. *УЕ* N 236, 14-14 зв.); Ты єстєсь Агнецъ, агнеца незлобивый, чистый, безгрѣшный... справедливый(и) (Львів, 1631 *Волк.* 4); безъ бл(с)вена Агнца, албо Пастыра... зъ самогѣ жадаѣа зыскъ и лакометна важился нѣкоторыи до тоѣи кнѣи пристѣпѣти и оидѣи щидовати (Київ, 1639 *МКСВ* 216); агнеца божий, божий агнеца — у християнській літургії і релігії назва Христа: вси грѣшници приими видѣти є(г)и, и поклонитиса агнцу бжню (1489 *Чет.* 111); ото агне(ц) бжій которій на себе вѣ(з)ме(т) грѣхы (к. XVI ст. *УЕ* N 31, 129 зв.); тѣжъ при Бжѣмъ Агнцу, сто чєтырєсѣтъ и чѣтыри тѣсачи стоѣли (Київ, 1646 *Моз. Тр.* 9135).

5. *Перен.* Паска: Рѣкль іс̄... пѣтрови... паси агныцъ мои (1556-1561 *ПЕ* 440 зв.); Петре, паси агнца моя, паси овца моя, паси агнца моя (Львів, 1605-1606 *Перест.* 54).

АГРОСТЬ *ч.* (*лат.* agrostis) (*назва рослини*) метлюг, *діал.* мітлиця: agrostis, агро(с)тъ. зеліє (1642 *ЛС* 76).

АГЪ *вск.* (при вираженні співучинства) ах, ох: Знаменювати Междомѣта сѣтъ разлічпа... Жалѣющаго: яко агъ ахъ... Плачѣщаго: яко охъ о о о (Євѣ, 1619 *См.Грам.* 194); оле: агъ, ахъ. (1627 *ЛБ* 151).

Див. ще АХТЕ, АХЪ.

АГІАЗМА, АГІАЗМА, АГІАЗМА ж. (гр. ἀγίασμα) святина вода: А которые бывають барзо хворыс и зъ свѣта сходятъ, а прагнутъ Таинъ Христовыхъ, жебы не агіазмою, асѣ самымъ тѣломъ и кровію Христовою причащены были, пыльная естѣ того потреба (1631 АЗР IV, 526); ѡвыи естѣ непотрѣбный придатокъ въ Требникѣ Стратискомъ... ѡ причащеніи Агіазмою, аѡ стою Водію Бѣоавлііскою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); причащеніе Агіазмою істаа естѣ непотрѣбница, и старыи забобѣтъ (Там же, 5 зв.).

АГНУСОКЪ ч. Ягпятако зъ воску, освятиче Папою Римскимъ, яке має охороняти від лиха: срамляюгъ са на себѣ кр(с)та Хва носити и въ мѣсто того агнѣски якієсь зъ воскомъ поєсати (Київ, 1621 *Кон. Пал. (Лв.)* 30).

АГІРАВАЦІЯ, АКГРАВАЦІЯ ж. (сипп. *agrawa-suja*, лат. *aggravatio*) кривда, утиск: позвання... //... ку велико(н) акгравации и шкоде протесъгангъта теперепыиго,.... тоє все чинячи записати и прияти не хотели (Володимир, 1643 *ТУ* 3135-324).

АГІРОВАТИ, АКГРОВАТИ дієсл. недок. (сипп. *agrawowaś*, лат. *aggravare*) 1. (що) Погіршувати, обтяжувати: а самии папове упити... справы нашии вытчаючи, акгравовали (!) и изъ нивечъ обертали (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* I/VI, 817).

2. Утискувати, неволити, кривдити: сами при потсгыци своєй чоловєка до сорока в личбе... подданныхъ мученемъ, коний, быдла и ипо се толко подобаю, такъ и // подданныхъ былинскихъ, яко и в дворе поводовъ, акгравовали и незноєне грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/VI, 469-470).

АДАМАНТИННЫЙ прикм. (лат. *adamantinus*) сталевий, залізний, переп. незламний: adamantinus, адама(н)ти(н)ный (1642 *ЛС* 68).

Див. ще АДАМАНТОВЫЙ.

АДАМАНТОВЫЙ прикм., переп. (твердий як сталь) незламний, непохитний: Лѣтъ тымъ и ншымъ не даючи мѣсца выкрѣтомъ, статѣчности Адамантиовой бѣдѣ въ вѣрѣ (Київ, 1620-1621 *МКСВ* 32);

(який не викликає заперечень) перекопливий: И вѣрѣ ижъ оустѣли, вѣдлѣгъ. Пр(о)рка, непріателскіи орѣжіа: бѣ моцно Адамантиовыми пригвожденъ

есть врагъ правды доводами (Київ, 1620-1621 *МКСВ* 32).

Див. ще АДАМАНТИННЫЙ.

АДАМАНТЪ, АДАМАНЪТЪ, АДАМАТЪ (гр. ἄδαμας, -ντος) 1. (дорогоцінний камінь) алмаз, діамант, заст. адамант: adamas, адамантъ (1642 *ЛС* 68); тамъ камс(н) адамагъ, а сс(т) такъ тис(р)ди(н) же его пѣчи(м) не роздѣлитъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534); Адамантиъ естѣ таковой твердости, ижъ ани ѡ(т) желѣза ани ѡ(т) камена не може бытъ покрѣпѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 428 зв.); *Образно:* Апостола... Павла... зоветъ столпомъ Церкви и, падъ желѣзо и камень моцнѣйшии, духовнымъ адамантомъ (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 395); *Упорѣк:* жежъ желѣзный, вѣра тверда, паче желѣза и адамантъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

2. *Переп. (тверда опора)* кремінь: Тобє южъ Мѣры мои полєцаю, ѡ(т) Ярослава котѣрымъ маю, Лѣбо то славы: ты ихъ бѣдѣ Атланти(м). Бѣдѣ Адамантиомъ (Київ, 1633 *Євфрон.* 308).

АДАМАШЕКЪ ч. (сипп. *adamaszek*, слат. *adamascus*) те саме, що адаманка: Выдала єсми жоитъ Михеля адамашекъ сховати, изъ скрини своєє выємши (Краків, 1518 *РЕА* I, 95).

Див. ще АДАМАШОКЪ.

АДАМАШКА, ЕДАМАШКА, ЕДОМАШКА, ОДАМАШКА, ОДОМАШКА ж. (сипп. *adamaszek*, слат. *adamascus*) (гатунокъ шовкової тканини) адаманшка, адаманок: жалювалъ Намъ восковичий и солєнничий Берестейскій... о томъ, ижъ... Монєская докторовая, Марьяма,... жону мою помовила адаманшкою, рєсучи, бы жона моя, безъ сс вѣдома, изъ сс скрини адаманокъ мой выпяла (Краків, 1518 *РЕА* I, 93); К томѣ тежъ ѣдал єсми ѣ Ихъ Милости рѣхонныхъ рѣчей... шата попошеналъ черленой ж адаманки (Нєсучѣж, 1550 *АС* VI, 5); Тры одоманки чорныхъ со кресгы пытыи на золотє (Київ, 1554 *КМІМ* I, дод. 10); в то(н) же скрини... адаманки жо(л)тѣє локо(т) дєєя(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 79); стихарь 1 одаманки чирвопєє, стихарь 1 одаманки жо(л)тѣє (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* I/1, 366); хочєт ли аксамитѣ єдомашки... блаватѣ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.); вєєли... ѣ себєстияна... // ...ку(р)ту єдоманки гво(з)диковѣє (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.).

Див. ще АДАМАШЕКЪ, АДАМАШОКЪ.

АДАМАШКОВЫЙ, АДАМАШЪКОВЫЙ, ЕДАМАШКОВЫЙ, ОДАМАШКОВЫЙ, ЯДАМАШКОВЫЙ *прикм. (який стосується адамашки, виготовлений з адамашки)* адамашковий: княз Андрей тоє именье ... кѣпиль за пѣтьсотъ копѣ грошей широкихъ, Ческое монеты и за пѣбѣдъ одамашковѣю (Краків, 1539 *AS IV*, 184); ѡзал есмы ѡ Их Милости... рѣхомахъ рѣчей... шата одамашковаа черленаа з олгтабасом, девѣт брам злотоглавѣ (Несухойже, 1550 *AS VI*, 5); белоголо(в)ские шаты то е(ст) чамара адамашкова брѣна(т)ная... пѣбѣка кита(и)чапая (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 14 зв.); надали есмо... до церкви... стѣго спѣса в четвертнн... едамашковын петрахиль (Четвертин, 1610 *ВИАС* 1, 10); рызы червоныя ядамашковыя (Луцьк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 502); взято... доломанъ Адамашковы(и) лазѣровы(и) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105); ѡбрѣсѣ велики(и) взорѣ адама(ш)кового ты(м) ся прикрываеѣт престолю для порохѣ (Львів, 1637 *Іов. Усп.* 76).

АДАМАШОКЪ, ОДАМАШОКЪ, ЯДАМАШОКЪ *ч.* Те саме, що адамашка : въ той скрини ипшихъ иикоторыхъ твоихъ речей не было, только мой адамашокъ (Краків, 1518 *РЕА* 1, 94); дрѣгы(и) ризы чи(р)воного адамашку (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); ле(т)ни(к) одамашку чи(р)воного з оксамитомъ из брамами (Кременецъ, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 6 зв.); сего трѣпа розными шатами пѣстрыми оукрашаю(т)... шмата того злотогловою, или ядамашкѣ... и ипѣши(х) сѣке(и) сѣдпостію ты(м) подобны(х) привазаы сѣ(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 231 зв.); Паиѣ Юре(и) Макаровичѣ... заграбилѣ... шапочька чо(р)ная... Адамашко(м) зелены(м) облямованая (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 26); за которые то пѣнезѣ купилем на ризы адамашку чирвоного до церкви (Дермань, 1638 *ВИАС* II, 260).

Див. ще АДАМАШЕКЪ.

АДВЕРСАРЬ, АДЪВЕРЬСАРЬ *ч. (стп. adwersarz, лат. adversarius)* ворог, противник, непрятель: въ тотъ часъ, коли ся кривда и вере и церьквамъ и духовенству вашоу таковая деяла, мовчали есте, пѣинове адъверьсары (Вильна, 1599 *Ант.* 679); Яко кгда бысѣ и ты хотѣлъ до сакраменту насвят-

шого приступити, въ той часъ пришлоу бы до тебе адверсарѣ твой якій, о которомъ ты пребачилѣ и, припадши до ногъ твоихъ, просилѣ бы о отпушеніи, а ты бысѣ ему отповидѣлъ (1603 *Пит.* 74); Если бы... декре(т) яки(и) Противны(и) На(м) з Неласки К(р) Его М(л) Статися мѣлъ, На Про(д) Просити, абы(с)-мы ѡ(т) шко(д) Презысковѣ и Накладовѣ Адве(р)-саромъ Не платячи, волни были (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2 зв.); Бѣго зо всимъ своимъ войскомъ... на зточѣнѣ битвы зъ адверсаромъ твоимъ, для выбавѣна тебе ѡ(л) сме(р)ти, рѣшилъса самъ собою (Вильна, 1627 *Дух.* б. 159).

АДГЕРЕНТЪ, АДГЕРЕНЪТЪ, АДЪГЕРЕНЪТЪ *ч. (стп. adherent, лат. adhaereo "бути близьким")* прибічник, прихильник; прислужник: И ежели тѣи Дѣватъ // Чѣстокъ выимѣючи выражаемо Дѣватъ Хѣровѣ Аггльскихъ, взываючи стѣ(х) Бѣжихъ, котѣры... ѡ(т) Гда Бѣ на исполненіи мѣстѣ, сѣ котѣрыхъ Люциферъ зъ своими Адгерентами стрѣчѣи сѣпалѣ, мѣстѣе назначѣное маюѣт (Київ, 1639 *МИКСВ* 217-218); помсненый протестантъсѣ... оферуючысе о то в судахъ належныхъ яко перъвей зачалѣ, такъ и до коньца зъ вышѣ преречеными принѣципалами и ихъ адѣгерентами правѣне чынити, илскротѣ того будѣт потреба (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 818); па(и) Белецкни(и) зособна зъ Звягля... зъ а(д)герѣ(и)тами и помо(ч)никами своими... // хлопѣ... зъ мѣста пови-ганялѣ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195).

АДДИЦИЯ *ж. (стп. addycja, лат. additio)* дода-ток: урожѣного Яна Заваду за оборѣнѣцу тоє справы придалисмы, о чѣмъ тотъ мандатѣ, арештѣ и аддичия ширей в собѣ маюѣт (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 178).

АДЖАМСКИЙ, АДЗЯМЕСКИЙ *прикм.* Персѣкий. коберецѣ аджамский (адзямеский) *див. КОБЕРЕЦЪ.*

Див. ще АЧАМСКИЙ.

АДЖЕ *част. (підсилювальна)* адже: гдѣ са... скрыеши прѣ(д) дѣо(м) бѣжи(м)... гдѣ оутечеши ѡ(т) лица его... всюды бо лице его естѣ, ибо столица его, а(д)же го(л)дѣе(т) емоу (Височани, 1635 *УС* N 62, 48 зв.).

АДЗЯМЕСКИЙ *див. АДЖАМСКИЙ.*

АДИЛОНЪ ж. (гр. ἄδολος) назва церковної книги: Книги гре(ц)киє ро(з)ны(є)... Трїѡдиѡнъ параклѣтики євхолокгиѡнъ... Адило(н) писаная в полѣтурѣ // лыту(р)гин гре(ц)кое початокъ (Львѣв, 1637 *Inv. Усп.* 33-33 зв.).

АДМИНИСТРАТОРЪ, АДМѢНЪСТРАТОРЪ, АДЪМИНИСТРАТОРЪ ч. (смп. administrator, лат. administrator) 1. Правитель, намісник: Богдаш Корецкій, ... ознаймую сим моимъ листомъ, иж... змовилъ и пошлюбил есми взяти у закон свѣтый малъженский за сына моего князя Яхима дочку... администратора и гетмана землѣ Лифлянтское (Луцк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 290);

керівник, управитель: Чернышевский... был... слуга рукодаиный нашъ и адъминистраторъ (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 123); П. Александре(р) прокоповѣчь провѣзо(р) и адмѣнѣстрато(р) дрѣка(р)нѣ (Львѣв, 1642 *ЛСБ* 1043, 59 зв.).

2. Заступник, намісник: не архимандрит самъ в особе своей, але мы капитула естесмо тых добр дедичами, а архимандрит толко на час справца и администраторомъ их бывает (Луцк, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 204); такъ же и добрами вшелякими, помеченный отец Исакій, адъминистраторъ от насъ назначонный, рядити и заведовати будет... до подагъ и назначенгъ архимандриты инышого (Новгородок, 1625 *АрхЮЗР* 1/VI, 570).

АДМИНИСТРАЦИЯ, АДМИНИСТРАЦЫЯ ж. (смп. administracja, лат. administratio) 1. Розпорядження, завідування: позванный... тых местечок и салетръниковъ... пререченому Чернышевскому, которому в администрацию тые добра подали есмо были, уступити не хочеть (Варшава, 1621 *ЧИОНЛ* XIV-3, 121); великую часть добръ и кгрунтовъ нашихъ власныхъ... до староства Переяславского и администрации добръ нашихъ салетръныхъ здавна... належачих..., кгвалтовис... посягнулъ (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 177).

2. Виконання: маючи пререченого Валенътого Лонъского в секвестре своимъ якобы о скрадене церкви недавно з упору поставленое схизматикѡн, не допустили и допустить администрации сакраментовъ не хотели (Луцк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494).

Див. ще АДМИНИСТРОВАНЕ.

АДМИНИСТРОВАНЕ с. Те саме, що администратія у 2 знач.: О которымъ таковымъ недопущеню администрования сакраментовъ... взявши ведомость, его милость ксендзь архидиаконъ... двоих з каплановъ... Луцких... на местце судовъ... посылал (Луцк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); преречоные особы, препомневши права посполитого... а покой посполитый... взрушаючи, зверхности маестату его королевское милости спротивляющысе... администрования сакраментовъ святыхъ духовнымъ и заживаня оныхъ свецкимъ, з канцелярии... листы заручные // вынесшы, приневоляючи забороняють, жсбы люде... до церквей ихъ униацкихъ ходилн (Луцк, 1648 *АрхЮЗР* 1/VI, 814-815).

Пор. АДМИНИСТРОВАТИ.

АДМИНИСТРОВАТИ, АДМѢНЪСТРОВАТИ дієсл. недок. (смп. administrować, лат. administrare) (що) викоувати: будучи я с повинности моеє плсбанъской реквизируемый од неякого Валенътого Лонъского перед смертю его близкою, абымъ оному сакраментъа светое, до збавеня души людзькое пилю потребънс, администровал (Луцк, 1621 *АрхЮЗР* 1/VI, 494); Аже е(ст) правѣ, якобы Проводнико(м) яки(м) и законодѣтеле(м) Сценнико(м), та(к) иппіи Сакраме(н)та и таємницѣ збавѣна лю(д)ского, яко набѣрзѣи Сакраме(н)тъ покѣгы стоѣ, адмѣнѣстрѡючи(м) (Львѣв, 1646 *Ном.* 5 зв.).

АДМѢНЪСТРАТОРЪ див. АДМИНИСТРАТОРЪ.

АДМѢНЪСТРОВАТИ див. АДМИНИСТРОВАТИ.

АДОВЪ, АДОВЫЙ прикм. (який стосується некла) пекельный: х(с)ъ бѣ... пришлоъ моцно въ адова мѣста в тѣю темность (1489 *Чет.* 48); пла(ч)моса всѣ по не(м), я(к) погибелию вѣ(ч)ною умир(є) і въ адовѣ(х) пропасте(х) погребѣтиса изволи (1599 *Виш. Кн.* 217); Выдѣ дна адового, и выдѣ смерте вѣчнѡн... насъ ослободилъ, и пушовъ выдѣ насъ на небо (XVI ст. *НЄ* 74); Рачилесь, до адовыхъ ктмаховъ съступити: И тамъ въ темности, собою розсвѣтити (Львѣв, 1630 *Траг. п.* 164); Бѣсове зломѣ начѣлници тмѡю свазаны И въ адовѣ пропастъ прелестници

загнанн (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); *Образно*: В то(и) тогды проха(ж)и́ѣ мыслено(и) а тоє кпи(ж)ки, знашо(л) есми амѣ глѣбоко́ю, котѡраа адовы(х) послѣ(д)ни(х) ко(н)цо(и) досагаєтъ, таа ама, котѡрѡю дѡхѡзрѣтели пропа(сти)ю вѣчною называють (1599 *Виш. Кн.* 214); **брамы адовы** *див.* **БРАМА**¹; **бронны адовы** *див.* **БРОНА**²; **ворота адовы** *див.* **ВОРОТА**; **врата адовы** *див.* **ВРАТА**.

Див. ще АДСКИЙ.

АДСКИЙ, АДЪСКИЙ, АДЪСКИЙ *прикм.* Те саме, що адовъ: Хс̄... оустрашилъ адскыя силы (1489 *Чет.* 333); По изверъжѣнію, дѣаволы на трохъ мѣстехъ зостали: єдины, вышнѣ на воздоуѣ надъ водами, дрѣгн на зємли; трѣтїи, въ адъской пропастѣ подъ землѣю (Почаїв, 1618 *Зерц.* 7 зв.); оуєіnus, адски(и) (1642 *ЛС* 294); богача грѣшногѡ, дѣаволн несли дѣшѣ до а(д)скыхъ по(д)зѣмныхъ тѣмныхъ мѣстъ (Чернігів, 1646 *Перло* 128).

АДЪ, АДЪ ч. (*гр.* 'ἀδης) (за релігійними уявленнями - місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників) пекло: оягъ бо пре(д)течевалъ, въ оный страшный грозный адъ. (1489 *Чет.* 38 зв.); оумри то(л)ко оуари(ш)... а(л) с пропастью глѣбокою оуаришъ рѣкѣ о҃гне(и)иѡю (п. 1596 *Виш. Кн.* 257); Коли умеръ богатый, погребли его у аду, та мучивъ(ся) тамъ, изъ муки просишь милости, што бы Ла(за)ры перетомъ своимъ остудить языкъ ему у половени (XVI ст. *ПС* 148); Бѣды называєтъ, котѡрыи смръть родать. Штѡжъ, до аду лѣ войдегъ инелѣкій бѣдѣ подѣймѡчий (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); тѣгъ приходитъ до смѣрти и дѣспѣдѣтъ зъ нею г(с)дь, и розкажѣтъ, абы выпѣстѣла зъ адѣ и смѣ(р)ти дѣшн, и смѣ іхъ ѡ(л)дала (Вільна, 1627 *Дух. б.* 97); Радѣйся Нѡѡ... //...бо твой Црѣ адъ тѣмны(и) побѣж(л)ає(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26-26 зв.); Абѡвѣмъ, волею ѡ(т)цевскою... звѣтажи(л) смѣрть вѣчнѡю... и ада разори(в), южнѣковъ вѣчныхъ свободиѣ, з нево́лѣ бѣсѡвєскѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 132 зв.); *Образно*: Змѣй великій ѡ(т)стѣпникъ: Адъ ро(з)звѣлаючий папѣкѣ свою: Кнѣзь области тѣмностей (Львів, 1642 *Час. Слово* 267 зв.); адъ преисподний - пекло: таковых [сретников] прокляли и отелали... святни богопошени отци во адъ преисподнии (Кри-

лос, 1586 *MCSL* I-1, 134); адъ преисподній: пѣишиж-шее на сѣмомъ спѡдѣ мѣстѣ пропастное, а́бо пѣкло, дѡль. (1627 *ЛБ* 172); во адѣ ся знайти — опинитися в пеклѣ: а коли ѡ(т) того весела и триоу(м)фѣ радостѣ ми(р)ское порѣва(и), тогды зара(з) во адѣ са знашо(л), тогды зара(з) во ѡгнь вве(р)же(и) бы(л) (п. 1596 *Виш. Кн.* 243).

2. За релігійними уявленнями — підземне царство: аг҃лы котѡри згрѣшили, то є(ст) дѣаволн, єще сѣдѣ и за вѣи́и҃ки свои карѣна не изѣли, и не мѣча(т)са въ огни пеке(л)но(м), але сѣ(т) запє(р)ги въ адѣ, котѡры(и) не єсть пѣкло(м) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 11); Абѡвѣмъ пекло ся розумѣєтъ, што палишь и печеть, а адъ... розумѣєтъ мѣстѣ невидимое или мѣстѣ темностей и низкихъ пропастей, до которыхъ Христѡсъ обоженною душою, души отъ а́да выво-божаючи, зступилъ. (1603 *Пит.* 66); землѣ, и мѡре, пѣкло, и адъ, дадѣгъ своихъ мѣртвыхъ на сѣдѣ Бжїи (Чернігів, 1646 *Перло* 149).

3. Могила: А брѣтѣа причїишъ смѣрти єгѡ кгда во ѡномъ зломѣ сѣмне(и)ю тѣпили оца своего: не хогѣль припѣсги(т) потѣшѣна а реклъ: зѣстѣплю до сына моего плачѣчи до адѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 62).

адъ аспидный — злоба: Не явѣа ли речѣ яки(м) дѡхѡмъ... тоє чїинить, кгда(ж) на почѣткѣ якобы оуказѣєтъ выноды и прѣтагаєтъ до згѡды, а на остѣткѣ адѣ аспидного по(д) вѣтнѣи задержати не могъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6 зв.); во адѣ чрева носити (що) — мати прїстрасть (до чого): Я(к) са дѣсправедливи(и) бѡу с того ко(р)чма(р)ства, которѡє // всѣгды во адѣ чрева своего носили (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв. - 255).

АЕРНЫЙ, АИРНЫЙ *прикм.* Повітряний: ты(и) вѣзєна(м) вѣиши(х) Папо(и), бѣсо(и) воздѣшны(х) подпѣбєсны(х), болшеѣ мѣчи(т)... и ва(с), и(и) слѣжѣиши(х), та(к) аиѡ и голо(с)но ѡблѣчає(т), и(ж) а(ж) то(т) крыкѣ аєрныє въздѣхи прелетѣиши, всѣ небєсныє крѣги прииши(и)иши у прѣтла (!) стѣла Трїцы са опирає(т) (1598 *Виш. Кн.* 310 зв.); ѡблакъ аирный (Чернігів, 1646 *Перло* 142);

порожній, повітряний: праведно вамъ правѡвѣрнымъ глаголю, иж єсми отъ страха и ужаса в забвєнне... приишол, дивуючи́ся тому трудови того писаря и

разума его мудрости разсужаючи бѣглость и хитрость, а все аерная, а не небесная же знаидох бо в том писанию (1608-1609 *Вин. Зач.* 209).

АЕРОВЫМЫСЛНЬИЙ *прикм.* Надуманный, неправдивый: Бо тежъ нас Скарга в своих аеровымыслных книжках укорил, иж мы, Русь, словенскаго языка не разумѣм (1608-1609 *Вин. Зач.* 201).

АЕРЬ¹ *ч. (гр. ἀήρ, αἰέρος) повітря:* все свещенныя кнѣзи вознесоутся на аере [н]а оболоче(х) (1489 *Чет.* 375 зв.); яко надъ тобою вмѣсто свѣтлости, аерь 'наполнѣлся дымовъ скварокъ (Острог, 1598 *Ист. фл. сн.* 55 зв.); Якъ по збытнемъ дожчи чѣстѣй аерь и свѣтлый стаѣтся: Такъ по слѣзпо(м) дожчи ясность дымаа настѣпде(т) и тихостъ (Київ, 1625 *Кол. Каз.* 20); въздѣхъ: Повѣтрые, зр(н) аерь (1627 *ЛБ* 19); на всякъ аерь — куди вітер віе: А часть, еретицкая - Петра Монта, который чловѣкъ хитрый былъ, времсемъ служацій, на всякъ аерь рушачійся, тасмного ерегика... епископомъ... наставляли (Київ, 1621 *Кол.Пол.* 1177).

АЕРЬ² *ч. (тур. aēr) шпр, лепеха, діал. аер:* Свири(д) Семенови(ч) шостакъ... ме(л)... аерь камене(н) и... пе(т)рдѣпкового пасе(н)я (Берестя, 1583 *Мин. кн.* 33).

АЖБЫ¹, АЖЪБЫ *спол. (зв'язує речення) (з'єдиує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної)* щоб, аби: и король Его Милость писалъ ѿ томъ до мене, ажбыхъ я емѣ тоє имєне ѿграничил по томѣ, яко тоє имєньє на замокъ Володимирскій было держано (Володимир, 1513 *АС III*, 104); мы тежъ въ томъ мѣщаномъ очивисте рассказали, ажбы... вси посполу естерегли, естлибы коли Богъ помогъ твоей милости Татаръ поразити, исхай бы они ихъ чергами естерегли (Вільна, 1523 *АЛОЗР II*, 132); а протож приказѣмъ вамъ, ажбы есте емѣ в тыхъ пмѣняхъ дѣл дали (Львів, 1524 *АС III*, 267); приказѣмъ тобе, ажбы еси того борѣ его безправне рѣбати и пѣстошити не казала (Краків, 1543 *АС IV*, 328); протю... приказуємъ тобе ажъ бы еси за сн(м) листо(м) ма(н)дато(м) пѣни(м) перед нами г(с)дремъ на со(н)ме ва(л)но(м)... ста(л) (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 80 зв.);

(з відтинком припущення, сумііау) піби, буцім: Пришли до мене панове мещане лво(в)скіе... же-

лующи на мене пере(д) посла(н)цемъ митрополита... а(ж)бы(х) я и(х) кла(л) сво(л)не бе(з) ви(н)ности... и колачо(в) свѣтити не каза(л) (Львів, 1552 *ЛСБ* 17).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: князь Александръ перед нами... ѿ то тѣбе листы нашими позовными на рокъ земскій перед насъ позывалъ, ажбы еси перед нами самъ сталъ... и подданных своих къ правѣ поставилъ. (Краків, 1538 *АС IV*, 134); вѣ(д)ши всади(л) его [должника] в тѣмнищю, а(ж)бы ѿ(т)даль шго винѣтъ (1556-1561 *ПЕ* 81 зв.); Гды рѣчи оумилонѣнѣ запѣлъ в' ср(д)цѣ // възбѣжонѣй, шїрится своѣмъ поломѣнемъ, аиѣ оуспокоѣнтиса допѣцѣтъ, аїжбы то, шго милѣтъ, ѿдѣржалъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

3. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: Прето ему зара(з) прѣтъ з по(с)ро(д)ку брати(н) вѣтѣпити казали, и вѣмъ братия(мъ) з онымъ, яко зѿ противнико(м) жа(д)нои ко(н)ве(р)сации не мѣли, ажъ бы ся покаялъ (Львів, 1633 *ЛСБ* 1124, 34).

Див. ще АЖЕБЫ¹.

АЖБЫ², АЖЪБЫ *частн. (модальна) щоб, аби:* правило светы(х) ѿге(ц) каже(т) што неподобае(т) мѣже(м) вокупє съ женами нѣтъ дѣвками в во(д)но(м) мѣстѣи стоя(тн) але мужие а(ж)бы стояли ѿну(т)ри це(р)кви а жены и дѣвки в при(т)вори пере(д) це(р)ковью (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); Чомъ, ажъ бы тобѣ не буде милости и жалъ за твоего брата..., и Богу не буде такъ жалъ за тѣбе, якъ мовить Іаковъ апостолъ (XVI ст. *НБ* 29).

Див. ще АЖЕБЫ².

АЖЕ¹ *спол. (зв'язує речення) (з'єдиує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину причини до головної)* тому, тому що, оскільки: ѿнъ за... посыла(н)ємъ моимъ тамъ до смедиша приехати...не хоте(л) аже(м) мусалъ еха(тн) с тымъ листо(м)... до само(г) кнѣзя... до чо(р)торы(н)ека (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 78); аже была вечерняя година... А езд(с) вше(д)ши до костела почалъ выметати продаючие в костеле и спроворочалъ столы ти(х) шго пѣзма га(н)длюю(т) (Хорошів, 1581 *С. Нег.* 48); аже трифолон южъ про(ч) су(т) продание, котры(х) и тера(з) многіе потребуо(т) абы были знову выдрѣкованы (Львів, 1636 *ЛСБ* 1043,

45 зв); Аже были бѣрзо оубогѣ не маючи за што новѣ сѣти кѣпѣти, старѣю поправѣли (Київ, 1637 УЄ Кал. 340); ажемъ есть в летехъ подешнымъ и не могѣчи ономѣ выдолати... тотъ млынъ... иванови Сахѣнови... на вечныы... часы... продаю (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1, 12, 31 зв.).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: Аже хвалишися щастием ради фундования наук в родѣ и костѣлє латынском папєжскаго послушнєства, прєславнѣ славнѣйшии кєсєнз Скарго, — признаемъ и мы (1608-1609 Вип.Зач.224); Аже злѣпомнѣного члѣва и молѣтва не естъ Бгѣ прѣемна... самого Гда... послѣхай (Київ, 1637 УЄ Кал. 62).

3. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурєно аже впи(ст)ко зѣпсовано (к. XVI ст. УЄ N 31, 165).

4. (приєднує підрядну частину способу дії до головної) що: ілію з'єстоупивши з во(з)дѣхъ // вѣзь огиєныи нѣгло вѣсхити(л) єго, та(к) аже товаришъ єго елисѣи ѡбырѣвалъ около него пла(щ) хватѣючися єго (Львів, 1585 УЄ N 5, 155 зв. (на полях)).

Див. ще АЖЪ¹.

АЖЕ² част. 1. (підсилювальна) аж: А за тымъ... взал'са на мѣтвы аже до дна взываючи бга ѡца абы ємоу да(л) такѣю мо(ц) и силѣ иже бы мѣглы выполънити єго... // волю (поч. XVII ст. УЄ N256, 9-9 зв.); Ты(х) побѣжны(х) про(д)ко(в) свы(х), потѣмо(к) побѣжныи Наслѣдѣвца зосталєсь: и дѣди(ч) ѡстрѣжны Цѣлѣ и(х) знаменѣты(х): ѡ котры(х) брми(т) слѣва И брмѣти пото(л) бѣде(т), поко(л) аже Нѣва... //... бѣ(г) свѣй бѣде(т) справовати По морѣ (Київ, 1618 Вѣсєр. 14-15).

2. (обмежувально-видѣльна) тѣльки, лише: нѣтъ аже ѡ(т) пѣа Андрея стреле(ц)кого ...//... ѡдобралємъ... ю(ж) по(л) часть впа(д)нєнѣа в корѣне монєтъ всего... злѣты(х) 50 (Львів, 1623 ЛСБ 1049, 3 зв.-4).

Див. ще АЖЪ².

АЖЕБЫ¹ спол. (зв'язує речєня) (з'єднує частини складнопідрядного речєня) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб, аби: приказуємъ вамъ... а-жебы єсте отъ тыхъ мѣщанъ нашихъ Кѣвскихъ мыта... не брали и вездѣ ихъ до-

бровольны а безмытны пропускали (Вѣльня, 1545 АЮЗР I, 299); мы и прє(д)ши нанѣ ѡ(т) вѣка єсмо не слыхали, ани вѣ писмѣ не читали, Ажебы которыи члѣкъ има(л) Боу нѣто вѣчинити, яко мы тобѣ вѣчинили (XVI ст. УЄ Трос. 73); Просил мене... Маир Мошѣвич... ажебыхъ я уставу єму далъ по тому, яко я держивалъ оранцу от старосты кремєнецкого мыто замковое (Кремєнецъ, 1569 ПКСД II, дод. 557).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: Аже бы єси знаками совершенными уѣтрисѣя, яко те, а не другє истинною в церкви правдивой христовой знахѣдѣтєся, кратко ти покажу (1600-1601 Вип. Кр. оцѣ. 174); аже бытє лѣпѣи зрѣмѣли маєста(т) и велѣкѣсть єго погвє(р)жѣ и ѡбасно подобєнство(м) якы(м) (поч. XVII ст. Проп. р. 236); ѡ которыхъ то справ свои(х) згубє постєрегаючи целости во все(н) своєи, ажебы прє(з) то шкоды яко(и) не поноси(л) и повторє прѣтє(с)-туєтєся и солєнитє(р) манифєстує (Житомир, 1650 ДМВН 198).

Див. ще АЖБЫ¹.

АЖЕБЫ² част. (модальна) щоб, аби: возъны(и)... подѣдѣныхъ тамѣшнихъ до гѣромады зѡлавъши и ѡ повымъ дєрѣжаѣцы имѣ ѡбѣвєстѣивъши, подѣдаѣство и постѣлушєнѣство ажебы звыча(н)ное пану своєму пєлѣнили, ѡбѣвєстѣилъ. (Житомир, 1650 ДМВН 215).

Див. ще АЖБЫ².

АЖЛИ спол. (зв'язує речєня) (з'єднує частини складнопідрядного речєня. приєднує підрядну частину причини до головної) тому що; через те, що; оскѣльки: и ничѣго... вѣпоминаѣтєся не маю, а(ж)ли на ба(р)вѣтра и на (с)правѣ а(ж) до вылєчє(н)я моего давано (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 16).

АЖНО¹ спол. (зв'язує речєня) (з'єднує частини складнопідрядного речєня) (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: пєтръ... оускѣчи(л) в мѣре а другы(и) оучєнѣці лѣдѣю прєєхали... //... тагѣноучѣ сѣтъ зѣ рѣбами а коли южъ вѣстоупавали на бєрєгъ и оу(з)дрѣли ажно оугла распѣленѣе лєжитъ (1556-1561 ПЄ 439 зв.-440).

АЖНО² част. (підсилювальна) (уживаетєся для виражєня неспѣдѣванѣстѣ дії) аж тут, аж ось: А по

ко́лѣк дѣи вороча́ючисѧ абы ю по́палъ зѣстѣи́ль и
о́гледѣль е́терво лѣво, ажю ро́и пчо́ль бы(л) в
папцо́цѣ лѣви́ной (серед. XVII ст. *Хрон.* 184 зв.);
пришо́л до ровѣ и по́йзрѣль в него, ажю даи́и́ль
сѣдѣ́ль межѣ лѣвами (Там же, 372); Подобно с
презрѣ́нѣя до́брого то́е ся стало чо́го мы самы со́бѣ
зычи́ли и старали́са ѿ то́е абыхмо... могли през
посла(н)и́новъ свои́хъ... ва́ше(и) ца́рской велмож-
пости... поклѣ́и сво(и) ѿ(т)да́ти: Ажю бѣ́ все-
могѣ́ици(и) здари́въ на(м) ѿ(т) твое́го ца́(р)ского
величества посла́нцѣвъ (Черкаси, 1648 ВУР II,
фотокоп. N 12).

АЖЬ¹, АЖЬ *спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину часу до головної) поки: паи́ть ратомѣ́ски(и)... за по(д)води́ менца́и́ пмалѣ́ и пезу́лѣ. п... пѣ́гами би́ль ажъ са ѿгѣ́дпи́ли люди́ пѣ́а го(р)-поса́еви (1552 ОЖЗ 122 зв.); паи́ть Борис... бра́м-ку... // ша́блею... пору́балъ на шу́тки, и инѣ́хъ рече́й не ма́ло,... и не перестал ша́блею ру́бат, ажъ ся е́му зла́мала (Луцьк, 1583 АрхІОЗР 8/III, 374-375); ѿ́го де́ла́те(л) же́де(т) че́(с)ного ѿно́цу зе́(м)лѣ́ те(р)пли́ве е́го ждучи́ а(ж) при(и)де́тъ до(ж)чѣ́ ра(и)и́и(и) и по(з)ны́(и) (II пол. XVI ст. КА 173); Бая́зита, цѣ́сарѣ́ турецкі́й, ѿ́гъ Тамерля́на... //... би́ль пойма́ный и ѿ́ клѣ́тце замкне́ный и за́вжди би́ль во́жои́гъ, ажъ ко́сткою ры́бею са́мъ зада́вилѣ́, абы́ со́ромоты уше́лъ (поч. XVII ст. КЛ 73-74); то(т)го́ плени́-поте́(и́т) по́званы́(х) ко(и)тро́ве(р)си́и жа(д)но́е чини́(т) не мо́же(т) и в рече́ь са́ вда́вати с по́водо́мъ а(ж) пер́ве(и) бу́де́тъ ѡ́зано́ чере́з сѣ́дѣ́ е́(с)ли́ же́ мо(ц) до́браа́ а(л)бо́ не́тъ (Київ, 1607 ЛНБ 5, II 4052, 29 зв.); Мѣ́же́ве, ш́то ре́клъ, же́ не вѣ́дса́(т) сме́рти, ажъ оу́ви́датъ о́бра́зъ При́ста е́го, сѣ́тъ тѣ́и три́ Ап(с)ло́ве (Київ, 1625 Сур. 123); Те́ды... ио́сифъ и мрѣ́а... // за́крыли́ е́го та́къ до́лго, а(ж) преста́поу(т) мла́де(и)цѣ́ и дѣ́точкы́ о́ныи за́бивати́ (Ви́сочани, 1635 УЄ N 62, 142 зв.-143); В ры́мско́й це́ркви́ звы́чаи́ е́сть на́первей тѣ́ю та́йнѣ́ дѣ́те́мъ да́вати, ажъ по́чи́вѣ́ до́брое ѿ(т) зло́го ро́зе(з)на́вати, в се́дми́ на́при́кладъ лѣ́те́хъ (Львів, 1645 O matin. 32); Аж ѿ(т)да́лил ѿ(т) це́ркви́ ви́шнеи́ Ви́знецко́и ни́ое на то́е мѣ́сце та́(м) по́ложилъ лѣ́пше́е (Нижня́ Ви́ж-*

ниця, 1647 *Паньк.* 24); и та́къ до́лго з ни́ми жа́ла, а́жъ я́чме́нь и пи́шені́цѣ́ до́гме́нь схова́но (серед. XVII ст. *Хрон.* 195);

(із співвідносним словом у головній частині) поки: до́гола́ на ва́(с) кли́кали, кры́чали и во́ла́ли, а(ж) па́(с) с то́го мѣ́сца... изогна́ли (1598 *Виш. Кн.* 308); Сми́тны́ бы́ли Ап(с)ли,... и сто́али́ по́ты дива́чи́са, ажъ́ два́ аѓла́ при́ше(д)ши́ оутѣ́шили́ їхъ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 13); пѣ́снь пта́ха... та́къ бы́вае́тъ члѣ́вомъ ко́ждомъ́ вда́ча, и́жъ ко́ли е́го́ за́слы́шитъ ро́зѣ́мъ ѿ(т)хо́дитъ и вслѣ́дъ е́го́ по́ты і́де́тъ ажъ́ си́ сто́и́тъ и оу́мира́е́тъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.); **ажъ́ поки, поки́ (по́ка, по́коле) ажъ́** — аж́ поки, до то́го ча́су поки́: але́ хс... за́(в)жди́ сѣ́ди(т) на пра́вицы́ ба́, ждѣ́и а(ж) по́ки́ по́ложе́и́ бѣ́дѣ́(т) во́роговѣ́ е́го́ по(д) по́ги е́го́ (Ві́льна, 1596 З. *Каз.* 91); чини́ти то́го не переста́и́, а́жъ́ по́ки те́бѣ́ в пе́ршой́ свѣ́тлості́ ѿба́чоу́ (Остро́г, 1607 *Лѣк.* 9); И до́лго́го по́кою о́ныхъ́ па́бави́ль, По́ки ажъ́ са́ бунго́вни́цы зѣ́ свѣ́та зѣ́ли (Львів, 1630 *Траг. л.* 162); то́гда... ма́сть... ма́лжонка́ // мо́я... то́ держа́ти и вжи́вати... по́ка ажъ́ та́я су́ма... гро́шей бу́де́тъ ма́лжонце́ мо́еи... ѿда́но и за́плаче́но (Зату́рці, 1559 *ИКА*, дод. 87-88); И в́жо́ о́ни... зо́лотѣ́хъ че́рленѣ́хъ до́ Ска́рбу На́шого́ да́вати, не ма́ю́тъ до то́го ча́су, по́коле ажъ́ ве́я та́я де́сєть го́довъ во́льності́ ... спо́лна ви́йде́тъ (Ві́льна, 1564 *РЕА* II, 132).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: ко́ста́нтинъ́ дѣ́иде(л) ажъ́ са́мъ г(с)... дае́(т) ве́ликому́ ни́коле́ ис пра́вое́ роу́ки е́ва́нѣ́ліє́ (1489 *Чет.* 107 зв.); ва́ша мѣ́сти́ зна́ете, аж́ би́л на́м до́лжен то́т ко́сна́р (Ги́рлов, 1513-1515 *Cost.DB* 509); те́(ж) да́емо ва́(м) зна́(ти) а(ж) ко́ро(л) е́го м(л) до́(з)во́ли(л) на́м сто́ ка́(и)та́ре(и)́ спи́жи купи́(ти) ѿ́ зе́(м)ли́ е́го́ мл(с)ти́ и бе́(з) мы́та выпу́(с)ти́(ти) (Су́чава, 1558 *ЛСБ* 25); мо́вивъ́ Па́велъ: Муже́ве, ви́жу, ажъ́ и́з до́садо́въ и ве́ликовъ́ тя́готовъ́, не ли́ше ко́рабле́ви́ тя́жко, а́ли и ду́ша́мъ на́шимъ́ (XVI ст. *НЄ* 15); Кто́ бы́ пма́лъ гва́рити, ажъ́ не та́къ, ја́ко(м) пи́са(л), да́ бу́де(т) про́кля(т) вѣ́ все(м) вѣ́цѣ́ и вѣ́ бу́ду́що́мъ (Бе́недикі́вці, 1603 *НЗУжз.* XIV, 225); а́ по́тым ви́жу, аж́ ѿ́се́ц Ле́онти́й... і́де́тъ до́ ме́се́ (Во́лоди́мир, 1612 *АрхІОЗР* I/VI, 411).

3. (приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо, коли, як: а(ж) са прилѣчит да побѣгнѣ(т) нѣкогорыи па(н) или слѣга... кролѣ: полеского... до па(с)... тотѣ имае(т) просити соби ми(р) и ласкѣ ѡ(т) пана жигмонга (Ясси, 1510 *Cost. DB* 472); Ажѣ: выпустите вы вашимъ виноватымъ, выпуститѣ и вамъ отецъ вашъ небесный; ажъ вы не выпустите вашимъ виноватымъ, ни отецъ вашъ небесный не выпуститѣ вамъ вины вашѣ (XVI ст. *ИЕ* 52); слѣпыи слѣпогѣ // ажъ водитѣ, оба у яму упадутъ ся, погынѣтъ и путь, и убогый (Там же, 145-146); ажъ дастъ богъ — якщо (коли, як) дастъ Бог: и мы то отложили ему до нашего щастного, ажъ дастъ Богъ, приѣхавъ къ великому князству Литовскому (Краків, 1525 *АЮЗР* I, 68).

4. (приєднує наслідкову підрядну частину до головної) так що, аж: Панны слѣжѣбницы ей вси подпанны подѣлки по поестъ, и поили в тѣне(и) в кѣски, в костѣлѣ а(ж) вси полакалися видати тоѣ (1509-1633 *Остр. л.* 132); Ега са(м) впа(л) по шию ажъ е(с)мо его мѣсли виволочити (1582 *Кр. Стр.* 43 зв.); А помеено(г) Пна яна Ко(з)ло(в)ско(г)... межы колоды вкинули и лома(ми) накидали аже... ко(н) поменено(г) ко(з)ло(в)ско(г)... дрвавшы(с) додому прибе(г) (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.).

5. (приєднує підрядну частину міри ознаки до головної) що аж: и приишли и насыпали ѡбѣ людѣ такъ ажъ са затоплали (1556-1561 *ПЄ* 227 зв.); Такъ его окроу(т)иѣ били, а(ж) его стѣе тѣлю кровію скипѣлю (XVI ст. *УЄ Трос.* 67); И Стефана Зизанго... обещестилисте и на его здоровья такъ есте важили, ажъ през комин вытиснувшись, утѣкъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); пахо(л)ка... Ти(ш)ка... в ногу левую выше(н) колена з ру(ч)ницы по(ст)релено, а(ж) куля павыле(т) вы(ш)ла (Житомир, 1609 *ДМВН* 142); и гды ся важилъ служити литургію, теды явне Господь Богъ чудо показалъ, же келихъ засмердѣлся зъ сакраментомъ ихъ, при много людѣ, ажъ не могли поживати (бл. 1626 *Кир. Н.* 15); При (т)рѣскѣ оукажется с повѣтра ѡгнѣ блиснетъ, ажъ будетъ че(р)воно (серед. XVII ст. *Луц.* 542).

6. (приєднує підрядну означальну частину до го-

ловної) що, аж: Тогда еди(н) ѡ(т) стоащи(х) да(л) емоу поличо(к) та(к) мощный, а(ж) его стѣа милѣсть оупа(л) (XVI ст. *УЄ Трос.* 62); За короля Августа былъ такий голодъ великий, ажъ люди зъ голоду мерли (поч. XVII ст. *КЛ* 75); Гди ся Води избѣрѣт по(д) Зе(м)лю такъ великой моци ажъ ся земля двигати почнетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 538).

7. (приєднує підрядну частину причини до головної) тому, через те: и не маючи ся я где подети, ажъ мусила дей есми тамъ у Берестечку чоловіка поняти, который мене до брати мое... отвѣз (Луцьк, 1573 *АрхЮЗР* 8/III, 269); Ѡгнѣ [папѣжѣ]... Жикімоунта цѣсара не хотѣ(л) // короноваѣти, а(ж) моу-салъ его в колѣно целоваѣти (Острог, 1599 *Ист. фл. ст.* 49 зв.-50).

Див. ще **АЖЕ**¹.

АЖЬ², АЖЬ част. 1. (підсилювальна) (переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають часові відношення) аж: мы... пословы и рада... явно чини(м)... и(ж) а(ж) коли ѡ(т) даины(х) часѡ(в) межи и(х) мл(с)ти землѣми бы(л) цѣли... и вичины ми(р) и покѣи (Каменськ, 1510 *Cost. BD* 454); ждали есмо княза Коширского весь ден аж до ночи (Милянвичі, 1530 *AS* III, 367); веѣ(х) же народовъ ѡ(т) авраама ажъ до двѣа родѡвъ чѣтырнадеса(т) (1556-1561 *ПЄ* 22 зв.); 8 воево(д)ствѣ бра(с)лавско(м): почавшы чере(з) рокъ ѡсмѣдеся(т) ѡсмы(н) а(ж) до того часѣ во(з)ны(х) не было, которые бы слушне дря(д) сво(и) выконыва(ти) могли (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II. 4047, 26 зв.); Ажъ по сеймѣ указалъсе декрет сеймовый (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); я ива(н) жданови(ч) щѣиіе(и)-ски(н)... зе(з)нава(м)... и(ж) пнѣ ѡфана(с) ко(р)-ко(ш)ка... застави(л)... селище дѣдко(в)ское зо(в)сими... //...пови(н)стями (!) ...ѡ(т) запѣ(с)то(в) велики(х) мя(с)ны(х) рѣски(х) а(ж) до таково(г) рокѣ запѣсто(в) велики(х)... в рокѣ при(ш)ло(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, I, 5, 48-48 зв.); тѣлю еѡ през поѣтъ ажъ до н(д)ли свѣтлон... пебыло обваровано, цѣлю и ненарѣшне пребывало, ажъ до часѣ погребѣіа (Київ, 1623 *МКСВ* 83); в то(м) же року... весна была ба(р)зо сѣхая... а що сѣяно ярины, то за посѣхою не сходило, ажъ по сто(м) петрѣ дощѣ спалъ, то(ж)

почало сходити (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); вишелякихъ пожитко(в) приходчи(х) заживатъ мають ажъ до ѿ(д)дантя собе ты(х) чотиро(х)сотъ золотыхъ польски(х) (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218);

(у *сполуч. ажъ и*) аж: я сам тѣю зѣмлю в покои держал аж и до сих часов, ѿдно не вем, для которе причины тыи подданыи... кгвалтовне сѧ в іѣю зѣмлю мою въпирают (Шайно, 1538 *АС* IV, 175); болшую похвалу всходная церковь отпосить... гдыжъ якъ за часу семи соборовъ и нижей по ныхъ... ажъ и до сихъ нашихъ днѣй въ церкви всходной... естъ много, высоце учоныхъ, мудрихъ учителей (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 913);

(переважно у складі прийменникових конструкцій, що виражають просторові відношення, вказуючи на певну межу або відстань) аж: И мы промежи Их Милости грании на полы подѣлили, почюниши ѿ рѣчки ѿт Лобанки... аж до рѣчки до Мокреца (Острог, 1506 *АС* III, 38); входѣ на самарн почюниши ѿгъ ѿльхового плеса и вольчье воды // ажъ до верхѧ а по рече тѧмени ѿтъ вѣтя ажъ до верхѧ... староста даивалѣ ихъ комѧ хотячи (1552 *ОЧерк.* 3. 10-10 зв.); та(м)же границѧ рѣбежи... въ береза(х) вчинили то е(ст) почѧ(в)ниши з головы ѿ(т) долины... а(ж) до долины днепреца (Київ, 1578 *ЦНБ ДА/П* - 216, 108); вѣща мл(ст)... наехавшы... на... име(н)е жо(р)нищское... вѣв одиѧ сторонѧ... речки а(ж) до вѣтя... вѣт кгрѣнты пана по(д)коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); пѣюве Тишове... на поле ро(з)робляючи и сеножати кося(чи), почавыши ѿ(т) рѣ(ч)ки ѿ(л)шаницы... ажъ по место ѿбуховѧ (Горошки, 1642 *ДМВН* 222); Мѣре четвѣртѣе идѣтъ ѿ(т) сѣракѣсъ... ажъ подѣ Византїю (серед. XVII ст. *Хрон.* 6 зв.);

(у *сполуч. ажъ и*) аж і: нехѧй вѣдають запѣвне которыи колѣвекъ и вѣ сѧмомъ Рѣмѣ... мѣшкають... и вѣ... землѧхъ нго за Алпійскими... горѧми... ѧлбо за бескидами, ѧжъ и до Гадѣра живѧ(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 195);

(у складі прийменникової конструкції, що виражає міру ознаки) аж: а на воскресѣнїе хѣво болѣто великое было а(ж) по колѣна (1520 *Остр.л.* 130);

(у складі прийменникових конструкцій, що ви-

ражають об'єктно-просторові відношення) аж: листь его записный слово ѿтъ слова с початку ажъ до конца, в книги замковы записати казалѣ (Затурїї, 1559 *ИКА.* дод. 89); вѣща мл(с)ть рачи(лн)... цркѣвъ на(ш)у малѣва(ти) вѣ середиѣ... почю(н)иши зврѣхѧ а(ж) надо(л)... до(б)рыми красками (Ясси, 1565 *ЛСБ* I, 38); тая (ж) рука вся сина, потлучѣна, почавыши ѿ(т) рамена а(ж) до пясти (Житомир, 1584 *АЖМУ* 118);

(у складі прийменникових конструкцій, що виражають об'єктні відношення) аж: вѣста(в)уеъмъ... абы ниhto... почю(н)иши ѿ(т) вы(ш)ного а(ж) до ни(ж)-ного ста(н)у... не сме(л) въ збрѧ(х)... до судѧ... приходити (1566 *ВЛС* 50 зв.); Прїидѣтежъ тѣды и пристѣпѣте до того прелюбѣзного ѿца нѧшего вѣсѧ... //...Ииоцы Аггл(с)кого Чїна ѿ(т) пѣрвого ажъ до послѣднего, ѿ(т) старѣйшого ажъ до юнѣйшого послѣдника (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 34-35); А оныхъ которыи предѣ дѣомѣмъ бѣли поразїли слѣпотѣю ѿ(т) намигѣшего ажъ до набѣлного (серед. XVII ст. *Хрон.* 31);

(уживається для підсилення висловленої думки, ознаки чи дії) аж: шѣлжинци спалили а(ж) сѧгївли за ѿстрѣгъ (!) мѣль вѣ (1509-1633 *Остр. л.* 129); а въ домѣхъ деревяныхъ ажъ скрозъ кули проходили сѧ тыхъ дѣлѣ, которыи зѣ замку великого стреляю (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* I/1, 11); заволала на вас христіанская жѣна... которую есте в пол службѣ казали бити во уста аж до крове (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Ажъ вкоротїѣ и далышихъ ѿтъ ѿступниковъ приведеныхъ свѣдоцѣвъ дѣткнуса (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 445); Але поїзрї по ѿколо сѣбе, ажъ ты въ тмѣ сидїшь, по(и)зр(и) кѣ горѣ на(л) себе, ажъ на(д) тобѣю мѣчъ вїсїтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 134 зв.);

(у *сполуч. ажъ назбытъ*) аж падѣо: Внжу, жѣ сѧ ажъ назбытъ запалилѣ зѣ мудрое мовы и ростѣаєнѣ, яко бачу, жакгли красомовѣства своего (Володимир, 1598-1599 *Відн. ПО* 1053); Не мовмѣ, жѣ ажъ нѧзбытъ нѧсъ ѿбразїли, и бѧрѣво великїѣ прїкрости и крївды нам' починїли, для чѣго не мѣжемо и(х) прощѧти (Київ, 1637 *УС Кал.* 60);

(у *сполуч. ажъ не*) як не: А гдѣжъ найлѣгѣи и

спадгій ма быць проповідь науки збавенное, ажъ не въ церкви (1603 *Пит.* 81):

(*уживається для вираження несподіваності дії*) колін раптом, аж ось, аж: Я до скрын поїду, ковала призвавши... и посмотрю у скрынях, аж она [жона] мало не всю мастьност мою... выбрала (Гуляйлипки, 1578 *Арх/ОЗР* 8/III, 281); А колін прышло до великого мира, ажъ того у Ваныхъ "Требиныхъ" пусто! (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Ожъ v Byza Druhy sedit w toim Pekli Tá me tam stávil pry teplí Až ty na mene kiwaiesz Ta słowá taki wolaiesz (Яворів, 1619 *Гав.* 22); А гды прышло до речн, ажъ они веѣ въ дрова, и заровню зъ иными питають (Дермань, 1628 *КМІМ* 1, дод. 318):

(*вводити основні слова у речення*) аж: Зобравле-сьѣ ѡ(т)чє нпѣтій ажъ дївъ на такъ потоужный до-водѣ, яко паоукъ на сѣтн (Острог, 1598 *Опт. КО* 29).

2. (*обмежувально-видільна*) лише, тільки: ѡ заборонє(н)є чере(з) вря(д) кгородьски(и) во(з)ному ездити на вси sprawy а(ж) за листы врядовыми (1566 *ВЛС* 131); ажъ зъ дво(х) лоуцкихъ, зъ дво(х) холм-ски(х) біскѣповъ тільки сѣ по одно(м) совѣтомъ біс-кѣпѣ вылоупи(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22); И завжди того въ Кгрєцѣхъ уживають. А ку тому, того мира великого посветивши его у Великій четвер-токъ, не годится повторити, ажъ въ рокъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Подданный... дочку свою... выдавъ бывъ замужъ за котляря..., который..., набравшиєе своеволи... прочъ поновъ..., ажъ теперь прочули, нжъ у Сивску мешкаеть (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157).

Див. ще АЖЕ².

АЗА *част. (стп. aza) (пінгальна)* хіба, певже, чи: А тѣлетъ ѡный жидѡвскій ѡ(т) злѡта за веѣ(х) вѡлею згѡдне вѣлнтий, аза не былъ и не естѣ пѣнны(м) знакомъ згѡды, аза тамъ згодившиєѣ на свою бездмнѣю згѡдѣ, не выкрнкѣли не веселилсѣ, мѡвѣчи, гоє па(с) боуде(т) боронити ѡ(т) всѣакого зла (Острог, 1598 *Опт. КО* 7); якъ се вамъ подобас(т) гоє вино? смакде(т) ли ва(м) добре аза не пенкис // фарбованое аза негодно до пнѣѣ (к. XVI ст. *Розм* 42-42 зв.); Аза не вѣдаєтѣ же те зарѡзомъ... осклѣ-вать и осклѣдѣтѣ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 — *Прин. отел.* 12 зв.); quare Аза (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще АЗАЖЪ, АЗАЛИ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАБЫ *част. (стп. azaby) (пінгальна)* те саме, що аза: азабы таковыє мѣстѣ нмѣ палежати могли которые не криво присяжнѡмѣ, яковыи они соутѣ, але доброго сѣмгѣльѣ и неподозрѣной цѡты лю-де(м) прє(з) правѡ соутѣ оуказаны (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.).

Див. ще АЗАЖЪ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗА-ЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАЖЫ *див. АЗАЖЪБЫ.*

АЗАЖЪ, АЗАЖЪ *част. (пінгальна)* те саме, що аза: Чоמוу(ж) ѡ(т)чє владыка, такъ смѣлє и бес-пѣчнє замыдлѣєтѣ ѡчи, и па пѡжкѣ вѣставити а правѣ всемѣ свѣтѣ свою несхвалнѣю оцѣкровѣти оусилѣєтѣ згѡдѣ. азажъ не яны тоєє вѣнєє бѣднѡє згѡды ѡвоцы по всемоу томоу папѣствѣ (Острог, 1598 *Опт. КО* 15 зв.); вѣкажи ми пнѣкѣ Аксамитѣ чор-ного... гляди если добра є(с)тѣ Азажъ виднлєсь колн подобнѣю (к. XVI ст. *Розм.* 53); Азѣжъ не вѣдаєтѣ, же сѣ ты з нами не згажѣєтѣ ѣ вѣрѣ, и длѣѣ того(ж) я с тобою не маю жѣднѡи спрѣвѣ (поч. XVI ст. *Прот. р.* 186); Азажъ Панове ра(н)ны Львовєє..., по(с) бо(л)шого На(д)то Себе быти розмѣють, же па(с) Народѣ рѣского При бокѣ свое(м) мѣтн не хотѣ(т) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3); А зажъ то не великая ска-раня Божого темнѡсть въ той таємницѣ трутнѣзѣ подавати цесарємѣ, которая єстѣ подана уживаю-чимъ на позисканѣе живѡга вѣчнѡго? (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 934); тепѣрь Петре слѣвы Докѣзѣй: Кды през тебе прѣгнетѣ Рѣсь направы. Азѣжъ ѡрогѣ Митрополїи недодаєтѣ ѡхѡты; Мѣрєтѣ не трафн(т): ты зъ Нѣѣ впѣкѣ достѣне(м) Цнѡты (Київ, 1633 *Евфрон.* 307); quare, аза Азажъ (1643 *Уж.* 50 зв.).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЪБЫ, АЗАЛИ, АЗА-ЛИБЫ, ИЗАЖЪ, ИЗАЛИ.

АЗАЖЪБЫ, АЗАЖЫ *част. (стп. azazby) (пінгальна)* те саме, що аза: Азажъ бы однакѣ тын ѡ(т)сѣдѣннѣ ѡ(т)гола потѣхѣ яковѣю собѣ обєтовати могли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 198 зв.); Яко гдыбы которой ма(т)нѣ маючѡй сына єднѣнѣка пенєпного, мѣдрѡго... прншлѡєѣ его погрєєтн, аза(ж)бы не бѣс-тѣвнѣнѣѣ жалѡсть и повєєдѣєннѣ слєзы єї з того были (Вільна, 1627 *Дух. б.* 173).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЬ, АЗАЛИ, АЗАЛИ-БЫ, ИЗАЗЬ, ИЗАЛИ.

АЗАЛИ *част. (стп. azali) (итальяна)* те саме, що аза: азали не вб(в)на овчѣ оукѣде(т), якъ и козѣ острые ко́смы (Вільна, 1596 *З. Каз.* 82 зв.); Я барзо хочѣ фети // вдели ми тѣ шѣкѣ мяса Азали не маєш. рѣкѣ такъ єсть маю ле(ч) не моѣ дотыкатисѣ (к. XVI ст. *Розм.* 20 зв.-21); Азали вжды з мл(с)рдѣя своего... и се(р)дце и хѣтъ Єго к(р) м(л) до того на-клошѣ(т), якобы пѣкого пѣ в чомѣ не кри(в)ди(тѣ) (Луцк., 1600 *ЛСБ* 349, П); азали не вапа королевская милость по смерти митрополитовой // мни митрополію дати рачил (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41-42); Але мови(т) до на(с), Азалимъ вѣмъ еще мѣлю зоста-ни(л), зостаивши такъ много добръ и клеинѣтѣи (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 32); зычили быхмо собѣ самодержца господаря тако(го)... яко Вана на(р)-ская велможно(ст)... азали бы пре(д)вѣчноє про-рочество ѡ(т) христа бѣа нашего исполнилося што все в рѣкахъ его стѣе мл(с)гн (Черкасн, 1648 *ВУР* фотокоп. N 12).

Див. ще АЗАБЫ, АЗАЖЬ, АЗАЖЬБЫ, АЗА-ЛИБЫ, ИЗАЗЬ, ИЗАЛИ.

АЗАЛИБЫ *част. (стп. azaliby) (итальяна)* чи ж: Наза(в)грее ожидалисѣа, азали бы митрополит(т) зъ якою ѡбѣмовою вчорашнего оменкаша с призна-шемъ на(с) до яки(х) намѣнт, в посредокъ насъ былы присла(л) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 12 зв.); мѣжъ пѣакій мѣдрый оучинивши милость ѡ своей забавѣ кѣнѣлѣа, всего што єа на свѣтѣ // дѣєтъ спробо-вати. азалибы в чомъ пожитокъ наполю (Вільна, 1627 *Дух. б.* 353-354).

Див. ще АЗА, АЗАБЫ, АЗАЖЬ, АЗАЖЬБЫ, АЗАЛИ, ИЗАЗЬ, ИЗАЛИ.

АЗБУКА, АЗЪБУКА *ж. I.* Азбука, алфавіт, абетка: Каталогъ Рѣчѣи и Повѣстѣи находѣи(х)єа в Бѣсѣдахъ Сѣго ѡ(т)ца нашего Макарія Єгипет-скаго, вѣдѣи(т) Азѣбѣи (Вільна, 1627 *Дух. б.* 387); Бѣка, азѣка, алфѣбѣ(т), албо абѣцѣлю (1627 *ЛБ* 12); Писмо: азѣка, єста(н), змежи азѣбѣи котріа ко́лѣе(к) лѣтѣра // такєа зовѣтъ писмо: яко а б и г д и прочѣа (Там же, 81-82).

2. (аміття читати) грамота: а потомъ до шко-

лы... впади... детокъ велю шляхецкихъ и люду посполитого ученихъєе заставиши, одних, книги од-бираючи, о головѣ // имѣ имѣ (!) пагайками без-винѣне били, секли, злучали з нихъ азбуки (Луцк., 1627 *Арх/ОЗР* I/VI, 593-594).

3. Правдиве, істинне вчення: Где ку зрозумѣню повторивши мое першѣє слова, пынѣ знову указати неогмѣннує старожитность нашего Православия, а нашего кривославия... //... и того чогось хотѣлѣ зъ азбуки ти научить, кгдажъ зъ псевдологѣи не бачу (Слуцк., 1616 *Арх/ОЗР* I/VII, 266-267).

азбука пасхальная — (таблиця для визначення часу щорічного святкування Великодня та інших т.зв. рухомих свят) пасхалія: азѣбѣ пасха(л)ноую зъ тѣи таблицки мѣже(т) познати, на котрої лигѣрѣ ро́къ єтон(т), и в котрої днѣ М(с)на Пасха боуде(т) (Острог, 1612 *Час. Табл.* 311).

АЗБУКОВНО *присл.* Буквами, буквенно: Типо-графски Азѣбѣвно Числѣ Книги (Київ, 1628 *Дор. Поуч.* 520).

АЗБУЧНИКЪ *ч.* Буквар: Бѣкварѣ: азѣбѣчники (1627 *ЛБ* 12); abeceda(ri)us, азбучникъ, а(л)фави(т)-никъ (1642 *ЛС* 62).

АЗБУЧНЫЙ *прим.* Азбучний, алфавітний: а называюгьєа те(ж) єтихѣи и лѣтѣри азѣбѣчны, нѣжъ зъ ни(х) вѣкѣ книги євѣи написаны (1627 *ЛБ* 234); порядкомъ азбучнымъ *див. ПОРЯДОКЪ.*

АЗИМА *ж. (гр. ἄζυμος)* мав: Єсли бы котѣрый Єп(с)пѣ... або хтоко́лѣєкъ зъ каталогѣ Клірикѣ(в), постѣи(т) зъ Жидаи ... або ѡ(т) ни(х) ази́мы, то єсть опрѣсноки прѣймова(т)и... зверѣи зъ єтанѣ (Київ, бл. 1619 *Лз. В.* 275).

АЗОТЧАНЕ *чи. (меткаи м.Азота)* азотѣи: коли на свѣтанѣ вєтали азотчанє пазадѣгее, ажно даюгѣ лежалѣ тварю на землѣ, предѣ скринею г(с)днею (серед XVII ст. *Хрон.* 202).

АЗЪ¹, АЗЪ *займ. (цсл. азъ)* я: Се азъ рабѣи в(а)-д(н)кы моего К(с)с(с)у Х(рист)а Іо Стефан Воевода ... знаменито чиним не сим нашимъ листѣмъ (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, П); Се азъ гедѣи(т) Болѣба(н) єпископъ галицкии Львовски(н) и каменѣа подо(л)скаго (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, П); Сего ра(дн)и са(м) хс̄... рє(к) а(з) ѡ(т)ици мо(н) при(н)демо и ѡбѣє(л)и в ни(х) єтѣно-

римо (Перемишль, 1592 ЛСБ 399); А ѿ собѣ а(з) и са(м) свѣдѣ(л)ство ва(м) даю, яко гра(м)матн(ч)ного дроба(з)кѣ не и(з)оучи(х) (1599-1600 Виш. Кн. 203); азъ мѣмо идѣ (поч. XVII ст. Проп. р. 165); ѿ Хѣ Црѣ и Бжѣ мой. Азъ педостѣйный рабѣ твоѣ (Чернігів, 1646 Перло 74); Азъ Григорій Пецякъ... книгу рекомую три(д)ь по(ст)пую и (з)о... Олексѣю Гусако(м)... даємо... До Ц(е)р(кв)и С(вя)того Храма (Сипечула, 1648 ЗНТШ XIX, Misc. 8).

Див. ще **Я, ЯЗЬ**².

АЗЬ² ч. 1. (назва першої літери у слов'янському алфавіті) аз: Азъ. двѣ рѣчи(т), в' азбѣцѣ Славѣнско(и) Пѣрвомѣ Писмѣни имѣ: а в' язѣкѣ Славѣнскомѣ мѣстоймѣни, **Я** (1627 ЛБ 5); ани аза знати — пі аза не знати, пічого не знати: мнѣ са віди(т) лѣпше е(ст) ани аза знати, то(л)ко бы до Ха са дотиснѣти, которы(и) блжѣ(и)нѣю простѣтѣ лѣби(т) (п. 1596 Виш. Кн. 225).

2. Вл. н. : Ми(с)ко Азъ (1649 РЗВ 52 зв.).

ЛИРНЫЙ див. **АЕРНЫЙ**.

АЙНО част. (підсудувальна) (аживається у сполученні з питальними словами для посилення питального речення) так, отожд; діал. айно: Айно, чюмъ Христѣсть истямляеть на судѣ сесѣ дѣла? (XVI ст. НЄ 12); И позвѣдовали его вуйняне (в рук. вуй(и)яне. - Прим. вид.) и рекли: Айно, мы што учиниме? (Там же, 20).

АКАДЕМИЦКИЙ прикм. Академічний: до писанья того листа оудале(м)еа а не для шалѣпое ѡказѣлости, ани для прѣжнихъ академіцкихъ шкѣльных бгѣсловцовъ свѣровъ (Дермань, 1605 Мел. Л. 10).

АКАДЕМИЯ, АКАДЕМІА, АКАДЕМІЯ, АКАДИМІА ж. (гр. 'Ακαδημία) (навчальний і науковий заклад) академія: Але ... бачу, иже сѣ ееть учѣнь академии Острѣзское (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1053); О чомъ читай собе казанье князя Станислава Кгродницкого, доктора и профессора академии Виленьское, въ року 1587 выданое (Вільна, 1599 Ант. 771); Не прѣстоитѣ тѣжъ мнѣ и того замѣлчати добродѣйства... же Академіа та(к) мнѣго нѣродови нѣнѣмѣ пожн(т)кѣ и оутѣхи принѣсла, ижъ немѣло з' пен людѣи оучѣныхъ... вышло (Київ, 1631

Тр. П.8 пенум.); въ академіи іпѣческой глаголемо(м) в скитѣ, да(т) сѣ(п). 'Ѡ' дня, в лѣто хѣѡ ахлг(м) (Скиг Манявський, 1633 ЛСБ 520, 1 зв.); Григорій Бѣтѣвичъ, Стѣдѣнтъ прѣзѣцной Акаде(м): Замон(с): (Львів, 1642 Бут. 3 зв.); academia, акадиміа (1642 ЛС 64); важылисе... якуюсь акдемію въ Киселине... фундовать (Люблін, 1644 АрхІОЗР 1/VI, 789); Академіа. Academia (1650 ЛК 4135).

АКАѢИСТЪ, АКАѢИСТЪ, ОКАФИСТЪ ч. (гр. 'ακαφιστος) (хвалебний епѣ, молитва в честь Христа. Богородиці та окремих свѣтих) акафіст: а въ каждѣю пѣдѣлю... ѡкафистъ свѣтой Богородицы... //... абы пѣли (1577 АС VI, 79-80); тын Сѣын Млгвы АкаѢистами з' грѣцкогѡ язѣка названѣи, же Нѣсѣдаючи читѣтѣсе маю(т) (Київ, 1625 Кіз.Ходк. 5 пенум.); АкаѢисты, якъ мнѣго почѣи, читѣючи, Бгѣ, Чѣстѣю Дѣѣ, за вѣхъ благѣючи, Стравилъ (Луцьк, 1628 Анд. Лям. 5); при АкаѢистахъ и Параклѣистѣ, чѣстѣо маѣмъ мѣвити тѣе по(з)доровлѣнѣе, абы она [богородиця] пѣсь... боронѣла ѡ(т) всего злѣгѡ (Львів, 1646 Зобр. 20).

АКВАБИТА ж. Те саме, що **аквавита**: Яжѣ хоти(л) Абы поту(ж)ни(и) пошла справа просило(м) ѡ(т) него писа(и)я — до пѣа локгофѣта и даровало(м) му аквабиты (Ясн, 1627 ЛСБ 499, 1 зв.).

АКВАБИТКА ж., неспл. Оковитка, горілочка: А п(и) локгофѣтъ мови(т) Акваби(т)ку А до того цукрѣ робленого по фу(и)ту (Ясн, 1627 ЛСБ 499, 2).

Пор. **АКВАБИТА**.

АКВАВИТА, АКВАВѢТА ж. (лат. aqua-vitae "вода життя, жива вода") (горілка, тільки один раз дистильована) оковита: выда(и)... патріа(р)сѣ все-лѣ(и)скомѣ... шкату(л)ку з фляша(ми) и а(к)вавѣтою (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 4 зв.); Горелъки простой куфѣ две, аквавиты куфа одна (Луцьк, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 133).

Див. ще **АКВАБИТА**.

АКВАВИТЫЙ прикм. Оковитий. горілка **аквавита** див. **ГОРѢЛКА**.

АКВАВѢТА див. **АКВАВИТА**.

АКВѢЛІОН ч. (лат. aquilo) північний вітер, аквілон. Образно: Юж весна і лѣто зимѣ уступаюг, Юж жнива і осѣнь аквѢліон голдуюг (1648 Елєг. 152).

АКЕЛДАМА ж. (ар. hekal "поле" + dama "кров") поле крови: явно то є(ст) всѣ(м) мешкаючи(м) въ ерусалиме я(к) названо поле азыко(м) и(х) акє(л)дама то є(ст) поле крови (II пол. XVI ст. КА 4).

Див. ще АКЕЛДАМЪ.

АКЕЛДАМЪ ч. Те саме, що акелдама. Образно (несхвально, злобно про церкву): Скоундъ бы са церковь Акелдамомъ мѣновала, Кгды бѣ таковыи злыи идѣ въ собѣ оукохала (Львів, 1614 Кп. о св. 405).

АКИ спол. (цсл. акы) (зв'язує члени речення) (порівняльний) як: да не будетъ родъ и(х) христианьски(и) аки бє(э)словесєнь пєнадчєнєня ради (Львів, 1586 ЛИСБ 72, 1); Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣєш вѣдомости о том или как повод доброволгѣ, аки аспид глухий, затыкает уши (1608-1609 Висс. Зач. 218); и такъ всѣ аки вода оупадаемо (поч. XVII ст. Проп. р. 213).

АКИНФЪ ч. (гр. ἄκινθος) (дорогоцінний камінь) яхонт: Рєклѣ г(с)дѣ до Моисєа мовачи: мовѣ снѡмъ Ізраїлєвымъ абы мѣ възали пєрвостѣ ѡ(т) ко(ж)догo чѣвка (!), а то єсть пєрвостѣ, золото, сребро, мѣдѣ и Акинфѣ, и шарлатѣ и кармазийг сѣкѡпный (серед. XVII ст. Хрон. 101 зв.); А такъ пошли мѣдѣ чѣвка оумѣтнаго который бы оумѣлѣ рѡбитѣ зѡлотомъ и сребромъ... и акинфомъ (Там же, 293).

АКИЯНЪ див. ОКЕАНЪ.

АККОЛИТЪ ч. (гр. ἀκόλουτος — шматок (хліба), аχολος — кроткий) церковний прислужник: Пєрпий єсть, врагѣрєтва, ѡлболи вратарѣ. Дрѣгий чѣецъ, или пѣвєцъ. Трєтій екзоркѣста, или заклинатєль, Четвєртый акколитѣ или свѣщенѡсєцъ. Пятый по(д)діаконъ (Львів, 1642 Жел. О тайн. 16).

АККОМОДОВАТИ дієсл. док. (стп. akomodo-wac, лат. accomodare) (зробити придатним для використання в певних умовах, з певною метою) припстосувати: для того стѣ(и) васїлїи ємоу слова гыхъ пса(л)мїсты не бои(т)сѣ а(к)ко(м)модова(т) (!) або пригосова(т) (поч. XVII ст. Проп. р. 256).

АКОБЫ див. ЯКОБЫ.

АКРИДЫ, АКРІДЫ, АКРЫДЫ мн. (гр. ἄκρις, -ιδος) 1. Рід їстівної саранчи: И былѣ іоанъ пѣ одѣпанъ вѣлосами вѣлѣ боудовыми а поясѣ кожаныи по бѣдрѡ(х) єгѡ і ядалѣ акрыды (саранчию) и мѣ(д) дикыи

(1556-1561 ПЄ 129 зв.); Сей акрыдами и мѣдо(м) дивны(м) лѣсѣ(м) в поустыни палєстиньской жїлѣ (поч. XVII ст. Проп. р. 247).

2. Рослина, трава: акрїды, всє(р)шкѣ деревашїи пѣча (1596 ЛЗ 25); акрїды: трава а(б) зѣ(л)є котрѡгѡ корє(н) в'коло себе ины(х) зєлї(и) сма(к) притагає(т), вдѣчний до вкѣше(н)ѣ и твѣалый в' сѣгости є(ст) (1627 ЛБ 173); А ижѣ Акрїды ѡныѣ або прѣжїє трава сѣг (Київ, 1637 УЄ Кал. 889); Кормла Іоаннова была Акрїды, або прѣжїє (Там же).

АКРОСТІХІСЪ ч. (гр. ακροστιχίς) акростих: акрѡстїхїє, краєграп: Рѡжай вѣрша такъ злѡженн(и), же на вышїи лїтерѣ и головнїи има якоє або мѡвѣ замыкаю(т), прє(э) главы вѣрнѡ(в) перєхѡдачи (1627 ЛБ 174).

АКРЫДЫ див. АКРИДЫ.

АКСАМИТНИЙ див. ОКСАМИТНИЙ.

АКСАМИТНЫЙ див. ОКСАМИТНЫЙ.

АКСАМИТЪ див. ОКСАМИТЪ.

АКСАМИТЪНЫЙ див. ОКСАМИТНЫЙ.

АКСИОМА ч. (гр. ἀξιόμα) аксіѡма: ѡ(т)ко(л) и пѣвышїи погѣнскїи фѣлѡзофѣ Аристѡтелєсѣ зѡставилѣ таковѡє Аксиѡма. Конєцъ Пєрпий є(ст) в' прє(д)сѣвзѣтїю послѣднѣишїи в' выконѣнїю (Львів, 1646 Зобр. (передм.) 2 зв.).

АКТИКОВАТИ див. АҚТЫКОВАТИ.

АКТОВАТИ дієсл. недок. (що) (про судову справу) відбуватися, точитися, рєзїглядатися: при оправованїю се справы межи... Яномъ Грузєвнчємъ... а вєлєбнымъ... Пѣтромъ Могилою... позванымъ ѡ якоєсь выбитѣє з'крупгу якобы до сєла Бугасѣвки налєжачого, дїѣ пинєшнєго актованѡє, обличєнє постановивѣшїє... Сєрафїонъ Бїлєскїи... Нектарїи Заєсвнчѣ солєспїтерѣ се свєдчїли (Люблїн, 1636 АрхїОЗР 1/VI, 726); тѣя справа,... у ро(з)ныхъ судовъ,... по ки(л)какро(т), з'вєлїкымъ, сумѣпто(м) и шкѡдою єє, актує(т) и точи(т),... и єщє длу(ж)нїую рємѡра(м) и пролѡ(ш)кѣгѣцію мєла (Жїгомїр, 1639 ККПС 193); тїю справу зѡ всє(м) єє сѣфрє(к)го(м) на и(п)ши(и) тє(р)мїнѣ, на которѡ(м) я бо(л)шїую справу в' судє... актованїю покажу, ѡ(т)ложїтѣ рѣчїли (Люблїн, 1643 ДМВН 230).

Див. ще АКТОВАТИСЯ.

АКТОВАТИСЯ, АКТОВАТИСЕ дієсл. недок. (про судову справу) відбуватися, точитися: тая справа не з акторату его м(л). папа бельсько(г)[о],... але кня(жт)... Корє(ц)кихъ за по(з)воми моимъ по(д)-комо(р)скимъ... єсть приволапа, и актує(т)се (б. Вілншанки, 1639 *ККНС* 275); дилацию позована(и)... повиненъ будетъ пробовати на те(р)мине пришло(м) с книги оного к(г)роду, в которомъ се справа... актовала (Київ, 1643 *ДМВН* 248); Еремня Михал Корибуг по справахъ подданныхъ своихъ...//... которая бы ся колшекъ справа передъ поменеными судами... актовала и до суженя припапа, дає моц и зуполную плєнипотєщцїю... Станиславови Косцєлєскому (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

Див. ще **АКТОВАТИ**.

АКТОРАТЪ, АКЪТОРАТЪ ч. (стм. aktorat, лат. actor) право однієї із сторін на першочергове наведення доказів своєї правоти: до одослання тое справи на поле до подкоморого и проваженя поводом акторату и направеня границ старопечныхъ, през продковъ верности вапное попєсованныхъ... на рокъ выи написаный гымъ позномъ позывають (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* I/VI, 546); такъже и до прислуха(и)я се присужє(и)я акторату... акто(р) з све(д)ками на справє(д)ливое ведєне и сыпангя границъ менованныхъ, присєгу выконаги схочєтъ (Шумєж, 1639 *ККНС* 221); я, комо(р)никъ, взы(с)ку с присужєнемъ, а(к)торату... з учинєнемъ и вложєньємъ протє(с)-гацин... была бы того потреба, взда(л) (Горошки, 1643 *ДМВН* 233); Еремня Михал Корибуг... сознали, пжъ... будучи опекуномъ кнжати ихъ млєтей при-рожонимъ, такъ з акторату своего и поменєныхъ, кнжати ихъ мл...//... дає моц и зуполную плєнипотєщцїю... Якови Заваде... Якови Сусєлови (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 186-187).

АКТОРОВЪ, АКЪТОРОВЪ прикм. (палежний позивачєві) позивачий: а мы по(з)икни бѣдѣн... 8 то(г) сѣдѣ сѣати...//... и всяко(г) постѣпѣкѣ акъторового бы и неправѣпо(г) пичи(м) николѣ не бѣрєчи сами ани чере(з) ѣмоцєваного не апелѣючи до инѣшого сѣдѣ... во вѣсе(м) се зара(з) та(м) же и 8(и)стити бѣдє(м) повинѣни (Кременєць, 1599 *ЛНБ* 5, II 4050, 34 зв.-35); су(д) головини(и) декретомъ своимъ... з

очєвистое ро(с)правы ѡбєто(х) сторо(и) за тою и(и)к-визницєю А за доводи Акторовыми пѣу по(д)-коморому б(р)асл(а)вскому вѣтъ тѣе добра к(г)ру(и)ти его выбитые присѣди(л) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 106); Рєпротє(с)товалѣсьє плєнипотє(и)т акто-ровъ имєне(м) при(и)цыпала свєс(т)[о] (Горошки, 1642 *ДМВН* 221).

АКТОРЪ, АКЪТОРЪ ч. (лат. actor) 1. Позивач: поводово, оскаржена або потерпѣла сторона: то вѣш-пиль єси и для того шкоды поменєныє нагороди(т) которые себе пашѣмъ або и(и)стѣкато(р) // пашп. на десєть тѣсєчє(и) гривє(и) и томѣ акторѣ проти(в) тебє по(с)тѣповать нѣто право ѡкажє(т) (Вільна, 1580 *ЖКК* I, 190-191); ѣмоцєваны(и) его мл(ст)и пѣа вое-поды... григоре(и) дєдє(р)кало заховавши себе вѣѣ ѡбороны правные: не вѣдаючися в право, не при-знаваючи палє(ж)ности сѣдѣ актора га(к) те(ж) рокѣ ани позвѣд поєди(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25 зв.); Акто(р) се све(т)чы(т) на по(з)ваного же про-ти(и)ко ко(м)промисови зволочає(т) справѣ (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 17); хто до чого, не палєжигъ, то тежъ и права не маєть... за чымъ. Просѣла ѡ(д) Акътора Яко непалєжѣного полѣпности (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 140 зв.); июлиа 19 к(г)ды пѣове ак-торове складалиси на выкѣпѣю процесѣ с пото(м)-ками ка(м)пѣяновыми та(к)же и за дворо(м) ѡгос-лати то(г) процесѣ, обовѣ(м) вѣна вѣпє допѣстѣли ѡны(м) апелацин далє(м) и я на тѣю справѣ вєлѣгъ. (!) рахѣ(и)кѣ fr. 20 (Львів, 1636 *ЛСБ* 1054, 18); и ак-тор о(т) стороне поводово(и), ѡ которого поино-ритатємъ ѡ(с)вє(д)чалѣсьє у(з)налѣ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 238).

2. Дідич, власник: позиванє... з стрєлбою огнєс-тою, к(г)валтовне на добра наше и державы прєрє-чєного актора мєстєчка Домонтовѣ, Пєєчанєє и Злє-топѣнѣ насѣхали и оныє добра и сєла, до пѣхъ палє-жачниє, опановали (Варшава, 1639 *ЧИОНЛ* XIV-3, 154).

АКТОРЪКА ж. Дідичка: пашєймє тепєрєнпѣмъ //... припадал термин... в справє о забранє... к(г)рун-товъ... потомковѣ дєда, матки и брата акторѣки (Варшава, 1645 *ЧИОНЛ* XIV-3, 174-175).

АКТЪ, АКЪТЪ ч. (стм. акт, лат. actus) 1. (окре-мий прояв якої-небудь дїяльностї) акт, дїя, рѣшєннє,

розглядає для якого де(н) со(л)живості моє(н) и не будучи о(т) ни(х) бє(з)пє(ч)ни(н) несполу(к) з ними ты(х) акто(в) спра(в) судовы(х) роко(в) недавню про(ш)лы(х) справова(ти) в книги записына(т)... не могу (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 7): то(т) во(з)ны(н) тую фу(н)дацію юри(з)дици (і) моє(н) о(б)вола(л) и публікова(л) зачи(м) мя под(д)комо-ри(н) до акту тоє справы сторона(м) приступова(т)... наказа(л) (Кременець, 1606 ЛНБ 103, 60/1с, 254, 46 зв.); хочачи такового поступку свого ушти на невинны(х) поводовъ, которые зъ звича(н)ною то(л)ко брѣно на(д) двѣ(д)ца(т) конє(н), ле(д)во што бо(л)ше, до акту приехали, упережаючи протє-стацию свою (Ісаїя, 1643 ДМВН 237).

2. Церемонія, обряд: Лечъ я и самъ очевидце при том... был, кѣды в костелє... томъ актъ се отпра-вовалъ (Луцьк, 1606 АрхЮЗР 8/III, 522); При то(м) жалосно(м) актъ хочѣ оуказати якѣ цюты тєма(н) повнєть мѣвати (Київ, 1622 Сак. В. 49); абѣвѣмъ // згромажающєся на такіи акты пѣного иного не дѣлаи, єно плакали и рыдали, такъ на Погребєніи якъ и по Погребєніи (Київ, 1625 Кон. Каз. 8-9); и такъ за брата... єсть, приняты(н) и полчєны(н) межѣ нами и для того в писмо(м) сѣмъ єсть означєны(н) тємъ актъ во вѣчныя роды (Львів, 1650 ЛСБ 1043, 78).

3. (дія в театральній виставі) акт: Прїишій актъ, тон комєдїи на триоу(м)фѣ хѣ бѣ пѣного, кды до Єрє(с)лімоу... вѣждѣет, забѣвнєся; дрѣтѣи покаже(т) свѣта того мѣрно(ст) и о(т)мѣнно(ст) (поч. XVII ст. Проп. р. 80 зв.).

4. (правовий урядовий документ) акт: Причиіна того гѣа єсть, же вѣдаємо, нѣтъ в ты(х) іктахъ чере(з) похлѣбцы двѣрдѣ римского в коупѣ злѣ-жоныхъ мно́го са такихъ рѣчиі найдоуєтъ, которые фѣндамєнтѣ правды не маюу(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 151 зв.); такъ и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(н) тоє справы во(н)гливості в то(м) акте не означи(л) и за непєдомо(ст) вѣннати того не мо(г) (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); о томъ стѣнѣ лю́бо бы болѣтъ такъ зъ старѣго якъ и зъ новѣго Тєстамєнтѣ мѣвити годѣлося, але же намъ о томъ пѣнѣишій актъ мѣвити не позволѣє(т) (Київ,

1646 Мол. Тр. 925); актъ граничиіи — акт, доку-мент із визначєнням границь; розмежувальний акт: сторона поводовая домаєє(т)се..., абѣмъ о(д)-тѣвѣни таковоє о(д)рочє(н)є того актѣу грани(ч)ного, чере(з) с(т)о[о] м(л)и... выданое, до ко(н)тнѣу-ванѣя єного приступилъ и єторонє по(з)вано(н) справоватисє наказилъ (Вільнапака, 1639 ККНС 228).

5. *лише мн. акта (урядові книги)* акти: Мнѣта из актъ права рѣско(г) (Каменець, 1577 ЛСБ 1201); а до того и ко(н)тровє(р)єси єго прє(з) возного до актѣ поданое всєє не вписали (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); Кото(ри) рєлѣцию свою учинили, про-сѣлѣ, абы была при(н)ята до актѣ ни(н)и(н)и(х) и записана, што отрималъ (Житомир, 1649 ДМВН 191); менованный протєстанєть просѣлѣ, абы тѣя єго протєстѣция... и возного рєлѣция до актѣ приняты и записаны были. — што отрималъ (1650 АрхЮЗР 3/IV, 532); **акта братєскіє** — книги для запису до-кументѣв церковного братєства; братєскі акти: о(т) пѣа Федора Малєра дарови(з)нѣ папа дѣди(н)ского о чо(м) в акта(х) бра(т)єски(х) о о(с)та(т)ка(х) прочѣи пєлємѣ... 100 (Львів, 1621 ЛСБ 1049, 2); **акта гродєскіє** — книги для запису документѣв мѣського самоврядування; гродєскі акти: для лѣпшєи вѣбры злєцѣлѣсмѣ тоє оповѣдѣнє пѣше... кпѣзю юрємѣ гѣрєкомѣ послѣви поєво(д)єтѣя кѣевского, до актѣ кѣро(д)єскихъ... донєсти (Острог, 1598-1599 Апокр. 35); Пере(д) вѣрядомъ актѣами нѣпєнѣними кѣро(д)-єскими Житомерьєскими... //... до приня(т)ѣя шѣ-же(н) меновано(н) справы о(т)... Папа Крыпѣго-фа... подагѣ... Лѣвдѣмъ (Житомир, 1650 ПВКРДА II-3, 40-41); **акта єлєктовѣє** — книги для запису виборѣв або осѣб, обраних до певних оргѣнів владі; єлєктовѣ акти: На што Акта Єлєктовѣє И фѣндация цєховъ, а(л)бо Бра(т)єствѣ рємє(с)ны(х)... ты(х) намъ книгѣ Єлєктовѣ(х) Боропѣгѣ (Львів, 1609 ЛСБ 421, 2); **акта зємєскіє** — книги для запису справ зємєських судѣв; зємєскі акти: А видєчи бы(тн) тѣє ли(с)ты целѣє... и пѣвчю(м) непѣрѣвѣныє... до актѣ пѣнѣ-пѣны(х) зє(м)єски(х) вписати велєли (Кременець, 1601 ЛНБ 5, II 4050, 32); **акта подкоморєскіє** — книги для запису судових справ, пов'язаних з роз-глядом та розмежуванням зємєлѣ, маєткѣв; підко-

морські акти: Которы(и) ли(ст) обвеша(л)ны(и) до актъ по(д)комо(р)скихъ поданы(и), в тые слова писаны(и) (Люблин, 1643 *ДМВН* 229); **акта посполитые** — книги для запису публичних справ; публичні акти: для лѣпшеи вѣры злещилисьмы тоѣ оповѣданье наше... послѣви воево(д)ства кѣвскаго... до актъ посполиты(х) ввести и экстракты до воево(д)ствъ взати (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 35); **акта радецкие** — книги для запису справ міського уряду; акти міської ради: братия всѣ моло(д)шыє кѣтъгъ свои бра(т)скіи, прещлы(м) ста(р)шы(м)... дали, и до актъ раде(ц)кихъ ввели (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 61).

АКТЫКОВАНЕ с. (в *актові книги*) вписання, внесення: Который то возный... тот инвентар... до актыкова(н)я до книгъ нинешнихъ на вряде подал (Овруч, 1600 *АрхІОЗР* 1/VI, 287); Позиває(т) до постанове(и)я ниякого дми(т)ра радевича... котори(и) сме(л)и... // ка(р)тѣ змышленію сфабрикова(н)ю до кнѣ(г) пода(л) и ты(м) волю небо(ж)чици за(т)ру(д)ни(л) до актыкова(н)я (Вінниця, *ЛНБ* 5, II 4058, 52-52 зв.).

Пер. АКТИКОВАТИ.

АКТИКОВАТИ, АКТИКОВАТИ дієсл. док. (стл. *актыковаѣ*) (іцо) (в *актові книги*) вписати, внести: тежъ черезъ листъ мой отвористый, под печатью моею... давнии сго первс, передъ послашемъ возного... до книгъ урядовыхъ кгородскихъ актыковати (Луцк, 1587 *АрхІОЗР* 6/I, 164); теде... на томъ аркушѣ, што хочуть, попишутъ и маестности того шляхтича... до книгъ гродскихъ актикуютъ, — такіи то вызунты маюгъ свои штуки (бл. 1626 *Кур.* II. 20); до... ѡ(т)ца єпископа посмлає(м) с тєстаме(и)го(м) небо(и)кн шїи бѣча(и)ко(и) далє(м) на дко(и)ты абы а(к)тыкова(и) fr. 44 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 4).

АКЦЕНТЬ ч. (лат. *accentus*) (позначка наголосу на письмі) акцент, наголос: пинєте же вѣдо(т) жебы а(к)центовъ 20 не достава(л)о, то неподобия, до того рѣ(с)кого пи(с)ма и гре(ц)кого є(д)ны су(т) акце(н)ты, то не дефекты пи(с)ма але раче(и) дефекты милости бли(ж)него (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

АКЦЕСІЯ ж. (стл. *aksesja*, лат. *accessio*) здобуття права на власність; угода про прибуток: яко

ничого томѣ несуволочала сполѣчностъ наша зъ грѣческими црквами, такъ зъ дрѣгѣи сгороны сполѣчностъ зъ ри(м)скимъ костѣло(м) жадной бы в тоѣ мѣре акцесіи (на полі: прибы(т)кѣ. - *Прим. ред.*) не оучинила (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203 зв.).

АКЦЕССОРЫЯ ж. (стл. *aksesoryja*, лат. *accessorium*) юр. Вирок: констытуция есть и право посполитое, же судъ отъ тыхъ акцессорий апелляции допускати не маєтъ (Володимир, 1592 *АрхІОЗР* 1/I, 330).

АКЦИЯ, АКЦЫЯ, АКЪЦИЯ ж. (стл. *аксја*, лат. *actio*) 1. Справа, судовой процесс: а пово(д) с права посполитого вказа(л) же и тые дрѣгѣи вчашники в позовъ вложоные и знесетѣемъ позову ничого то(и) акъции мое(и) противъ нему дерекговать не можетъ (Кремнець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/1 с, 1860, 17 зв.); Я Станисла(в)... а я Полоини Черевчичева малжонка его власиаа... єсмо позывали по(з)вы земскими... паиа Федора Ходик... ѡ некоторые кривды мои и килка акцы(и) задали имъ были в которы(х) се были апеляцы(и) на трибуна(л) выточыли (Київ, 1621 *ЦНБ* II 20756, 1); А тежъ сторона не ѡ кгрунѣтъ Тули(и)ски(и)... але ѡ кгрунѣтъ Лещи(и)ски(и), якобы кгвальтомъ ѡкупованы(и), акъцию свою неви(и)не и(и)те(и)товала (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); панъ Янъ Трємбизьки(и)... ѡхороняючи целости права своего... // абы жа(д)ное бє(з)-правѣе такъ прапу, яко и добромъ своимъ пре(з) акъцию теперенѣиюю не заходило... повторє протєстовалѣсе (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 252-253); такъже некомптєнтующисє взятѣемъ котѣла и нпныхъ рєчєй..., забранємъ и на спой пожитокъ оборочєнємъ, ѡ некоторые вжє кривѣды, шкоды и дєспєкѣта сугѣ. акции зачатые (Володимир, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 475); дати акцию грабежовую — порушити судову справу про грабѣж: она теде, не позвавѣни до выкупна тоє ткаики, дала акцию грабежовую, зачимъ слушис позванный [утверждаєтъ] же не грабилъ (Володимир, 1638 *АрхІОЗР* 3/I, 365).

2. Позов: (с)правы ѡное вла(с)ное дєди(ч)и... жора(в)нишки(и) скѣтє(ч)не влилъ и справы до тоє акцы(и) належащие всѣ до рѣкѣ... ѡ(т)далъ (Люблин, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9); то(т)жє вмоцованы(и) позванио(г)... просилъ абы сторона поводовая всѣ контєпта

в позве менованые показала А мяновите протестацию и двесь процесь в то(и) справе зачаты(и) штьколь может се показатъ же тая акция иеналежна и неслушне поводъ ѿ тѣю минманію кривдѣ чинитъ (Винница, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 65); позываая Сто-ропа... поведила же тая Акция минманая естъ не-палежная абовемъ... жадного тыгѣлу права и пре-тенсѣ такъ до тое мае(т)иости... и до тыхъ подѣда-ныхъ, не показѣтъ (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 141).

АЛАБАНДИНЪ ч. Назва коштовного каменя: алабантинна по латы(н)ски... то(т) каме(н) алаба-ндинъ названъ естъ по землѣ гдѣ ѿ(и) расте(т), во алаба(н)ски(х) страна(х), а та земля лежи(т) во асин велицѣи (XVI ст. Травн. 487 зв.); алабандинъ цвѣ(т) имѣетъ черле(н) и чистъ подобно сардіевѣ камени (Там же, 487 зв.).

АЛАВАСТРЪ, АЛАВАСТРЪ ч. (гр. ἁλᾶστρ-τρος, лат. alabastrum) 1. Алебастр, гіпс: алавастръ, каме(н) естъ та(к) названы(и), и(с) того камене оурбленый слѣикъ, албо скрію(ч)ка (1596 ЛЗ 25); Алавастръ. Alabastrer. Alabastrites (1650 ЛК 4135).

2. (посудина, зроблена з алебастру) глечик: А коли ѿпъ былъ въ виѣаніи въ домоу сімона трудо-вато(го) (прокаженого) и сѣдѣлъ за столомъ и при-пѣла къ н(е)моу жѣна котораа то мала алавастръ мира [банкоу олѣю] парѣда пѣстикѣа многоцѣпны (з парѣдового корѣна) и рѣзбывичи багѣкоу вѣльяла на главоу егѣ (1556-1561 ПС 183 зв.); алавастръ, или стекланіи(а): Ба(н)к(а), албо слѣикъ алабастровый, або пѣчи(н)е бе(з)ѣхоє (1627 ЛБ 174).

АЛБА ж. (сип. alba, лат. alba) (бѣлий довгий одяг, який католицькі священники одягають під ризу) алба: там же при том же костеле на розныхъ мест-цахъ... орнаты, капы... ручиики, албы, дзвоны, дзвоньки... позакопывал и поховал (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 269).

АЛБЕСТЕНЪ ч. Назва коштовного каменя: ага-тисъ по латы(н)... каме(н) агатовъ собою чери(т) естъ... подобе(н) каменю егѣ же именѣмъ албесте(н) (XVI ст. Травн. 487).

АЛБО¹, АЛЪБО, АЛЪБО спол. (сип. albo) 1. (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) або; чи, чи то: писал еси, якобы не для иныхъ которыхъ справъ своихъ,

албо прыетелскихъ то сѣ стало, пили рекѣчи, еси был измешкал там для надки корола (Краків, 1538 AS IV, 163); Я ива(н) романови(ч) сеиота вы(з)на-ваю... симъ моимъ ли(с)то(м) ко(ж)дому кому то(г) потреба буде(т) веда(ти) а(л)бо чтучи егѣ слыша(ти) (Ляхівці, 1559 ЛНБ 103, 19/Id, 1961, 135); А если(ж) бы ѿво(н) бы(л) недостаточе(н)... и хотѣ(л) бы то поустити(ти) в о(п)ціи роуки а мене бы бѣ(т) по(д)-помог(л) албо дѣти мои свои(м) вла(с)ны(м) гро-ше(м)... Я до такового выкоу(п)на бли(з)иш(и) (Од্রে-хова, 1582 ЦДІАЛ 37, 1, 17 зв.); А не споминає ничю (остання літера нечіпка — Прим. ред.) тоу св(г)лис-та абы таа рѣчь зъ якои ро(з)мовы а(л)бо с пыгѣла оучинена (Львів, 1585 УС N 5, 4, на полях); а если бы на стагъ духовный неоженившися вступилъ, таковому вже невольню было женитися, будучи попомъ (албо диякономъ) (Вільна, 1599 Ашт. 741); не надѣй ся на здоровя твое, албо на юность твое (XVI ст. ПС 18); Оужовни(к) е(ст) злѣла (!) ба(р)зо добро коли кого оужъ а(л)бо гадина въкоуш(т) прикладаи до раны а(л)бо зваривши егѣ оу водѣ пѣи (XVI ст. УТ 4 зв.); приказує(м) абы есте пере(д) судо(м) наши(м)... в... воєво(д)стве киевско(м) воды(н)ско(м) албо брасла(в)ско(м) в року... тисеча ше(ст)сотпо(м)... ѿбли(ч)не... станули (Винница, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); ногѣ твои(х) чирвоныє албо жолѣтые боты на оучѣвость тобѣ тог(д)ы боудѣтъ, кг(д)ы в ни(х) хѣдачи поломѣи запалѣ-чѣivosti подѣпчешъ (Острог, 1614 Тест. 179); а чи-тагѣ твое нехѣи бѣдетъ, Напродѣ зъ главѣзгѣ слѣвъ блжѣнныхъ ѿцовъ... два лісты албо три (Київ, 1625 Кіз. Н. 199); Богда(н) хме(л)инцки(и)... з во(н)с-ко(м)... запоро(з)ким ѿзна(н)мує(м)... абы(с)тѣ во вѣсе(м) по(с)лушными были ѿ(т)цомъ нико(л)-ски(м) мана(с)тыра пу(с)ты(н)ско(г) Кіевѣко(г) а(л)бо по(с)лушныка... ѿ(д) ѿ(т)ца игумена пи-ко(л)ско(г) Пу(с)ты(н)ского киевско(г) во вѣсе(м) слухали (Чигирин, 1650 Гр. Хм. М.);

(у сполуч. албо (альбо) и, албо (альбо) тежъ (тыжъ) або й, або теж: Бо если бы хто что начинати хотѣл албо и иачинал,... таковой не толко ничтожъ не успѣет, але еще в прелестъ и ересь самозаконную впадет (Унів, 1605 Виш. Домн. 189); А то сѣ дѣяти

мѣло, по року отъ Рождества Ісуса Христа 990, албо и нижеѣ, гдѣ тысяча лѣтъ зуполности своєї доходила (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 976); напервѣѣ, ижѣ. Жыдове свою паску... четвертогопадцѣ дѣя луны звыкли отправовати, которого колвекъ дѣя припадѣть, будь то въ понедѣлокъ, въ среду, въ пятницю, албо тежѣ въ недѣлю, бо неоднаково бываеѣтъ. (Вілына, 1595 *Ун. гр.* 141); и же(с)те то вы с помочниками вашими ... з ро(с)каза(п)я Пѣовѣ, свон(х) а(л)бо те(ж) з своее волн дѣинили ведомо(с)тъ взяли Пре(з)нто(с)гѣ... до шкодѣ. Поводо(в) немалы(х) привели (Вінниця, 1634 *ЛИБ* 5, II 4060, 73); Кто бы хѣлѣть достатѣчнѣ справы описати Петра Копашевича, и на свѣ(т) подати. // Мѣсѣлѣ бы оу Кірецького Поѣты Гомера Зѣичитъ розѣмѣ албоу гыжѣ оу Димостена (Київ, 1622 *Сак. В.* 44-44 зв.).

2. (при повтореніі) (розділово-перелічувальний) або... або, чи... чи, чи то... чи то: Хто має(т) бо(р)тн... а(л)бо сеножати а(л)бо при сеножатехъ лазни в чне(и) пѣдци, тогды к озеру еха(ти) з неводо(м) во(л)но (1566 *ВЛС* 86); Посполните сѣ пустого корча албо сова, албо пугачѣ, вылетаеѣтъ. (Вілына, 1599 *Лит.* 9135); А вы мои дѣти, албо внуки, албо братя на и(п)ни(х) людѣи не дайте, чо(м) та(м) моя мука великая (Бенедикініцѣ, 1603 *ИЗУж.* XIV, 225); Теды бы былѣ албо его албо епископѣ его споманул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); цнѣта красны(м) чѣинитъ крѣла, оурѣда бовѣ(м) и цоу(д)ности, албо хорѣбою албо старѣснѣ лѣгѣ оувадіюгѣ (Острог, 1614 *Тест.* 139); Але запытаеѣтѣ ли, если має(т) тоѣ збѣдоуіе камѣнѣ, албо дѣрева, албо желѣзо: Нѣтъ, мѣовитъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130); всѣ хотѣли быти ма(т)камі члч(с)кыми... всѣ зѣмоу(ж) хотѣли, скѣро бы и(м) лѣта, албо // за(к)о(п) албо родичи нѣхъ допоустѣли (1645 *УС* N 32, 309 зв.-310);

(чергується з або, алюбю, любю, будь, или, чы, чыли) або... або, чи... чи, чи то... чи то: а має(т)-ности тын пре(з) котрын бы(х)мо мали затратити дѣлѣ свои, и(ж)бы кого з ни(х) забѣвати... албо запрѣти, албо ѡ(т)прѣслагнѣти, або царовати // кого або дѣти по(п)совати (к. XVI ст. *УС* N 31, 20-20 зв.); Злѣкѣ: Зѣленость на травѣ... албо ярина о(г)орѣдѣа... або ѡсѣаа травѣ квітѣдѣа (1627 *ЛИБ* 43);

Тогды ѡ(т)пѣвѣда(т) емоу и онѣ рекоучи тѣи колн есмо тебе видѣли а(л)чнѣго, албо жажѣдоуцѣго а любю гостѣ(м), албо пѣгого, а любю нѣмоу(ч)ногѣ... и не послужили есмо тобѣ (1556-1561 *ИЕ* 109); прѣто жѣ чоуйте бо не вѣдаеѣтъ колн // господарѣ домовѣѣи придетѣ любю вѣлѣчѣрь албо вѣ поулычѣи... абы пѣлѣ прино(д)ни не пѣакоуль васѣ и вы спитѣ (Там же. 182 зв.-183); дѣсѣтъ естѣ хр(с)тѣанниови рѣчѣи створѣннѣхъ... бѣдѣ видѣомѣхъ албо невидѣомѣ(х) (Дерманѣ, 1605 *Мел. Л.* 22 зв.); Багрянѣца: шарлѣтъ, албо едѣаѣтъ багрѣвои фѣрбы, или шарлѣтъаа шата (1627 *ЛИБ* 5); Вторая потреба и того смотрѣти, въ которую то недѣлю отправокатѣсѣ масѣтъ, чѣ въ первую, чѣли въ другую, албо во третѣю и въ четвертую по пасѣѣ Жыдовской (Вілына, 1595 *Ун. гр.* 141).

3. (пояснювально-уточнювальний) або, або ж. тобто, чи, чи то: а она, Светницка (и) Ядвигѣ Ягодѣнская и нѣхъ дѣти... ѡтѣ всѣхъ доходѣвъ и вѣжѣтѣковѣ и подагѣковѣ, албо данѣ... тѣмъ нашимъ лѣсѣтомъ, сказанѣемъ (маюг ѡгдалены быти) (Краків, 1539 *AS* IV, 185); до того доводѣтѣ поможе(т) ми рѣка лѣба и мѣстечко того жѣ про(з)ви(с)ка на само(м) дѣ(с)но тои рѣки, гдѣ впадае(т) ба(л)ти(и)ское а(л)бо прѣ(с)кое море (1582 *Кр. Сир.* 58); по(р)ѣфѣра естѣ жо(л)иѣтъ, албо риба которѣа з себѣ пѣдѣае(т), пѣа(р)-ла(т)ны(и) то естѣ багрѣвы(и) по(т) (1596 *ЛЗ* 68); Туй видѣме, ажѣ ся бояли, ажѣ нѣхъ пунѣлетѣ вѣпѣ, албо у пропаѣтъ (XVI ст. *ИЕ* 105); тогѣтѣ нехѣѣи боу-детѣ ѡбрани, которого дѣхѣвѣство и лѣдѣтѣ поспо-лѣтѣи(и) албо бѣлѣная лѣчѣба прагнѣтъ. (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74 зв.); Року прошѣлого 1618. месеца листопада, зѣ дѣя на поѣтъ грішѣцѣтого, указалоѣсѣ дивѣное видѣние на небѣ, которое комѣтою албо звездою злучѣю зовутѣ (поч. XVII ст. *КЛ* 87); нашѣтѣ вѣро(п)ѣ а(л)бо етолѣнѣ ап(с)лѣська дѣла мѣло(с)тѣи проти(н)ко всѣ(х) право(с)лавѣны(х) ѡ(т)цѣвѣскоп, з доброго вашѣго гѣшѣтѣсѣа звыклѣтъ (Ясѣи, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Гдѣ Сѣтѣ Бѣжѣѣи... прино(л)и вѣ домѣ // тамѣтъ... ѡбѣчѣли Трѣбѣаѣчѣвъ, албо Пѣнѣаѣлѣнѣкѣ(в) (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 12-13); Фелѣны а(л)бо рѣѣзы (Львів, 1637 *Иа. Усп.* 53); масѣто а(л)бо шѣ(р)ѣсто перѣтѣни(и) конѣ дѣя порѣнѣхъ, третѣя кѣляча полоѣвая (Житомир, 1650 *ДМВН* 192);

(*чергується з или*) або, чи, тобто: Питаю тя убо, кая польза кому албо пожиток или корысть, или хвала богу от погибели и пакости с многими? (1615-1616 *Вин. Поз. мисл.* 243);

(у *сполуч. албо рачей (радший), албо спать*) або, чи, тобто: И патриархъ царгородскій Іосифъ... паглюю смертю умер у Флоренції, яко пѣкоторые еретици мовят албо рачей повѣдают (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); Повѣдь же ми, што было по оной безлѣпны албо радшей баламутни (Вільна, 1608 *Гарм.* 220); пото(м) поча(ли) примѣря просити, албо раче(и) згодѣ з обою запирати и такъ запер(л)ы згодѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Немѣшій и ѡвыи єсть непотрѣбный Придѣтокъ в Трѣбникѣ Стратинскомъ, албо рачей пелѣпаа церемонїа ѡ причащенїи Агіазмою (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 5); Єдна(к) же таковы(м) многымъ нароdomъ дїши, албо спать и зацѣпшен, абовѣ(м) лѣпнїи єсть єдинъ, который чїни(т) волю бжїю, аплѣжи тїсѣча злостїиныхъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 7).

II. (*зв'язує речення*) I. (*розділовий*) або, чи: коли вы ты(х) знаме(и) свои(х) с того сосо(и)я не вытепете а сосо(и)я стого николы не поступите до того рокѣ а(л)бо пѣкако паши хо(д)ици и подыни(т) сосо(и)є стого николы по(д) ва(ми) тогды вы шари(и)ци заплагите вины старосте врукомѣ... па(т)деса(т) ко(п) гро(и)и (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Павелъ свѣтый зоветь сго чловѣкомъ безаконїа... и при-дасть, же ся маєть превознести надъ то вес, што зовуть Богомъ, албо што фалїятъ Бога (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 149); не розмѣю того... же бы тїмъ зъ якїмъ посѣлствомъ ѡ(т) кого ездити мѣль, албо же бїсмы што таковѣго постановити межи сѣбою мѣли (Острог, 1598-1599 *Анокр.* 19 зв.); мнимаю ижъ ѡфналь пре(з) подковѣ зле єсть вбитый албо хрыбе(т) єсть ображоны(и) (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.); На той горѣ вѣ Київѣ, гдѣ стояль (которую зовуть ныгѣ "Вздыхалную", якобы отъ того, ижъ на ней... отъ трудовъ отдохнулъ, албо же тая гора отголѣ пазывається "Вздыхалницею", ижъ, высокою будучи, людє идучи вздыхаютъ, а на верхѣ вшєдши отды-хаютъ спочиваючи)... церковъ... была поставлена (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 970); солєните(р)... протесто-

ва(л)сє... зостави(и)ши сѣбє ѡ(д)накъ во(л)ную по праву тоє(и) протє(с)тацїє(и) учинє(и)є ни(р)шєє и да(л)шєє, єсли бы того во(д)лу(г) права належала, албо по(т)рєба указокала (Житомир, 1650 *ЦМІН* 209).

2. (*при повторенїї (розділово-перелїчувальний)*) або... або, чи... чи, чи то... чи то: V Štefanovy rote dyvonka plačet, i plačuci povidala: Štefane, Štefane, Štefan vyjvoda, albo me pujmí, albo me liší (1571 *П. про воєв.* 416); Азали то не антихристовє, которые... Пречистую Богородицу и всїхъ свѣтыхъ блюзнятъ, мовечїя, же албо єще не сугъ вѣ небѣ... албо же о насъ не вѣдаютъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 162); албо я тебе затримати постараюся албо неха(и) кто рѣчи(т) за тебе (к. XVI ст. *Розм.* 32 зв.); Отголѣ значїтєся, иж албо Петръ свѣтый в Римѣ не былъ, албо Павелъ свѣтый не былъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53); не пїдо(л)го при насъ трїати бѣдѣтъ Кгдыжъ албо пре(з) злюстъ нїшнѣ потрїатимо їхъ, албо // пре(з) нїшнѣжъ немдѣчно(ст) ѡ(т)пѣты нїмъ бѣдѣтъ (Київ, 1632 *МІКСВ* 281-282);

(*чергується з або, любо*) або... або, чи... чи: Оплъ повєдиль, иж небожчикъ ускаржалєся: "або дєи мя ножемъ сколого, албо мя полгакъ образилъ" (Луцьк, 1583 *АрхїОЗР* 8/III, 381); бо ни єди(и) ты(ж) слоуга не може(т) дво(м) г(с)пдѣремъ слоужити любо єдиногѣ полюби(т), а двоугѣго ненавїдѣти боудеть, албо єдиногѣ дръжатисѣ боудеть а ѡ двоугѣмъ почнє(т) не дѣбати (1556-1561 *ПЄ* 292 зв.).

3. (*пояснювально-уточнювальний*) (у *сполуч. албо радъшей*) або, чи, тобто: Трактуй же в.м. зп. свѣтейшимъ отцємъ папєжомъ, черезъ послы свое... Албо радъшей самъ до него єдѣ (Рожанка, 1598 *Л. Пош.* 1013).

4. (*приєднувальний (приєднує до попереднього тексту складнопідрядні речення)*) а: а(л)бо хтобы те(ж) ту(т) ѡста(в)шисє на ме(ст)цє па(з)начєное... не приєха(л)... тогды кожды(и) таковѣдо(ж) нїнѣ... выпо(л)нити бѣдє(т) повинєтъ (Берестечко, 1573 *ЖКК* 1, 51); албо єєлисѣ коли на ѡгнєвїю срдѣзе хора(л) (!) ѡшый вѣчний поломѣнь сѣбѣ на пѣмать привєди (Острог, 1607 *Лѣк.* 39); Албо ачєй бы єси показал... ученика, который бы оную заповѣдь и науку... сам сѣбою выполнил (1608-1609 *Вин. Зач.*

2. (підсилювальна) (оживається на початку розповідного речення) адже, та ж: Якъ же теды ты не встыдѣшься помовлѣти оучениковъ недосконалости словами... // Албо роздѣлѣшь же зъ людьми бѣ(з)мѣзкими... розмовлѣшь (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 295-296).

АЛБОЛИ *спол.* (сип. *alboli*) (зв'язує члени речення) **1.** (розділовий) або, чн, чн то: которы(х) то себе по(д)даны(х) пово(д) шацце(т)... кожного зо-собна по петисо(т) гривеиъ по(л)ски(х) протоже бы есте... ты(х) по(д)даны(х)... ѿ сѣдѣ кѣ выда(н)ю по-стави(ли) а(л)боли за певыда(н)е(м) та(к)су за ни(х) заплатили (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 52 зв.); Что жь будет скуток албо ли существо всего оглавления сего начертания к вашей любви... молю потерпѣти и извѣтитесь о всем (бл. 1610 *Виш. Посл. Лв. бр.* 1352); то́тъ ѿ(т) сващѣнства ѿ(т)дѣлеиъ бываесть... ко́торый вѣдову жоидѣ... маесть, алболи // шветѣчницѣ (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 16 зв.-17); бо́лей алболи **мнѣй** — більш-менш, більшє або менше: а еслибы // воипѣиль ѿ пѣвиой лічбѣ, тогды во(н)тпліве

маєть мовити, жемь ст҃грѣшылъ, напрыкла(д):
пѣ(н)ствомъ о́коло деса(т)ка ра́зовъ, болей а́лболи
ми́гѣи, ꙗ́коса е́мѣ зда́сть (Львів, 1645 *О тайн.* 75-76).

2. (пояснювальнo-уточнювальний) або, чи, тобто:
Рѣкоположе́нїе, а́лболи въскла́дѣнїе рѣкъ архіе́рейс-
кихъ вѣ́ посвѣщенію сващѣ́нника (Львів, 1642 *Жел.*
О тайн. 15 зв.).

Див. ще **АБО¹**, **АБОЛИ**, **АЛБО**, **АЛИБО**,
АЛЮБО, **ЛИБО**, **ЛЮБО**.

АЛДОМАШѢ ч. (мад. *áldomás*) мого́рич, при-
гоща́ня: И пи́тъ на то́то алдома́шѣ (Бенедикі́вцї,
1603 *ИЗУж.* XIV, 222); бы́лъ руца́(н)скыи би́рувъ
Мигаль Меленгі́овъ на алдомаши (Там же, 224).

АЛЕ спол. I. (зв'язує члени речення) I. (зіставно-
проти́ставний) але, а, та, проте: Правда, выездили
на то́е поле ездоки... але ко́нца то́мѣ не вчинили
(Остро́г, 1506 *AS* III, 38); Чорна смѣ, але красна
ди́бреи Іерусалимскихъ, ꙗ́ко станы ке́дра, ꙗ́коже то
ко́жа Соломо́нова (поч. XVI ст. *Песн. п.* 50); Стои́тъ
замо́къ на го́ре не́высоко(н) але при́кро(н) (1552
Овол. 3. 195 зв.); в то(н) ли́пе была гра́нь рѣбе́жи,
але выгорела (Ки́їв, 1592 *ЦНБ ДА/П* - 216, 110); А
гды то́рба посро́д ры́нку упала... слуга за́мковий не
вѣ́даючи, чий то́ Волоши́н, але ро́зумѣючи з Волох
его́ быти, то́рбу взя́л, и... отнес до за́мку, до вря́ду
(Львів, 1605-1606 *Перест.* 36); Не́ема́нъ ге́тма́нъ
црѣ́а сї́рійскаго... бы́лъ мѣ(ж) мѣ́жний и бога́тый, а́ле
трѣ́дова́тый (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.); А що́
о́глада́ли разѣ́мны(н) о́чи ни́шѣ, то(г)да́ то́е хо́тѣли
сле́ги ва́нѣ... Прова́ди(ти) ме́жи по́га(н)скїи бо́ги,
Але проу́(д)ко полома́ли сво(н) но́ги (Черні́гів, 1646
Перло 9 зв. непум.).

2. (проти́ставно-уточнювальний) але, а, тільки:
па́н Бо́гѣш не ма́ет ни́де ни́где то́го и́мена о́бєрне́ти,
але ма́ет за́писати... ко́мѣ бѣ́детъ его́ во́ла (Луцьк,
1506 *AS* I, 132); Кажда́ речѣ́ света́ то́го подлѣ́гъ
бе́гѣ члове́ченства ве́дома е́ст кѣ́ стало́сти, кото-
ра́жъ ни́коли е́ст впе́внена и в па́мети тры́вала, але
ча́сомъ за́бытю о́тдае́т са́ и с па́мети выхо́дит
(Вільна, 1514 *AS* III, 108); Ино́ я не зыме́(н)а
мана́сты(р)скаго́ але з ы́ме(н)а́ моего́... тую́ да(н)...
побра́(л) (Ки́їв, 1544 *ЦНБ ДА/П* - 216, N 38, 1);
Ме́щане и во́лощане пере́(д) ты́мъ кгда́ за́мькѣ́ в

чо́ртнобы́ли не быва́ло але́ то́лько дво́рь с па́шгнєю
хо́живали то́гда на то́локѣ́ о́рати и жа́ти, на стра́ве
дво́рьно(н) (1552 *ОЧорн.* 3. 55 зв.); не по́требую́(т)
зѣ́дорѣ́выи лѣ́карѣ́ але́ немо́щныи (1556-1561 *ПС* 231);
ту(т) не иде́(т) ѿ́ шма́(т) зе́мли, але́ о́ все́ име́(н)е́
(Жи́томир, 1584 *АЖМУ* 94); кг(д)ы́ кроле́вство́
нб(с)ное́ о́тво́ра(т), и ви́дѣ́ти бо́уде́(т) речѣ́ мо́(ж)на́а
само́го кро́ла, ю́жъ не пре́(з) подо́бе́нства... а́ле
тѣ́рѣ вѣ́ тѣ́(р), ю́жъ не пре́(з) вѣ́рѣ́, а́ле са́мыи о́чима́
(Остро́г, 1607 *Лѣк.* 49); мо́ви́тъ, не вѣ́ришѣ́ ѳо́мо...
//... до́ткни́са рѣ́кою́ и до́свѣ́дчы... и не бѣ́дъ недо-
вѣ́ркомъ, але́ бѣ́дъ вѣ́рнымъ (Ки́їв, 1637 *УС Кал.* 218-
219); Мо́жетъ ли́ хто́ не бѣ́дѣ́чи іе́ре́емъ, а́ле
сѣ́бци́мъ раздрѣ́шити́ ка́юща́го́са (Львів, 1642 *Жел.*
О тайн. 14 зв.); та́к же Іеле́завель ца́рица́ не ми́слила
ѿ́ сме́рти; але́ ѿ́ за́ліо́тахъ (Черні́гів, 1646 *Перло* 126);
пере́(д) о́блї́чыемъ тво́и(м) по́ложи рѣ́кѣ́ твою́ подъ́
бе́дро мо́е, и о́учи́нишѣ́ ми́ѣ ми́лосе́рдье́ и пра́вдѣ́,
же́ бы́съ мене́ не по́грѣ́блѣ́ во́ Егип́тѣ́ а́ле мене́ ви́несѣ́
з то́еѣ зе́мли и по́ховѣ́й въ грѣ́бѣ́ прѣ́дковъ мо́и́хъ
(серед. XVII ст. *Хрон.* 75).

II. (зв'язує речення) А. (з'єднує частини складно-
сурядно́го речення) I. (проти́ставний) але, а, та,
проте, одна́к: И́ они́ мо́вили: "Бы́ли гра́ни на́нии в
то́м мѣ́стцы, але́ выказа́ли их По́рыдѣ́бцы" (Шайно́,
1538 *AS* IV, 173); Кѣ́ль ка́менны́хъ о́коло по́ль-
тре́ти пѣ́ди зѣ́ але́ де́ла до́ тыхъ кѣ́(л) не́тъ (1552
ОЧерк. 3. 6); нѣ́бо и зе́(м)ла́ пере́миноу́(т) але́ слова́
мои́ не пре́миноу́(т) (1556-1561 *ПС* 103 зв.); До́брѣ́
еси́ бы(л) про́чолѣ́ за́копни́кѣ́. Але́ ср(д)це́ тво́е
дале́ко ѿ́(т) то́го, бо́ тѣ́... ба́(р)зо́ са́ ѿ́мили́(л) (Львів,
1585 *УС* N 5, 300, на полях); Хи́ба бы́сте со́бє зно́ву
ꙗ́кого́ Фи́лялета́ змы́слили, але́ и мы́ те́жѣ́ о́кажемъ
не о́дно́го Е́ленѣ́опсе́вда, кото́рыс его́ вы́ткну́тъ и
по́кажу́тъ бы́ти Фи́лопсе́вдомъ! (Володи́мир, 1598-
1599 *Вїдп. ПО* 1105); Ѻ́ котро́й не то́лько пр(о)́рци
повѣ́дали, Але́ и сѣ́бїлли́ ѿ́ны́е на́писа́ли (Львів, 1616
Бер. В. 80); Володи́меръ то́ услы́шавши́ возду́хнувъ
и ре́къ: "благослове́нни ты́и, кото́рыи на пра́ви́нцї
ста́ну́тъ, але́ бѣ́да́ ты́мъ, кото́рыи на лѣ́ви́ци" (Ки́їв,
1621 *Кон. Пал.* 975); Та́к са́ проу́дко́ фортю́ны ко́ла
о́бєрта́ют сце́птры в я́рмо, до́статки в не́(д)зо́у (!)
ѿ́(т)мѣ́няю́(т) але́ ты́ цны́и наро́де лю́б терпи́ш

о(т)мѣноу в дочасных рѣчах, вѣроу держиши не
о(т)мѣнѣ (Венеція, 1641 *Апсф.* 22); а тоє казѣ въз-
па(п)авѣзѣ же по па(с) пристаю(т) о мирѣ просячи
але мы имъ до конца не вѣрѣмъ (б. Константинова,
1648 *ЩАДА* 124, 3, 31); але паки — але ж: А
езовито уже и па самого бога Христа джу творит
... Але паки повѣдаю их тебе, езовито, в чем ся твоѣ
костел римскѣй распрохранил по всемъ свѣте (1600-
1601 *Вин. Кр. отв.* 184).

2. (протиставно-уточнювальний) але, тільки: И смѣдниця мовили: "Правда ест, иж на тоє мѣстце на следогонѣ схоживали сѧ, але земля наша ест, смѣднискаѧ потѣл, покѣл есмо заволодѣли" (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); Село (!) з болога позать што ѿ косаровѣ покосать але сами не косать ѿдно гребѣть. (1552 *ОЛЗ* 185); чотырьдѣса(т) и шесть лѣт(т) е(ст) боудована тая то цркъвя, а ты за три дѣи хочешь кздынигнѣути еи, але ошъ помидѣ(л) ѿ цркви тѣла своего (1556-1561 *ИЕ*: 348); Я-(м) де(и), по(ш)сла (!) про(ч)и попеволи з дому и (к)лючи ѿ(т) коморы повѣси(и)ши, але, де(и), есми ничого з дому [не брала] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); то не была// мо(л)ба, аѣтѣ молн(т)ва, аѣле пѣтапа и ѿ(т)повѣ(д), и оповѣда(и)е было (Вілюна, 1596 *З. Каз.* 88-88 зв.); Кгарнецъ конпѣеть три штибры... за якѣ веле кѣплю тѣю частѣ. Але не вѣще(и) проши ашже годи(т)са (к. XVI ст. *Розм.* 27); Были, заправды, и иншии оицы, то естѣ, погане, але тыи не были зѣ очарини Христоуы (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 434); В малѣженстве пора(д)номѣ никѣли ро(з)вѣдѣи пѣмѣти, але звѣзѣкъ его ёсть нерозерѣвѣный (Львів, 1645 *О тайн.* 162); не спѣдѣѣе(м)ся жебы за таки(м) ихѣ дѣломѣ мѣгѣ быти ми(р) межѣи нами але неха(и) бѣдѣеть такѣ якѣ г(с)дѣ бѣѣ. нзѣволи(т) (б. Константинова, 1648 *ЩАДА* 124, 3, 31).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення)
1. (пропущений) але, однак, проте: А хоча ж апосто-
лови інші були роніє в усіх Петрови, *але* їм
то не були роніє: бо їм їх з тім заразом
установи, *але* Петрови їм трико завіжди в
намісниках єго (Володимир, 1598-1599 *Відп. По*
1087); *єсли* єа не хотїть на(д) єпо(м)... змиловати
але єа було змиловати на(д) прич(е)тою маткою (поч.

XVII ст. УѢ N 256, 8); хоть такое писмо старые
демони змышляюг, але речъ вся Потѣста, якоби
усты сам монилъ. (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49);
прѣто(ж) если и на самоую досконалость зноуоу
изыйти не зможеть, але // хоть маю що ѡ(г) тое
зарѣзы плотоуѣстна себе ѡ(г)дѣлннть (Острог, 1607
Лѣк. 34-35); Хотьжесь, и въ гробѣ, рачилъ ся поло-
жити. Але пачо, рачилесь то учинити, Абысь ...
Радѣсти вѣрныхъ своихъ гоине набавилъ (Львів, 1630
Траг. п. 165); хотѣ(и) то казана мое стра(и)линое...
але прѣдко многихъ члѣвкоу вѣрныхъ, приводить
на показаніе истинное (Чернівці, 1646 *Перло* 127);
хотѣ естесь молодѣи, але тобѣ бѣгъ, дѣль оурѣдъ
старцовъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 369).

2. (протиставно-приєднувальний) але, а, проте, однак: З ѡходовѣ не(р)хѡ писаныхъ не запыжди ро(в)но але яко колѣн ѡхо(д)нико(в) много бываесть... поведишь... ча(н)ка бодрити нѣтъ оугь... възли... медѣ... девапосто каде(и) (1552 *ОКан.* 3. 29 зв.); Не мелѣ бысъ такового отказу. Але якось заробити, таковѣи тежѣ и отвѣтъ маеишь (Вільна, 1599 *Лит.* 949); не хоче(т) бовѣ(и) смѣрти грѣшного члѣка, але бы са навер(р)ноуѣ и живѣ были. (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); Нѣдѣ пѣнниими выпѣсности не мѣла; Але если якѣю мѣла, ѡлбо маеѣ, а лю(ц)коѣ помочи... брала (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Прич. ошех.* 9 зв.); Тѣе справиниши рѣкодѣлѣе возми: не пѣдачи агѣ при-мѣниючи себе, до читѣнѣя и рѣкодѣлѣя, жебыѣя вѣ томѣ безѣ перѣстанкѣ знаходити, але жебы то́лько вѣ пороженѣнѣю не быти (Київ, 1625 *Кіз. II.* 200); Бо и оураѣ не то́лько збѣжа сѣеѣ; ко́лѣко бы едно зѣ стѣо потребиѣ стало але абы, и пинишѣ многихъ перекормишь (Київ, 1637 *Уѣ. Кан.* 563); ты нѣтъ изѣкѣ-ный... але если бысъ и вѣ вѣ мѣкахъ твоиѣхъ; по(д)несѣ очѣи твоѣ на высотѣ, тог(д)а оузринѣ яко Бѣ. Нб(с)ный ѡ(т)вращѣеѣѣ ѡ(т) тебе Лице свое (Чернігів, 1646 *Перлю* 158).

3. (протиставно-уточнювальний) але, тільки: прого домовлявся, аби став князь Дмитрі, але нїж князь Дмитрі на рокѣ не становився, прошея пав юевода, аби жалоба... ся оказала... чинити прѣвюмъ, ѿ то (Кишинів, 1554 AS VI, 163); Пра́вда же то спа(т) колн(с) в полце быва́ло, же ші́ганн(и) мо́жж(и)...

ные шла(х)тичи, а плебани свои(х) паны поседали, але якъ цигановъ с короны выведено, такъ са и той... значай о(т)мениль (Острог, 1598-1599 Апокр. 196 зк.); тільки... абьсь не впа(л) в цю оупадаю(т) пезбо(ж)ные ани бовѣм великости грѣхо(м) до о(т)-чашна звѣкли приводити, але если кто має(т) дѣюу безбѣжноу (Острог, 1607 Лѣк. 10).

Див. ще АЛИ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.

АЛЕГ'АЦІЯ, АЛЕКГ'АЦІЯ, АЛЕКГ'АЦЫЯ, АЛЛЕГ'АЦІЯ ж. (срн. *alegacja*, лат. *allegatio*) доказ, послання на щось: А умоцованый стороны позванос... при перынныхъ алеггацияхъ и оборонахъ своихъ стоячи, поведиць, иж... о каране самое особы духовынос... у права скетського зысковать не може (Володимир, 1594 АрхЮЗР 1/VI, 103); На реляцяхъ геды нашихъ дня третего мѣа декабря по реферованью намъ, гоє справы стороны обои постапывишыся — позважи, при перыныхъ алеггацияхъ своихъ и // конетитуцяхъ стоечи, просили волности албо одосланья на сойбъ (Варшава, 1614 АрхЮЗР 8/V, 420-421); Въ Канонахъ Никейскихъ, канону о апелляциѣ мѣлманой, ведлугъ ихъ аллегацѣи, не найдено (Київ, 1621 Кон. Пал. 590); Я, комо(р)-никъ, алеггацие, стороны поводовое, передо мѣною вполюные, добре у себе уважи(и)ни... до є(к)зеквона(и)я оного приступити (Київщина, 1639 ККПС 234).

АЛЕГ'ОВАТИ, АЛЕКГ'ОВАТИ, АЛЕКГ'ОВАТ, АЛЛЕГ'ОВАТИ, АЛЪЛЕКГ'ОВАТИ дієсл. недок. (срн. *alegować*, лат. *allegare*) (чим, що) доводити, доказувати; виправдуватися (чим): Але и того всего не беру себе на помощь, хотя бы выкрутатъ мѣтъ нѣмъ безпечные алегговати. Але я... маю мѣлѣйшыє// доводи... на которые ся (большей) огледаю (Вільна, 1599 Ашт. 505-507); Сейм... прожно и тыи алегговагъ маєт, бо та конетитуцѣя не то к себе замыка, абь се шкрутыгѣумъ трапѣт мѣлю (Луцьк, 1605 АрхЮЗР 8/III, 515); Бо иню сторона, аллѣгуе, жебы то ту(т) тѣла вма(р)лы(х) поховано меню (Житомирщина, 1639 ККПС 7854).

АЛЕКТОРЪ, АЛЕКТОРЪ ч. (гр. ἁλεκτορίς) півень: правдоу похвѣдаю тобѣ: еше не възгласить, алѣкторъ (не запоєтъ когоуць або півень) а ты са три разы мене заприниць (1556-1561 ПС 410 зк.);

алѣкто(р), пѣве(н) (1596 ЛЗ 25); Алѣкторъ. Gallus (1650 ЛК 423).

АЛЕЛЮІА див. АЛЛИЛЮІА.

АЛЕЛЮА див. АЛЛИЛЮІА.

АЛЕТЬ див. АЛИТЬ.

АЛЕФБЕТЪ ч. (зсбр. *alefbet*) алфавіт, азбука, абетка: Далѣтъ: Стрѣхъ, або Таблицъ, слово далѣ(ф)-бетѣ еврейского (1627 ЛБ 200).

Див. ще АЛЕФВИНѢЪ, АЛФАБЕТЪ.

АЛЕФВИНѢЪ ч. (зсбр. *alefbet*) те саме, що алѣф-бетъ: вноць: Дѣмъ, або застыже(н)е, нма второн лигѣри алѣ(ф)виѣѣ є(н) (1627 ЛБ 194).

Див. ще АЛФАБЕТЪ.

АЛИ спол. І. (зв'язує члени речення) І. (протиставляющий) але, а: то(т) бы смѣ непоруши(л)и нашего дѣланѣа... али бѣы смѣ 8тирѣди(л)и и 8крѣпи(л)и (Бадені, 1500 Cost. S. 256); "Не плачѣте", могаѣтъ, "не умерла дѣвка, али спитъ" (XVI ст. ПС 156); По-знаѣемо з дѣвицъ кѣвожъ, яко При потоцѣ людѣ пили и ѣли, скакали и грали, али несподѣване оумѣрени водами потопили(н)... скоро згниѣли (Чернігів, 1646 Перлю 126); не лише... али, не только... али — не лише (тільки)... але (а): коли постыиць, а ты перестань лихое дѣло чинити (в рук. чинити. - Прим. вид.); не лише видѣ мяса, али и видѣ лихого дѣла, чомъ буденъ лихое дѣло чинити, а ты утратишь платню свою (XVI ст. ПС 16); А откодечи ихъ отъ боговъ поганскихъ, которыми ся были зъ молодости призываили, и частокротъ имъ не только // тые животные офѣровали, али и дѣчки и сыны свои приносили (1603 Пши. 78-79).

2. (розділюючий) чи, або: послѣди, на концѣ, прилог али поклеп, от себя приложены, от здѣ починається (1615-1616 Вши. Поз. мисл. 1359).

3. (при повторенні) (розділюю-перелічувальний) або... або, чи... чи, чи то... чи то: заде(р)жал ли десѣтиѣ, али бе(з)божнѣмъ, али клѣты(м), али патанови о(т)дѣшамъ каждый такіѣ заразы зостаѣтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 202 зк.).

II. (зв'язує речення) А. (з'єднує частини складно-сурядного речення або приєднує до попереднього тексту зв'язане змістом окреме речення) (протиставляющий) але, а: на денхъ ихъ гѣхъ сѣзъ да не

имають ходити... глобниці ни ходити и ни жадною (!) глобоу брати... али оуси глоби щоса наидѣтъ на тыхъ люди ѡ(т) тыхъ сель а они оуси абы были нашему монастыри ѡ(т) поуѣнои (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. 12); Коли умеръ богатый, погребли его в аду, та мучивъ (ся) тамъ, изъ муки просивъ милости, што бы Ла(за)рь перстомъ своимъ остудивъ языкъ ему у половени, али не елухали его (XVI ст. НЄ 148); Аще рано рѡспрострѣ крѣплѣ оума мѡего, И полещѣ в далѣкии предѣли мѡра твоѣго. Али и тѣ Рѣка твоѧ, всемогущаѧ цр(с)твѣтъ (Чернігів, 1646 Перло 31);

(приєднувальний) (уживається на початку речення, в якому підсумовується сказане у попередньому тексті) тож, отож: Али пости, христіанине, такъ у любви, у правѣ, у вѣрѣ правуй, якъ апостолъ Павелъ (XVI ст. НЄ 16); "Тверезѣтъ ся и сокоѣтъ ся, чомъ ворогъ вашъ дявулъ, якъ левъ рычучи, ходитъ (в рук. ходи. — Прим. вид.) и смотритъ, кого бы прожеръ. // Али сопротивляйте ему твердонъ вѣровъ" (Там же, 102-103).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення). 1. (приєднує підрядну частину часу до головної) як, але: И лѣдво трѡха вѣтхли: али Тѣрчинъ нашольт, Зъ многолічбымъ поганствомъ на Ѡ(т)чїзну нашу (Київ, 1622 Сак. В. 46); у вечоръ, толко што спать злегли, али... Ящко Єсиповичъ з сыномъ своимъ Мишкомъ... з лезивомъ и з коробами вѣ ночи пошли вѣ боръ (Овруч, 1629 АрхЮЗР 4/1, 80).

2. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) як: а гды ты пѡйзришъ наза(д) себе на жїтїє твоѣ грѣхолобїое, али за тобѡю идѣтъ множестѡ грѣхѡвъ твои(х) оу страшнїи(х) лицахъ (Чернігів, 1646 Перло 125).

Див. ще АЛЕ, АЛИЖЪ, АЛИТЬ.

АЛИАСЪ див. АЛИЯСЪ.

АЛИБО спол. I. (зв'язує члени речення) (розділовий) або, чи, чи то: И мы пытали Джусичов, маюти они на то который доводѣ, иж са ѡ тыи имѣна князю єе, а либо ей самой впоминали за ѡтца нашого... корола Єго Милости (Вільна, 1507 AS III, 44); ѡгъ да имаєтъ соби спрашѣвати на него зако(и) прѣд нами алибо прѣд ігоуменомъ (Сучава, 1522

МЭФ фотокоп. 12); призволили на(с) до того чтыри алибо и далѣи єсли же гѣ бѣ призволи(т) дмитрѣ дѣброва дмитрѣ стахови(ч) фѣдо(р) васи(л) иваниши(п) (Сатанів, 1590 ЛСБ 135); А єсли бы... ѡди(п) проти(в) дрѣгому в небы(т)ности и при бы(т)ности пи(л)нова(л) ѡстава(л) алибо здава(л), тѣды то ѣ ка(ж)дѣго права... при(н)мовано бы(ти) не може(т) (Острог, 1596 ЛСБ 307, 1);

(чергується зі сполучником **либо**) або... або: а чїи бѣдет невод, либо княза Андрѣєвъ, а либо княза Иванов, ино на княза Андрѣа дѣль, а на княза Ивана дѣль, а на невод дѣль (Святе Озеро, 1509 AS III, 69).

II. (зв'язує речення) (розділовий) або, чи: чїбы дѣковалъ гдѣбы єго то нго иасъ долегаєтъ, долегалю, алибѡ бы о(н) чого не розѣмѣмо, долеглость такоую, и(з) вдѣчпостью и(з) мовчанїемъ вѣтрати мѡгъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 214);

(чергується зі сполучником **либо**) або... або: нехѧй вѣ, рѣши(т) оуважѣнїє того, же либо бы єсте намы ѡ(т)стѣпле(п)а вѣры нашее зѣчили... алибѡ бы в чѡмъ иишомъ тоє бѣти могло (Острог, 1598-1599 Апокр. 216).

Див. ще **АБО¹**, **АБОЛИ**, **АЛБО¹**, **АЛБОЛИ**, **АЛЮБО**, **ЛИБО**, **ЛЮБО**.

АЛИЖЪ спол. (зв'язує члени речення) (пропінативно-уточнювальний) але, а, одак, проте, тїлькв: А мещане ижъ подачки на замокъ и на поды(и)мованье пословъ дають про то не повинни єздити на поле алижъ съ самимъ старостою (1552 ОЧерк. 3, 8); воеводове и старостове ведѣчи право з шлѧ(х)-тичо(м) в повете свое(м) све(л)ко(в) своеє ю(р)здыщїи стави(ти) не могу(т), А ли(ж) з ы(н)ного поветѣ (Брацлав, 1590 ЛНБ 5, II 4047, 26 зв.); Ку тому и право посполитое свецъкое, намы отъ пановъ нашихъ (надаиое и) попрыєжаиое, аза не мовитъ: "ижъ никого не маємъ карати, алижъ правомъ прєкозаниого?" (Вільна, 1599 Ашт. 559).

Див. ще **АЛЄ**, **АЛИ**, **АЛИТЬ**.

АЛИЖЪ част. (підсилювальна) аж, навіть: послалъ г(с)ь бѣ ай҃гла свое(г) блюсти єго алижъ и до Рима (1489 Чст. 104 зв.).

АЛИКГОВАТИ див. **АЛЄГОВАТИ**.

АЛИЛУЙ ч. (цсл. аллилуя, гр. ἁλληλουνια,

АЛКИРЬ, АЛКЕРЬ, ОЛКИРЬ ч. (стп. alkiezt, alkiezt, нім. Erker, слат. arcora) (бічна кімната) ванькир, діал. алькир: И дла то́го(ж) Ха̃... на оу́лица(х), на та́блица(х), на поло́тна(х), в' алкирѣ(х), на о́по́на(х) вы́обража́емо и ма́лі́ємо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 135); а надъ тоє еше шафу, алиаст аптичку, въ алкиру стоячюе... презъ челядь ихъ милости злуплено и правс пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/1, 542); а потомъ дворъ вышеменованый, в котором было избъ две з комнатами, з алкером и коморою в синсхъ... спалили и в поел обернули (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 96); напрогивко знову будинокъ старый, издебка белая з олкирем (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 242).

АЛКИРЬКЪ див. АЛКИРИКЪ.

АЛКИЯНЪ ч. Тс саме, що алкіонъ: halcion, а(л)киянъ птица, зѣмородокъ (1642 *ЛС* 214).

АЛКІОНЪ, АЛКЕОНЪ, ГАЛКІОНЪ ч. (гр. ἄλκυων) зимородок: Є же дла̃ едіа // п'таш'ка, котораго называю(т) ал'кео(и), котóрый при бѣрегѣ мор'ско(м) на пѣскоу гнѣздо собѣ маєт. (Устрики, 1 пол. XVII ст. *УЄ* N 29515, 158-158 зв.); То(л)ко то крѣтѣ, земля по́кармо(м): вѣтрѣ, хамелео́нѣ: салама(и)дрѣ жырѣ, огóнь, вода га(л)кіо́нѣ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 7 зв.); Тамъ же єсть Алкіо́нъ морскій птахъ гнѣздо робить при мори на са́момъ пескѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

Див. ще АЛКИЯНЪ.

АЛКОРАНЪ ч. (ар. al-koran) коран: че(р)не(и) едѣнь арі́анинъ... зложи(л) нѣакій алкоранъ, котры(м) махоме(т)скіе блоуды по все(м) свѣтѣ ро(з)ишли (поч. XVII ст. *Проп. р.* 5); Под тот час Мелеті́й володимерскій умер, а на его мѣсцѣ... пан Потей... котрый... всѣхъ вѣрѣ собою спробовалъ... а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

АЛЛЕГАЦІЯ див. АЛЕГАЦІЯ.

АЛЛИГОРІ́ЧНЫЙ, АЛЛГОРИ́ЧНЫЙ прикм. Аллегоричный: Аллігоричный Вѣкладъ Видѣ́нїа оу Іезекі́йла Пр(о)рѣ́ка о́писаного (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 10); Аллигорі́чний вѣкладъ Моисеево́го за́ко́нѣ (Там же, 387).

АЛЛИЛУ́ІЯ, АЛЕЛУ́ІА, АЛЕЛУА, АЛЛИ-

ЛУ́ІА виг. (цсл. аллилуя, гр. ἁλληλουῖα, стгебр. hallelu) алілуя, хвала Богу: ал'лилѣ́а, хвала бѣ́ (1596 *ЛЗ* 135); Тыжежъ // псалми... апостолѣ, аллилу́ія... молитвы посвещенія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 213-214); Алелѣ́а, днѣсь спсе́ніе мі́рѣ яві́са (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

АЛЛОЕ с. (стп. aloes, лат. aloë, гр. ἄλoή) 1. бот. (тропічна або субтропічна рослина) алоє, столітник: выпуканія твоа раи зернятыхъ яблокъ со овожомъ яблоннымъ кипрове съ пардомъ... фистула а цинномонъ со всякимъ дровомъ..., мирра, аллоє съ всеми первыми мастьми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 53).

2. (густий сік з цієї рослини) алоє: [А] заты(м) прише(д)ши Іосифъ съ Никодимо(м) коу тѣлоу стóму ... изпавши, обыннюли ч(с)ты(м) простирало(м), напоустивъни змирною и аллоє(м), до-рогми мастьми (XVI ст. *УЄ Трос.* 80).

Див. ще АЛЛОЯ, АЛОЕСЪ, АЛОЙ.

АЛЛОЯ ж. Тс саме, що аллоє у 2 знач.: Пришолъ пакъ и никоди(м) котрый былъ пере(д) тымъ приноль вночи ко ісѣви несоучи намѣпаной мирры и аллон якобы сто литръ (або фоун'товъ) (1556-1561 *НЄ* 434).

Див. ще АЛОЕСЪ, АЛОЙ.

АЛІМАЗЪ ч. (гр. ἁδάμας) (коштовний камінь) алмаз: алма(з) болши силѣ имѣетъ егда вдѣла(и) єсть в жиковнѣ златѣ или в сребренѣ или во иныхъ металл (XVI ст. *Трави.* 486 зв.); Адамáнтъ: Діа́ментъ, або твердѣй, неджиты(и), алма(з), мос(к): доро́гій ка́мень...а кро́вь ко́зліа его ма(г)чи(т) (1627 *ЛБ* 172).

АЛМАРІ́А, ОЛМА́РИЯ, ОЛМА́РЫЯ ж. (пол. almarja, лат. almagium) шафа, скриня: каждая ѡ(л)-марія по по(л) г̃зо(л) (1607 *ЛСБ* 1044, 3); столяръ за ѡ(л)марыю до друка(р)ской нзбы дале(м) злю(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4); которы(м) педо́сы(т), не ти(л)ко шѣфла́да або коникъ, але анѣ а(л)марі́а або ша́фа до схова́на // ты(х) рѣчи(и) котóрие зби́раемо або до перехова́на того що смо... зоста́вили (серед. XVII ст. *Кас.* 40 зв.-41 зв.).

АЛОЕСЪ ч. 1. Тс саме, що аллоє у 2 знач.: Алоєсь спулъ и змирну ти офѣ́рую (Львів, 1630 *Траг. п.* 170); А никоді́мъ прии́тѣсь масти доро́гій,

Бал҃самѣ, сміріиѣ, и алоєсѣ, и такѣ спѣли съ Кр(с)та
Тѣло Гіе (Чернігів, 1646 *Перло* 92).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЙ.**

АЛОЙ ч. Те саме, що аллоє у 1 знач.: *aga(l)lo-*
chum, ало(й) древо (1642 *ЛС* 75); Албй. Aloe (1650
ЛК 423).

Див. ще **АЛЛОЯ, АЛОЕСЪ.**

АЛТАБАСОВЫЙ, АЛТАЙБАСОВЫЙ *прикм.*
(виготовлений з алтабасу) парчевий, заст. алта-
басовий: Делиа алтабасоваа, подшита кѣми, соболи
Д (1558 *АС* VI, 214); петрахи алтабайсовый белое
дио (Луцьк, 1621 *АрхІОЗР* 1/VI, 502).

Див. ще **АЛТЕМБАСОВЫЙ.**

АЛТАБАСЪ ч. (*уур. alton-bazz*) (вид тканини,
а також вироби з неї) парча, заст. алтабас: Князя
Слупкого алтабасъ, крестъ на немъ перловый (Київ,
1554 *КМПП* 1, дод. 8).

АЛТАЙБАСОВЫЙ див. **АЛТАБАСОВЫЙ.**

АЛТАРЬ див. **ОЛТАРЬ.**

АЛТЕМБАСОВЫЙ, АЛЪТЕМЪБАСОВЫЙ
прикм. Те саме, що алтабасовий: Что та по(л)зѣгъ
алѣте(м)басовы(и) копенѣ(к), ко(ли) гесѣна та в над-
ра своѣ та с ни(м) прїимѣ(т) (п. 1596 *Виш.Кн.* 232 зв.);
шагъ коптовныхъ, яко злотоглововыхъ, алѣтемѣба-
совыхъ и игъинихъ (Житомир, 1611 *АрхІОЗР* 3/1, 171).

АЛФА див. **АЛЬФА.**

АЛФАБЕТЪ ч. (*лат. alphabetum*, *гр. 'αλφά+βητα*)
алфавіт, азбука, абетка: Боу́ква: азбѣка, алфа́бе(т),
албо абѣца́дло (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще **АЛЕФБЕТЪ, АЛЕФВИОЪ.**

АЛФАВИТАРЬ ч. Буквар: Дѣткомъ оучитисѣ
почина́ющимъ Бѣкваръ звѣкле рѣкѣи Алфавита́рь з
тои Гра(м)ма́тѣки вычерпнѣный... до выдѣнѣа по-
да́ванъ пѣхѣй бѣдетъ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 3 зв.).

Див. ще **АЛФАВИТНИКЪ.**

АЛФАВИТНИКЪ ч. Те саме, що алфавитарь:
abeceda(r)us, азбучникъ, а(л)фави(т)никъ (1642
ЛС 62).

АЛХИМИЦКИЙ *прикм.* (який стосується алхі-
мії) алхімічний: Роботу, которую килка лѣгъ скон-
чѣнти стара́емся, и не безъ кошту и накладу тоє все
робило и не докончило, алхимѣцкую... оному [пану
Борѣцкому] се пу́цаю (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 408).

АЛЧБА, АЛЧЬБА, АЛЪЧБА, АЛЪЧЬБА ж.
(цсл. алчѣба) 1. Те саме, що алкана у 1 знач.: ани
оужасаетѣся страха, ани ѡ(т)баите смѣрти ѡсужения
адамава ани ѡ альчѣбѣ ни ѡ(т) голоду ни ѡ(т) скор-
би (1489 *Чет.* 207 зв.); а(л)чѣба, голо́дно(ст) (1596
ЛЗ 25); єще бо(л)шею алчбою и жа(ж)дею, свѣцки(х)
доста(т)ко(в) прагнѣчи, ѡболѣли єсте (1598 *Виш. Кн.*
272); Ѡбыва́телѣ першѣи, и ме́щѣне предѣлѣйниѣ то-
го мѣста соу́тъ; патриа́рхове... трѣдолѣбѣи... тѣла-
ющѣи сѣ въ горахъ, и пѣстынахъ... вѣ наготѣ, въ ѡль-
чѣбѣ, и жа́ждѣ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 71 зв.).

2. Піст: аще хо́щете оувѣдати што єсть алчѣба
альчѣба оубо єсть крылѣ мл(с)тѣи (1489 *Чет.* 310
зв.).

Див. ще **АЛЧТВО, АЛЧЬ.**

АЛЧЕБНЫЙ *прикм.* (цсл. алчѣбный) (який сто-
сується посту) постовий: приидѣте свѣтло ко дароу
алчѣбномѣ (1489 *Чет.* 311).

АЛЧЕНЪ, АЛЧНЫЙ *прикм.* 1. (цсл. алчпыи)
(який відчуває сильний голод) голодний: алчѣпъ
бы(х) не дасте ми ясти (1489 *Чет.* 291 зв.); То́гды
ѡ(т)пѣвѣда(т) ємоу и онѣ рекоу́чи, гдѣ ко́ліи єсмо те-
бѣ вѣдѣли алчного, алѣбѣ жа́ждѣдоу́щего... и не по-
слоужили єсѣмо то́бѣ (1556-1561 *ПС* 109); алчен буди
и жажден, кроток... не горделивъ (Вільна, 1600
Катех. 81).

2. У знач. ім. Голодний: Покажѣте(ж) ми ѡ зго́ду
вѣждѣи, гдѣ ко́торы(и) з ва(с)... //... алчпы(х)
преко(р)мѣлѣ, жа(д)ны(х) напои(л), стра(н)ны(х)
ѡпокои(л), паги(х) ѡдѣлѣ, бо(л)ны(м) послѣжи(л),
в те(м)пи́ща(х) навежа(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.).

Див. ще **АЛЧУЩИЙ.**

АЛЧТВО с. Те саме, що алкана в 2 знач.: той...
твоєму ко́стелу ща́стѣ дарова́л, которого го́сподѣ
наш Ісус Христос, прирази́вшагося и показавшаго
єму... ца́рство ми́рское с славою его, ухитряю́чи ла-
комством алчтво єго и покло́нения и́щущи от него,
єсли бо оно́ имѣти во́жделев, того абѣе огт́ряс, ог-
верг и обезчестѣи (1608-1609 *Виш. Зач.* 230).

Див. ще **АЛЧБА, АЛЧЬ.**

АЛЧУЩИЙ, АЛЧЮЩИЙ *дієприкм.* (цсл. ал-
чоущий) 1. У знач. ім. Голодний: раздраблѣи хлѣбъ
свои алчю́щимъ (1489 *Чет.* 290 зв.); и далѣй мови́гъ

к(д)ы сѧ по(с)тѣишь раздѣлаѣи алчюущыи хлѣбъ свой (к. XVI ст. УЕ N 31, 16 зв.); а тоє в людєй паѡ(т)пѣмаѣши снлюю, вѣмѣра(х) по(д)ѣ(м)нихъ якъ пайскри(т)не еси ховалъ, а до того алчѣицаго еси не пако(р)милъ (Чорна, 1629 *Диал. о см.* 269).

2. У знач. ім. Жадібний, спраглий (чого); одна(к) чаю на ба, яко алчѣици(х) и жа(ж)лѣици(х) праймѣ видѣти достато(ч)не напои(т), насыти(т) и вдоволи(т) (1598 *Вин. Ки.* 309 зв.); Прійдѣте алчѣици праймѣ: да насытитѣсь звидѣиѣ слѣпы сѧ (Чернігів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще АЛЧЕНЬ.

АЛЧЬ ж. (цсл. алчъ) те саме, що алка́на в 1 знач.: А што(ж) шпо(к) не вѣмѣ(т) бесѣдовати с тобою... алѣбо его пыгає(ш) ѡ скорѣбе(х) видѣрши(х), алчи и жа(ж)ди (п. 1596 *Вин. Ки.* 237 зв.).

Див. ще АЛЧБА, АЛЧТВО.

АЛЧЮЩИЙ див. АЛЧУЩИЙ.

АЛЧЬКЕРМЕСЬ ч. (ар. al-kirmiz) сироп з черв'яків: побрал... шкатулка з олійками розмантими: з дряжковою, алчкермесомъ, сиринетаномъ и с килку безоаром, за золотых шестдесят (Луцк., 1632 *АрхїОЗР* I/V1, 654).

АЛЧЛЕКГОВАТИ див. АЛЧГОВАТИ.

АЛЧТЕРНАТА ж. (сипп. alternata, лат. alternatio) право, яке визначало владу при спорі двох різних достойників: сѣи милости папєи воеводиной Бельзкой и княжати его милости Пронскому, вольє алчтернати в томъ листе ихъ милостей вешыстомъ дельчюмъ описаное, до нащѣуньку и подаваня тежъ старшого або игумена припалый тогъ монастыр зо всемъ (Володимир, 1621 *АрхїОЗР* I/V1, 511).

АЛББО¹ див. АЛБО¹.

АЛББО² див. АЛБО².

АЛБФА, АЛФА ж. (гр. ἄλφα) (назва першої літери грецького алфавіту) алфа.

алфа и оме́кга — початок і кінець чого-небудь: ямъ єсть алфа и оме́кга, пе(р)шій и ѡста(т)ни(и), поча́го(к) и копе́ць (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21 зв.); А то єсть бѣомръзко и не по закону, на всѧко(и) бо цѣкви и во цѣкви, алфа и ѡ, сѣрѣчь, по́ча́то(к) и ко́пецъ, и главою є(ст) кр(с)тъ хъ (к. XVI - поч. XVII ст. *Ки. о лат.* 106 зв.).

АЛБЧНЫІ див. АЛЧЕНЬ.

АЛБОБО спол. (зв'язує члени речення) 1. (розділовий) або, чи, чи то: не вратѣся. милый мой. подобенъ буди серце албобо лапятаку елемену на горахъ Веониль (поч. XVI ст. *Песн. п.* 51); ко́ждое пр(с)тно, роздѣлившись в со́бѣ, запоустѣ(т) и ко́ждое мѣсто в лю́бо до(м) роздѣлѣтнѣи прѣтнѣ со́бѣ, не стане(т) (1556-1561 *ПЕ* 57); а што коли я в лю́бо по мѣкъ будучий паложимъ на тоє пмѣнѣ, //... тогда вси тыи паклады мои маєтъ патиъ Петръ а лю́бо дѣти его поплатити мнѣ (Луцк., 1564 *АСД* VII, 28-29).

2. (розділово-перелічувальний) чергується з алббо, луббо або... або, чи... чи, чи то... чи то: То́гда ѡ(т)пѣсѣда(т) ємоу и оні рѣкоучи. Гѣ коли сємо тебѣ видѣли алчшого, алббо жѧждоучного в лю́бо гѣсте(м) албо пѧгого, а лю́бо нѣмогѣного, албо вѣтѣмнѣи, и не послужили сѣмѣ то́бѣ (1556-1561 *ПЕ* 109); А лю́бо на те(р)мнѣ... станете лю́бо ш(т), я в(д)лбо уря(д) мо(и) водлутъ права посполитого поступлю (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 255).

Див. ще АБО¹, АБОЛИ, АЛБО¹, АЛБОЛИ, АЛИБО, ЛИБО, ЛЮБО.

АЛКОМНЬ ч. (сипп. alumn, лат. alumnus) семінарист, бурсак, учень (що навчається безкоштовно); шхованецъ: Розніосѧтъ [ялмѣжнѣи] немѣѣи Алкомнове презѧциныхъ ѡ(т) тебѣ оуфѣдовѧны(х) в Кієвѣ шкѡ(л), Семінарій и Бѣрѣть (Львів, 1639 *Ап.* 8 пєтум.).

АЛЯБАРТА, АЛАБАРТА, ГАЛАБАРДА ж. (сипп. alabarda, balabarda, halabarta, (фр. halibarde, гол. helmbarte) (від старовинної зброї) алебарда: По(ч)ти слѣже(б)ныхъ... рогѣмнѣть... вказалъ ротѣ свого... в зброхъ с ко(р)ды а в аляба(р)тами (1552 *ОЧерк.* 3, 15 зв.); дреко(л), алаба(р)та (1596 *ЛЗ* 44); Дреко́ль: алаба́ртъ, галаба́рд(а), албо кѣи, сокѣра, рогѣтнѣа (1627 *ЛБ* 33).

Див. ще ГАЛАБАРТЪ.

АЛЯБАСТРОВЫЙ, АЛАБАСТРОВЫЙ прикм. (виготовлений з алеба́стру) алебастровий: Гробъ тої и по сєєь день алябастрѡвый конгопный зрѣтѣя (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1009); алеба́стръ, или скла́ни(а): Ба(и)к(а), або слѣпкъ алеба́стровый, або пѧчи(и)є бѣ(з)вхоє (1627 *ЛБ* 174).

АЛІЯКАНТЪ, АЛІАКАНТЪ ч. (*від назви іспанського міста Аліканте*) сорт вина: Или не вѣдає(ш), и(ж) в ты(х) мнои(х) мѣста(х) по(л)иствѣка(х)... // ...и вина(х), мѣнкателяхъ ма(л)мазіа(х), аляка(и)-то(х)... то(г) смѣсь еще мѣста не пмає(г) (п. 1596 *Висн. Кн.* 237 зв.-238); Тѣжъ роздѣлѣи ѿ медѣ, маи-мазіи, алякаириѣ, и ѿ горѣлнѣ, и ѿ акии // напои, если без мѣри: то смѣръ... тѣмъ пѣмѣд (Чернігів, 1646 *Перло* 4 зв.-5).

АЛІЯНОВЕ *мн.* (*назва стародавнього сарматського племені*) аляни: При ты(х) кѣмъ(х)... прѣ(л)-ка(х) лигоиѣки(х) мѣнѣкали дръгѣе алянове и печѣгѣове (1582 *Кр.Стр.* 60 зв.).

АЛІЯТЕРНЪ ч. (*лат. alaternus*) (*вид дерева*) жоєтір, крушина: alaternus, аляте(р)иѣ древо (1642 *ЛС* 76).

АЛІАБАРТА *днв.* **АЛІАБАРТА.**

АЛІАБАСТРОВЫЙ *днв.* **АЛІАБАСТРОВЫЙ.**

АЛІАКАНТЪ *днв.* **АЛІАКАНТЪ.**

АМАЛІНКИТЪ, АМАЛІЕКИТЪ, АМАЛІЕХИТЪ, АМАЛІКІТЪ ч. Представник стародавнього арабського племені: кды [монейи] ѿпоуицѣ, ѿтажѣные для грѣбости тѣла рѣкы, звитажѣли и вѣрѣ, брѣли амакѣиітове (поч. XVII ст. *Проп. р.* 135); такъ ты(ж) оуицили кды амакѣиітове зспѣмѣли и спалили спѣхѣ(и), и такъ пооумрили (Там же, 218); амакѣи... сѣ(и) еліфаѣа ѿ(г) ѿа(и)и заложниѣ бы(г): *лс. ѿ.* зъ которѣго *амалікіи* (1627 *ЛБ* 174-175); выѣжѣли дѣдѣ и мѣжове еѣ, и брѣли полоны тѣсѣри и зъ амалікіітои (серед. XVII ст. *Хрон.* 237).

Днв. те **АМАЛІКЪ.**

АМАЛІКЪ ч. Те саме, що амалікітѣ: амалікѣ: Людіи ліжѣчи зъ е(и): // и сѣ(р): лю(и) ѿдарѣюиѣ, метаѣ(р)иптіхрѣстѣ (1627 *ЛБ* 174-175); Ама-лікѣ мѣнѣкаєтѣ на полѣднѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 135 зв.).

АМАТИСТЪ *днв.* **АМЕФИСТЪ.**

АМАТИЦЯ ж. Назва коштовного каменя: вка-за(и) сѣи тогды табліиѣ планѣтѣ, злѣтѣе оу слоноиѣю ко(сѣ) прекладани... Мѣцѣ на діаметрѣ, мѣрѣ на аматикѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крас.* 69 зв.).

АМБІЦІЯ ж. (*лат. ambitio*) амбіція, гонор, честолюбство: Найдегѣ все тоє въ теперешнемъ своемъ

дому добровольноє зъ самої розпустѣ и амбіциѣ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 925).

АМБОНА, АМЪБОНА ж. Те саме, що амбонѣ: ксендѣзъ Апѣтоиѣ Янишевѣский... протѣвѣко... подданимъ... подкоморого браславѣского... ѿ поруба-нѣе олѣара и косьтеле... зъ амѣбною... протесто-вал сѣ (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 156).

АМБОНЪ, АМВОНЪ, АМВОНЬ, АНБОНЪ ч. (*гр. ἄμβων*) (*місце в церкві для проповіді*) амвон, казанницѣ: попелѣлѣ патриархъ сре(д) цркви вчи-ниги амбонѣ и самъ оустно(л) на не(г) (1489 *Чеп.* 20 зв.); Але зъ воплѣмъ немалымъ спѣшѣнку служа-щомѣ ѿ прѣгла бжѣя досадѣ немалую написли естѣ и хотѣиому сове(р)ниги ѿ(г)пустѣ зъ амбона спус-тили естѣ (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); И взя(и) мя сѣ те(м)ишѣ до цркви... ѿбравѣи мя ѿ фелон в(а)мбонѣ и мусѣ(и) сѣгѣ ся кляти и по(л)писа(и) сѣ(и) ся на сѣо рѣкопѣса(и)е (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1 зв.); а самъ отецъ владыка уступитѣ на амбонѣ (Володимир, 1601 *ЛЮЗР* II, 11); подѣ тої... чѣстѣ пернѣе знаменитѣе чудо тѣ... храмѣ... сталоєя, же гды діаконѣ, на амвонѣ стоячи, папѣжа... спомѣ-нули, на - гѣхъ - зѣстѣ палата ѿної цркви упала, діакѣна... убила, зѣчимъ и литургіѣ екоичѣна не была (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1020); Во вторѣмъ степе-ни сѣи діакѣны которѣхъ послѣдѣ шѣрѣна єстѣ... ихъ оура(д) єиѣ(и)геліє читѣти на амбонѣ (Львів, 1645 *О тѣи.* 132); Амвонѣ. Ambona (1650 *ЛК* 423).

Днв. те **АМБОНА.**

АМБРОЗІЄВЪ *прикм.* ѿ амброзієна трава — пат-на травѣнистої рослини: амброзієна трава... сѣ(и) го-рача и соуха... язвы зажилає(г) (XVI ст. *Трава.* 28).

АМВОНЪ *днв.* **АМВОНЪ.**

АМВОНЬ *днв.* **АМВОНЬ.**

АМЕНЬ *днв.* **АМИНЬ.**

АМЕТИСТОВЪ *прикм.* ѿ аметистѣи каменѣ, — те саме, що амефистѣ: то(г) аметистѣи каменѣ... дражани єстѣ вѣ(х) каменѣ, которые шѣтѣомъ єстѣ баграти (XVI ст. *Трава.* 490).

АМЕФИСТОНЪ ч. (*гр. αμεφιστινός*) те саме, що амефистѣ: в перѣномъ рѣдѣ бѣде каменѣ, сар-діѣнѣ, топазіѣнѣ... В трѣтемъ лігѣріѣнѣ... и аме-фистѣиѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

102

обителях школ для науки детинное не было под анафемою (Берестя, 1591 *ПлФ* 105); на такового кожного хто бы кольвекъ тѣю волю мою... в чомъ кольвекъ наръшилъ, нехай заставетъ анаѣма и всякое неблагословенство зъ прокляцствомъ (Почаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 53); А еслибы ся хто отступникомъ сталъ, tedy подъ декретъ страшный анаѣмы муситъ таковой подпадати (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 321); А кто бы мѣлъ ѡ(т)далити ѡ(т) цркви и престола... си(и) стѣ(и) елѣжебны(к), да бѣде(т) прокля(т) анаѣмою // стѣ(х) ѡцѣ тѣи иже в нинеи (Гологори, 1630 *ЛНБ* 3, 62, 52-53); anathema, анаѣма, про(к)лятіе (1642 *ЛС* 82); И на увесѣ его дом неха(и) буде(т) Про(к)лятство Анаѣма Амѣнь (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8); анаѣмѣ отдавати (отдати, предавати, предати) — піддавати (піддати) анафемі, віддавати (віддати) анафемі; відлучати (відлучити) від церкви: Мы тыхъ которыѣ шгоко́лвекъ // прикладѣють алѣбо одыймѣютъ ѡ(т) Цѣркве выклинаямъ... проклѣтствѣ и Анаѣмѣ ѡ(т)даемъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 82-83); мы... тебе яко непоелупного... ѡ(т) всего ѡбщениа вѣрны(х) ѡ(т)лѣчимъ и анафеме вѣчне(и) яко еретическаа му(д)ръствѣющаго ѡ(т)даемъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1 зв.); ониі збираючи са соборно зъ оною црко(в)ю многочи(с)лено свѣты(х)... ѡ(т)цевъ... и оныє во(л)ки и зміи ѡ(т)гонѣли, съ престо́ловъ змѣтовали, и анаѣмѣ предавали (Острог, 1587 *См. Кл.* 10 зв.); мы... тебе... яко чло(и)ка гнилого ѡ(т) црквиаго испо(л)не(и)а... ѡ(т)лучи(м) и анаѣмѣ... предади(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 2); неха(и) бѣде(т) про(к)ла(т) зо всѣмъ анафемѣ его предае(м) (Київ, 1646 *ЛСБ* 574); в анатему впадати — бути відлученим від церкви: А за нарушенъемъ... сего листу... моего... таковой кождый нарушитель в срокѣе каранѣ церковное, то естѣ в прокляцтво и анатему, подлугъ правил светых апостол... впадати маєт (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* I/V1, 436-437); анаѣмѣ поддати (кого) — проклясти: профанаторовъ святого символу, отъ... церкви отлучили и анаѣмѣ поддали (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 733); подъ анаѣму себе подкинути — бути проклятим; віддатися (піддатися) анафемі: Але ціло то хова́ти всею

мо́щою и пи́лностію я(к) зѣи́кѣ в' ѡкѣ, абы́мы сна(т) по(д) анаѣмѣ та́къ мио́гнхъ... Стѣ(х) ѡцѣвъ себѣ не по(д)ки́нѣли (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 229).

2. *Лайл.* (про людину, відлучену від церкви) проклятий: А хтобы мѣлъ тоє нада́нѣе мое ѡтѣ церкви Божей ѡтдалити... жона моя... або хто близни мой, анаѣма, да бѣди проклатъ (!) ѡтѣ милостивого бога (Мілиці, 1542 *AS* IV, 314); Аще и бра(т)екаа любо(в) православны(х) хрѣ́тіа(и) е' предѣлю(в) е(с)тѣ(и)ны(х) ма вы́тагае(т), яко и анаѣма (1598 *Виш. Кн.* 309 зв.); то́тъ ма́етъ бѣти анаѣма хто́бы реклъ, же клірикомъ во́лно жо́ны мѣти (Острог, 1598-1599 *Лнокр.* 45); Если хто все пода́нѣе Цр́кѣвиое на пи́смѣ: ѡ́лбо бе(з) пи́сма пода́иое ѡ(т)кида́етъ, нехай бѣдетъ анаѣма (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 219); А хтобы мѣл ѡ(т)далити ѡ(т) церкви тои нехай бѣдет проклят анаѣма и марапаѣа (Середня Вижи́ця, 1644 *Паньк.* 25).

Див. ще АНАФЕМАТА.

АНАФОРА ж. (гр. ἀνάφορα) хліб (символ тіла Христа), приготовлений для причастя: Миео(ч)ка для анафорн (Львів, 1637 *Іна. Усп.* 20).

АНАФТЕМА див. АНАФЕМА.

АНАХОРИТЪ, АНАХОРЫТЪ ч. (гр. ἀναχωρητικός) пустельник: оныє анахорытове, то естѣ пустынножытели... себою сакраментъ Тѣла Хрыстова на пушу бирали, и тамъ часомъ и черезъ два годы ховали (Вільна, 1599 *Ант.* 749); ино(к) або зако(и)ни(к), котории... хѣче(т) взыйти вы(ш)ше(и)... на за́мо(к) анахоритовъ (общежытелѣй — *дописано на полях.* — *Прим. ред.*)... не має(т)... з е(д)ного... бра́ти прикладовъ (серед. XVII ст. *Кас.* 63).

АНАФЕМА див. АНАФЕМА.

АНАФЕМАТА ж. Те саме, що анафема у 1 знач.: Але и анаѣма́тѣ проклѣтствѣ иеро(з)грѣшеномѣ потѣплѣю(т) и оеджа́ють, хто́быса чо́го таково́го ви́жити хотѣлъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 214).

АНАФЕМАТИЗОВАННЫЙ, АНАФЕМАТИЗОВАННЫЙ прикм. Відлучений від церкви, проклятий: А такъ каждый маєт пи́лно стере́чи, абы ко́го зве́денаго и анаѣматизованнаго не наслѣ́доваль, бо канонъ мови́тъ, ижъ хтобы посполитоватися мѣлъ з вылучениыми, съ посполства вѣриныхъ и самъ вылучева́тъ бывае́тъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 60);

сїа зацно(сг) и слаіа преходить рїзѣмь Аггелскїи и члїнскїи (Черніїв, 1646 *Перло* 167); аггелскїи хлїбѣ *див.* ХЛѢБЪ; аггелскїи чинѣ *див.* ЧИНЪ; аггелское войско *див.* ВОЙСКО; трубене аггелское *див.* ТРУБЕНЕ.

АНГ'АРИЯ, АНК'АРНЯ, АНК'АРИЯ *ж.* (*сип.* angarja, *лат.* angaria, *гр.* ἄγγαρεῖα) повинність підданих, пов'язана з перевезенням речей, листів та ін.: гото(н)... оутерплєны(х) чере(з) наше ангарїи (*на полях* оутиски. — *Прим. ред.*) много прикладо(н) припомнїти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 208); О которые иен инокды, укывженя и уруганя, такъ же ангарне ипелякне... Матей Барчевскїи... противко... Фридрихови Подгороденскому... соленинтеръ се протестоваль (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 426); подданихъ быгемъ... такъ же и розными ангарнями розогнать (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* 6/1, 493).

АНГ'ЕЛОКЪ *див.* АНГЕЛОКЪ.

АНГ'ЕЛЧИКЪ, АНКГЕЛЧИКЪ, АНЪК'ЕЛЧИКЪ *ч.* Те саме, що англіїчкы: они все зывте(з)ства и рыце(р)ски(х) сусе(т)носте(н) кривавобитные бон нехто и(н)ни(н) не юю(х), не пїметъ, не мо(с)квиги(н)... ани а(н)кге(л)чкѣ показова(л), одно лнго(н)ские княжата (1582 *Кр. Сипр.* 10); ягъ ви(х)тъ анкге(л)чик купе(н) и менцани(н) лю(н)ски(н) ме(л)... я(н)мено бочюкъ м̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 87).

АНГ'ИРА *див.* АНКИРА.

АНГЛ'ИЙЧИКЪ, АНКГЛ'ИЙЧИКЪ *ч.* Англієць: Сїмъ, оу вїршанѣ бы(л) на которо(м)... Бїлгъ посєлѣ англїїчкѣ из жонїю (1500-1633 *Оспр. л.* 128 зв.).

Див. ще АНГЕЛЧИКЪ.

АНГ'УРСКИЙ, АНКГ'УРСКИЙ *прикм.* (*з ангорської воши*) ангорскїи: при жєтпаню ксе(н)дза подька(н)цнпрого для прня(з)ни горячо(н) двн(т)нєня справы по(с)полито(н) рѣ(с)ко(н)... ѡбєца(л) емѣ чам(л)ѣль (!) а(н)кгѣ(р)скии фня(л)ковое масти на плацѣ (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

АНДРОГОНЕ *мн.* (*гр.* ἄνδρογονος, *лат.* androgynus) (*за грецькою міфологією* — люди з двоґстатевими ознаками) гермафродити: андрогоне сѣ(т) иѣ афрїнѣ которїи обѣе прирожде(н)є імаю(т)... правое

перси моу(з)чн(н)ское, а лѣвое же(н)ское, гермафродите (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25).

АНЕ *див.* АНИ¹.

АНЕЖЕЛИ *див.* АНИЖЕЛИ.

АНЕЖЛИ *див.* АНИЖЛИ.

АНИ¹, АНЕ, АНІ, АНЪ *сгол. І.* (*з'єднує члєни рєчєня*) І. (*єдналии*) ані, пі: мы сѣсѣфа(н) восво(да)... знаменїго чиним... ѡже прїнде пра(л) нами... сляга нань, ила(д)... по єго доброи волн, ики(м) непондженъ ани присилова(н)... и прода(л)... єдно село, на тѣтовѣ (Бадєвї, 1503 *Cost. S.* 255); а чєр-касты... не маю(т)... ѡ(т) быстрицы а(ж) до є(р)данѣ бобро(н) гонити... ани ры(б) по ѡзеро(м) ловити (Черкасн, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 101); ниhto не має(т) бе(з) дозволе(н)я... гребли засыпати ани ста(ю)у за(н)мовати (1566 *В/С* 82); с которы(х) заста(н) не є(сг) повинне(н) жадны(х) пови(н)ности(н) ани чн(н)пу ѡ(л)давати (Одрєхова, 1596 *ЦШАЛ* 37, 6, 3 зв.); вы... жа(д)ного возного ѡчевїсто не ставили паѣстато(к) ани єго меновали и меновати не дѣлїл (Вїнниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); а княжата встїйили на(л) собѡю з ынїшего парѡдоу дѣла того, абы не фо(л)кговїли братѣ, ані сѣвїтѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45 зв.); абы ся жаде(т) зъ будучнхъ по мнѣ не опѡажнѣ одбирати, ани нїго правѡтїти подѣ карѡю суду божаго (Фольварк, 1606 *ПЗУж.* XIV, 226); Бо не зїкне нѣ ѡбѡзѣ сѣбѣяя волїпа. Добра зъ саламахаю по(л)чїстѣ кабанїпа. // Нѣмїнѣ та(м) каплїнонѣ, ані тлѣстыхъ кокѡнїй (Київ, 1622 *Сак. В.* 48 зв.-49); Жадини ги тоѣ тиран не можєт ѡ(т)няти ани секты пошыѣ, в чим спрѡфанѡтї (Вєнєцїя, 1641 *Анаф.* 22); Которого поданя мнє, возно(му), ани єго м(л). пїу Мо(с)чєнн(ц)кому ниhto не борѡнн(л), ани з жа(д)ны(м) право(м) не ѡ(л)-зыва(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 182);

(*оживаєтьсѣ при єднорїдних присудках із заперєчим значєнням замість пропущєної частки не*) ані не, пі не: Мы не вѣдаєм, нїто то за копєц, ани памїтаєм єго (Шайно, 1538 *AS* IV, 174); жаде(т) папєжѣ не былѣ, ани сєтѣ аптїхристѡмѣ (Вїльна, 1595 *Ун. гр.* 145); єго прєзвїтерѡвѣ // которые при нємѣ былї, не призволали на тоюю оупїю, ани єл по(л)писѡвати хотїли (Острог, 1598 *Исп. ф.л. сип.* 51-51 зв.);

Панъ воевода Кіевскій по долгом розмышляню позволил не выдати, бо нѣкгда оный не был анѣ естъ зрайцею (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); Не ослабѣваймо претѡ... и не ѡпѣскаймѡса, анѣ по(д)дава(и)мѡса и(х) штодѣнномѡ штѣрмованію (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 136);

(уживається при першому з однорідних членів речення у сполученні зі словами так тежъ, тыжъ) ані: до... огорода не має мѣти... Сменъ Третьакъ жаднос потреби, ани он самъ, так тежъ и жона сго (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 15); Нѣкгда южъ не ѡсвѣтитъ ани головѣ твоѣи волю(с), не боудеть ты(ж) оуслышашъ в ѡушахъ мои(х) твоѣи голо(с) (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6).

2. (при повторенні) (єднально-перелічувальний) ані... ані, пі... пі: А неиадобе мнѣ... Яцѣковичу, а ни сестре моѣи Кахис, а ни ближнимъ нашимъ, а ни щадкомъ нашимъ папотомъ по насъ будущимъ в тоє ся именѣ уступати (Луцьк, 1505 *АрхЮЗР* 8/IV, 227); а мы не маємъ... ѡт того замѣкѡ, ани платовъ местских, ани дапей жадныхъ... ѡтнимати (Берестя, 1508 *AS* III, 57); И вжо мнѣ Левкѡ... ани жонѣ моѣи, ани дѣтѣмъ нашимъ, ани ближнимъ нашимъ в тѡю продажд мою не надобе ѡстѣпати(са) (Краків, 1538 *AS* IV, 124); Мышѣка, ани на брад нашъ его выдати, ани на двор нашъ з нимъ ехати не хотел (Вільна, 1565 *AS* VI, 277); а че(м) не зовѣ(т)са патріарышини(к), цѣогоро(д)скій, ани єрѣлме(ц), ани ѡлександріецъ, ани антѡхіецъ, где головныи столы патріархо(в) нѣши(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); лахове наро(д) на(ш) в мѣстѣ се(м) пѣ(с)тоша(т) недопѣдаючи ѡ(б)ходо(в) мѣ(с)цки(х), анѣ реме(с)лъ робити анѣ ѡ(ч)не(в) рѣ(с)ки(х) ѡчи(т)и (Львів, 1599 *ЦДДА Лен.* 8135, 3, 67, 6 зв.); маса его не хотѣли ѣсти ани пси ани птаси, ани па(к) жадное створѣніє (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 57); А визнаиъа благочестія ане бѣсовѣ, ани инѣшое якое створѣніє звияжити не могутъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 343); сама тѡа бѣтїюсть нестворѣнаа, нѣ маєтъ анѣ почѣтку, анѣ конца (Чернігів, 1646 *Перло* 11); ничого згола не заста(л) ве (д)воре: ани быде(л), ани збожъ, ани спрату домового (Житомир, 1650 *ДМВН* 197);

(чергується з ни, нѣ) ні... ні, ані... ані: а жадин

киазъ, ани пан и земанин, ни дворанин... в тѣе дии... не мають торговъ своих мети (Краків, 1527 *AS* III, 301); чотыриста золотых, без двадцати золотых маю ... дати ... перед самою сѣботою в неделю не ѡтбиваючи ни жадиными рѣчи ани товаром, толко готовыми грошми (Володимир, 1535-1544 *AS* IV, 382); Горо(д)на не иакрыта ни (в)сходѣ ани помостѣ негъ ѡ(д)но стеиа мѣ(р) стоитъ (1552 *ОКр.* 3. 147); и рѣкль и(м) абы нічого не брали на дорогоу ни пѣлицѣ ани мошны... ани хлѣба (1556-1561 *ПЕ* 253); зезна(л) же вши(т)ко ѡ цѣлѣ нѣ прибыло нѣчо(г) анѣ ты(ж) ѡтбыло (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); не жадай ни хыжу, нѣ винницы другого, анѣ жоны, ани слугы, ани служилицѣ, ани вола, ани коня (XVI ст. *НЄ* 19); а та(к) ко(ж)дый... вѣдай, и(ж) має(ш) готовы(м) быти, на каждый ча(с) не знаючи ни дѣна ани години (Височаии, 1635 *УЕ* N 62, 4); иѣ ходотай анѣ Аггѣль, Але самъ Снѣ Бжїй с палацѡвъ Нѣ(с)иныхъ, На стрѣтѣніє наше исхѡдитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 57);

(живається при відсутності частки не при обох однорідних членах речення або одному із них) ані не, пі не: А мы ѡ то(м) анѣ знаємо анѣ ты(ж) знати хочемо (Унів, 1589 *ЛСБ* 111); ведже въ тыхъ речахъ имъ поблажати ани хочемъ, ани можемъ (Вільна, 1599 *Ант.* 509); мы не творили оубийства, анѣ крали, анѣ чѣжолѡжили, ти(л)космѡ помысломъ зтѣрѣши(л)и пре(д) тобѡю (Чернігів, 1646 *Перло* 151 зв.).

II. (зв'язує речення) 1. (єднальний) ні, ані: воды многи не могли соуть оугасити любви, ани рѣки затопити се (поч. XVI ст. *Песн. п.* 57); не може(т) бо древо доброе злого плода родити ани ты(ж) злое дѣрево, доброго плода родити (1556-1561 *ПЕ* 40); Всѣ дѣватѣри Нѣса, и земля, не мѡгѡтъ вѣмѣстити, Анѣ Аггѣлюве твои намъ ѡ немъ вѣзвѣстити (Чернігів, 1646 *Перло* 69);

(живається при відсутності частки не при другій частині складносурядного речення) ані не, пі не: Не естъ болший слуга над своего пана, ани власъ божїя тобѣ ест подана (к. XVI ст. *Укр. п.* 79); Не опустѣло небо без Сатани, ани церковь опустѣла без Каїафи и без папежа (Львів, 1605-1606 *Перест.* 46); жаднаа злость каранья и соудѣ бѡжого не оубѣг-

не(т), аиѣ те(ж) добротѣ бѣ(з) запла́ты переба́чена боу́де(т) (Острог, 1614 *Тест.* 137).

2. (при повторенні) (єднально-перелічувальний) (аживається при відсутності частки не при обох частинах складносурядного чи супідрядного речення або одній із них) ані не... ані не, ні не... ні не: вийди з везѣна и теперешней пра́цы запла́тоу собѣ нама́лю(и), ко́торой ани о́ко видѣ́ло ани оухо слы́шало (поч. XVII ст. *Проп. р.* 33); жадны(м) спосо́бо(м) аиѣ расти(р)кувѣ́ межи ва́ми не было, аиѣ са́ спѣрѣ́ и сва́рѣ́ межи ва́ми па(и)дова́ль (Ясєн, 1614 *ЛСБ* 451, 1); тогѣ́ ли́сть, ани Па́вла стѣ́гоу є́сть, ани та́къ тѣ́и сло́ва в' не́мѣ брѣ́а́тъ (Київ, 1632 *МКСВ* 278).

Див. ще **НИ**¹.

АНИ², **АНИ**, **АИѢ** част. 1. (заперечна) не: Ѡ(н), ле(и), ани выслу́хавѣ́ши, є́ще з очю́ зогна́(л) и (з)соро́моти(л), не хоте́чи чи́нити спра́ве(д)ливости (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); Ани для́ чо́го инѣ́шого розѣ́множи́лось ме́жи лю́дми та́коє ле́ннєство, оспальство́ и о́тступе́ньє ... я́ко на́больше́й для́ то́го, и́жѣ́ уста́ли учы́тели..., уста́ли ка́занья́! (Вільна, 1599 *Ант.* 583); є́сли ми вѣ́ришѣ́ ани бѣ́дєшѣ́ жа́ловати (к. XVI ст. *Розм.* 56 зв.); та́къ и те́перѣ́, Ѡ то́ва́рышѣ́, аиѣ́ для́ то́го... та́ в' твоє́(м) мо́щю(м) стоа́(и)ю ма́ло поро́уши(л) не́пріа́тель, мѣ́ль бы́сь ю́жѣ́ и са́(м) се́бе вмѣ́тати в про́пасть (Острог, 1607 *Лѣк.* 97); твѣ́рили во́лю, но аиѣ́ та́къ о́ста́вилѣ́ є́си тѣ́хѣ́, згѣ́рдіте́левѣ́ тво́йхѣ́, но є́ще и бо́льше добродѣ́йство́ твоє́ показа́ль є́си сѣ́мѣ́ не́вда́чникомѣ́ ла́ски тво́й (Чернігів, 1646 *Перло* 151).

2. (підсилювальна) навіть, ні: ре́к'ла є́моу́ же́на гѣ́и ани то́(г) не ма́єшѣ́ чѣ́мѣ́ бы є́си заче́рль а стоу́д'на є́сть гла́убока (1556-1561 *ПС* 354); И ре́кль є́му а ні до се́ла не хо́ди, и не́повіда́й ні́кому (Володимир, 1571 *УЄ вол.* 57); ани га́рєля... не ѡ́пдєсти́шѣ́ бы-на́мѣ́й доро́ги(и) є́стєсь по́вѣ́жѣ́ ѡ́ста́тною цѣ́нѣ́ (к. XVI ст. *Розм.* 54 зв.); а гдє́ ви́домого е́лемє́нту не́сть, ку́ то́му ани сма́ку ви́на не чу́єшѣ́, — а я́ко то ви́номѣ́ па́звати мо́жєшѣ́? (Вільна, 1599 *Ант.* 749); не смѣ́те аиѣ́ го́убы ро́з(з)ѣ́ви(ти), а зва́ща до лѣ́тро(в) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 148); Шо́ те́жѣ́ є́сть трѣ́ва́лоє и пе́виоє на свѣ́тѣ́ по́вѣ́(ж) ми, ма́є(т)но́сть ли, ко́торая́ ани ве́чера́ часо́(м) не до́чека́ла, сла́ва ли (Острог,

1607 *Лѣк.* 107); ани є́дино́го пу́нкту́ от учє́ния є́го не то́лько не де́ржишѣ́, а́ле є́ще дру́гим... за́боро́няєшѣ́ (1608-1609 *Виш. Зач.* 229); Сѣ́(м) Ѡ(т)цѣ́мѣ́ аиѣ́ на мы́сль не при́ходи́ло, а́бысмы́ опрѣ́сно́ко(м) Ли́тѣ́рги-сова́ти мѣ́ли (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 277); в то́(м) же ро́ку... не хо́тѣ́лось ни́чо́го ро́дити, аиѣ́ тра́ва (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); на ра́до́сть вѣ́чнѣ́ю, не да́єть имѣ́ аиѣ́ ма́ло, по́смотрѣ́ти на ню́ [ду́шу] (Чернігів, 1646 *Перло* 124).

3. (підсилювально-заперечна) навіть не, ні не: є́дна(к) же да́рѣю́ ва́(м) всѣ́ пло́ды в се́ре(ди)нѣ́ стѣ́да́чѣ́, ко́торы(х) вѣ́мѣ́, и(ж) ани снѣ́лось ва́(м), да́бысте́ и(х) твѣ́рити дѣ́ло(м) хо́тѣ́ли (1598 *Виш. Ки.* 292 зв.); ба́ба на то́ргѣ́ ги́свала́ся, а то́ргѣ́ о сѣ́мѣ́ ани вса́даль! (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Аиѣ́ са́ ѡ́чи мо́й оу́тѣ́ша́ть смѣ́трачи́ на тво́ю тѣ́а́рѣ́, ѡ́хѣ́ не́нѣ́-дза́а (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6); а х́то не хо́че́ть, то́й неха́й не и́де́ть, бо аиѣ́ го́деи́ть є́сть... вѣ́и (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 121); гдѣ́ ре́чи оу́мило́ва́ноѣ́ за́па́ль в' ср(д)нѣ́ // вѣ́бѣ́жѣ́ный, шѣ́ритсѣ́ сво́бѣ́мѣ́ по́ломе́нємѣ́, аиѣ́ оу́споко́битсѣ́ до́пдѣ́а́єть, а́жѣ́бы то́, што́ ми́лѣ́єть, ѡ́де́ржа́ль (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3-3 зв.).

ани аза́ знати́ див. **АЗЪ**².

Див. ще **НИ**².

АНИЖЕ спол. (порівняльний) (зв'язує речення) (з'єднує частину складнопідрядного речення, приєднуючи підрядну порівняльну частину до головної) ніж, як: Кга́рнець ко́штѣ́єть три шѣ́йбры... Але́ не ве́н-це́(и) про́си ани́же го́ди(т)са́ (к. XVI ст. *Розм.* 27).

Див. ще **АНИЖЕЛИ**, **АНИЖЛИ**, **АНИЖЪ**, **НИЖЛИ**, **НИЖЪ**.

АНИЖЕЛИ, **АНЕЖЕЛИ**, **АНЪЖЕЛИ** спол. (порівняльний) І. (зв'язує члени речення) ніж, як: во́лю на инѣ́шо(м) нѣ́што́ зы́скѣ́ ѡ́трыма́ти ани́же́ли шко́дова́ти (к. XVI ст. *Розм.* 55); Смер́тѣ́... до́браа́ (кды́ чѣ́лка чы́стоє сѣ́м(л)є́нїє́ ра́тѣ́єть) ба́рзѣ́й дѣ́тѣ́шає́ть, аиѣ́же́ли инѣ́шыхѣ́ жы́выхѣ́ лю́де(и), всє́го свѣ́та па́нства́ и крѣ́левства́... дѣ́сє́ляє́ть (Коре́ць, 1618 *З. Поуч.* 172); Вкѣ́сомѣ́ во́лѣ́гѣ́ є́си ро́скошны́(х) и ро́(з)ма́нты(х) по́тра́вь и пи́тїа́ за́жива́ти, аиѣ́же́ли до са́краме́(н)тѣ́ пристѣ́пати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 274); Лю́бо то́ до дѣ́ва́же́на хѣ́ть и оу́прѣ́ймо́сть ба́рзѣ́й ани́же́ли са́ма́а по́да́рѣ́нкѣ́ ма́те́риа́ бра́на́ бы́ти

маєть, въ которой хдѣи зычливости я оупрѣтѣ...
офѣрѣю (Київ, 1631 *Тр. II*, 10 пепум.); пагѣ бель-
скп(и), яко сторона поведовая... анижелп сторона
по(з)навая, має(т) быти припуцона зъ пекыны(х)
причпнп (Київщина, 1639 *ККНС* 280).

II. (зв'язує речення) (з'єднує частини складно-
підрядного речення, приєднуючи підрядні порівняльні
частини до головної) піж, як: я тобѣ подамъ вещь(ей)
анижелп стои(т) (к. XVI ст. *Розм.* 27 зв.); Лѣпей прѣто
былю крїла голубїиные вѣзѣти и ѿ(д)летѣти... во
пѣстїишо... Анижелп добровѣле слепѣмъ ста(и)-
ннса, зъ слепѣми до пропасѣи слепѣхъ провѣднн
(Євѣ а. Вілїна, п. 1616 *Прия. ошех.* 11); латївїй пѣбѣ
аникнѣти и земли погїбнѣти, анижелп што злѣе
оутѣрѣти цркви (Київ, 1625 *Злат. II*, 129 зв.); Тыѣ
еднѣкъ Бѣзскїи спрѣи рѣчей абы напоянїи и чѣны
были, анижелп абыса ѿ нїхъ глѣбѣю и пѣкаво
бацѣно, потребнѣю (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 4 зв.).

Див. ще АНИЖЕ, АНИЖЛИ, АНИЖЬ, НИЖЛИ, НИЖЬ.

АНИЖЛИ, АНЕЖЛИ, АНѢЖЛИ *спол. (порівняльний)* **I.** (зв'язує члени речення) піж, як: Пре-
то(ж) радоватнса в кара(и)ю достои(т) лѣппе,
ани(ж)ли го(р)ишнн (Острог, 1587 *См. Кл.* 12); то
єсть, же са(м)... пѣха(и) за вѣрѣ оумре(т) ани(ж)ли
бы іпого до пѣи примѣнаючи мѣлѣ забнѣти (Вілїна,
1596 *З. Каз.* 34 зв.); я могѣ тобѣ продати якожъ
коллекъ латївї(и) анижли кто пшнн(и) (к. XVI ст.
Розм. 28 зв.); На всемъ томъ хоруете, для того, пжъ
болнѣ зирхнѣи діалектики, анижли внугрної
Богомъ дарованої церковної философіи паслѣдуете
(1603 *Пит.* 108); рѣчей терпѣти... чождолѣжѣства
зезюлѣюгъ, анижли законїное маїжѣтѣство попѣкъ
(Дермань, 1605 *Мел. Л.* 40); Мнѣи было до тогож
лнсету до тої унѣи только руку подпнсати, анижелп
цѣлый тестаментъ, а єне при наглѣом сковапо пнсати
(Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); пристѣиный єсть, чѣстъ
и мнѣ пнпѣ тоѣ мѣннн, и далѣко болнѣи, анежли
ѿномѣ пр(о)р(к)у, єсли боїмъ и не мѣста мнѣе,
ани(ж)лнє повѣгъ парѣдѣю, хочю ѿплѣковати, якъ
ѿпъ (Острог, 1607 *Лек.* 7); гы(л)ко бы лѣппая
ани(ж)ли за Сага(и)дачно(г) вѣчно(єт) быти могла
(Київ, 1627 *ЛСБ* 496); и реклѣ: ѿ прѣблаженное

Дрѣво, паслѣнѣннєс ты, ани(ж) ли я (Чернігів, 1646
Перло 96); болнѣи анижли — бїлнє як, бїлнн
піж, попад: Азѣжъ не болнѣи анижли пѣсть єотъ
лѣтъ мнѣло, якѣ тоѣ пїємо справѣно єсть (Київ,
1619 *Гр. Сл.* 225); **первѣи анижли**, упередъ
анижли — перн піж: Якожъ и на соборѣ Флорен-
тїєскомъ перѣвїи, анижли се згодили, были спорѣ
о то (Вілїна, 1608 *Гарм.* 185); Для котѣры(х) и
оупере(д) анижли почнѣ бѣдатнса ѿколо прѣ(д)-
савѣзѣа, розвѣлѣємъ потребнѣо бїти яєне оуказѣи
прогївннко(м) приказѣа Стыхъ ѿпѣ (Київ, 1619
Гр. Сл. 193).

II. (зв'язує речення) (з'єднує частини складно-
підрядного речення, приєднуючи підрядні порівняльні
частини до головної) піж, аниж: єне повѣдаю ва(м)
латївїиє є(єт) велѣоудѣо скїѣлѣ: оупнн пгншнн
проннп а пн(ж)ли богатоמוу в пр(є)тво пб(є)пѣє
впїнн (1556-1561 *ПС* 84 зв.); то не одного... отпа
митрополита... але и пѣсть вѣпхъ заходнѣтъ, же оны
пнѣей рѣчы удѣотъ, анижли єя што лѣбѣт (Вілїна,
1608 *АЮЗР II*, 44); И заїєте лѣппнєа єсть рѣчъ,
гдѣєа грѣшннѣи паворѣѣєтъ, анижли гдѣи пнѣглнвїи
вывынѣєтѣєа и пынннѣт (Київ, 1627 *Тр.* 11).

Див. ще АНИЖЕ, АНИЖЕЛИ, АНИЖЬ, НИЖЛИ, НИЖЬ.

АНИЖЬ, АНѢЖЬ *спол. (порівняльний)* (зв'я-
зує члени речення) піж, аниж: волѣ(л)бы лѣ(п)нє
многѣкрѣ(т) оумеретн, ани(ж) товаришо(м) грѣхн
свои оказѣти (Вілїна, 1596 *З. Каз.* 81 зв.); А пнѣпа
мнлѣа Русь того не видѣгъ и воляєєа зъ пннн брѣ-
тати, анижъ зъ Рымлѣи (Вілїна, 1608 *Гарм.* 171);
Ба(ч)ннн(и) и мѣдры(и) Казнодѣа... пѣвѣєт, п(ж)
па(т) єлю(в) вѣрождѣннн(м), ани(ж) гмѣи, пѣпо-
нѣгн(м) язѣко(м)... мѣнннн поїннє(ч)нѣннѣа рѣ(ч)
єєгъ, по(м)нѣтн пѣвиннє(и) (Євѣс, 1616 *УЄ Єв.* 6
пепум.).

Див. ще АНИЖЕ, АНИЖЕЛИ, АНИЖЛИ, НИЖЛИ, НИЖЬ.

АНИКОЛИ *присл.* Ніколи: чѣго аниколіи вѣ
пѣсть не могъ зѣднати зъ ѿказу, же мы не хочѣмъ
быть таковыи отщепенцы (1596 *МНВР* 68).

АНИМУШГЪ *дво. АНѢМУШГЪ.*

АНИСЬ, АНПСЬ, ГАНЫШГЪ *ч. (гр. 'ανισον.*

лат. anisum) **І.** (трава)ниста ефіроносна рослина) anic, ганує: anicetum, ганы(и) (1642 ЛС 83); Анисѣ. Anisum. Anicetum (1650 ЛК 423).

2. Пахуче сім'я цієї рослини: чѣмъ анисѣ сѣѣже тѣмъ доу(т)че... // ...Анисѣ пріагѣ часто тогда жаждѣ тѣни(т); топ же анисѣ аще кто часто пріємлетъ ѿ(т)ворає(т) залаганіє жи(л) пече(и)ны(х) (XVI ст. Трап. 20 зв.-21).

АННИЯКИЙ займ. (заперечний) піякий, жодний: та(к) и тепер... ѿбѣує(м) и прирекає(м)... исп(и) ѿбыкателе(м) ...//... кгру(и)го(и) и всакоє має(т)-посты... в нихъ ѿ(т)бираги и ѿ(т)водити анняки(м) способо(м)... не маємъ (1566 ВЛС 1-1 зв.).

АНІ¹ див. **АННІ¹**.

АНІ² див. **АННІ²**.

АНКИРА, АНКІРА, АНІ҃ИРА ж. (лат. anchora, гр. ἄγκυρα) **І.** Якір, кітня, кітниця: anchora, а(и)кира, ко(т)ва (1642 ЛС 82); *Образно* : а єсли бы кто впо-сро(д)кѣ оуста(л), пѣстившесѣ а҃нкіры тоє стѣє, вѣ-пасти моуси(т) зѣрази, и оугопоути на глѣбѣоуєсть злѣстей пришедиши (Острог, 1607 Лжк. 12).

2. Переп. (про те, що зміцнює віру, надію) опора: коєвиш(к) пѣве(л) ...// ...причиниш(л) приєдгоу, абіємо... мѣцное потѣне(и)є м(ѣ)ли, и заложѣною надією одрѣжали, которѣю маємо я(к) а҃н҃гирѣ або кѣтвишѣ днѣѣ, мѣцнѣ и пѣвноу (Острог, 1599 КЛ. Остр. 202-203).

АНКИРНИКЪ ч. Якірний канат «?»: anchorarius, анки(р)иш(к) (1642 ЛС 82).

АНКІРА див. **АНКИРА**.

АННАТЫ мн. (супп. annaty, слат. annata) річний дохід з церковних маєтків, віддаваний у скарб Ватикану, а потім на оборону Речі Посполитої: чомѣ свѣдѣє стѣскѣють на тоє, же дхѣвныє проти(и) яв-помѣ кїлакро(т) в статѣє и конститѣці(х) повторе-номѣ правѣ, аннаты, которые в корѣне на оборонѣ рѣ-чи посполитой ве(д)ле конститѣціи... оухвалєныхъ зостѣти мѣли, с кромє(и)ства выдаѣтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 195); Штожь и о аннатахъ, которыи зъ Полски до Риму идуть (Київ, 1621 Кон. Пал. 928).

АНО¹ спол. **І.** (зв'язує частини речення) **І.** (проти-ставний) але, однак, проте, а: свѣ(ч) про(с)кѣ(р) не даєє а хогя которы(и) рѣ(д)ко про(с)куры при-

несе(т) ано та(к) велики я(к) яблоко (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); але злѣго оумислоу боудѣчи, и хѣгдачи ѿ(т)чал(и)шми оумислами рѣкомо не мо(ж)ность, ано рѣчей пехоуѣ свою прикрѣтити, до которы(х) пр(о)рѣкѣ за злѣ мѣючи мѣни(т) (Острог, 1607 Лжк. 27).

2. (пояснювальний) тобто, саме: По том року 52 го..., по вознесенію Господню, не в Риме, але во Іерусалимѣ пайдѣється, ано на оном заволапом апостольском соборѣ: (Львів, 1605-1606 Перест. 59).

ІІ. (зв'язує речення) **А.** (з'єднує частини складно-сурядного речення) **І.** (протиставний) але, а, однак: ѿкапный... хвалїлєсѣ х(с)вою вѣроу погоубити, лєстѣю и грозою ано больнєє сѣ стѣя вѣра оут-вердила (1489 Чет. 56); попалили вѣдми в миро-пѣлю, для перестѣга мѣрѣ, ано єще гѣрнєє мерло (1509-1633 Остр. Л. 130 зв.); я будучи арє(и)ндаро(м) ново таковы(и) обыча(и) вводи(ти) ме(л) ано де(и) то пере(л) ты(м) бываю (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 73); Заслоняются глѣмъ Флорєнтієскимъ со-борникомъ, ано... слабая ихъ оборона (Київ, 1621 Кон. Пал. 1121).

2. (припідпувальний) (оживається на початку речення) але, однак: Ано бы лѣгкѣи гасити, коли у су-єбѣа горитѣ, аннжли коли до твоего даху прий-дегѣ! (Вільна, 1595 Уп. гр. 147); И гдебы были отда-ны лнєты єго власныє, до єго королевской милости папа панного (писаныє)... подобно бы показалєся не одногоє справа, яко... о колькоацѣнѣть тєєячєи людєи, зъ ведомостыю господарєкою, замордовати мєно! (Ано и мухи бєдиное не задавлено!) (Вільна, 1599 Лит. 919); уєє мы єго Богомъ побнѣаєє, хотѣ злѣ учинитѣ, хотѣ гораздѣ. Ано, братя, Бг҃и указуєтѣ, што бєєє задарѣ не нзывали нмя Божіє (XVI ст. НЄ 212); не вѣдаю якоюю свєрбѣакою на(л) при-стойность тѣкавѣи вѣбѣдѣтѣ. Ано што южѣ стѣбѣ-роия, поинє(х)ни(х) дѣкрєтами змѣнєно, бєзъ выкрѣ-таєтѣва, и бєзъ пытанѣя, чтѣиги и поважѣи потреба (Дермань, 1605 Мєл. Л. 8); гакѣ хитро зятѣгають повагу клятвы папєжєской! Ано патріархѣє нашии оныхъ єя не ѿбавляють, але бєзпєчнєє папєжѣє вы-клинали (Київ, 1621 Кон. Пал. 1092); Ѡ смѣрти ли маю мѣнитѣ; ано ѿ гѣи кѣждый знѣєтѣ, якѣ єсть єрѣга, якѣ недѣлаєтѣа (Київ, 1625 Кон. Каз. 4).

Б. (з'єднує частини складнопідрядного речення)
1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що: ты слоужебныи жо(л)нѣре, прише(д)ши розбоинико(м) голеши... перебили. [А]на Ісаа припѣли, и хотѣли ємоу та(к)же голеши перебити... и оувидѣли, аю ю(ж) его стаа мл(с)ть дхъ споусти(л) (XVI ст. УЕ Трос. 77); Ѡ(т)минѣла оуже Зима, а пришла Весна: и бачимѡ, аю все створѣ(н)є ѡтыло (Київ, 1637 УЕ Кал. 152).

2. (уживається на початку головної частини складнопідрядного речення часу) то: А кгда оувошли оу црковъ аю гро(б) бжїи оубра́ныи коштовне на кїлка а... стоа́лъ на склѣпѣ (1509-1633 Остр. л. 131 зв.).

3. (аживається у приєднувальних конструкціях) отожд, тожд: Таа... проклáтаа офѣра... оубогнхъ есѣдовѣ з маѣтности вызываѣт... а такъ хитре... же якобы они бѣдныѣ... на все самохотѣе позволáли: аю где богáтый плащъ свой роспѣсти́, ѡ(т)то́ль оубогѣи не то́лько шáтинкѡ, але и тѣло свое оухнлáетъ (Київ, 1637 УЕ Кал. 69).

АНО² част. (стверджувальна) отожд, адже ж: Што́ждъ еще, гды по́йзримъ на жїтїє... Сво́ймїа... и гды того́ по́стѣпки розбирáти бѣдемъ; аю Богобóйне, чистѡ(т)не, сто́бливе и справедливѣ жїлѣ, аю овоцѣ сторáкій Гви принѣсь, аю... оумно́жилъ талáнты... в... оучїнкахъ добры(х) бѣлъ вѣрнымъ (Київ, 1625 Кон. Ом. 164).

АНОМАЛНЬИЙ прикм. (лат. anomalía, гр. ἀνωμαλος) аномальный: Гра(м)мáтїце сѣи на чо(м) бы сходя́ло не е́сть та́къ далѣ́е є́й и́стотное́ я́къ вáмъ оучителе(м) влáсное́ Ано́малны(х) мѡвлю́ именъ и глѣ зобра́нїє и до вѣдомости оучáщи(х)са подáнїє (Єв'є, 1619 См. Грам. 4).

АНТЕПЕДІОНЪ ч. (гр. ἀντεπαιδιον, лат. antepedium) передня заслопа вітваря: До того(ж) належы(т) това(л)ня. Антепедіо(н) таковой(ж)є матери (Львів, 1637 Інв. Усп. 75).

Див. ще **АНТЕПЕНДИЙ**.

АНТЕПЕНДИЙ, АНЪТЕПИДИЙ ч. Те саме, що антепедіонъ: Антепє(н)диа напре(с)то(л)ныє... на ста урочи(с)тые припинати належи(т) (Львів, 1637 Інв. Усп. 75); тамъже а́ппараты костельные, въ

скринях будучие, то е́сть... оры́наты, а́нътепидия розныє е́дѣвабѣныє... сполни забрали (Волюдимир, 1650 АрхїОЗР 3/IV, 430).

АНТЕСЕССОРЪ див. **АНТЕЦЕССОРЪ**.

АНТЕСИГНАНЪ ч. (лат. antesignanus) керівник, провідник: Я, заправды, самъ, безъ посполитого листовъ споряженъа, хотѣлемъ до ихъ антесигнана... то е́сть до продкуючого межи ними писати (Київ, 1621 Кон. Пал. 506).

АНТЕЦЕДЕНСЪ ч. (лат. antecedens) (попередні обставини, причини) підстава: Знесши антecedенсѣ отступницкого доводу,... мовлю, Пстру св. межи апостолами первымъ быти не е́сть удѣльной зверхности папомъ надъ ними быти (Київ, 1621 Кон. Пал. 531).

АНТЕЦЕССОРЪ, АНТЕСЕССОРЪ, АНТЕЦЕСОРЪ, АНТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪТЕЦЕСОРЪ, АНЪТЕЦЕССОРЪ, АНЪТЕЦЕСЬСОРЪ, АНЪ-ӨЕЦЕСОРЪ ч. (лат. antecessor) (той, хто своєю діяльністю передував комусь у якійсь справі) попередник: преречюный отец архимандрит с капитулою, слугами и поддаными своими, на тоє селце и дворок там будущий... през них и антecessоры порядне збудованыи... паехавъши и там в том дворку малъжонку его менованую... заставши... з дворка уступит казали (Луцьк, 1523 АрхїОЗР 1/VI, 533); Кѡ горѣ далє(и) має(т) посылаючи тамъ посла(и)цовъ и брати(и) наши(х) Прокопа Малє(и)ковича и Микѡлая Добра(н)ского... А ѡсобливє стѡє памяти Іѡ(с) Єремє(и), а́нъөецесора своего до фѡ(н)датора цркве тоє стѡє (Львів, 1610 ЛСБ 427, 1); на што и потверженья отъ Королей, ихъ Милости, Антсессоровє наши одержали были (Київ, 1631 ОЛ 29); Леч же смерть неужитая оно́го фундатора и господина отца Павла, игумена, антсесесора моего, с того света взєла (Чорненський монастир, 1625 ПКСДА I-1, 65); маючи е́ще ѡ(д) а́нътеце(с)соровъ позваного кривду и пре(з) виби(т)є части кгрупѣтовъ... до... доводовъ выслухана... поводова я сторона просила (Ісаїки, 1643 ДМВН 238); поменєныє мєшчанє... заразы по забитю... кеєндза Якуба Косиньского, плебана ковелского, антсесєсора протєстантисѣ... розныє ексьцєсса, посѣполу з козаками, рознымъ теж католикомъ злости розъмаитыє виражали, до ве-

ры своее принсволяли (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

АНТИМИСЪ, АНТИМІСЪ, АНЪТИМИСЪ, АНТИМИНСЪ ч. (гр. ἁγτιμίσιον) (освященный плат на церковному престолі під чашию зі святыми дарами) антиминос: то(т) манасти(р) вше(в)ски(и) по(д) бл(с)вине(м) и послуше(н)ство(м) нши(м) е(ст) свте(и)ше(и) митропо(л)и(и) кие(в)ское и а(и)тимисы шши на пр(с)тле(х) а не влады(ч)ни (Новгородок, 1554 *ЛСБ* 18); Хтожъ ее свстилъ хто анътимисы давалъ? пытайтесь: где по нихъ ежджано? (Вільна, 1599 *Ант.* 945); слѣчиса в иѣкои(х) мира сего веща(х) в домѣ моемъ бы(ти) бгѡω(т)ступно(мѣ) вл(д)ицѣ лѣзкомѣ иже де(р)зидѣв и вниде в це(р)ковъ... и властите(л)ско изе(ли) с престола а(и)тими(с) (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); до того антиминосъ на олтари где бы недоставало отъ благочестыхъ (!) для пасвятшес оферы тѣла и крови сына Божого (Київ, 1623 *КМІМ* 1, дод. 266); Злотоглаве(и) на кпгалгѣ хѣ(ст)ки по(д) а(и)тимисо(м) лежы(т) на престолѣ (Львів, 1637 *Іив. Уси.* 76).

АНТИОХИЯНИНЪ ч. (мениканецъ Антиохіі — стародавньої столиці Сиріі) антиохієцъ: ω(т)вещъ алы стый семиопъ родомъ оубо есмь антиохиянинъ (1489 *Чет.* 2).

АНТИПАСХА ж. (гр. ἁντίπασχα) Перша неділя після Великодня, провідна неділя: писа(н) зе (л)вова в не(д)лю а(и)типа(с)ки року афѣи (Львів, 1598 *ЛСБ* 319); А обираѣа ты(х)то чтыро(х) брѣто(в) старъши(х), и раздаѣа имъ оурѣдо(в) послѣгѣ церко(в)ны(х) ведлѣгѣ го(д)ности... В не(д)лю Нѡвѣю антипа(с)хи, маю(т) мѣти (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 40).

АНТИПАТРІАРХА ч. Противник патріарха: а то ли оу васъ за патріархѣ есть, коѡъчикъ, антїпатріарха, которого прѡдкове ваши... потопили и проклѣли (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 29).

АНТИФОНЪ, АНЪТИФОНЪ ч. (гр. ἁντίφωνος) вірші із псалмів, які виконуються хором при богослужінні попеременно на обох крилосах: псалми, пѣнія, антифоны, тропары, кондаки..., молитвы посвященія Таинъ Хрыстовыхъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 214); Бо гды стоѣчи антїфѡны три ω(т)спѣваю(т); пото(м) на зе(м)ли або ни(з)ки(х) лѣвочка(х) сеѣда-

чи... е(д)нобо спѣваючого слѣхаю(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 30 зв.).

АНТИХРЕСТЪ див. **АНТИХРИСТЪ.**

АНТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРЕСТОВЪ, АНЪТИХРИСТОВЪ, АНЪТИХРІСТОВЪ прикм. 1. (який належить антихристові) антихристів: Всѣ писма одностайне свѣтчатъ, же вслми короткое масть быти царство антихристово (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 156); Видени ли, Скарго, иж в твоих школах и науках... тайна и глѣздо антихристово фундовано сѣтъ (1608-1609 *Виш. Зач.* 227); Епископъ... въ пысѣ // своей антихристовымъ сѣтъ предотсѣсю (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 712-713); тогда страшный потопъ ωгнѣиный затопитъ оувѣсѣ свѣтъ, и попѣлитъ слѣгѣ антїхрестовихъ патшѡвѣныхъ, и самѡгѡ антїхриста, и цар(с)тво его мрѣише спѣлитъ (Чернігів, 1646 *Перло* 142 зв.); ω(и)... ωдосла(л) и(х) до короля абы и(м) привиле(и) надалъ и далъ и(м) що и до сего часу муча(т) хр(с)тіа(и) якъ слугы и предытечѣ а(и)пхристовы (серед. XVII ст. *ЛЛ* 165).

2. (подібний до антихриста, злий, нечестивий, підступний) диявольський, антихристів: И не поклянутся ерегки теперъ икоисе Ис Христове... ижъ маюгѣ печатъ антїхрестову на руце правой и на челѣ (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 53); Пѣве за(с) надѣ бгѣ бгѣми вы(ш)ниими па(д) своими порѣшыми по(д)да(и)ными са почипили и... безъсловесны(х) естество вы(ш)шею // ценою (и) свон(х) антїхр(с)тово(г) закона права(х), па(д) лю(д) бжїй, имъ до часѣ по(д) вла(ст) злепоны(и)) ωценили (до 1596 *Виш. Кн.* 261-261 зв.); а была таа невѣ(с)та ωболочена в одѣ(и)е ша(р)латное... маючи кубо(к) золоты(и) в руци свое(и) по(л)пы(и) гнѡсу и плюга(в)ства (таа ѡа(р)ба значи(т) ωкрутѣство антїхре(с)тово) (написано на полях. — *Прим. ред.*) (XVI ст. *КАЗ* 643); Бѣгай от них, бѣгай, бо, то ис Христова, але антихристова вѣра, которой ся противници нашѣ держат (Львів, 1605-1606 *Перст.* 56); Тогда в горнее и конечное зло... старший перст римскаго начальства... неисѣлным гнильством (духа антихристова вѣтром поражен бытъ) обложѣн был (1608-1609 *Виш. Зач.* 215).

АНТИХРИСТЪ, АНТИХРЕСТЪ, АНТИ-

ХРИСТЪ, АНТИХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ, АНЪГЫХРИСТЪ, АНЪТИХРИСТЪ ч. (гр. 'αντί-χριστος) 1. (*протипик Христа*) антихрист: бѣдетъ ѡ(т)мѣтнѣтъ парцѣемъ антихрестъ ѡ(т)лѣченъ ю тѣмъ кромѣшнѣю (1489 *Чет.* 374); Єп(г)ліста выпи-соуе ѡ поставленіи и цркѣиѣмъ красномъ и ѡ ан-тихрѣстоу, и ѡ противенствѣ нхъ (1556-1561 *ПС* 179); Естлиже мовятъ Римяне, же антихрѣсть мель, только одеѣ быти, и то не болѣтъ, одню полчверта року жити, а папѣжи пакѣ, одеѣ по другомъ уже папуютъ полгора ста лѣтъ, и далей (1582 *Посл. лат.* 1134); Кирилъ Ерусалимскій мовѣтъ, же антихрѣтъ, будетъ нѣкоторый человекъ, отъ дѣявола нпрова-жоный, чарамъ и чарнокнижествомъ опатренъ(и) (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 150); Абы антихриста мѣвъ собѣ любовна, которого воля богови противна, Готѣвнше его, як Христа, пріятн и послушаніе оному отдати (к. XVI ст. *Укр. и.* 83); Пыхою кѣждо а особлише седѣчого вѣ косѣлѣ бѣжомъ, кѣждый боажіеа антихриста брѣднѣеа моуєн(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 150 зв.); Папѣжъ... церковь соборную како-лическую у своемъ дворѣ у себе в Рымѣ быти поѣд-даєтъ... личбу от створеня свѣта замѣнѣтъ и окоро-гилъ, и Антихриста утанѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); амаліктъ: Лѣодѣ лѣжѣчій... // лю(д) вѣдарѣючій, метаф(р): антихрѣтъ, сы(н) еліѣаса (1627 *ЛБ* 174-175); Положѣ кѣзаній пѣтъ... // ...Трѣтее ѡ кѣрно-стахъ; що наѣдѣпатъ на антихриста (Чернігів, 1646 *Перло* 129-129 зв.);

дѣявол, чортъ: а то значн(т) а(н)тихре(с)га тепере-шнего за которы(м) стоа(т) всѣ баламу(т)нѣ ру(с)кѣи и ѡ(р)мѣтскѣи... ту(т) вла(с)не зглажонъ буде(т) и всѣ церемонїи его ми(с)го а(н)тихре(с)та тепереш-него... настане(т) нинѣшн(и) го(р)шн(и) (XVI ст. *КАЗ* 631, на полях); Там же ся розбѣють гордые народы, нже з антихристомъ приходятъ до згѣды (к. XVI ст. *Укр. и.* 71).

2. *Перепл., зневажл. (про того, хто не визнає всіх догм християнства, особливо православ'я)* анти-христ, нехристиянин: Але то всѣмъ ку вѣдомости озпаймити, же памѣтъ въ томъ великую кривду и всему християнству дѣлають, зовучи пасгыра видомого церкви Божей — "анти[х]христомъ." (!) и "сыномъ.

дѣ[т]яволекимъ" (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 116); А што бѣло причиною до ганѣнѣа и до называнѣа коєтанѣ антихрѣсто(мъ), тобѣ, же былъ арїанномъ, не при-знавалъ ѡ(т)ца и сѣа, якогѣ кождого поажнѣ, стѣи антихрѣстомъ зовѣтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); Але папѣжови лаяти, антихрѣстомъ и непрямѣ-лемъ Сына Божого называти,... // того ся тоды все-го... истенне годнѣю чыштн (Вільна, 1599 *Лит.* 659); Бо хто колѣен (!) противко паѣки хрѣстовой вѣчн иначнѣ... то всѣ противнѣи хрѣстовы, — то то сѣ антихрѣсти (поч. XVII ст. *Вол. В.* 84); и теперѣ анти-хрѣстовѣ многѣи настали, отъ сего зрозумѣваемъ, нжѣ послѣдняя година естѣ (Київ, 1621 *Коп. Псал.* 316).

АНТИГРАФОНЪ ч. (гр. 'αντί+γραφον) копїа: Зводѣ: Прѣписъ, фѣрма, перепїсѣ, перекладѣ, копѣа, архѣтипо(н), антиграфо(н), парадигма, апографонѣ (1627 *ЛБ* 163).

АНТИДОРНЫЙ *прикм.* Призначеннѣ для "анти-дору", частини великоѣ проскури: Да нзые(т) подою добрѣ па(д) антидорны(м) блюдомъ (Київ, 1646 *Мог.* *Тр.* 247).

АНТИДОТЬ ч. (гр. 'αντίδοτος) (*препарати для лікування отруєнь*) антидотѣ; *перепл.* (пра засоби спасѣннѣ душі): Книга таѣа Бѣодѣхновѣннаа могла бы еа елѣнше назвѣтн Дѣкторомъ и Апѣкою на // хо-рѣбы дѣнѣ людѣскнхъ: вѣ нѣй... знайдѣются и зба-вѣннѣа Антидота и лѣкарѣства на тѣнжѣ хорѣбы (Львів, 1646 *Ном.* 6-6 зв.).

АНТИОХІЄЦЪ ч. (*мешканець Антиохії — старо-давньої столиці Сирії*) антиохїєцъ: а че(м) не зовѣ(т)еа патрїархнн(к), цѣрогоро(д)скїи, анн ерѣлме(ц), анн ѡлександрїєцъ, анн а(н)тїохїєцъ, гдѣ головини сто-лы патрїархо(и) нїшн(х) мѣсто содержа(т) (п. 1596 *Випл. Ки.* 250 зв.).

АНТИХРИСТЪ *днв.* **АНТИХРИСТЪ.**

АНТРА ж. (гр. 'αντρον) пѣчера: А дрѣгїи вїлѣ-ченъ ѡ(т) ѡбѣновѣа лю(д)скогѣ... самн жїлн въ пѣстїнахъ тїлѣко сѣ зѣрмн зѣмными, въ горахъ и антрахъ зѣмныхъ яскїнахъ (Чернігів, 1646 *Перло* 2 зв. *пенум.*).

АНУЖЛІИ *част.* (*модальна*) (*уживається для ви-раження сумніву, припущення, здогаду*) ану, а що як: а до того анѣжлн тѣе свѣдѣнѣства соутъ ѡ тепереш-

пемъ схожіи по(д) часомъ боудѣномъ, которое называемо зєслаиѣмъ, об'яснѣемъ, и оказиѣемъ дѣа стого (Дерманъ, 1605 *Мел. Л.* 24).

АНФРАКСЪ ч. (гр. ἄνθραξ) (коштовий камінь) рубін: И насадишъ в пегѣ чотыре рады каменя, в першомъ рѣде бѣде камень Сардіѣи... Во второмъ анфракъ, сафѣръ и аспѣсъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.).

АНХИМАНДРИТЪ, АНХИМАНДРИТЪ ч. Те саме, що архимандритъ: и ре(ч) ємоу анхимандритъ (1489 *Чет.* 3); и се слышавъ анхимандритъ, подивилъсѣ. пошолъ к постели стго семіона (Там же, 3 зв.).

Див. ще АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРИТИЙ.

АНЪГЕЛЧИКЪ див. АНГЕЛЧИКЪ.

АНЪДРИЄВЛЯНЫ мн. Назва людей за місцем проживання: оглядалъ семи... рашныхъ подданныхъ его милости паиѣ Немиричовыхъ... Анъдрисвлянь, поглучоныхъ, побитыхъ кистенями, шаблями (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 3/1, 164).

АНЪТЕПИДИЙ див. АНТЕПЕНДИЙ.

АНЪТЕЦЕСОРЪ див. АНТЕЦЕССОРЪ.

АНЪТИХРИСТОВЪ див. АНТИХРИСТОВЪ.

АНЪТИХРИСТЪ див. АНТИХРИСТЪ.

АНЪѲЕЦЕСОРЪ див. АНТЕЦЕССОРЪ.

АНЪГЕЛСКІЙ див. АНГЕЛЬСКИЙ.

АНЪГЕЛСЬКІЙ див. АНГЕЛЬСКИЙ.

АНЪТИХРЕСТОВЪ див. АНТИХРИСТОВЪ.

АНЪ¹ див. АНИ¹.

АНЪ² див. АНИ².

АНЪЖЕЛИ див. АНИЖЕЛИ.

АНЪЖЛИ див. АНИЖЛИ.

АНЪЖЪ див. АНИЖЪ.

АНЪМУШНО присл. Гнівно, зухвало: тогды по(ц)ки(и) доси(т) анѣмушно строфова(л) хме(л)ни(ц)кого (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

АНЪМУШЪ, АНИМУШЪ ч. (снт. animusz, лат. animus) характер, вдача, душа: для того снѣ бжій па(и)бо(л)ишъ кр(с)тъ собѣ обрѣлъ, жебы... оумираючи потыкѣтисѣ спанѣлы(м), бо(з)скои своєи силы анѣмоушо(м), з це(р)беро(м) сторожо(м) проклаты(м)... оусилоуючи, и то для ро(з)ны(х) при-

чинъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 297 зв.); В тебе Пѣнскій анимѣшъ: чогожъ ты не знаєшъ (Київ, 1633 *Евфрон.* 309);

сміливість, упевненість: протестуючий... несподаваючыє на себе жадного небезпеченства, з ашмушомъ своимъ в танецъ былъ пошолъ (Житомир, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 602).

АНѲОЛОГІА ж. (гр. ἀνθολογία) збірник, антологія: Вамъ абѣ(м) власно и ваишимъ чєстнымъ оучителе(м) догажѣючи, Набожєнства Правило... лѣтвыми Надками и розмышла(и)ми обѣспѣвши, Типѣло(м) за(с) АнѲологіа... албо зобрѣніємъ Квѣткѣвъ, ѡттиѣловавши... до рѣкъ ваишихъ подаю (Київ, 1636 *МКСВ* 317).

Див. ще АНѲОЛОГІОНЪ.

АНѲОЛОГІОНЪ, АНѲОЛОКГІОНЪ ч. (гр. ἀνθολογιόν) те саме, що анѲологіа: книги гре(ц)киє ро(з)ныє... типік албо вставъ гре(ц)ки(и) аѲѲологіонъ... аѲѲолокгионъ дрѣги(и) трѣдионъ (Львів, 1637 *Іва. Усп.* 33).

АПАРАМЕНЪТЪ, АПАРАМЕНТЪ ч. (снт. arapament, лат. apparamentus) 1. Костюольный одѣг: тамъ же скрѣпи и вси апарамєнты костєльные вытрєсти и переворочати казалъ (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 6/I, 500).

2. Кулі, порох та інші речі, потрібні для гармати: армату и аппарата до неѣ належачой... побралѣ (Житомир, 1638 *АрхЮЗР* 3/I, 380).

АПАРАТЪ, АПЕРАТЪ, АПАРАТЪ, АПЪПАРАТЪ ч. (лат. apparatus) 1. Церковний або костюольный реквізит, речі: притомъ церковъ всю до кгрунту спустѣшилъ, аператы церковные, кнѣги и звоны, образы попсовалъ (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* 1/VI, 257); Тамо бо ѡ(т)да(ст) сѣ каждо(и) цркви, сребренѣи сосѣды и апараты и кнѣги (Львів, 1607 *ЛСБ* 408, 1 зв.); Апараты црковные, сосѣды. и рѣзы // посвячѣоныи, ѡбразы, и кнѣги маю(т) быти в дозорѣ (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 65-66); кнѣги и апараты вси и што колѣвекъ тамъ нашли забрали (Київ, 1633 *КМІМ* I, дод. 542); ещѣ возми собѣ пѣчина (тѣ єсть, всѣ оубіоры и апараты) Пѣстыра глѣпоѡ (Львів, 1645 *Жєл. Тр.* 2); орнаты, апараты, албы и што колѣвекъ єно спряту костєльного было,

все тое выкопавши, въ способъ лупу побрали и межи себе поделили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 6/I, 563).

2. *військ*. Сукупність речей, призначених для стрільби: позваний... //... скупивши купу немалую... людей своих и на то засягнених спровадивши, которых личьба сем тисячей людей выпосила, арматы и вси апараты... до буреня оборонъ, вшеляких налечание (!) способиши... страж оточил (Варшава, 1646 *ЧИОПІЛ* XIV-3, 181-182); чого всего места поблизины украинские такъ его королевское милости, яко панские и шляхецькие, през додаваня апаратых военных, бунтовъ и рад тасмьныхъ чиненя, ребелизантом козаком помощью были (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 426).

АПАТЕКАРЬ *див.* **АПТЕКАРЬ**.

АПАТЬКА *див.* **АНТЕКА**.

АПЕЛЯЦЫЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ**.

АПЕЛЕВАТИ, АПЕЛЛЕВАТИ, АПЕЛОВАТИ, АПШЕЛЕВАТИ, АПШЕЛОВАТИ *дієсл. недок. і док. (стп. apelować, лат. appellare)* 1. (що, чого, від кого, від чого, до кого, до чого, на кого, на що, за що і без додатка) (*оскаржувати (оскаржити)*) *ухвали тяжкої інстанції перед вищою*) апелювати: за границю... ни(х)го нікого позувати не має(т) га(к) и апелевати нікомѣ не во(л)но а хогя бы ся и вы(з)вали и апелевали за границы лито(в)ские... тогда мы такихъ рече(и) сѣдиги не маемъ (1566 *Р/С* 56); я ѡ(т) ко(ж)дого суду и особы апелевати ани ѡ злы(и) переводѣ права... позувати не буду мочи (Купів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 95); ѡ тую речѣ, ѡ которую па(и) суд(я) княгінно... на теперешне // роки позвалъ... па(и) ѡле(х)но... апелевалъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 70-71); А его мл(сѣ) пагѣ по(д)коморы(и) на мене возны(и) све(д)чи(л)се менуючи себе ѡны(и) декре(т) мо(и) кѣ кривде на трибуна(л) апелевал (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 27); мы апеловали до его к(р) м(с) стати 8 дворѣ ѡ(т) свѣтоє якгипинки за ше(сѣ) неде(л) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); Златоустый св., учитель // церковный знаменитый... разумѣючий... церковныи уставы и звичан, гды бы были видѣть належнѣюсть суду... и апелляции право до бѣскупа... зажь бы были, въ такъ тѣсноу на себе разѣ, до суду его не апелловалъ? (Київ, 1621

Кон. Пал. 621-622); А по (с)ме(р)ти... не чинечи ѡ(т) декрету сѣдѣ ѡного... не апелюючи и апелляци не прозе(к)вѣючи чого все(г)... вшеляки(х) дилляци(и) апелляци експеди(п)ци(и) пра(в)ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсе (Крупець, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.); от которого декрету умоцованый стороны позваное до суду головного трибуналу Любелского апеллевалъ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 423).

2. (на що і без додатка) звертатися (звернутися) до кого, чого-небудь за підтримкою: а по доводе его, тые попы апелевали на розсудок его милости отца владыки (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 365); он того декрету им. не принявши, апеллевав абым до его милости папного милостивого папа подвоеводего; я с тым декре(то)м им. ездил есми до его милости папа подвоеводего и показалем его милости тие справы, што его милост, обачивши справы мои правныи, писани рачил до наместника (Бориспіль, 1614 *ЛБМУ* 6).

3. Називати, іменувати: Наричаю: Называю, апеллюю (1627 *ЛБ* 70).

Див. ще АПЕЛЛОВЫВАТИ.

АПЕЛЕЦЫЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ**.

АПЕЛЛАЦИЯ *див.* **АПЕЛЯЦИЯ**.

АПЕЛЛОВЫВАТИ *дієсл. недок.* (до кого) Те саме, що апелевати у 1 знач.: теж читасмо же са до нихъ [цесаровѣ] въ оутажѣнью бѣсѣди не только о помѣсть оутѣкали, але нго бѣлнана, до нихъ яко до власныхъ а пайвыннихъ соудей апелловывали за котѣрыми апеллаціями, и соуды презъ нихъ ѡ(т)-правованы бывали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120).

АПЕЛЯЦИЯ, АПЕЛЕЦЫЯ, АПЕЛЛАЦИЯ, АПЕЛЛЯЦИЯ, АПЕЛЛЯЦЫЯ, АПЕЛЛАЦА, АПЕЛЛАЦІА, АПЕЛЯЦЕЯ, АПЕЛЯЦЫ, АПЕЛЯЦЫЯ, АПЕЛАЦЕЯ, АПЕЛАЦІЯ, АПЕЛАЦЫЯ, АПШЕЛЛЯЦА, АПШЕЛЯЦА, АПШЕЛЯЦЫЯ, АПШЕЛЯЦЫЯ, АПШЕЛАЦІЯ, АПШЕЛЯЦЫЯ, ОПЕЛЯЦИЯ *ж. (стп. apelacyja, лат. appellatio)* 1. (*оскарження ухвали тяжкої інстанції перед вищою*) апелляция: вста(в)уемъ естли бы... дръгая сторона... хотела бы (з) права ѡ(т)биваючи(и) ты(х) с котѣрыми ся не еднала... и зъ апеляцы(и) выпу(с)-

тила тогды таковы(и) ѡ(т)порѣ ꙗ права не має(т) бы(ти) при(и)моваѣ (1566 *ВЛС* 56); мы ѡбачи(и)ни то... и(ж) апелациа ѡ(т) судѣ земьско(г) и замѣкового до его королевское мл(с)ти идеть для тое причины апелацие(и) пану вале(и)гему... не допустили (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 69 зв.); ѡ што умоцованы(и) пана Петра Семанко(в) па(вря)д) к(г)ро(д)ски(и)... мною, возны(м), такую ѡбтя(ж)-ливо(ст) судовую яко те(ж) ѡ //недопуце(и)е апелацие и ѡ шкоды све(т)чилѣ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 93); ѡ(т) того декрету свѣда моего на трибѣна(л) апеллева(л): я(м) ему апеляции не допѣсти(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26); але пѣове ра(д)це на ѡборонѣ и на права напѣ не(д)бачи(и) Апеллаци(и) до коря (!) его мл(с)ти намѣ не допустивши вязеня(м) ѡкрѣ(т)нымъ и винамъ часто мо(р)дѣю(т) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); При(з)наваю то, же тѣе апеллацие бывали... але то зѣразѣ мо(в)лю з бѣ(р)нѣрѣдо(м), же ѡ(т)кѣла дѣбрые лѣкарство брѣли, ѡ(т)гѣла зѣсь злыи прикладѣ взѣвши грѣшнѣ герпѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); А речете ли: же тамѣ до папежа Римского апеляция? (Вільна, 1599 *Ант.* 549); повинѣна буду... вси добра его освободжати... кромѣ присегнѣ ошцзованныхъ, о которой закладѣ и шкоды в незаступованію у каждом суде... где одію буду зъ потомками моими познана, днѣящій жадных и опелящій незаживающы, справитсе маю (Луцьк, 1606 *ИКА*, дод. 110); Пѣнѣ Прокопови позычили(с)мо, к(д)ы П: Стефа(и)... езд(и)л до Ва(р)шавы з Апеллациею зло(т) трѣн(д)-ца(т) (Львів, 1612 *ЛСБ* 1042, 2); не має(т) быти допусочная апеляция а(ж) по успапанію копѣцовѣ (Київ, 1643 *ДМВН* 247); ѡмоцованы(и) поводомѣ справѣ тѣю презѣ апел(л)ляцию до трибѣна(л)дѣтѣоншого... безѣ припозывѣ выточилѣ (Люблин, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 148); суд, ему тое апѣляциши допустѣнныи, рокѣ за нею сторонамѣ обѣмѣ у менованого суду... въ Люблине... зложилѣ и захокалѣ (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 4135).

2. Називання, назва: Нареченіе: Назва(и)е, апеллациа (1627 *ЛБ* 70); Нариченіе: апеллациа, назва(и)е (Там же).

АПЕРАТЬ *див.* **АПАРАТЬ**.

АПЕРТУРА *ж.* (*пол.* apertura, *лат.* apertura) розгнн париву: Якъбы хто бѣдѣчи на // што хорымѣ, а казѣвши целѣбріковн апертѣрѣ чинѣти, мѣжне и те(р)-плѣве бѣль оны(и) бѣ(з) трѣбнѣ и кѣда(и)а(с)а, гамѣючн самѣго себе зпосѣлѣ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 60-61).

АПОГРАФОНЪ *ч.* (*гр.* ἀπογραφον) список, копія: Зводѣ: Прѣписѣ, фѣрма, перѣписѣ, перекладѣ, копѣла, архѣтипо(и), апѣтиграфо(и), парадигма, апѣграфонѣ (1627 *ЛБ* 163).

Див. *ще* **АПОГРАФЪ**.

АПОГРАФЪ *ч.* (*гр.* ἀπογραφη) Те саме, що **апографонѣ**: Apograf: Przepis (Жовква, 1641 *Dict.* 49).

АПОКАЛИПСИЙ, АПОКАЛИПСІЙ, АПОКАЛІПСІЙ *ч.* Те саме, що **апокалипсисѣ**: нѣващѣ бѣгословѣ въ апокалипсѣи описѣетѣ оное мѣсто новое знаменующѣе цѣрковѣ бѣжѣю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 95); Са(м)... дѣаво(л) ѡчи тѣмнѣстю накрывѣетѣ, котѣры(и) для того кнѣ(з) тѣмѣ назывѣетсе, що іѡа(и) свѣ(т)ліста въ апокалипсѣи своѣ(м) зѣщѣ показѣ(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 189 зв.); тѣю кнѣгѣ Апокалипсѣи с: Іѡана Бѣгослова ...//... напѣмѣмѣ мл(с)-тивомѣ пѣнѣ приписѣмѣ и ѡфѣрѣмѣ (Київ, 1625 *Кон. Апокр.* 3 зв.-4).

АПОКАЛИПСИСЪ *ч.* (*гр.* ἀποκαλύψις) (*одна з книг християнської церковної літератури, в якій зібрані пророцтва про кінець світу*) апокаліпсисѣ: Книги розные... Свѣ(т)ліе дѣнѣте(л)ное кѣрылового прѣклада(и)а... Апокалипсѣи(с) то(л)ковы(и) премудрѣи соломои (!) друку Пра(з)кого (Львів, 1637 *Іна. Усп.* 27 зв.).

Див. *ще* **АПОКАЛИПСІЙ**.

АПОКАЛИПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСІЙ**.

АПОКАЛІПСІЙ *див.* **АПОКАЛИПСІЙ**.

АПОКРИСИСЪ *ч.* (*гр.* ἀπόκρισις) відповідь: Апокрѣисѣ а(л)бо ѡ(т)повѣдѣ, на кнѣжки о сѣборѣ берестѣйскомѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 1).

АПОЛИНАРИСТЪ *ч.* Прихильник Аполінаріевого вѣчення: А яко жидѣ(в)скоп не(в)бѣлѣ брѣдимѣ са опрѣспѣковѣ(и), та(к) тѣ(ж) потоплѣмо аполінарѣстѣ(в) єретикѣ(и) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 48 зв.).

АПОЛИНАРНЕВЫЙ *прикм.* Який стосується наукн, проповѣдуваної сектою аполінарѣстів: Ино хлѣб, а ино ѡпрѣспѣнок, що папѣжнѣицы, ересѣю аполі-

парневою заражены бѣдѣчи..., прѣсным ѡплатком приносятъ жрътвъ вѣ тѣло христово и моватъ людемъ: едню то все хлѣбъ; а то ту не едию (поч. XVII ст. Вол. В. 74).

АПОЛОГІЯ, АПОЛОГЕЯ ж. (гр. *ᾠολόγις*) (книжка, основним змістом якої є захист, вихваляння когось, чогось) апологія: тое слово проклятый андрей наркугоцкій въ свой лгарской апології проклятой вышпелл (поч. XVII ст. Вол. В. 73); Я Мелѣтій Смо-трійскій... бывши взѣтый... въ подозре(н)іе ѡ(т)стѣп-ства... а вышпелл по(д) ѡменемъ моймъ зъ дрѣкѣ ѡданон Аполѡгеіе ѡтѣдѣланон Книжки... пре(з) сее моѣ оголоше(н)іе... до вѣдомости доношѣ (Київ, 1628 Апол. 3 зв.).

АПОСТАЗІЯ, АПОСТАЗІА, АПОСТАЗЫЯ, АПОСТАСІЯ ж. (гр. *ᾠποστασία*) відступництво: вѣ вѣдаю(т), яко за ты(м) небачны(м) поствѣпо(м) митрополитны(м), мы грѣческой реліѣи людіи не-знѣсноє оутиселлє, а примѣнєніє до апостазіи на рѣзныхъ мѣста(х) терпимѡ (Острог, 1598-1599 Апокр. 28); пре(д) кѣлкома лѣты для Блѣгочѣстїа, за інстїйкомъ и інстѣнцією незбѣ(д)нои Унітскои Апостасіи... шлахѣтныи сей Мѣжъ вседѣнню шѣкапъ былъ (Вільна, 1620 См. Каз. 16); Что естъ ѡ(т)ще-пенство, или апостазїа, и кто естъ апостѣта вѣри право(с)лѣвной (Київ, 1621 Кон. Пал. (Лв.) 32); свое помовы и блуду зацныхъ и преднейныхъ Сенаторовъ Короны... личиною свѣдоцтва не встыдливє покрыв-ши, смѣють... до свое апостазыи, якъ рыбу до сети... простыѣ ловити, твердомныхъ утлити (Київ, 16135 КМПП I, дод. 265).

АПОСТАТА ч. (гр. *ᾠποστατης*) (той, хто зрієся своїх релігійних переконань) відступник: а потомъ еромотіє запревшєся всего сталсья // апостатѡ (Вільна, 1599 Апокр. 617-619); белїаль, велїарь, пре-ствѣпникъ, або апостѣта (1627 ЛБ 186); Але невдѣч-ный Апостѣта... патѣса Богобѣріє ѡ(т)зовѣтъ (Київ, 1632 МКСВ 277).

Див. ще **АПОСТАТЬ**.

АПОСТАТСКІЙ прикм. Відступницький: Дымъ то[тъ] теды апостатскій невѣдомыхъ а на свѣга сего чячки оглядаючихся людіи сердечныхъ очіи зараза! (Київ, 1621 Кон. Пал. 654); тымъ спадней сдалюся...,

// абысте жаднымъ вѣтромъ апостатского унит-ского дыхания хвєятисѣ не допуцали (Київ, 16135 КМПП I, дод. 265-266).

АПОСТАТЬ ч. Те саме, що апостата: шкода жєсь и вл(д)ки лоуцкого, албо володїмерского, свѣ-дѣцтва протївъ нѣмъ не приточїлъ, бо и то те(ж). такїє апостѣтѡе, яко и генѣдїи былъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 107); А нѣкоторые вѣрою торгують, и еретичество в полечность прїимують Сынове темности, Христу апостаты, от духа светого вѣвѣки прокляты (к. XVI ст. Укр. п. 71); А васъ только два, и то // апостатовъ (и помочниковъ тѡежъ справы) митрополита старышого своего... важылистеся судити (Вільна, 1599 Апокр. 545-547); Присмотрисѣ, мовлю, православный, якъ той Капопъ апостѣтѡе переницовали невстыдливе (Київ, 1621 Кон. Пал. 690); Цѣрковъ Бѣжа, іѡжъ тогѡ смѣкѣ заживѣеть... Пре(з) (тѡеи стѣни) дойзрѣлыє цѣпѣты Остробѣдныє крѣштитъ; Апостѣтѡвъ крѣпѣты (Львів, 1642 Бут. 6).

АПОСТЕМЪ ч. (гр. *ᾠποστομα*) налив, чиряк, фурункул: ѡепѣ(м) греко(м) по ла(т)... //... гѣнѣа мѣ(л)ко то(л)ченѣа и смѣшена с же(л)тко(м) яич-нымъ... и прикладыває(м) к тверды(м)... апостемо(м) (XVI ст. Травн. 208 зв.-209).

АПОСТОЛИЧЕСКИЙ прикм. Православный: Петръ Могила... Екзарха святѣйшаго Апостоли-ческого Фроу Коистантинопольского, Архимандритъ Печерскій (Київ, 1634 КМПП I, дод. 555).

Див. ще **АПОСТОЛЬСКИЙ**.

АПОСТОЛОВЪ прикм. (який належить апосто-ловѣ) апостолів: Легъ богобойная... овечка Христова латво постеречи таковыхъ волковъ можетъ, памя-таючи оное мѣстце апостолово: "и отъ васъ (мовитъ) самыхъ повстанутъ мужіє, мовячи превротность, абы отвели учневъ за собою" (1603 Пим. 102).

Див. ще **АПОСТОЛЬСКИЙ**.

АПОСТОЛСКИЙ див. **АПОСТОЛЬСКИЙ**.

АПОСТОЛСКИЙ див. **АПОСТОЛЬСКИЙ**.

АПОСТОЛСТВО див. **АПОСТОЛЬСТВО**.

АПОСТОЛЪ, АПОСТОЛЬ ч. (гр. *ᾠποστολος*)

1. (учень Христа, обраний проповѣдувати його вѣчення) апостол: ещє павелъ ап(с)лѣ пише(т) рекоучи. не впиваитеся вино(м) (1489 Чет. 19); А кто сѣ покѣснт

пігів, 1646 *Перло* 12); апостолская церковъ див. **ЦЕРКОВЬ**.

3. (який стосується католицької церкви) католицький. намістникъ апостольский див. **НАМІСТНИКЪ**; столица апостольская див. **СТОЛИЦА**.

4. У знач. ім. Вл.п.: Максимей Апостолский, рукою властною (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/1, 1359).

Див. ще **АПОСТОЛИЧЕСКИЙ, АПОСТОЛОВЬ**.

АПОСТОЛЬСТВО, АПОСТОЛСТВО с. (сан апостола) апостольство: Єв(г)лиета поведаетъ, якъ хс̄ днюю зломаного в̄здоровилъ и якъ его самого на ап(с)льство позва̄ль (1556-1561 *ПС* 44 зв.); ты... піє... о(у)кажи на(м) которого еси обра(л) с̄ ты(х) двох̄ абы вз(л) дѣл̄г о(у)раду его и апо(с)то(л)ства ѡ(т) которого ѡ(т)па(л) июда (II пол. XVI ст. *КА* 5); Збывасѣ еднакъ повѣсти на слова овып... ижъ Петр̄ апостоль... въ своемъ апостолствѣ былъ надъ пныхъ апостоловъ, ревностью и впамялостью ума, а не владзєю болією вывыпшюный (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 452); Оучишівши Х(с̄)с̄ г(с̄)д̄ Оучишкѡ(в) своѣхъ Заменітѣми, великимъ сапомъ Ап(с)лства... освачаєт̄ ихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216).

АПОСТРОФА ж. (гр. 'απόστροφη) (риторична фігура, звертання до відсутньої особи як до присутньої, до предмета як до людини) апострофа: Скопчивши тыи свои гл҃няныи доводы, отступникъ до такой ся апострофи удалъ: "давная, мовить, речъ, якъ ся въ томъ не обачать?!..." (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 504).

АПОФАСИСА ж. (гр. 'αποφασίς) ухвала винного церковного уряду: Сего рад̄ы мы с̄ поминности п̄с-тырства п̄апего, и водлѣгъ ап̄офаснєт̄ сирѣчь декрѣту Вселѣпского патриарха... мапастѣрь во одержаніє вѣчноє... братству хр̄ама в̄спєнїа прєсвятѣя богом̄агєре... присужаємъ (Берєстѣ, 1590 *ЛСБ* 143).

АПШАРАМЕНТЪ див. **АПШАРАМЕНТЪ**.

АПШАРАТЪ див. **АПШАРАТЪ**.

АПШЕЛОВАТИ див. **АПШЕЛОВАТИ**.

АПШЕЛОВАТИ див. **АПШЕЛОВАТИ**.

АПШЕЛЯЦА див. **АПШЕЛЯЦА**.

АПШЕЛЯЦІЯ див. **АПШЕЛЯЦІЯ**.

АПШЕЛЯЦІЯ див. **АПШЕЛЯЦІЯ**.

АПШЕЛАЦІЯ див. **АПШЕЛЯЦІЯ**.

АПШЕТИТЬ, АПШЕТИКЪ ч. (смп. apetyt, appetuk, лат. appetitus) 1. (бжанія їсти), апетит: ес-либы(с)... збѣгнѣ(м) посто(м) аппети(т) до м̄аса оус-кромїл̄ бы(с), албо що иншее пєзно(с)не бы(с) ѡ(г)-правова(л) б̄а мїлоу(и), которїй всѣ ѡпыи рѣчи са-харо(м) и медо(м)... соло(д)кими оучинить (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); Вспомнимъ и мы, Лечѣ пєвчась его напомнима. Поднєбєню п̄шєму г̄оркїи з̄бридзєна Аппетит̄ кл̄амного (Вільна, 1620 *Лям. К.* 11); а(ж) вг̄ор̄ого... д̄на присилованы голодо(м) б̄д̄д̄чи... не та(к) з̄ х̄оти аппѣтит̄, яко з̄ потрѣбы в̄жив̄анїи (сєрд. XVII ст. *Кас.* 12 зв.).

2. *Перєн.* (прагненія до чогось) апетит: тоу(т) бє-рє(т)са д̄на за самы(и) розв̄мъ, за(с) прє(з) волю по-р̄д̄наєт̄са, ап̄п̄етикъ почува̄ючий, жєбы згодїлїса з̄ выш̄ннюю ч̄астью, жє якъ окр̄д̄гло(сг) выш̄п̄аа пор̄д̄наєт̄ окр̄д̄ги по(д)з̄м̄ныи свон(м) пор̄д̄нєна(м) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 219).

АПШЕЛОВАТИ див. **АПШЕЛОВАТИ**.

АПРЕЛЬ див. **АПРИЛЬ**.

АПРИЛЕВЫЙ прикм. (який відбувається у квіт-ні) квітєсвий: отець Теофанъ Скуминовичъ... на рочкїи к̄гродєкїє Луцкїє апрїлєсвє, в̄ року нинєш-немъ близ̄ко прошлєє, в̄ справах... монастыра Гос-цького... схалъ (Луцьк, 1643 *КММ* II, 271).

АПРИЛЬ, АПРЕЛЬ, АПРИЛЪ, АПРЫЛЬ, АПРЬЛЬ ч. (гр. 'απρίλιος, лат. aprilis) квітєнь: екоп-час̄а мучєніє ст̄ого славного великого страстотерп-ца х(с̄)ва георгєя м(с̄)ца апр̄ѣла (1489 *Чет.* 188); Пис̄ан̄... апр̄єл̄к̄ к̄є (Вільна, 1506 *AS* I, 134); Пис̄а(и) сєн запн(с) по сє(д)м̄ои тисацї л̄ѣта п̄н̄го апрн(л)а в̄ д̄н̄ь (Одрєхова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); М(с̄)ца апрїла, погєбрєи(с)к̄д̄ пис̄а(и), просто кве-тєнь (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); Рок̄ по нарожє(и)ю с̄па бо(ж)єго заф̄п̄с̄ м(с̄)ца Апрїля дєсятого д̄н̄я (Жп̄томир, 1586 *ПИ* N 16); м(с̄)ца апрєля трн(д)цатого д̄н̄я (Жорнїца, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); ц̄прокграфъ з̄г̄д̄бїлємъ пис̄ан̄ы(и) дєсятого д̄на апр̄ѣля, рок̄д̄ сєм̄дєсѣ(т) пятого (к. XVI ст. *Розм.* 72); Рок̄д̄ тисєча шє(с̄т)со(т) трн(д)-ца(г) пято(г) м(с̄)ца Апрїля трн(д)цато(г) д̄н̄я (Київ,

1635 ЛНБ 5, II 4060, 103); рокъ 1645 апырля 22 мы ниже(й) по(д)писаные депѣтаты... реляцію такѣю чинимо (Львѣв, 1645 ЛСБ 1058, 3 зв.).

АПРОБАЦІЯ, АПГРОБАЦІЯ ж. (*стп.* *aprobacia*, *лат.* *aprobatio*) апробація, схвалення, затвердження: гды апробація на тые рѣчи выпнѣ помѣненые отъ великоѣ церкве прійдетъ, жадная сторона быти противною не маєтъ (Львѣв, 1602 АЗР IV, 244); указалъ апробацію албо конѣфи(р)мацію, ты(х) привилеювъ короля є(г) [о] м(л). Жикгимонѣта третего (б. Вільшанки, 1639 ККПС 282).

Див. це **АПРОБОВАНЬЄ.**

АПРОБОВАНЬЄ, АПГРОБОВАНЄ с. Те саме, що **апробація**: умоцованый... Михаил Везловский... сторону поводовую... в отбытію речн, в томъ декрете описаное, зъ апробованьємъ тестаменту... до звыклое години дня двадцатъ пятого генвара издал (Варшава, 1629 ЧИОНЛ XIV-3, 147); конѣсе(р)-вать... наказалъ, абы мѣ я... копѣцы посыпалъ, а по усипанію копѣцовъ... для апыпробованя тыхъ граицъ и копѣцовъ межы выпнѣ меноваными добрами допусти(л) (Ісаѣи, 1643 ДМВІІ 260).

Пор. **АПРОБОВАТИ.**

АПРОБОВАТИ, АПШРОБОВАТИ, АПГПРОБОВАТИ дієсл. недок. (*стп.* *aprobować*, *лат.* *aprobare*) (кого, що і без додатка) затверджувати, схвалювати, санкціонувати, апробувати (що): tedy сама очевисте засвѣжа для небезпечности од того злого чоловѣка до учиненя освѣтченя не прибыла, tedy теперь... очевисте протестаньи... апробую (Луцьк, 1598 АрхІОЗР 8/III, 477); которые записы мы межн собою на вѣ(ч)ны(и) дѣлѣ доб(р) нѣни(х)... маємо... то(г)ды тые... записы нѣни во вѣ(х) и(х) пѣ(н)кте(х)... апробде(м) рагихвикде(м) (Жорнища, 1615 ЛНБ 5, III 4054, 112); Александеръ Вингнѣвецкій... тыхъ добръ... набылѣ. Што оному констигуцією... естѣ апробовано (Варшава, 1621 ЧИОНЛ XIV-3, 123); моцью'судовъ каптуровыхъ, згоднѣ на сеймику въ воеводство Кіевскомъ уфаленыхъ, а на конвокацыи апробованыхъ, приказуемъ, абы в.м., передъ судомъ нашимъ каптуровы(м)... сталъ (Житомир, 1632 ТУ 297); Фрідѣрикъ Цѣсаръ третій Рѣмскій апробѣтъ, Котрый Гѣрбъ оказалий Дрѣ-

карни дарѣтъ (Київ, 1633 Евфрон. 309); уря(д) по(д)-комо(р)ски(и) на то(м) ме(ст)цу фундовалъ свою юри(с)дицію и декрета феровалъ в то(и) справѣ, которые то декрета по(д)коморские суть апыпробованіе трибуна(л)скими вырока(ми) (Горонки, 1642 ДМВІІ 220); маєтъ црковъ...//... писмѣ стѣе выкладати и Оучителѣ апыпробовати (Львѣв, 1646 Зобр. 34 зв.-35); за указане(м) запису орынна(л)ного ѡ(д)... панѣ(и) Кры(с)тыны... на суму пинежную на двѣ тисечы золотыхъ польскихыхъ... на ѡсобу еѣо м(л). Шидловского утверженого и апыпробовано(г) [о] (Житомир, 1649 ДМВІІ 186).

АПРЫЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПРѢЛЬ *див.* **АПРИЛЬ.**

АПТЕКА, АПТЫКА, АПАТѢКА ж. (*стп.* *ap-teka*, *aptyka*, *apoteka*, *стп.* *apatyka*, *лат.* *apotheca*, *гр.* *ἁποθήκη*) 1. (місце зберігання, виготовлення і продажу ліків) аптека: врачѣбница, до(м) гдѣ лѣча(т), и ты(ж) аптыка (1596 ЛЗ 36); Слюухаіте проиш и оуважайте, Повѣтра которѣе в цркви бѣжо(и) оучи-нѣли звѣнгли, скола(м)па(д), калвиннѣ, и пинѣи, власне якъ з аптыки гдѣ здоровые лѣка(р)ства, и конгѣовные ѡлѣйки продаются (поч. XVII ст. Проп. р. 211); Храпѣтелница: аптыка (1627 ЛБ 145).

2. Лікувальні засоби, ліки: Бо есліи хто при миро-прода(в)нѣ або при аптыцѣ сѣди(т) и не хотѣи отъ запа(х) пріймѣтъ, далеко бо(л)ше котѣрый до Цркви оучаіае(т) пріймѣтъ и позѣице(т) (Київ, бл. 1619 Аз. В. 306); Книга таа Бѣгѣдхновѣнаа моглѣ бы сѣ слѣише назвати Дѣкторомъ и Аптѣкою на // хорѣби дѣишъ лѣодскихъ (Львѣв, 1646 Ном. 6-6 зв.);

переп. Про джерело духовного очищення: ест тогды намѣ лекарствомъ и потѣхою дерево свѣтое... на котромъ Христѣе, завѣшенный за нас, оуѣрою сталѣа, то ест наша целѣелница, то ест наша аптека (Вільна, 1600 Катех. 45).

АПТЕКАРСКИЙ *прикм.* 1. Аптекарьскій; лікарський: оучинишъ кажѣише справленѣо робѣтою аптѣкарскою (серед. XVII ст. Хрон. 108 зв.).

2. Аптечний; лікувальний: будучи в томъ збитію ба(р)зо хоры(и), товаровъ аптѣка(р)скихъ,... на я(р)-ма(р)ку теперѣише(м) Володимѣ(р)скомъ продавати не мо(г) (Волюдинир, 1616 ТУ 260).

АПТЕКАРЬ, АБТИКАРЬ, АПАТЕКАРЬ, АПТИКАРЬ, АПТЫКАРЬ, АПТЪКАРЬ, АПЪТИКАРЬ, ОБТЕКАРЬ ч. 1. Аптекарь: Память Василія православного... якъ приправа вѣнчости сотворенное миро отъ аптыкаря въ устѣхъ кожного, яко медъ осолодѣтъ памятка сего (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1135); панове Макарьскіе малъжоньковѣ, заживиши противное... рады з своими коньпригыцапами и добре вже на тоє парадивыши, наперед од аптыкарьовъ тутонныхъ Луцкихъ пенязы... на себе и спое потреби обернути (Луцк., 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); Дѣтки тѣжъ ваши оучишѣтъ собѣ апгѣкарми, и кѣхарки, и пекѣрки (серед. XVII ст. *Хрон.* 206).

2. Вл. н.: купцы места Лво(в)ского Магы(с), абгика(р), Маты(и) (Луцк., 1570 *ТУ* 148 зв.); Андре(и) аптека(р) фунтъ ииберу далъ (Луцк., 1581 *ТУ* 188); я... ходило(м) з мещаны ку(п)ци... которые... на я(р)ма(р)ку... были то е(ст) с пю(м) матысе(м) ѡ(б)-текаре(м) яно(м) ѡ(б)текаре(м)... //... до мы(т)нико(в) володиме(р)скихъ (Володимир, 1582 *ЦДІАК* 28, I, 15, 103 зв.-104); Семенъ Аптика(р) (1649 *РЗВ* 40).

АПТИЧКА ж. (маленька шафа для зберігання домашніх ліків) аптечка: а надъ тоє еице шафу, алиасъ аптичку, въ алкиру стоячое, добре замчиство розными ароматами и лекарствами для поратования вутлого здоровья... презъ челядѣ ихъ милости злуплено и праве пусто учинено (Житомир, 1646 *АрхЮЗР* 6/I, 542).

АПТЫКА див. **АПТЕКА**.

АПТЫКАРЬ див. **АПТЕКАРЬ**.

АПТЪКАРЬ див. **АПТЕКАРЬ**.

АНУРТОВЫЙ прикм. Яворовий: Репіицѣтъ: яворовый, або ануртовоый (1627 *ЛБ* 108).

АПЪПАРАТЪ див. **АППАРАТЪ**.

АПЪПЕЛЯЦИЯ див. **АПЕЛЯЦИЯ**.

АПЪПРОБОВАНЕ див. **АПРОБОВАНЬЕ**.

АПЪТИКАРЬ див. **АПТЕКАРЬ**.

АРАБАНАШИ мн. Албанці: не зовѣ(т)са вси языки... ии҃ши(м) имене(м)... А меновите греци, арапи, сѣверани, се(р)би, бо(л)гаре, словане, арабанашы, му(л)тане, богдан(и)ши, москѣва и пана рѣ(с), то(л)жо хр(с)тіанши (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.).

Див. ще **АРАБАНОВЕ**.

АРАБАНОВЕ мн. Те саме, що арабаши: жидове арабанове (1552 *ОЛЗ* 184).

АРАБЧИКЪ ч. Те саме, що арабъ: Такъ ижѣ, вше(д)ши къ вамъ арабчикъ чо(р)ный, выходитъ ѡ(д) васъ Рѣсноу бѣлы(м) (Вильна, 1627 *Дух. б.* (Передм. I), 3).

Див. ще **АРАВЪ, АРАШИНЪ**.

АРАБЪ, АРАПЪ ч. (мн. арабове, арапове) Араб: африкане, арабове, мавритани... римляне... ча(с)то се та(м) ѡ тые краины заходные якъ теплые, ича(с)не и богатые ѡбѣгаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 31 зв.); не зовѣ(т)са вси языки... ии҃ши(м) имене(м)... А меновите греци, арапи, сѣверани (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); ѡ египтѣнхъ тежѣ, арапехъ и кипрійчика(х) читѣмо, же того флавіана и(з) аптѡхїи выгнати прапѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 134); Махометъ бы(л) з ѡ(т)ца арапа поганина, зъ матѣки измай(л)тейской, агарры... в(ро)ж(д)ены(и) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 41 зв.); В якѡй слѣгѣ Арабѡвъ Астрономъ зоставилъ. Такѡюсѣ чѣстный ѡ(т)че южѣ Россїи справилъ (Київ, 1632 *Єах.* 297).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ, АРАШИНЪ**.

АРАВЪ ч. Те саме, що арабъ: Побѣдилъ тѣды г(с)дѣ на Іорѣма, дѣха фѣлистїно(в) и аравовъ и мѣринъ, и вторгнѣли до земли іудѣйской и спѣстоиши ю (серед. XVII ст. *Хрон.* 328).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАШИНЪ**.

АРАМАЦА ч. (гр. ἰσραήλ) відлучення від церкви, прокляття: А кто бы ималъ сїю книгѣ ѡ(т)далити ѡ(т) сєи бжѣственои цркви... нехай бѣде(т) прокла(г) стѣмн ѡ(т)ци тиі, іже в Никеи во сїй вѣкъ и во бѣдѣицїи [а]паѡсма, арамадѣ (1645 *Яв. ИЗ* 17).

АРАМАТЪ див. **АРОМАТЪ**.

АРАНДАРЪ див. **АРЕНДАРЪ**.

АРАНДОВАТИ див. **АРЕНДОВАТИ**.

АРАШИНЪ ч. Те саме, що арабъ: А Арашинъ опъ видѣвши тоє чѣдо, дрыжачїи и оугѣкаючи до домѣ своего, здѣхлѣ на дорѣзѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 27).

Див. ще **АРАБЧИКЪ, АРАВЪ**.

АРАПСКИЙ, АРАПЪСКИЙ прикм. (який стосується арабів, Аравії) арабський: корень косясовы травы... привоза(т) иза арапски(х) странъ (XVI ст.

Трави. 129); инбирь обн(л)но росте(т) ю арапски(х) страна(х) (Там же, 480).

ДРАИГЪ *дрв.* **ДРАБЪ.**

АРАСТА, АРАСЪТА ж. Офіційна заборона на переміщення і використання матеріальних цінностей: А если тоє збожжє папа шпого... без(з) жадны(х) слушны(х) причи(и) у арасте єсть заде(р)жаны, мы не (и)наче(и) чинить можемъ, едно до пна шпого поездеми(м) (!) и... збо(ж)я в арасте зоставимъ (Володимир, 1579 ТУ 183); Мы, в жадные росправы не вдаочися, рукоємства на умоцованого для арасъты просили єсмо, але вмоцованы(и) повиди(л), же Якубъ Гедима(и)... досы(т) єсть осядлы(и), што и па(и) бурминстръ поведи(л) при бы(г)юости нашо(и) (Там же).

Див. къ АРАСТЪ.

АРАСТЬ ч. Те саме, що араста: Ма(е)ко и Ю(р)-ко По(д)берер(э)скии Ска(р)жилися на(м), и(ж), Якубъ Гедима(и)... жито зааростова(в)нии и(с) та(м)-туль еха(л) а и(ж) яко справцы п^{на} своего жито про-дали, для того абы ара(ст) бы(л) о(т)далены(и), — прохили, и (в)годи ку(п)ли абы пошла (Володимир, 1579 ТУ 184).

АРАФІНЧИКЪ ч. Представник давньої азійської народності: А коли встѣповалъ дѣдъ на верхъ горы... поткѣлсе з нимъ Хѣсін старецъ, арафѣнчикъ, роздѣрши шатъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266 зв.).

АРБИТЕРЪ ч. (лат. arbiter) арбітр, посередник, полюбовний суддя: Грекове звѣтязцами въ той справѣ сугь, а папѣжове зъ своимъ духовенствомъ южъ не разъ звѣтяженными и поконаными zostали; и же ся той диспугаціи арбитеръ або судія, на которомъ бы обѣ стороны переставали, не найдовалъ. (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 914).

ΛΡΒΑ *δυβ.* ΑΡΦΛ.

АРГИВИ лш. (лат. Argivus, гр. Ἀργίτος) жителі міста Аргос у Греції: Тесіаюни... хвалли(ли) бондіна...
// Сиріане... голууба... аргиви змйо (Львів, поч. XVII ст. Крон. 62 зв.-63).

АРГИНГЪ *див.* ОРГИНГЪ.

АРГУМЕНТЪ *div.* АРІУМЕНТЬ.

АРҒОНАУТОВЕ, АРКГОНАУТОВЕ *мн. (гр. Ἀργοναύταιν) аргонакти: в то(н) країні а(р)кго-*

наѣговѣ (з народѣ шны(х) рыцѣро(в), што до ко(л)-
хи(м) по золотое рѣно жеглѣва(ли) ѡсады своѣ
ѡгнѣрѣ(н)това(ли) (1582 *Кр. Стр.* 26 зв.).

АРГУМЕНТОВАТИ, АРГУМЕНТОВАТИ
дієсл. недок. (ню) (доводити, підтверджувати доказами) аргументувати: На тые его доводи вси, шырое
розведенне, хотя бы-мъ могъ на каждый его доводъ,
показати, нжъ все по геретическу, а не по като-
лическу аргументуесть. (Вильна, 1599 *Ант.* 833).

АРГУМЕНТЪ, АРГУМЕНТЬ, АРГУМЕНТЪ,
АРЬКГУМЕНТЬ ч. (*лат.* argumentum) доказ, аргу-
ментъ: ѡ(г)сѣдѣнии члѣнѣ ѡ(т) правды... и всѣ слѣди-
ю(т) владѣ(ч)иє арк҃гмѣнт(у)въ, и всѣ даждѣ(т)са намѣ-
нитїи (Вілыга, 1596 З. Каз. 50 зв.); А такѣ вже теперѣ
припатримься твоимь арькгументѣтомъ (алибо дово-
домъ) и конклюзиямъ: если то правда, што ты мо-
вишь? (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1053); тою
тарчію вѣры ... зтримаже́нья арк҃гмѣнто́въ, якѣ
малыхъ дѣтей стрѣлькѣ ѡ(г)ражати потреба (Дер-
мань, 1605 Мел. Л. 26 зв.); Притомъ Лѣксїс бѣдетъ
традо̀вангъ: Ар҃гмѣнта даваны: Дїалектъ въ звыклої
школьной розмовѣ Славѣнскій межї тицїтелми по(д)
карїйге́мъ захова́ть (Єв'є, 1619 См. Грим. 3); Што,
заправды, блузигрѣство естѣ на святыхъ и на соборы,
а не аргумента! (Київ, 1621 Кни. Пал. 590); тыежь
помененные принциपालове ... о секте ... арияньской
мову исчалил, оной рознымъ блузнерекными арь-
кументѣтами въспираючи,... чо҃го себожѣчикъ.
Миколай Крегітовський слухати не могутчи... одѣ сто-
лу всталъ (Житомир, 1643 АрхІОЗР І/VІ, 787).

АРЕНДА, АРЕНЬДА, ОРАНДА, ОРЕНДА ж. (лат. *arrendare*) 1. *(тимчасове користування угоддями, майностями на договірній основі)* оренда: Твоя Милость того згѣдом был н теж, абы таа аренда писана была (Вілія, 1541 AS IV, 277); они не за жаднымъ дарованьемъ тые именя отъ владыки Володымерьского деръжать, але аренгдою, што ему заборонено н аренгдовати заказано быти не можеть, поки естъ владыкою (1554 РИБ XXX, 267); ты пне крнштофе наше(д)чи... з многими слугами... па то(т)же дво(р)..., которы(и) кна(з) маса(л)ски(н) ѡ(т) небо(ж)чка да(д)ка ванного... па ѡра(н)де до року слушного ѡписаного маєт пра(д)ника ето яна тома-

по(в)ско(г) з двора про(ч)и вигнали (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20 зв.); кїптя ку(р)пська... // 8 хотєнопе бѣдокапє ро(з)кєзѣти казала п на арє(п)дѣ хлопомѣ пѣспїла (Ковель, 1585 *ЖКК* 1, 256-257); по-то(м) тѣю(ж) має(т)ност и село Ве(р)ховно его м(л) кїзю Рѣжинскомѣ... роко(м) пе(п)ны(м) зо кѣзїи пожп(т)ками арє(п)довали былии а(ж) до рокѣ ко-торая арє(п)да кїдѣ де(п) експїровала (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.); А маєно(ст) тую зарази по вы(с)гїю Арє(п)ды и после рѣмации пустїти по-вїне(п) будѣ (Кушів, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 106); заха(р)ка з бѣлого(р)нцы ѿ(д)даѣ за два рокї чы(п)-пу зо(л) иї просячы абы могѣли и далє(п) тѣю(ж) сѣлюжа(т) арє(п)дою де(р)жати (Львів, 1637 *ЛСБ* 1048, 48 зв.); зачынаючи тую арєпѣду и року пропѣ-люмѣ... а кончаючи в року теперєпїлем... з рума-ницею по експїрации арєнды пєдел тры, и до ре-телное посєсыи тѣе // добра нхѣ милостєм подаѣ (Луцьк, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 452-453).

2. *(орендна плата)* орєнда: наєѣ до того при-неколялѣ, абы єсїи его милостї арєнды поступїли по чотыри копы кождыи зѣ наєѣ нго рокѣ (Жи-томир, 1586 *АрхІОЗР* 7/I, 254); До плачѣнѣя арєнды не зѣдѣєєа пѣмѣ нїкогѣ примѣнѣти (Острог, 1598-1599 *Анокр.* 37); а до того золотыхъ полєкнх его на кождыи рок з арєнды моєн... до рукѣ отца нгумена занїє доходїти маєт (Четвергїя, 1619 *АрхІОЗР* 1/VI, 477).

3. ч. Вл. п.: грыцько Арє(п)да (1649 *РЗВ* 135 зв.).

АРЄНДАРКА ж. Корчмарка, шинкарка: то пак дей пї, папє Кознїскїи, вмѣсто заплаты, тую арєн-дарку, окрутїє збїл и змордокалѣ (Луцьк, 1592 *ВНІАС* 1, 14); Я, де(п), то маю ѿ(т) арє(п)да(р)ки... ро(с)каза-нїє тѣє пївно побра(т) (Волюдымир, 1603 *ТУ* 238).

АРЄНДАРОВЪ *прикм.* (який належить орєнда-ровѣ) орєндарїв: господа(р) тому по(с)ла(п)цу арє(п)-даровому поведї(л): "Я арєпѣду допуцїу, пїка не берєтє до заїгрєя, кїдѣ волю будумѣ пїко пїро-да(т)... лохо(д) арє(п)дару ѿ(д)дамо" (Волюдымир, 1603 *ТУ* 238).

АРЄНДАРЪ, АРАНДАРЪ, АРЄНЪДАРЪ, ОРАНЪДАРЪ, ОРЄНДАРЪ, ОРЄНЪДАРЪ ч. 1. (той, хто орєндує земельні угїддѣ, маєнностї і

т.л.) орєндар: Припѣ(л)нїи пере(д) менє Миколоя а(п)дрєєнїча... арє(п)да(р) пожитковѣ замку его мл(с)нїи гє(д)рєко(г)... ѿпоєєдѣлѣ... мнє ѿ тогѣ п(ж) де(п) перїю гого... вєздє... мыгѣ голо(в)поє ... нїбї-рапо (1561 *ПН* N 23); Просїл менє жид пїнєскїи. орандарѣ пожитковѣ кремѣянєцкїх... ажебых я ус-таву єму даѣти по тому, яко я держїкалѣ оранду отї старосты кремѣянєцкого (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 557); Я... ара(п)да(р) чопового повету кремѣ-нєцко(г) вызнєваю... нжѣ нїто па(п) лїнїєскї(п)... ара(п)дова(л) бы(л) мнє чоповоє... з сє(л) кїзкї(х) и папѣскїхъ и поветє кремѣянєцкомѣ лежачїхъ... я... чоповоє... кїбїра(л) (Кременець, 1586 *ЛНБ* 103, 46/Id, 3752, 15); прїсыла(л) на вря(д)... па(п) Фе-до(р) чєховн(ч) арє(п)да(р)... жалѣючїи... ѿ то(м) нжѣ де(п) тогѣ... Я(п) Зєблю(п)кн(п) пѣфа(р) мо(п) вчїнївїи зо (м)ною по(с)гапоє(п)є на робогѣ ле-совѣю поє(л)нѣю... // ...зєбра(л) 8 мєстє... не малѣю євѣд пїзє(п) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 36 зв.-37); ѿрєпѣда(р)... з брато (!) свої(м)... зє(з)нєли до-броє(л)нє... нжѣ продалїи ѿчї(з)пу своєю (Одрєхова, 1635 *ЦДІАЛ* 37, 2, 51); даємо... платѣ є(с)ков-скї(п)... арєндарєнї напѣмѣ пєчє(р)скомѣ (Вєспїл-кїв, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1); тому арєпѣдарови жєд-ное пѣгороды учїнїт за то не хотєл (Волюдымир, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 238).

2. Шинкар, корчмар: а пїковаромѣ на кождує четвєртѣ лѣгѣ по двєдцєти гронѣй маєт арапдарѣ давати (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558); арє(п)-дарѣ чернєхоєскї(п) жаловалѣ... ѿ то(м), нго(ж)... па(п)... Нємїрїчѣ... в року пропїлю(м)... запродалѣ мнє в мєстє... Чернєховє ко(р)чму медовую (Жито-мир, 1584 *АЖМУ* 121); вєзєли... // 8 вєска кова-лєвїча арє(п)дара з бо(д)нїи готонї(х) гронѣ(п) копї пє(т)па(д)ца(т)... пїка бочку (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88-88 зв.); Нє кождыи зѣ сєїму до своєго власного дому траїтї, рыхлєї до арєндара албо до заставїпїка (Вїльнє, 1599 *Лит.* 687); Поменєнїє ѿсобы... // ...є тыхъ гуме(п) збожѣя полїкнїв вї-продалїи горєлѣкою и медомѣ шинѣковали 8 арєпѣ-дарогѣ (Кїїє, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

АРЄНДОВАНЄ с. Орєндуванїя: Абрамко Шмої-ловнїч покладаѣ лїстє... на арєндоканє мєстєчка

Кошара и приселковъ до него (Володимир, 1595 *ПККДА* 1-2, 157).

АРЕНДОВАННЫЙ *прикм.* Орендний. право арендованное *див.* ПРАВО.

АРЕНДОВАТИ, АРАНДОВАТИ, АРЕНДОВАТЬ, АРЕНЬДОВАТИ, АРЕНЬДОВАТИ, ОРАНЬДОВАТИ *дієсл. недок.* (що кому) орендувати: они [Борзобогатые] не за жадным дарованьемъ тыс именья... держать, але арендую, што ему заборонено и арендовати заказано быти не можетъ, покн естѣ владыкою (1554 *РИБ XXX*, 267); А корчмы пивныя и медовые, которые есми ораньдоваль, по именияхъ моихъ церковныхъ, тыс корчимы водолугъ арендъ моихъ вживати корчмъ мають (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ V-3*, 159); во(л)на те(ж) еє... име(н)е ара(н)довати запродади до живота своего (Луцк, 1569 *ЛИБ* 103, 26/1d, 1821, 17 зв.); позволили есмо... Кирилу Терлицкому... добра духовныя вси епископства Луцкого, кому схочеть... арендовати... до летъ двадцати (Краків, 1595 *АрхІОЗР* 1/1, 459); канун магнастерский часу праз-ника волно за грошы давати, або кому арендовать, если сам настоятел не хочетъ его выдавати (Овруч, 1600 *АрхІОЗР* 1/VI, 291); маєтно(ст) и(х)... названую село сосковцы Аре(н)дова(л) есми... на три лѣта (Кунів, 1615 *ЛИБ* 5, III 4054, 106); по(л)но естѣ... панѣ... всакне пожытки с того домѣ на себе споко(н)не ужывати... та(к) те(ж) датн, прода(тн)... в насѣмъ давати арендовати (Київ, 1616 *ЦДІАК* 221, I, 62, 1); панѣ Липевский, арендуючи маєтностъ на чотыри лета у... папа Фирсея... записомъ ингерцизою своею записалъсе и обликгожалъ (Луцк, 1630 *АрхІОЗР* 6/I, 470).

АРЕНДОВНЫЙ, АРЕНДОВЪННЫЙ, АРЕНЬДОВНЫЙ, АРЕНЬДОВЪННЫЙ *прикм.* (який орендує) орендний; (азятий в оренду) орендований: тыс веѣ // именѣя зѣ дворами... и зо вшелякимъ домоуѣствомъ... въ папа войскового, яко державцы арендовного, панѣ владыка Луцкий... ктвалгомъ отпнѣлъ (Луцк, 1586 *АрхІОЗР* 1/1, 230-231); гумьно помещенное... папоу Соколовъ... в селе Семеновце у арендовныхъ добрахъ ихъ мл. розносили... и розобрали (Луцк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 209); А на дово(д)... стави(л) во(з)ного... которы(н)... созна(л): ижъ...

маючи при собе сторону — шляхѣту, люде(и) добри(х)... ездн(л) до места Ви(л)ска, має(т)ности на то(т) ча(с)... Але(к)сандра Цекли(н)ского арендовне(и) (Житомир, 1650 *ДМВН* 195); **арендовный листъ** *див.* **ЛИСТЪ**; право арендовное *див.* **ПРАВО**¹.

Див. ще **ОРАНДОВЫЙ**.

АРЕОПАГЪ *ч.* (гр. 'Αρειπαγος) (найвищий орган судової і політичної влади у стародавніх Афінах) ареопаг: а паве(л) стоажи посре(д) ареопагу ре(к) и(м) мужеве афине(и)скін на все вижу и(ж) ѓ иѣри блудите (II пол. XVI ст. *КА* 94); павель стѣй... во аѣипехъ перше в' божниці жидовской потѣмъ на рынкоу // а наостатокъ и в ареопагѣ людеѣмъ подава(л) (Острог, 1598-1599 *Линокр.* 84 зв.).

АРЕОПАГИТА *ч.* (гр. 'Αρειοπαγίτης) члени ареопагу; титул Діонісія: Вѣдаючи абѣвѣмъ Бж(с)твѣннїи Ѡ(т)цѣве, якъ бѣрзо тѣи пѣматн, которыи за прѣстѣвлящихъся бывають, то є(ст) Ялмѣжны и Литѣргїи, велїкѣю имѣ припѣсать фолгѣ и пожытокъ... в' Цркви тѣе чинїти роскѣзѣють. // Ѡ(т) Стѣхъ Ап(с)люѣ то припѣвши, якъ реклѣсѣ, Якъ и Ареопагита моїиѣ Діонїсїи (Київ, 1627 *Тр.* 37-38); Книги розныє... Діонїси(н) Ареопагита Собо(р)никъ на па(р)гаментѣ (Львів, 1637 *Лив. Усп.* 27 зв.).

АРЕСТОВАТИ *див.* **АРЕШТОВАТИ**.

АРЕСТЪ *див.* **АРЕШТЪ**.

АРЕШТОВАНЕ, АРЕШТОВАННЕ, АРЕШТЪТОВАНЕ *с.* 1. Арешт, арештування, затримання: который то панѣ Радзими́нский, жадного припору́чения и арештованя тыхъ подданныхъ и выкотцовъ не принявши, и жадное помочи не давши... тыхъ усихъ пяти подданныхъ... зѣ жонами, зѣ детми... выпровадити зѣ места казаль (Луцк, 1623 *АрхІОЗР* 6/I, 439); при которой то протѣстацы ставил возного еперала... на реквизиране справедливости, а в нечынѣсно на арештоване тыхъ всихъ подданныхъ... папа Немиричовыхъ (Житомир, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 473).

2. (про судову справу) припинѣня: справа на сеимъ выточѣная по Ѡ(л)ержаню конѣтулѣцїи на д(р)угомъ терѣмїни гди (с) вѣзиску (!) была вздавана (?) (Позн. вид.) заарештован(н)емъ (!) сторѣны по-

зв(а)ни(н)и на сенихъ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191); А нжъ по томъ взданю и о годни звыклоу арештвоню позваные, през тогожъ вышъ мепованого возного есперала до арештованя тоє справы все будучи приволяваные, оное ани сами през себе, а ни през умоцованого своего не арештовали (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 466).

АРЕШТОВАТИ, АРЕСТОВАТИ, АРЕШТОВАТЬ, АРЕШТОВАТИ *дієсл. недок. і док.* I. (кого) (*позбавляти, позбавити волі*) арештувати, затримувати (затримати): которыхъ то подданныхъ и зо всеми ихъ маєтностями... презъ возного... Миколая Сычевского, вышъ мепованому пану Радзминьскому... урядовиє припоручали, и зо всеми ихъ арештовали, и о помочъ просили (Луцк, 1523 *АрхЮЗР* 6/I, 439); а хто бы ся важи(л) припати простого родѣ слѣгу... бе(з) листу высве(т)ченюго а бы(л) бы при немъ арестова(н) а(л)бо зна(н)де(н) таковы(н) перепадає(т) ви(н)и чоты(р)надцать гриве(н) (Люблин, 1569 *Пр. ВЗ* 120 зв.); прото слушше былъ арестованный, зъ розказанья его королевское милости, жебы до справы на сейме былъ ставенъ (Вильна, 1599 *Лит.* 891); tedy я возный, его милости пану подкоморому... тыхъ веихъ месчан и селян гороньковских... припоручывши и арештованыи, абы проч не пошли, а до права ставил (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 474).

2. (що) (*про гроші, майно*) привласнювати (привласнити); на основі судового рішення забороняти (заборонити) користуватися чимсь: а если бы те(ж)... тоє име(н)е... спѣстошало tedy па(н) стаписла(н) крыпи(ц)ки(н) жона пото(м)кове его маю(т) быти ѡ(т) того всего во(л)ни и при ѡ(т)дава(н)ю пѣзе(н) за жа(д)нѣю ре(ч)и гроша жа(д)ного не выражати ани арестовати не має(м) (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); я са(м) а по (м)не ма(л)жо(н)ка и пого(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року... стапуги маемо... не арештуючи все зѣпо(л)на (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); врожоная Пани зѣза(н)на стрѣбче(в)ская бы(в)шая Томашова Липчи(н)ская а теперешняя миколаева Пе(н)ская по пе(р)шомъ ма(л)жо(н)кѣ свои(м) Пани Липчи(н)ски(м) право себе на то(т) бобрыкъ прете(н)дѣючи и

до пристя по(с)сесии вроженомъ Пани Кирникѣ боронячи в затриманю тые добра при ве(л)можпо(м)... Пани Кие(в)ско(м) старосте Новогоро(д)ско(м) арештовала (Чернігів, 1636 *ЛНБ* 5, II 4061, 17);

займати, конфіскувати, захоплювати речі: Томашъ Ды(к)сонъ са(м)... (не) приеха(л), то(л)ко челя(д)ника своего зъ товарами бы(л) присла(л), которыхъ(н) маючи розказанье ѡ(д) пана своего а уходечи заплаты и жебы товаровъ не арештовано, тоє почн прошлое... уехалъ и утекль (Володимир, 1631 *ТУ* 295);

(кого) на основі судового рішення заборонити кому-небудь робити щось: па(н) Я(н) Па(н)ка(р)тъ... ѡ(б)тя(ж)ливе жаловалъ и све(д)чи(л)ся на меца(н) лвовьски(х), которие, прпеха(в)ши ту(т) на ярма-рокъ Лу(ц)ки(н), арештовали на вряде кгро(д)ско(м) Лу(ц)ком на(с), веѣ(х) меца(н) и ку(п)цо(н) крако(н)ских, абы е(с)мо, на я(р)ма(р)ку Луцкомъ во(л)ны(н) того никгды не бывало, не то(р)говали (Луцк, 1592 *ТУ* 227).

3. (що) (*про судову справу*) припиняти (припинити); (*про документ*) вважати недійсним: а што дей тут; тестаментъ кладет небожчика Бориса Охлоповского... который дей я тестаментъ, яко неслушный и неправный, тутъ на уряде арештую (Луцк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 378); А н(ж) позваны(н) бѣдѣчи ѡ годни звыкло(н) до арештѣ тоє справы не арештова(л) и арештовати еє не хоте(л) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 129, 30, 58 зв.); А... ѡ(т) по(з)ваны(х)... ни(х)-то се не ѡ(т)зывалъ и справы тоє арештовать не хотели (Горонки, 1643 *ДМВН* 233); позываны бѣдѣчи ѡ годни звыкльо(н) арештвоню до Арешту тоє справы презъ тогожъ во(з)ного... приволяваны не Арештовали и Арештовать не хотели (Люблин, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.).

АРЕШТОВНЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. година арештовная *див.* ГОДИНА.

Див. ще АРЕШТОВЫЙ.

АРЕШТОВЫЙ, АРЕШТОВЫЙ *прикм.* Пов'язаний з арештом. година арештовая *див.* ГОДИНА; листъ арештовый *див.* ЛИСТЪ; реестръ арештовый *див.* РЕЕСТРЪ.

Див. ще АРЕШТОВНЫЙ.

АРЕШТЬ, АРЕСТЬ, АРЕШЬТЬ ч. 1. (*италианские позбавлення волі*) арешт: по котором ареште девуку, на йме Ганну, окном... проч выславши, закрили и затаили, потаеми до Ворошнева... выправили (Луцк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 495); а те(ж) его па(и) старо(с)ти(ч)... кази(л) до двора моего привез(э)ти и ить броне по(с)тавити... але ся и того па(и) Мошенички(и) заборони(л) и арешт8 припяти не хоте(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 39); При которо(м) ареште пленнопоте(и)т стороны поводовое проте(с)това(л)се о нева(ж)но(ст) то(г)[о] арешту (Горошки, 1642 *ДМВН* 221-222); мепованы(и) во(э)ны(и) того арешту доброво(л)ное припятье... освещ(и)чипыши, ста(м)то(л) о(д)иш(и)ши... пыта(в)ся... проте(с)гуючого... о побра(и)ю рече(и) в проте(с)гацие(и) вынх поменетьныхх (Житомир, 1650 *ДМВН* 195);

(судова заборона користуватися чим, виконувати що) арешт: ве(х) меца(и) и ку(п)цо(в)... с того арес(т)у во(л)ны(х) учинили (Луцк, 1592 *ТУ* 228); господа(р) тому по(с)ла(и)цу арес(и)даровому поведи(л): "Я арес(и)ту допущу, пива не береге до завтра, кгда волно буду-мъ пиво пьрода(т)... доход(л) арес(и)дару о(д)ламо" (Володимир, 1603 *ТУ* 238).

2. Офіційне припинення розгляду судової справи: ймоцоканы(и)... позваны(х) яко права по(с)полито(г) пепос(л)ушны(х) и нестали(х)... з допдичена сдд8 пинешне(г) на позовъ жалобы поводовы з во(л)нымы. тоє справы арештомъ... // ...через(з)... папа япа зачин8 арештовалъ (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 28-28 зв.); Которого издапа, иж позваны, будучи о годнише звыклоу до арешту тоє справы през тогож возного призывавши, не арештовали и арештовати не хотели, про то суд пинешний ... за нестаеть позваных... вину статуювую... на позваных сказует и присужает (Луцк, 1624 *АрхЮЗР* 1/VI, 546); За чин(м) я, комо(р)никъ, уважаючи то, же ... арештъ справы вшелякнх до третего дня иде(г) абы(м) се не здалъ бытъ спре(ч)ны(м) праву посполитому... декларовалемъсе, же дня завтрашнего арештъ будетъ приняты(и) (Горошки, 1642 *ДМВН* 221); позываемы бддчи о годнише звыкло(и) арешт(ов)и(и)

до Арешту тоє справы презъ тогожъ во(э)ного... призывавши не Арештовали и Арештовать не хотели (Люблин, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 121 зв.); в арешти зостати — (про судову справу) припинитися, не розглядатися: справа на сеимъ выточенная по о(д)ержаню конгтуллації на д(р)угомъ теръминн гди (с) изиску (!) была вздавана (?) (Позн. вид.) заарештован(и)емъ стороны позва(и)ион на сеимъ в арешти зостала (Житомир, 1649 *ДМВН* 191).

АРИСТОКРАТИЦЕ присл. Якнайкраще: На земл. вша(к) же Х(с)вух' слѣгъ о(д) самовладства зе(м)ного бы(т) бѣрзо о(д)даленыхъ, самымъ Хс(в)ымъ вырокомъ роздѣлючи, Ари(с)тократице (то есть где найлѣпшыя в' цѣлогахъ справдють) не бе(з) неѣкого демокраціи примѣшанья... Самѣю црковъ оуправдѣючихъ, изъ тымъ Петровѣ первѣнство ѡлбо Папе(э)ство еѡнгелской надѣ, и заповѣдемъ х(с)вымъ велѣце протѣвное бытъ оуказѣю (Єѡе а. Вильна, 1616 *Прич. отех.* 9).

АРИСТОТЕЛСКИЙ *див. АРИСТОТЕЛЬСКИЙ*

АРИСТОТЕЛЬ ч. (*гр. 'Αριστοτέλης*) *перен.* (про представників світських наук, не визнаючи церковною догматикою) аристотель: вѣмѣсто за(с) еѡнгелское проповѣди, ап(с)тлское науки, и стѣ(х) закона... ииѣ пога(и)скіе оучители, аристотели, платоны и дрѣгѣ ты(м) подобныє мапкарѣники и комидѣйники. в дворе(х) ха ба владѣю(т) (1588-1596 *Виш. Кн.* 261 зв.); поганцы, Аристотели з другими волхвы и еретики... начальствуют и вѣм костелом латинским рядят и владѣют (1608-1609 *Виш. Зап.* 226).

АРИСТОТЕЛЬСКИЙ, АРИСТОТЕЛСКИЙ *прикм., перен.* (*власний Аристотелеві і його вчителю*) аристотельський: Таж латинник свѣдѣтельства от писанья о сем дати не может никакоже ...//... и пакы мудростню аристотелскую мѣрити... непосредимое божество будетъ (1588-1596 *Виш. Кн.* 129-130); Правды истѣтної наука и незбѣжниковъ оны(х) всѣ перевѣрена есть: а змогла и принята есть важне наука аристотел(л)скаѣ философская (поч. XVII ст. *Проп. р.* 123 зв.); А зпять, если бы хто што строхи и знал, як южъ досягнет стиха якого басней аристотельских, тогды южъ Псалтири чптити ся соромѣет (Унів, 1605 *Виш. Домі.* 190).

АРИЯНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРИЯНЪКА *ж. (послідовниця вчення александрійського священика Арії, який проповідував первісність Бога-сина стосовно Бога-батька) аріанка:* якожъ под тамътотъ часть католика одного... в ставе тамошнемъ Иваникомъ нурали, и панюю Любенецкую, ариянъку, в саде также... ховали (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* I/VI, 820).

АРІАНИНЪ, АРИЯНИНЪ, АРИАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІЯНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІАНИНЪ, АРІЯНИНЪ *ч. (послідовник вчення александрійського священика Арії, який проповідував первісність Бога-сина стосовно Бога-батька) аріанин:* Єще аріанове в' коста(н)тиньпоблю мали свою сходзькѣ або сборище (XVI ст. УЄ N 29519, 280); Нѣкоторые мовятъ, ижъ волимо до Арияновъ, до новокрещенцовъ удатися, анижли быти подъ властію папезскою (Вільна, 1595 *Ун. Гр.* 117); А што было причиною... до пазыван'я коста(н)тиньпоблю антіхрісто(мъ) тѣ, же были аріаниномъ, не признавалъ ѡ(г)ца и сѣа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 57); По соборѣ первомъ... царь // ...срѣгій Аріанинъ, крѣваво сресъ свою впроважалъ. (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 762-763); Первая особа на имя Ипатій Потѣи, который... былъ розмантымъ геретикомъ: напередъ // былъ пуркомъ, потомъ новокрещенцомъ аріаниномъ (бл. 1626 *Кир. II.* 9-10); такіи соу(т) лжівии евангеликове, кшѣишове, по ни(х) дрѣгѣи ариѣне, пондрѣици (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ N 29515, 330); мнѣиш члѣвци вѣтка сетѣ; блѣзпнать На триперсона(л)ное бѣ(з)тѣно, ѡ(г)а геретѣици, ариѣишове (Чернігів, 1646 *Перло* 9); През которыхъ радостно пришло намъ твою па(р)скую велможнѣ(ст) вѣдомы(м) вчинити ѡ повожѣтѣю вѣри наше старѣи(т)ной греческой за которѣю з давнихъ часовъ... ѡ(т) безбожнѣхъ ариянъ покою не маемъ (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12).

АРІАНСКИЙ, АРЬРЬАНЪСКИЙ, ОРИЯНСКИЙ *прикм. (який стосується аріанина або аріанства) аріанський:* Потомуу аленъ на цѣсарьство Стоупиль, и то(т) заражѣтъ бѣль аріанскою ересю (XVI ст. УЄ N 29519, 264); Але его милость папѣ воевода не позволялъ на жадные зѣезды, и овшемъ болше ему се сподобалы зѣезды и поста-

повенъя Арърьянъскіе и новокрещенскіе (Вільна, 1599 *Апм.* 599); Немовѣтка за се же маютъ ѡкрещены быти... не чекѣиши съвершенства лѣтъ и вѣрѣстѣ: прѣтивѣо блѣзпнѣрства Аріѣанскогѣо таковѣи маемо доводѣи дѣшѣспѣителнѣи ѡ Ма(ф): с(в): Ев(г)лиѣсти (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 905); вапа милость... //... сме-ли и важилне (!) ...збор, зъ инѣишими ариянами одправуючи... и онымъ допомагаючи, секту орианскую заразливую... розсѣвати и оною розныхъ заражати (Володимир, 1648 *АрхЮЗР* I/VI, 819-820).

АРІАНСТВО *с. (вчення Арії) аріанство:* А Аріѣ(н)ства оучителѣ чѣдѣи падѣи своѣи не потвердѣили (Київ, бл. 1619 *Лз. В.* 28).

АРІѦМЕТІКА *ж. (гр. ἀριθμητική) арифметика:* Аріѣметѣка оучитѣ Лѣчбы (Київ, 1632 *Євх.* 296).

АРІѦМЕТИКЪ *ч. Той, хто займається арифметикою; математик: аріѣметикъ* (Львів, 1591 *Адел.* 3).

АРІЯНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРІАНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРІАНИНЪ *див. АРІАНИНЪ.*

АРКА, АРХА *ж. (сип. arka, archa, лат. arca) 1. (скриня, у якій зберігалися скрижали) кіот:* зѣ архѣю ишо(л) посполѣишъи лѣбѣдъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 20); тѣи хвалебнѣи... дѣиъ воскрѣсенѣа Хр(с)га... прообразѣиочи Црѣ Дѣиъ пришо(л)ъ прѣ(д) дѣиъмъ збѣдованѣи на схѣванѣи Арки Бѣжен (поч. XVII ст. *Пчел.* 40 зв.); Прѣчѣ законѣа Арка нехѣи оустѣнѣтъ, Бо истѣтѣа Арка, в' рукахъ сѣа знайдѣтъ, Финѣстѣишчѣи(в) срѣгнѣхъ (Львів, 1631 *Волк.* 5).

2. (судно, в якому, за Біблією, врятувався Ной зі своєю родиною та тваринами) ковчег: Арха з поимъ на горе станѣла на свѣи (Острог, 1581 *Римля. Хрон.* 33); Нѣи архѣ гѣдѣтъ божимъ повелѣнѣемъ, аби вѣ потѣтъ негнѣишъи зъ свои(м) поколѣнѣемъ (Там же. 36); *Образно:* Пѣиъ на все спѣсѣишъи Нѣ дасть вѣрнѣимъ надѣ силѣ покѣси терпѣти... Вѣпѣстѣишъи намъ феникса з' Арки своѣ пѣишъи, Дастъ Лѣбѣдѣа (Вільна, 1620 *Лям. К.* 15).

АРКАБУЗЪ, ГАРКАБУЗЪ, ГАРЬКАБУЗЪ *ч. (сип. arkabuz, harkabuz, нім. Arkebuse, фр. arquebuse) (гнотова самопальна рушниця, яку заряджали з дула) аркебуз, гаркебуз:* Гаркабѣзовѣ вѣи однѣи мѣрѣи н кѣи однѣи(и) формѣи кѣи (1552 *Очерк.* 3. 6); а(р)кабѣзовѣ

лю (1552 *ОВин.* 3. 131); рѣчницѣ гѣ малыхъ пташнихъ а все неприправныхъ гарькабѣзъ. одинъ (1552 *003-1*, 48 зв.); а князь дей Ярославъ гаркабѣзомъ Желеха межнѣ оци на голювѣ вдарилъ. (Петрків, 1564 *AS VI*, 250); К томѣ де(и) а(р)кабу(з) згину(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 30); га(р)кабу(з) один(и) (Варшава, 1616 *003-2*. 1 зв.).

АРКУШЪ, АРЪКУШЪ ч. (*пол.* arkusz, *лат.* arkus) (*про папір*) листок, аркуш: виправилъ есми былъ сына... папа Ивана Загоровского до двора его королевское милости, давши ему мамрамовъ три отворонихъ, два на полуаркушу, а третій на аркуши (Луцьк, 1520 *АрхІОЗР* 1/VI, 59); И кладеть далей зъ листу папезского, прескочивши мало не пять аркушювъ, много потребныхъ речей (Вільна, 1599 *Ант.* 711); Граніцею обвести въ аркѣшнѣ папѣрѣ Котры(м) до выличе(н)а ігѣхъ не пайде(г) мѣрѣ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); теды мають при собѣ аркушъ паперу зобганого штурчнѣ, жебы тамъ руку подписать, где власне подписують (бл. 1626 *Кир. II*. 20).

АРМАТА, АРЪМАТА, ГАРМАТА, ГАРЪМАТА ж. (*сми.* armata, harmata, *ит.* armata, *слав.* armata) I. Гармата: а робѣта ихъ [персоиѣ] была ведлѣ(г) намѣны готова на зъ обѣхъ сторѣнѣ по земли впрѣдѣ арматѣ до штурмѣ и вываленѣа мѣрѣ способнѣю зближѣнн (Київ, 1627 *Тр.* 661); теды всѣ почу зъ обѣхъ безъ потички в чѣ(м) хто мо(г) ... и где хто мо(г) а(р)-мату, ордѣжѣ, и добра всѣ зоставивши вѣскли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

2. Зброя: потреба ли во всемъ селе на одного человека гостя, до своего подданого дому, квалтомъ зъ арматою... находити (Володимир, 1594 *АрхІОЗР* 1/1, 416); Плачливѣ светѣсѣ и ускаржаю на ниякого Войтеха Домановского... и ...помощниковъ, которые з арматою войнѣ принадлежачою, // обычаемъ разбойничимъ... мене квалтомъ... на саны вкинули (Луцьк, 1598 *АрхІОЗР* 8/III, 476-477); Кого-сте ся бояли: чы пановъ сенаторовъ... которые спокойнѣ, безъ почповъ, безъ гайдуковъ, безъ арматы прѣехали? (Вільна, 1599 *Ант.* 881); Петрѣ Бѣдоше(в)ски(и) свя(т)чи(л) напроти(в)кѣ... пѣв Семетови Лѣ(л)ви(и)-скомѣ которы(и)... помо(ч)нико(и) собе... зобра(и)ни с пѣ(л)гаками... и и(и)нѣю а(р)матою... на замо-

чо(к)... пѣа Быдыше(в)ско(г)... кѣва(л)то(и)не пѣха(л) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 20); ве(р)по(ст) твоя пѣе сениот мае(т)ность и(х) всю рѣхомѣю... то е(ст) злото сребро кле(и)ноты... и га(р)матѣ до во(и)ны належачнѣ шкатулы скрини... о(т)дати не хочѣтъ (Кременецъ, 1621 *ЛНБ* 103, 22/Id. 2032, 61 зв.); Вы теды... //...на помененый дворъ менканы папа Корсака... насхавыши... зъ тѣжбою людей въ армату прибранныхъ выведѣши, домагалнѣс... абы имѣ... папи Корсакова ключи для одомѣкненя церкви... дала (Київ, 1633 *КМІИМ* 1, дод. 541-542); армату и аппарата до ней належачой, быдлю, стадо, спрятъ домовый... побрали, поплондровали (Житомир, 1638 *АрхІОЗР* 3/1, 380);

переп. Духовна зброя: Рѣдѣсѣа чловеѣе жеѣ е(ст) воорѣжѣнныи, Такѣ славныи армату моцно оузбрѣенны(и) (Львів, 1631 *Волк.* 31).

3. (*з'єднання кораблів*) флот, армада: товарныи по(м)пенѣо(и), кѣды... обачи(л) за собою погоню, га(р)маты ивливѣсово(и) са(и) ся... мече(м) пребы(л) (1582 *Кр. Стр.* 79); Повторѣ по мѣ лѣтѣх ... за царствѣа Константина Брадатого... Константинопѣлю... такѣ помѣчь свою даровѣла, же три(д)цѣтъ тѣсѣчѣи Саракинѣ(и)... поразѣла, вѣтрами и волнѣми морекими всю ихъ арматѣ погѣбѣвши (Київ, 1625 *МКСВ* 128); гармата водная — морскій флот: двѣ тѣсѣчѣи кѣля(р) алѣбо охрѣтовъ га(р)маты во(д)ной на моры кѣре(и)ко(и) (згину(л)о) (1582 *Кр. Стр.* 51 зв.).

4. Вѣйсько: Гетманъ запорожскій зъ гарматою стану(л) въ Бѣлой Церкви (1630 *МИВР* 322); Зеплю(и)дѣ арматою моцнѣ обяжѣтъ, И каждому проитѣ него сердце звѣжѣтъ (Львів, 1630 *Траг. п.* 166).

5. ч. Вл. п.: гринѣтъ гарьмата (1649 *РЗВ* 192 зв.).

АРМАТНЕ, АРМАТЬНЕ *присл.* Те саме, що арматно: они не вѣнаповѣтъни ме(с)тѣа светого опого обѣхави... побили... погомѣ... арматнѣ на дворѣ... родичовъ протѣстѣючого... панѣ(д)ны (Київ, 1633 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 626, 38); а погомѣ сами, квалтонѣ и арматнѣ на двор помененый паехавши, все домоство (!) нѣто едѣо было... забрали (Володимир, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 366).

АРМАТНО, АРМАТЬНО, АРЪМАТНО *присл.* Збройню, зі зброєю: он [Ян Цетисъ] ... сам особливо

своєю и с пахоликами своими... арматно,... ктвал-
товне напои на дом духовного напого велебного
отца Иоанна... хочети оного... с того снєга сгладити
(Луцьк, 1625 *АрхІОЗР* 1/VI, 555); А потомъ самъ
отець архимандритъ того жъ року... в не малой
купе и громаде людей розмантого народу, арматно
на Холму мостъ пересехавши, казати роскидати тямъ
слугамъ своимъ... мостъ (Житомир, 1629 *АрхІОЗР*
1/VI, 603); сами се теж показавши и в купу
зобравши, арматно, з рознымъ оружемъ и стрелбою
наехали на замочокъ дворъ Хвалимицкий (Волюди-
мир, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 238).

Див. ще АРМАТНЕ.

**АРМАТНЫЙ, АРЪМАТЪНЫЙ, ГАРМАТ-
НЫЙ** *прикм.* Озброєний: поменений ксендзъ вла-
дыка Хелмський... //... в купе немалой людей аръ-
матныхъ, такъ своихъ слугъ... на то приспособле-
ныхъ и затягнєныхъ, на монастыр менованый... нае-
хавши... двери... выламаш (Луцьк, 1639 *АрхІОЗР*
1/VI, 751-752); Противко котори(м) пово(д) заше(с)-
ши такову репротестацию и протестацию именемъ
исихъ поводовъ ѿ спроваженє таковы(х) люде(и)
а(р)матны(х) з ору(ж)емъ (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 237);

військовий. писар гарматный *див.* ПИСАРЬ.

АРМАТУРА *ж. (лат. armatura) переп.* Духовна
зброя: Ѡ заште тисяча тарчій и шєлєкаа арматѣра
албо збрѣа на то(и) вынеслои Бгѣдохповєнное
молитвы вєжи вїсн(т) ! (Київ, 1634 *МІКСВ* 313).

АРМЕНИНОВЪ *прикм. (належний вірменини)*
вірменський: а(р)мениновъ домъ (1552 *ОКЗ* 40а зв.).

• **АРМЕНИНЪ** *див.* ОРМЕНИНЪ.

АРМЕНСКИЙ *див.* ОРМЕНСКИЙ.

АРМОНИЯ, АРМОНЬА *ж. (гр. ἁρμονία) гімн;*
гармонія: та(к) теда пристѣйность албо належно(ст)
ѡпєа и якобы армонѣа хвалы котораа боу ѡ(т)дава-
на быти маєт. не поспеуєтєа коли вмєсто имєгъ
стѣе тр(о)ици хотєи прїчне хотєи второе хогєи
трєтєе кладєтєа (поч. XVII ст. *Прот. р.* 142 зв.); и
армонїю — мелодїю, злагоджєно, гармонїю:
Рыцєрьство та Нб(с)ное, вкρούгъ остєпїло, И вкѣло
пѣлками своими отогчїло. В Армонїю на хоры сличне
спєкєючи: И згѣднымъ гѣлосомъ, весєло волаючи
(Львів, 1616 *Бер. В.* 75).

АРНАУТЪ *ч. (тур. arnaut, arnavut, гр. αρβανίτης)*
'Αρναβίτης) албанецъ. Вл. н.: гри(ц)ко а(р)наѣ(т)
(1649 *РЗВ* 31 зв.).

АРОМАТОТВОРЕЦЪ *ч.* Той, що видає духмя-
ний запах: odorati(us) ароматоѣтворє(ц) (1642 *ЛС* 289).

АРОМАТЪ, АРАМАТЪ *ч. (гр. ἄρομα, ἰσό-
ματος) 1.* Запах, пахощі, аромат: Цѣлуй мя гѣлова-
ніємъ оустъ своихъ, бо лѣпши оустъ перси твои надѣ-
вию, благовоиґѣиши нижли ароматы мастїи налѣп-
шихъ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); Твоє мѣтка... чтыри-
на(д)цять тїсачей одны(м) рєзомъ жолнѣрѡ(в) моу-
жпыхъ... яко сличныхъ ароматъ фѣа(л)ки, по(д) ост-
рѣю кѣсѣ саѣдрновѣтого ирода постєла и вырослїла
(Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 56 зв.); Если в мїрѣ
сємъ: єдино тѣло стѣѡ лежєнєє в прѣхѣ, а выдає(т)
и(з) себе таковыи запахи сла(д)кїи, пѣче арамаѣ того
снѣт(а), то далєко на(д)то ѡпїи тѣла стѣхъ двєлбєп-
нии (Чернїгїв, 1646 *Перло* 166); *Образно:* Повѣста(и)-
те ѡ(т) такоґо, споу заблужєна, павє(р)нѣте сє кт.
чоудномѣ вѣстокѣ свѣта, в стѣпѣте вѣ виногра(д)
сїонѣскїи, вєслѣтєсєа в мѣста арома(т), сѣбирайґе
бѣжєсны(х) крыл. вѣгѣты (Острог, 1599 *Кл. Оспир.* 227).

2. Запаши, духмяні рєчовини, пахощі: мрїє
няковєа и соломонїи кѣпили араматы мирѡ (1489
Четв. 329 зв.); Вѣ єдиноу пакъ ѡ(т) соубѡ(т) велми
рєно принїли на грѡбъ нѣсєаи ароматы, котори
были наґо(то)жили (1556-1561 *ПЄ* 330); Ѡпїи пак
жопи шєдши вслѣд єґо... а врьновуишє зґотовїлї
ароматы и мїро (пахучїи рїчї и ма(с)тїи) (Волюдимир,
1571 *УЄ вол.* 84); odoramentum во(и)нозєлїя, аромата
(1642 *ЛС* 289); Вєцѣ далєчайшаєа тѣє тайны, єстѣ
мїро, которѡє зѣ олієвы зѣ бѣлѣсамомъ, и иґнїиши
ароматїи во(и)пїи змѣнєнєє бывєєтѣ чїшєно
(Львів, 1645 *О тайн.* 28); Тожѣ показѣтѣ старѡ-
закѡннаєа ѡнаєа церємонѣа помазѡвєнаєа ѡлѣємъ
пѡсѣщєнны(м) Крѡлєвѣ и Архїєрєсєѣ, в которѡ(и)
ѡлѣєкѣ при иґнїишѣхъ Ароматґа(х) былґ примѣнованъ
и цїцїамѡгъ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

АРОНОВЪ *прикм.* трава аронова *див.* ТРАВА.

• **АРТЕМИСЪ** *ч. (лат. Artemisia vulgaris L.) чор-
побилъ, полин: чернобы(л) є(ст) трава растєнїє(м) по-
(до)бна... братанѡвѣ травѣ... та трава... названа бы-
ла артемїєѣ (XVI ст. *Травн.* 9).*

АРЪМЕНИНЪ *див.* ОРМЕНИНЪ.

**АРТИКУЛЪ, АРТИКУЛЬ, АРТИКУЛЪ, АР-
ТЫКУЛЪ, АРЪТИКУЛЪ, АРЪТЫКУЛЪ** ч. (*сст.*
artukul, сстч. artukul, лат. articulus) 1. (*частина, роз-
діл будь-якого офіційного документа, статуту,
договору, угоди, розпорядження і т. ін.*) параграф,
пункт, артикул: а естлиных я того постановена не
здержипгы(!)... або в которомъ артыкдле сее поста-
повене вздринил, тогды маю зарѣки... заплатити шест
тисечей копѣ грошей (Берестя, 1558 *AS VII*, 35); а
сего постанове(н)я... перед(д) н(х) мл(ст)ю пны и при-
яте(л)мн пныи з obu сторо(н) за(н)дчине приня(ли)
гы(н) не выпо(л)пп(ли) и в чомъжо колекѣ в па(м)-
ле(н)помъ пу(н)кте и а(р)тыкуле его нарушили
(Ляхинці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 25 зв.); А(р)-
тыку(л) гї: ѡ во(л)ности выеха(н)я зъ земли (1566
ВЛС 4); ве(з)де по то(р)го(м) допуца(ли) то(т) а(р)-
тыку(л) зо статуту пра(н) зе(м)ски(х) абы таковыє
помо(н)цы на бачности ме(лн) и(ж) хто на ко(г) ве-
де(т) а не доведе(т) ты(м) са(м) має(т) бы(ти) кара(н)
(Володимир, 1567 *ЦШАК* 28, 1, 2, 55); па(н) ѡсо(н)-
ски(н)... пода(л) а(р)тыку(л) ше(ст)десаты(н)... в
ро(з)деле четве(р)томъ ѡписаны(н) на дово(д)
кѡва(л)то(в)ного выбитѣя (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044,
69 зв.); На(д)то еще в тое(ж) братство вложили собі
колько артыкуло(в) з великы(м) ѡближеня(м) закону
сѣго (Стратин, 1588 *ЛСБ* 101); И вжо оттул мещане
Михайловѣскіє права майндембурского во всех
члонках и артыкулах его уживати будутъ (Краків,
1592 *ЧИОНЛ* XIV-3, 102); А по вычнта(н)ю того по-
(з)вѣ... Па(н) василе(н) рогози(н)ски(н)... поведи(л)
же на то(т) непоря(д)ны(н) позо(в)... дисциплины(н)
ве(д)ле права по(с)политого в ро(з)деле че(т)ве(р)-
го(м) а(р)тыкдлѣ ше(ст)на(д)цатого ѡписано(м)
справоватисе не повине(н) (Вінниця, 1624 *ЛНБ* 5, II
4058, 52 зв.); ве(д)лу(г) а(р)тыкуду се(м)на(д)цато(г)о
в ро(з)деле че(т)ве(р)то(м)... має(т) быть пре(з)
ли(с)г) ѡ(т)твористы(н) (!) афе(к)тована диліяны
(Люблин, 1643 *ДМВН* 228).

2. (*зібрання правил, інструкцій, положень*) статут,
кодекс, припис, настанова: А што важна милость ра-
чилиъ артыкулы прислати абы господару королю
чолюмъ бити и то все одержати (Варшава, 1585 *АЗР*

III, 290); Потомъ кгда генрикъ к(р) ѡ(т)ѣхалъ, а
небѣжчика стефана обрапо, тѣежъ, котѣрыє ген-
рикъ к(р) поприсагаѣтъ, артыкоулы емѣ кѣ попри-
саженю // до се(д)микгро(д)ской землѣ послапо
(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 23-23 зв.); тые артыкулы
власные криминальные судови кгородскому не пале-
жат, одно соймови (Луцк, 1599 *АрхЮЗР* I/VI, 262);
Тые и пришир(н)... сха(д)це пови(н)ни будѣ(т) карѣ
приняти по(д)лугъ а(р)тыкуловъ сѣѣ(н)ни(х) ѡ(г)-
цовъ патрия(р)хъ намъ даныхъ (Львів, 1633 *ЛСБ*
1043, 34 зв.); та(м) же... па(н) ро(г)ми(ст)ръ з папо(м)
хоро(н)жи(м) ... не ѡ(г)ледаючыся ничого на ар-
тыкулы во(н)сковые, по(д) коро(г)вою, добы(н)ни
шабли, впро(д) на неви(н)ного проте(с)та(н)та,
поча(в) секъти и шѣтихо(м) би(т) (Житомир, 1650
ДМВН 201).

3. (*основні постулати релігійного вчення*) догма,
догмат, положення: Унія алѣбо выкладъ предисей-
шыхъ арѣтыкуловъ, ку зъодночєнню Грекомъ съ
костеломъ Римскимъ палежащихъ (Вільна, 1595 *Ул.
р.* 111); А такъ засѣдавши на намѣвѣ оу феѣрари...
оу флорєнцін... мнѣогѣ артыкдлы до спѣроу а пѣбол-
шей востѣчпни зѣходнѣкомъ задаючи съборѣвали
(Острог, 1598 *Ист. фл. сст.* 37 зв.); Звѣтажила
злюсти и превѣрѣности еретическїи, гды прибрѣпа
бѣдѣчи вѣ сѣнцє Бѣгоразѣмѣ, и вѣ корѣнѣ зъ дванаѣде-
сати зѣвѣдъ оуплѣтенѣю, тѣєстъ, вѣ вѣрѣ дванаѣ-
дєсатыи артыкдлами спорѣженѣю и замѣкнѣнѣю,
Лѣпоу (Київ, 1625 *МКСВ* 129); **артыкулъ, вѣри,
вѣры артыкулъ** — догма: То одно слыхаѣмѣ яко
мѣва(т), же то не єсть артыкоуль вѣры, такїи алѣбо
инѣкшїи калєнда(р) дѣржѣти (Острог, 1598-1599
Апокр. 48 зв.); Зѣбрѣнѣ Корѣткѣѣ ѡ Артыкдла(х)
Вѣры Правѣславнѣ Каѣѣолїицкѣѣ (Львів, 1646 *Жєл.
Сл.* 3); Покої и милость, вѣѣмъ хѣвѣмъ цѣркѣамъ, пре(з)
нєтѣтныє Вѣры Арѣтыкдлы алѣбо оуставы Хѣ вѣзна-
вѣочнѣмъ (Євѣ а. Вільна, п. 1616 *Присч. отєх.* 19).

4. Нєвеличкнїй тѣир полємїчного або їншого ха-
рактеру: не обрушѣисє гнєвомъ, алє съ покойнымъ
а умплєтѣнымъ, умыслѣмъ прочигаѣ тые арѣтыку-
лы; обачнїгъ, нѣжъ ничого нового илє зъ стороны
веры напѣос нєтъ, опрѣчъ, только єдиногѣ калєнѣ-
дара (Вільна, 1599 *Лит.* 631); Єще оєстал 2 артыкулы

— о щасливом костелі латинском... от Скарги похваленим (1608-1609 *Вин. Зач.* 224); А же всі єпископове суть Петровими сукцессорами... в артикулъ семь на початку доводше показалося то, и церковныи наши гимни и ишихъ святителей таковыи титулами здобять (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 500).

АРТЕРІЯ ж. (*лат. arteria, гр. 'αρτηρία*) (кровосна судина) артерія: Жилніє: Малєнікн жилки, албо артіріи, ібєсть, єтежкї дѣха, ѡгорїтї(и)є дѣха (1627 *ЛБ* 37).

АРТИКУЛЪ *див. АРТИКУЛЪ.*

АРТУСЪ ч. (*гр. 'αρτος*) (посвященїи пасхальний хлїб з пшеничної або пшопляної муки) артус: Бо такъ євангелистъ мовить: "взявъ Іисусъ артусъ, то єсть хлїбъ, // и даючи ученикомъ рекъ: приймїте и їдїте, се єсть тїло мое..." (1603 *Пит.* 46-47).

АРТЫКУЛЪ *див. АРТИКУЛЪ.*

АРФА, АРВА, ГАРФА ч. (*сип. arfa, harfa, дв. harpha*) арфа: Гѣсли, арфа либ(т)на, скрипїица (1596 *ЛЗ* 40); Не труба и арфа небо отворяет, але милосердїя бога умоляет (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Гды єдїть дѣбїтїи оумїрїт, Дїдїт с(т): грілїт на арфѣ, и дїпѣ ѡпїю стѣю з' агїлами провїдїлї (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 43); Гѣсли: Гарфа, цїтра (1627 *ЛБ* 28); Веѣ рѣзныи мѣзїки... Стрѣйте Цитїри, Лїбїтї, в Арфы, мїле бїїте, Мелїодїйныи дѣмы на(с) вѣлхъ веселїте (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); тѣи бїлї оцѣмъ играючихъ на Аркахъ и мѣзїкомъ пачїицїю (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); *Образно:* с тої о пачїица то с(с) сь сє(р)ца походе(т) молитвы... и вси маю(г) а(р)фы и ба(и)ки коли(ж) ѡ(д)на (с) гы(х) рече(и) не може(т) бы(т) бє(з) друго (!) бо зго(д)ное ѡное спєванїє и весєлое бє(з) мїтвы быти не може(т) (XVI ст. *КАЗ* 608); що колїєкѣ дѣхъ стїий подава(л), то дѣховною своєю арфою припїзвалї (поч. XVII ст. *Проп. р.* 147 зв.).

АРФІСТА ч. (*сип. arfista*) арфіст: Гѣдїцї: арфіста, цитарїста (1627 *ЛБ* 28).

АРХА *див. АРКА.*

АРХАГГЕЛЪ *див. АРХАНГЕЛЪ.*

АРХАГГЕЛЪСКИЙ *див. АРХАНГЕЛЪСКИЙ.*

АРХАНГЕЛОВЪ *прикм. (який належить архангеловї)* архангелів: назавїрне вѣставї мою(ж) то(г)

полю(л) сь отрочає(м) по словѣ архангеловѣ (1489 *Чет.* 7 зв.); Яко Павелъ святїи пїиєтъ "иждї самї. Господь вѣ розказѣ, и вѣ голосѣ архангеловѣ... спїїдєть зї неба, а мертвїи о Христѣ воскреснутъ первѣ, потомъ мы" (1603 *Пит.* 62); Абы и в пїиєнїє(м) неспїиємъ вѣкѣ мл(с) тѣ х(с)ва и бл҃гословїєнїє Его Стѣе на ва(с) зоставало, чо҃го бл҃гочестїюмѣ вѣ(р)нє спїиє(м) и хѣ бѣа... а бѣгоспасємого Града Кїєва з ѡбытели Арха(и)геловы цїркви золо(т)ове(р)хоє (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.).

АРХАНГЕЛЪ, АРХАГГЕЛЪ, АРХАНГЕЛЪ ч. (*цсл. архангелъ, гр. 'αρχάγγελος*) архангел: яко во снѣ пошїю сталъ прє(д) пїмѣ архангѣлї г(с)нѣ мїханїлї (1489 *Чет.* 7 зв.); туїю пѣсто(в)ицинѣ сѣли-вапо(и)ицинѣ придали єсмо монастырю стїго арха(и)гела мїха(и)ла золо(т)овѣрхо(г) в Кїєвѣ (Київ, 1540 *ЦНБ ДЛ/П-216, N37*); в волторокѣ в дєтїи свєтїи(и) свєтого а(р)хангѣла мїха(и)ла... папѣ богданѣ... а вря(д)ици... не мало... кїрїи҃т... поранилї (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 65); Мїханїлє и Гаврилє, агїлїи и архангѣлїи, чємоу не ратуєтє своєго цїрѣ и бѣ (XVI ст. *Ує Трос.* 71); Чн не бо(л)ше(и) жє бѣдє(т) соро(м) на всєлє(и)ско(м) позѣрици прє(д) тмы тмаи агїлїи, архангѣлїи... прє(д) когоры(ми) вѣмїи // наїша всѣ содѣанїа и та(и)на о(г)крыто(г)са (1598 *Вин. Ки.* 276-276 зв.); єгїїє... записа(л) є(м)... на прєсто(л)ї кѣ цїрїи свєтого арїла Мїханїла до села Бенєдикѡвєцї за своє отпущєнїє грѣхо(в) (Бєнєдикїицї, 1603 *ИЗУж.* XIV, 225); толькѣ свої чинї отдѣлєний держалѣ такѣ, як тежѣ иишїє чїноначальници, архангєлїи, аггєлїи... свої чинї держалїи (Львів, 1605-1606 *Перєст.* 46); а пїи҃тї идєтѣ ѡ(г) бїанїи ѡполчєнїїа своє(г), и Вѣиствѣ Нб(с)ное идєтѣ с пїи҃тї; тмы тмаи Милїѡнами; Аггѣлѡжѣ стїхѣ, и Архангѣлѡжѣ (Чернїгїв, 1646 *Перло* 64).

АРХАНГЕЛЪСКИЙ, АРХАГГЕЛЪСКИЙ *прикм.* Архангєлѣськїи: завжѣды стїи(м) дѣхо(м) живїєна, архангѣлѣськїє радѣстїи рїчи слышала (1489 *Чет.* 52 зв.); Дєвѣтїи аггѣлѡвє... тїи яко мїѣмѣмъ бїлїи з' архангѣлѣського чїи҃д (Почаїв, 1618 *Зєрц.* 5).

АРХЕТИПѢОНЪ ч. Те самє, що архетипъ: Зводї: Прѣписъ, фѣрма, перепїсъ, перекладъ, копѣа,

архетипо(н), антіграфо(н), парадигма, апографон (1627 ЛБ 163).

АРХЕТИГЪ, АРХИТИГЪ, АРХІТИГЪ ч. (гр. ἄρχητοπον, *лат.* archetypum) перноджерело, оригінал: На тоє посёлство африка(н)стін єпископи повѣдили, же... // ...поблюгъ до александрін до антиохін, до константинопола по архетипа, або оригіналы того соборѣ никейского (Острог, 1598-1599 Апокр. 138-138 зв.); Бовѣмъ того слова "каменъ" въ Грецькомъ архитипѣ и въ Латинскомъ преводѣ пѣманъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 409); архітіпъ: Началны(и) образъ на архіти(п) ѡ(т)хѡди(т), на го(т) ѡ(т)-смыає(т)са чі(и) є(ст) ѡ(б)ра(з) (1627 ЛБ 181);

переп. (про Бога): Ксенофанестъ значітійшій... Архетіпомъ пѣакимъсѣ Бѡга називаѣт: // Безъ початкѣ и концѣ казѣтъ признаѣтн (Київ, 1632 Євх. 296-297).

Див. ще АРХЕТИЩОНЪ.

АРХИБИСКУПЪ ч. Те саме, що **архибіскупъ**: А въ томъ заразѣмъ, на тотъ часъ, при мнѣ принесено отъ его мѣлости... архибіскупа Кнѣзненського... листъ напомнималый до митрополита (Луцьк, 1594 *АрхЮЗР* 1/1, 450).

АРХИДИЯКОНЪ, АРХИДИАКОНЪ, АРХИДІАКОНЪ, АРХИДЪЯКОНЪ, АРХИДАКОНЪ ч. (гр. ἄρχιδιάκωνος) архиднякон, старший днякон: велики(и) кна(з) мо(с)ко(в)ски(и), посыла(л) а(р)-хидѣякона своего Генадія... до горы Сина(и)-ское (Луцьк, 1561 *ТУ* 91); Мл(с)тію бжню млтва(м) прѣ(с)гыа є(с) бѣомтрѣ... и хр(с)толюбивы(м) архиеп(с)кпо(м) и... архидияконо(м) и дияконо(м)... мы смиренны(и) Арсеѣи(и) еп(с)кпъ... со бл(с)венне(м) бжни(м) проси(м)... и дає(м) ва(м) знати ѡ снмъ младе(и)иш (Стрятин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а бирчыє повѣстовые... тогъ податокъ до места нашого столечного Вилненского ѡтнести и до бирчихъ земских, до архидакона Варшавского... мають ѡгдаги (Вільна, 1566 *ЛС VII*, 89); А(р)хидиаконови дали зо(л) в. (Львів, 1607 *ЛСБ* 1044, 4); Было... и въ Россіи... дидакаловъ много... новыхъ мяную... монахъ Стефагъ Зпзаниі... пречестной Виталий, архидіаконъ, учитель и любомудрецъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 913); Григорей Лозовичъ... а Тимофей Симановичъ, архидіаконъ

єпископи Володимерское... пшѣвентаръ мѣстности церкви соборное Володимерское... папу Федорови Лшневському на летъ три... подати и признали (Володимир, 1626 *АрхЮЗР* 6/1, 462).

АРХІЄПІСКОПСКИЙ, АРХІЄПІСКОПСКИЙ, АРХІЄПІСКОПСКИЙ прикм. (який належить архієпископові, походить від архієпископа) архієпископський: церковь во вѣмолчѣиіи... пребывала и вѣнценіи бѣдѣчи, посылаѣиemi сѣченика, своего на далѣкѣю дорогѣ до століицѣ архієпископѣскои... помочи жадаючи (Львів, 1591 *ЛСБ* 155); А того чи запаметалъ єєп: хто митрополита злупилъ зъ его власныхъ добръ архієпископѣскихъ? (Володимир, 1598-1599 *Видп. ПО* 1063); писали до мене бра(т)єсно менцѣе рога-ти(п)скне дабы о дѣховны(х) обрядѣ(х) служити и(м) попова(ж) и по(п) паве(л)и гоните(л)и и(х) в небл(с)вен(и)ю а(р)хієпѣпѣско(м) на го(т) ча(с) был(и) (Гологорн, XVI ст. *ЛШБ* 4, 1136, 35, 1); У того Лісѣв Печать Архієп(с)пскал притієнена єсть (Київ, 1628 *Анол.* 4).

АРХІЄПІСКОПСТВО, АРХІЄПІСКОПСТВО, АРХІЄПІСКОПСТВО с. 1. (єпархія, яка перебуває у віданні архієпископа) архієпископство: тоє все заразѣмъ въ моцъ, справу и заведеане свое звыкли брати и ... на себе уживати до того часу, поколь тоє архієпископѣство митрополія або єпископѣи... кому шшому... бываєтъ ѡдано (Варшана, 1589 *АрхЮЗР* 1/1, 259); для вѣпокое(н)я бра(т)єства того... мѣтъ тогды ѡ(т) сего чієсѣ подѣ блѣословѣннемъ и властнѣю архієпѣк(с)пѣства наінєго... быти зоставѣмъ (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144).

2. (єп архієпископа) архієпископство: гѣдѣѡ(и) болоба(и) мл(с)гыню всѣ(х) люде(и) ѡ(т) церкве ѡ(т)рази(л)... // ...на зверхно(с)г архієпископѣства... то(р)гидлѣя, злама(и)ни прися(г)у свою... кля(л)єя заховыва(тн) пропомню зне(р)хѣстн шное (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); зъ Єп(с)ко(п)ства на Архієп(с)кѣпство єстемъ подишѣиный (Євѣа. Вільна, п. 1616 *Прич. отел.* 6 зв.-7).

Див. ще АРХІЄПІСКОПЪЯ.

АРХІЄПІСКОПЪ, АРХІЄПІСКОПЪ, АРХІЄПІСКОПЪ, АРХІЄПІСКОПЪ ч. (гр. ἄρχιεπίσκοπος) архієпископ:

црѣ... почали со архієп(с)купомъ. и со всѣми людѣми
 ѡ(т)поущенѣа прѡспѣти (1489 *Чет.* 152); Бл(с)вѣне
 макарія бо(ж)ю мл(с)тью архієп(с)кпа митрополита
 кне(н)ского и галицкого и всея рѣсп... вснмъ при-
 четнико(м) свѣтыхъ бо(ж)и(х) прѣкле(н) (Новгородок,
 1547 *ЛСБ* 13); Выкладъ теодѣлакта архієп(с)кпа
 болгарскаго в пре(д)ре(ч)і[е]ію, еп(г)ліа стого ма-
 тѡеа (1556-1561 *ПЕ* 15 зв.); А кто бы томѡ былъ
 противѣтъ и разорялъ бы тоє право дѡхотное аще
 архієпископъ или еп(с)кпъ... на таковомъ бѣди
 неблагословеніе наше (Львѣв, 1596 *ЛСБ* 71); То архі-
 єп(с)пы стѣи чинѣли, Котѡрыи, такъ якъ мы, пѣкгды
 не грѣшѣли (Кнѣв, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); ѡ(т)цѡ пе(т)-
 ровѣи могиле архієп(с)коповѣ... кнѣвскомѡ... юа-
 дзою моею... приказѡ абы(с)... пере(л) сѡдо(м)...
 ста(л) (Луцк, 1643 *ЛИБ* 103, 21/1d, 2004, 7); той
 то страшѣивый Косарѣ, несподѣивне коєнгъ... и Крѣ-
 лѡмъ, кнзѣй... роскошникѡмъ, коєнгъ, всѣхъ зарѡ(н)-
 но; и Патріархѡмъ... Архієп(с)коповѣ (Чернігѡв,
 1646 *Перло* 135 зв.); ѡ(т)цѡ Кипрія(нъ)... мѣючи до
 мене свѣдѣте(л)ное писа(н)є ѡ(т)... а(р)хієппа а(р)-
 хиѡдо(н)скаго... а бѣдѣчи... ѡ(т) хри(с)тонепавѣ-
 (ст)ны(х) сарацнѣмъ ѡбнаженъ... вѣѣкає(т)ся до...
 его ца(р)ского величє(с)тва ѡ святѡю милостыню
 просени (Кнѣв, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 34).

АРХІЄПІСКОПЪСТВО *днв.* **АРХІЄПІС-**
КОПСТВО.

АРХІЄПІСКОПЪЯ, АРХІЄПІСКОПІЯ *ж.*

1. Те саме, що архієпископство у 1 знач.: Всѣмъ...
 ѡ(т) вы(ш)шого стѡнѡ и до піжнєго в парафѣи ар-
 хиєп(с)пѣи пѡпнєй мѣшкающимъ (Острог, 1598-1599
Апокр. 17 зв.); Бѣдѣчи тєды... в Цѣркви стѡй Правос-
 лавнокаѡѡлічєскої Руссїйскої, сапѡмъ Архієрєн-
 скимъ Архієпископѣи Митропѡліи Кїєвскої, Галиц-
 кон, и всеа Руссїи приуздѡблѣнныи, по вса дни жи-
 тїа моего ср(л)цеиъ болѣзнокїлемъ (Кнѣв, 1646 *Моз.*
Тр. 4).

2. Те саме, що архієпископство у 2 знач.: тые
 достоинства духовныє: архієпископомъ митропо-
 литѡ... и весь стѡгъ духовный закону Грѣческого, пи-
 вѣ чѡмъ не нарушѡчн... ссмо имъ дали особливѣмъ
 привилємъ нашимъ (Варшава, 1589 *АрхїОЗР* 1/1,
 259).

АРХІЄПІСКОПЪ *днв.* **АРХІЄПІСКОПЪ.**

АРХІЄРАРХЪ *ч.* (*гр.* ἁρχιεραρχης) архієрарх,
 архієпископ: яко да оутвѣрѣдим и оукрѣпим нашѡ
 с(тѣ)тою еп(н)ск(о)пїю ѡт Радѡщєх ндеже єєт храм...
 с(тѣ)того ѡ(т)ца нашего архієрарха и чудотворца
 Никѡлая (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 1).

АРХІЄРЄЙ, АРХІЄРЬЙ, АРХІЄРЄЙ *ч.* (*исл.*
 архієрєн, архієрѣи, *гр.* ἁρχιερεύς) архієрєй: пер-
 вохр(с)тянскїи црѣ и ч(с)тииы архієрѣи. всѣмъ
 собравшимсѡ къ црковѣ. повелѣна кр(с)тѣ показати
 люде(м) (1489 *Чет.* 26); Записалъ єєми отчину свою
 половину имѣнїа Шепєлицъ, свою частѣ... святому
 великому Архієрєю чудотворцу Христову Никѡлѣ
 Пустинєскому монастыру (Кнѣв, 1507 *АрхїОЗР* 1/V1,
 10); Тѡгды зѡбрѡнєса архієрєє и оучїтелѣє и стар-
 шїи людскїи... и оучнннлїи радѡу (1556-1561 *ПЕ*
 109 зв.); жалѡвали на нєг архієрєє много, а пілат
 єго повтѡре звѣдал (Володимир, 1571 *УЄ* *вол.* 66);
 снѣеници вашѣ... не то(л)ко прѡтн(н)ко а(р)хієрєѡ(н)
 свои(х) аїє и всякомѡ бл҃гочєстивѡмѡ хр(с)тянннѡмъ и
 православно(н) вѣрѣ ско(п)чѡвнн(м)сѡ, до(л)жнн
 сѡ(т) вмыслєннє показѡвати (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 408,
 1 зв.); Щѡж розвѣмѣти мѡємѡ ѡ прєложє(н)єтѣѣ
 Архієрєѡмъ Цркви Православнокаѡѡлічєскої? (Кнѣв,
 1646 *Моз. Тр.* 3); она была жѡпа Іѡдѡа Архієрєа
 (сєрєд. XVII ст. *Хрон.* 331 зв.);

(*тишул Ієсуа Христа*) архієрєй: Но спѣєтель нашѣ
 гѣ іє. архієрєи сы(н) по подобїю мелхїєдѣковѡ
 (Острог, 1588 *Сур.* 65 зв.); самое єрєїєство стрѡп-
 нѡє... прє(з) Хѡа архієрєа великого, зпєвѡжєно и
 ѡбєлѣжєно бѣвѡє(т) (Львѣв, 1603 *ЛСБ* 384); Искѡпїлѣ
 єєї пѡєт. Крѡвѣю сѡбєю, // Нб(с)пый пѡпѣ чѡдѡивннй
 Архієрєѡ (Чернігѡв, 1646 *Перло* 67 зв.-68).

АРХІЄРЄЙСКИЙ, АРХІЄРЄЙСКІЙ, АРХІ-
ЄРЄЙСКИЙ, АРХІЄРЄЙСКІЙ *пркм.* (*який на-*
лєжитъ архієрєєвї. який походить від архієрєя) архі-
 єрєйєський: оусталїє голосѡє их и архієрєйєскїи пілат
 пак ѡєоудил, абы єя так стало (Володимир, 1571 *УЄ*
вол. 82); бл(с)вїлѣ пѡто людѣи в тѡмъ оумѣтнн(х),
 абы и стѣго Іѡаннѡ Златѡѡустѡго ѡ великѡстї стѡнѡ
 архієрєйєского... з грєцкогѡ на азѣкѣ словєнєскїи
 кнїга ѡ снѣєнєстѣѣ опѡтрѣнє прєлѡжєна бѣла
 (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 3 зв. пєпум.); не улнѣтѣи працї

зь... Александромъ Пузыною, которому при вешшо-
ванію всего доброго поклонъ мой архіерейскій отдав
(Дерманъ, 1628 *КМПИ* I, дод. 322); Идѣжъ Пресвѣт-
лый Могіло Безпѣше, Архіерейскій ѿрѣшъ прійми
статѣчне (Київ, 1633 *Евфон.* 308); Мы же сіа ѿ(т)
любви твоеа полдѣвши въ молѣтва(х) архіере(и)-
скихъ ѿ пр(е)стола вышнего здравіе наше... памя(т)-
ствовати до(л)жни бѣде(м) (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124,
3, 37).

АРХИЕРЕЙСТВО, АРХІЕРЕЙСТВО с. 1. (*сан архіерея*) архіерейство: навы(ш)ніе ѿны старѣго
законѣ иерѣн сме(р)тныи бѣдѣчи, не могли ѿ(т)-
правовати правдивого и вѣ(ч)ного архіерейства (Ос-
трог, 1597-1598 *Анокр.* 100 зв.); Кгды... вѣ... Алек-
сандрін... перемешковалъ, гдѣ и Евангеліе Христе-
ново... проповѣдалъ, // сѣе въ еромонашескомъ
стапу будучи... на найвышній степенъ архіерейства...
вступилъ (Египет, 1602 *Диал.* 49-50); Сут архіе-
рейства, пачала, престолы... и вся совершѣнная аг-
гелескому чину подобная служба от архіереевъ всегда
Богу в церкви опрѣчь папежа приносятся (Львів,
1605-1606 *Перест.* 46); Едѣнъ Бѣ предвѣщный... и
едѣнъ Василій... Котрый зъ Нѣа, такъ Великимъ, естъ
оуказанный: И на Архіерейство, Бѣгомъ поволанный
(Львів, 1614 *Ки. о св.* 405); Заты(м) за пресланое
мл(с)тя(м) вѣи(м) подякова(н)ни, и вѣд(ч)не при-
павши. Неха(и) сто(и) Митрополити и А(р)хіерейства
нашего бѣгословеніе на мл(с)тя(х) вѣи(х) пребываетъ(т)
(Київ, 1633 *Мог. Л.* 1).

2. (*епархія, якою управляє архіерей*) архіерейство:
И понеже добръ ѿ дому наше(м) желиборски(х)
шля(х)ти по(л)скои и ѿ нашо(м) архіере(и)ствѣ
проповѣдаемъ бѣгодарствѣ(н)но на(м) се и любовно
(Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37).

3. зб. (*суккупність архіерей*) архіерейство: Такъ же
и жидове в великой славі будучи в безчестіе пе-
зносное со архіерействомъ своимъ припавши (Львів,
1605-1606 *Перест.* 47).

**АРХИЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕОВЪ, АРХІЕРЕОВЪ,
АРХІЕРБЕВЪ, АРХІЕРБЕОВЪ** *прикм.* (*який нале-
жить архіерееві або який стосується архіерея*) архі-
ерей: цѣца елена... вѣрою архіерѣвою одиноу часть
въ Ер(е)лиме положила (1489 *Чет.* 26); Тогды зо-

браліся архіерее и оучителіе и сѣтаршіи лѣбѣскіи.
въ дѣвѣрь архіереевъ (1556-1561 *ПЕ* 109 зв.); якъ
тыжъ пѣтръ ѿ(т)галь слоужбѣнкови архіерейскому
оуху правое (Там же, 317); А та(к) бѣочѣ, морь-
доуючи его, лѣдѣ до поу(л)ночи довѣл его двора
Апѣнина, // а(р)хіерейова, до боу(р)мистра (XVI ст.
УЕ Трос. 59-60).

АРХИЕРЫЙ *див.* **АРХИЕРЕЙ.**

АРХИКАПЛАНЪ ч. (*стп.* *arcycaplan*, *лат.*
archicapellanus) (*старший над католицькими свяще-
никами*) первосвященник: што ѿбачѣвши ѿ(т)дѣ злѣк-
шиса до ер(е)лімоу архикаплана рѣдѣтиса пришо(л)
(поч. XVII ст. *Проп. р.* 256).

АРХИМАНДРИСТВО *див.* **АРХИМАНДРИТ-**
СТВО.

АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРИТА ч. Те са-
ме, що архимандритъ: Во всемъ поволный слѣга и
богомолецъ Вашеи Милости, архимандрита Жиди-
чинский... низко чолом бѣетъ (Жидичин, 1540 *AS* IV,
247); то естъ ку прислухашю вывоженъа ипѣкрути-
ннумъ и светковъ до тое справы отъ архимандриты
Жидичиньского // запозванъхъ ку правдивому вы-
данью еведецтва (Луцьк, 1599 *АрхЮЗР* I/V1, 253-
254); Щастливъ(и)сь Пречестнѣиши(и) ѿ Архи-
мандрѣто, Котѣромъ познанье Бѣа естъ ѿ(т)крыто
(Київ, 1632 *Евх.* 292).

Див. ще **АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРЫ-**
ТИЙ.

АРХИМАНДРИТИЙ *прикм.* Те саме, що архи-
мандритовъ: Въ того листу печатей три а подписъ
рукъ тыми словы: архимандритъа рука такъ естъ
написана: властною рукою (Київ, 1592 *АСД* I, 186).

Див. ще **АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАН-**
ДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИ-
МАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРЫТИЯ ж.
1. Те-саме, що архимандритство в 1 знач.: мы на
жаданье нхъ маемъ тѣю А(р)хима(н)дрытно дати
кого оии ѿберуть (Київ, 1624 *ЦНБ* 74 П/20, 69).

2. Те-саме, що архимандритство в 2 знач.: tot
monastyr, archimandrytiu Swetoie Preezystoie... u
Kiiewe onomu sweszczzeniku Pokrowskomu Joanni dali
so' wsimi płaty, dochody (Вілина, 1546 *ЧИОНЛ* V-3,

золоты(х) (Житомир, 1605 *ЦДІАК* II, I, 4, 37); Подібне и пѣнь. Єлісеѣй Архімандритъ бѣль Копнымъ Рѣперем) (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 28); Преселѣбнымъ Архімандритомъ, Игѣменомъ, Велѣбнымъ Протопопомъ... Бл(с)вѣнства ѡ(г) Ха Ба... упрѣмє зѣчѣ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2).

Див. ще АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА, АРХИМАНДРИТИЙ.

АРХИМАНДРИЦСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРИЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ *прикм.* Те саме, що архимандричий: поки мене Благодать Божія пагомъ Свѣтъ задержитъ, вшеляко во всемъ опытъ опекуномъ и промоторомъ маю быти, якъ ми здолность и забави Архимандрической допущати будуць (Львів, 1631 *ОЛ* 16).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧИЙ, АРХИМАНДРИЧЫЙ, АРХИМАНДРЫЧИЙ *прикм.* (який належить архимандритові або стосується його) архимандритів, архимандритський: маршалокъ монастыря Печерского, а... служба церковныи печерский отчизный, а... архимандричий печерский чюловекъ... на томъ присягу учинили (Київ, 1545 *АрхЮЗР* I/VІ, 44); нежа а(р)хима(н)дрычаа... справылена єсть добре (1552 *ОЛЗ* 167 зк.); А гдѣ бы то иначей... насъ поткати и оказатиє мѣлю, тогда съ тою речью, жалемъ и деспектомъ архимандричымъ и напымъ далѣи мусѣли быхмы ся выточыть (Дубно, 1575 *АСД* IV, 17); Тын и тымъ подобныи добродѣйства... оуважаючи такъ зъ особы моє(и), якъ нѣ оурадж Архимандрычюго вѣдѣние въ ср(д)нѣ моємъ обношѣ (Київ, 1631 *Тр. П.* 8 испум.).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ, АРХИМАНДРЫЧИНЪ.

АРХИМАНДРИЯ, АРХИМАНДРІЯ, АРХИМАНДРЫЯ, АРХИМАНДРІЯ *ж.* Те саме, що архимандритство у 2 знач.: пославши тамъ дворянина на-

шого Івана Протасовича и казали ему зъ оного везеня того архимандрита моцно кзяти и выпустити и туо архимандрито къ моцъ и справу ему дати (Краків, 1540 *КМІМ* I, дод. 1); Ѡ(г) хлѣба прѣто днѣсного, по щасливо(м) настѣпѣно на Преслѣвѣннѣю Архімандрѣа Печерскіа, за Бл(с)вѣнемъ Прп(д): твоего працы пѣппи зачнѣасмъ (Київ, 1648 *МКСВ* 348).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДЪРЫЦІЯ.

АРХИМАНДРИТА *див.* АРХИМАНДРИТА.

АРХИМАНДРИТЪ *див.* АРХИМАНДРИТЪ.

АРХИМАНДРИЯ *див.* АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДРИТИЙ *ч.* Те саме, що архимандритъ: Послушничество по прежнему вѣдлугъ степеней одни ко другому, меншии ко старыиному, то єст архиепископъ митрополитъ патриарху вселенскому,... архимандрытши епископомъ, игуменши архимандрытомъ, и прочая (Берестя, 1591 *ИФ* 105).

Див. ще АНХИМАНДРИТЪ, АРХИМАНДРИТА.

АРХИМАНДРЫТИЯ *див.* АРХИМАНДРИТИЯ.

АРХИМАНДРЫТОВЪ *див.* АРХИМАНДРИТОВЪ.

АРХИМАНДРЫТСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫТЪ *див.* АРХИМАНДРИТЪ.

АРХИМАНДРЫЦСТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИМАНДРЫЧИЙ *див.* АРХИМАНДРИЧИЙ.

АРХИМАНДРЫЧИНЪ *прикм.* Те саме, що архимандричий: А потомъ до двора архимандрытова до Буремна вѣздили и также дей врядинка архимандрычина не застали (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* I/I, 19).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЙ, АРХИМАНДРИТОВЪ, АРХИМАНДРИТСКИЙ, АРХИМАНДРИЧЕСКИЙ.

АРХИМАНДРЫЯ *див.* АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДЪРЫЦІЯ *ж.* Те саме, що архимандритство в 1 знач.: а кгда пришло, вперод

намовлял, аби прийняли отця Германа Тишкевича на архимандритію, а сго милости пана восводича Молдавіського аби одступили (!) (Луцьк, *АрхЮЗР* 1/VI, 588).

Див. ще АРХИМАНДРИТИЯ, АРХИМАНДРИЯ.

АРХИМАНДРИЦТВО *див.* АРХИМАНДРИТСТВО.

АРХИПОПЪ *ч.* Старший над священниками, головний священник: а коли буде(т) ѿ ва(с) прочита(н) то(т) ли(ст) кажѣте абы и владыки(и)ско(и) це(р)кви бы(л) про(ч)те(н) // и рече(т) а(р)хипопу абы бы(л) пи(л)е(н) ѿраду которы(и) при(н)а(л) ѿ(т) пана (II пол. XVI ст. *КА* 476-477).

АРХИСИНАГОГА *ж.* Головна синагога, найвищий храм. *Образно (про спільні інтереси, про духовну єдність та спорідненість):* Вмѣ тѣды ѿ(т)че владыка тоую свою архисинагогоу згѡды, не на таблица(х) ср(л)пѣ плотѣны(х) ... але на пѣскоу ле(г)комыслѣного оупѡроу, оутлыни стѣнѣками лѣпачи, за та(к) коро(т)кы(и) ча(с) склѣтиги оуслуоуючѣса, яко(г) ко(н)ца сподѣаете са, якои погѣхи сподѣаете са (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 214).

АРХИСИНАГОГЪ *ч.* (*цсл.* архисинагогъ, *гр.* ἱερογῶγος) старійшина єврейської релігійної общини: и пришѡлѣ єдинѣ ѿ(т) архисинагога кѣжа школы жидѡвскон имѣнемѣ іан(р) и оуздѣвѣши єго припаль кѣ погамѣ єго (1556-1561 *ПЄ* 144 зв.); Приишли ѿ(т) архисинагога поведѡючи, ижѣ дѣцѣра твоѡ южѣ оумрѣла (Там же, 145 зв.).

АРХИСТРАТИГОВЪ *прикм.* (*який стосується архистратига*) архистратигів: послушнай правѣ(д)нын иванѣ. Хотѡ(т) вѣременѡ та быти... до миханлова цр(с)тѡ архистратигѡва (1489 *Чет.* 373 зв.).

АРХИСТРАТИГЪ, АРХІСТРАТИШЪ *ч.* (*цсл.* архистратигъ, *гр.* ἱεραστήγος) 1. (*вождѣ небесных сил; титул свѣтлѣх Михаїла і Гавриїла*) архистратиг: бѣспло(т)ный архистратигъ р(ч)ѣ си (1489 *Чет.* 36 зв.); кѡпи(л) сіє єв(г)лиє тетрѣ ра(б) бж(и) Сава Снимаію(к)... и прѣда(л) кѡ храмѡ сѡбо(р) стѣго архистратига хѡа Михаїла в селѣ рѡпенѣте (1586 *УИ* 1911/2, 14); То(т)жѣ незвѣтажѡны(и) архистратиг(и) стѡлости которѡго и сами силы иб(с)ныѡ з' оноу

розлоучити не могѡт, на колѣна... оупадѡючи прѡса(т) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203); Архимаидри(т)ови ѡбѣтели стѡго Архистратига Михаїла з' и Кієвѣ Сослѡжитѣлю и Брѣтѣ о хѣ Возлюблѣнномѣ, Мелѣтій Смотрискій Блг(д)гійо Бжѣію, Смирѣнный Архієп(с)копѣ Полоцкій (Вільна, 1620 *См. Каз.* 2); Книги зѡсѣ словєнскіє и полєскіє при цѣркви свѣтого архистратига Михаїла... быти и зоставати маѡгѣ (Кієв, 1631 *ПККДА* II-1, 408); А ктобы мѣл ѿ(т)-далити ѿ(т) цѣркѣ тои нехан бѡдет проклят... и сам архистратигъ Михаїл ѡгнем и жѡпелѣм тако(г)о бѡдет гѡбыль (Середня Вишньиця, 1644 *Паньк.* 25); даємо є(и) вѣчными часы до Сѣла Синѣчула До Ц(с)р(к)и С(в)ятаго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаїла за панѡваніѡ и(хѣ) мости пана Чо(л)га(и)ско(го) (Синѣчула, 1648 *ЗИГШ* XIX, Misc. 8).

2. Правитель держави: архистратигъ, цѣсарѣ, и ты(ж) старійши кна(з) (1596 *ЛЗ* 24).

АРХИТЕКТОНЪ, АРХІТЕКТОНЪ *ч.* (*цсл.* архитекторъ, *гр.* ἀρχιτέκτων) архітектор, будівничий, головний тєсля: Архитекторъ. Architectus (1650 *ЛК* 4135); *Образно : (про Бога) :* Збѡдова(л) та абѡиѣмъ Архитекторъ собѣ; Прѣго(ж) иѣтерѣ прѡтивны(и) не зашкѡди(т) тобѣ (Кієв, 1618 *Вѣзѣр.* 15); а якѣ слѡвише... если не ѿ(т)ко(л) иишен, тѣды з' самѡгоу вѣхъ по(д) слѣщемъ знайдѡючи(х)са рѣчи прирѡженѣа, изъ распорѡженѣа прѣ(з) найвы(ш)шого и наймѡдрѣйшого архитекторѡ Часѡ(и), ийдѣги кажѡмѡ ясѣтѣи на(д) слѣще не є(ст) трѣднѡ (Кієв, 1634 *МКСВ* 311); (*про апѡстола*) Великую бѡвѣ(м) и вышѣе ка(ж)ноую рѣ(ч), Пѡва(ж)ны(и) и прм(л)ры(и) Архите(к)то(и) и мѡ(ж)ны(и) оу опѡвѣданѣю св(г)лѣа воєвни(к) пѡве(л)... причини(л) присѡгоу (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 202-203).

АРХИТИПОГРАФЪ, АРХІТИПОГРѦФЪ *ч.* Головиний друкар: Іє(р)а(х): Памѡ Берѣнда, Прѡтѡсѣггѣлѣ и Архитипогрѣфѣ цѣркѣ Рѡссѣіѡ (Кієв, 1627 *МКСВ* 186); Винѡ же сѣмѡ подаде... Всѣчѣстный Г(с)дѣи отѣцѣ Памѡ Берѣнда... и Архитипогрѣфѣ прѣ(д)рѣчѣннѡи Стѡн Лѡвры (Кієв, 1628 *Дор.Поуч.* 520).

АРХИТИШЪ *див.* АРХЕТИШЪ.

АРХИТРИКЛИНЪ, АРХИТРІКЛИНЪ, АРХІ-

ТРИКЛИНЬ ч. (цсл. архитриклинь, гр. 'αρχιτριχλινός) розпорядник бенкету, стовпник: и рѣкль имъ ис... чрѣпайте а паливайте и пѣсѣте архі триклино(ви) // то естъ справѣи весела (1556-1561 *ИЕ* 346-347); а коли с'кош'товали архитриклинь вина переложеного ѡ(т) воды и не вѣдали ѡ(т)коле бы было, але тыи слоуги вѣдали которіи водоу черпали (Там же, 347); архітриклинь: Маршалок(к) або староста на пѣселю, радца або преложоны(и) на(л) потравами и напи(т)кѡ пѣсела. Кнажа гмѣхѡ ѡ тре(х) стѡлахъ (1627 *ЛБ* 181).

АРХІЕПИСКОПІЯ див. **АРХІЕПИСКОПІЯ**.

АРХІЕПИСКОПСКИЙ див. **АРХІЕПИСКОПСКИЙ**.

АРХІЕПИСКОПСТВО див. **АРХІЕПИСКОПСТВО**.

АРХІЕПИСКОПЪ див. **АРХІЕПИСКОПЪ**.

АРХІЕПИСКОПЪСКИЙ див. **АРХІЕПИСКОПСКИЙ**.

АРХІЕРЕЙ див. **АРХІЕРЕЙ**.

АРХІЕРЕЙСКИЙ див. **АРХІЕРЕЙСКИЙ**.

АРХІЕРЕЙСКИЙ див. **АРХІЕРЕЙСКИЙ**.

АРХІЕРЕЙСТВО див. **АРХІЕРЕЙСТВО**.

АРХІЕРЕОВЪ див. **АРХІЕРЕОВЪ**.

АРХІЕРЕОВЪ див. **АРХІЕРЕОВЪ**.

АРХІЕРЬЕВЪ див. **АРХІЕРЕОВЪ**.

АРХІМАНДРИТЪ див. **АРХІМАНДРИТЪ**.

АРХІМАНДРІА див. **АРХІМАНДРІА**.

АРХІМАНДРИТСТВО див. **АРХІМАНДРИТСТВО**.

АРХІМАНДРИТЪ див. **АРХІМАНДРИТЪ**.

АРХІПАСТЫРЬ ч. (цсл. архипастырь) (про Бога) архіпастир: До насъ то абѡвѣмъ Архіпастыръ пѣнѣ Х(с)с Гдѣ мѡви(т), Вы естє солѣ земли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 86); Обмыслѣетъ пѣнѣвшій Панъ и Архіпастыръ, и ѡ таковыхъ абы гѡдиость ѡныхъ на вѣѣтности належитѡй стѣнѣ Архіерейскомѣ не пѣшкѡвала (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 3 зв.).

АРХІСАТРАПЪ ч. Головинный правитель: Архісаірапъ тѣды, то є(ст) старіиі Староста Сѣрваръ, Вехѡдною стѡронѣ згѡлдовѣвши и сплѡндрѡвѣвши всю, приспѣлѣ ажъ и до самѡго Хрісопѡла (Київ, 1627 *Тр.* 680).

АРХІСВЯЩЕННИКЪ ч. (духовна особа вищого сану) первосвященник: Архісвѣщенникѡмъ, Єпископомъ и Архієп(с)кѡмъ пристѡитъ бѣти обоже(и)ными лю(д)ми, бж(с)твѣнными мѣжѣми (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 86); То тѣды до Архісвѣщенникѡвъ, // до Вл(д)кѣ, до Архієп(с)кѡвъ, до Мѣтрополїтѡвъ, и до Патріархѡвъ (Там же, 88-89).

АРХІСТРАТИГЪ див. **АРХІСТРАТИГЪ**.

АРХІТЕКТОНЪ див. **АРХІТЕКТОНЪ**.

АРХІТЕКТУРА ж. (лат. architectura, гр. 'αρχιτεχτων) архитектура: архітектѡра ма(и)стѣрство албо наѣка около бѣдовѣна (1627 *ЛБ* 181).

АРХІТИПОГРАФЪ див. **АРХІТИПОГРАФЪ**.

АРХІТИПЪ див. **АРХЕТИПЪ**.

АРХІТРИКЛИНЪ див. **АРХИТРИКЛИНЪ**.

АРХІФІЛОСОФЪ ч. Найстаріиі фїлософ: И вѡдлѣгъ архіфїлософа, Похвѣла и подаковѣнїє маѣтъ ѡ(т)давѣтїє даѡчемѣ (Київ, 1625 *Кол. Апок.* 2 зв.).

АРХІЕПИСКОПЪ див. **АРХІЕПИСКОПЪ**.

АРЦИБИСКУПИЙ прикм. (який належить католицькому архієпископу) архієпископів: коли выє(ж)дчалъ [кроленичъ владиславъ] зє Львова, с камяницѣ а(р)цибискупѣи, сага(и)дѣчпы(и) в воро(т) стоялѣ, и поклонїлїє єму (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

АРЦИБИСКУПСТВО, АРЦИБИСКУПСТВО с. (сип. arcybiskupstwo) 1. (сан католицького архієпископа) архієпископство: на сѣмѣ головнѡмъ варшѣвскомъ... ѡуфѣленѡ тѣиє слова. Абы пѣѣ добра подавѣнѣа кролѣвского прелѡжѣнїєства костє(л)ного, яко арцибїскупствѣ бїскупствѣ. ипшїхъ всѣкихъ дѡбрѣ были даваны, не ипшїмъ однѡ рїмского костѣла клїрикомъ... вѣдлѣ стѡтоутѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 22 зв.).

2. (церковно-адміністративний округ, дієцезїя католицького архієпископа) архієпископство: В ти(и) же рокѣ лѣ на стѣи(и) Мїхалѣ, Арцибискупъ грохѡвски(и) на а(р)цибискупство вѣхалѣ до Львова (серед. XVII ст. *ЛЛ* 172); Тоєпжє сѣадзкї панѡвє братїя позвѡлили дарѡвати кѣ че(р)юны(х) и рыбѣ и хлѣба золо(т) єїє ксєндзу а(р)цибискупѡви... коли вѣеха(л) на на(!) а(р)цибискупство льѡвское (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 73 зв.).

АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИБИСКУПЪ, АРЦИ-

АСАВУЛА, АСАУЛА ч. І. Те саме, що асавуль у І знач.: Асаула козацький, війська Запорозького козацького, шляхетний Ігнатій Калиник Стрелницький побивъ былъ на добровольной дорозе,... помененого сознавающого (Луцьк, 1641 *АрхЮЗР* 3/І, 385); менгичане и передьменгичане... обрали себе... за асавулу Ангдрияна гайдука (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/ІV, 191).

2. Те саме, що асавуль у 3 знач.: Прокотъ Асавла (1649 *РЗВ* 441 зв.).

АСАВУЛЕЦЬ ч. Осавулець. Вл. п.: ва(с)ко асавуле(ц) (1649 *РЗВ* 26 зв.).

АСАВУЛЬ, АСАУЛЬ, ОСАВУЛЬ ч. (тур. *jesavul*) 1. (виборна адміністративно-військова посада) осавул, старшина: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацному и презнаменитому воиску Запорозькому ласка отъ Бога вседержителя... //... пехай будетъ на векн аминъ (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы Иванъ Петрижпцкій Гетманъ, Асавлюве, Полковники и все Войско его королевской Милости Запорозькое... згодне и единостайне просили... его милости... Петра Могилы... абы школы... перенести зезволилъ до Києва (Київ, 1632 *НВКРДА* II-І, 127); Веѣмъ вобецъ и ко(ж)дому зособна кому бы ѿ то(м) ведати належало По(л)ковнико(м) Со(т)нико(м) Асавуло(м)... рыцерству і козако(м)... до ведомо(с)ти доносимъ (Київ, 1648 *ЦНБ* II 22645); асавуль войсковый — заступник гетьмана: Де(м)ко асавѣ(л) во(й)сковы(й) (1649 *РЗВ* І); асавуль полковный — осавул (старшина) полку: Ва(с)ко Литвинѣ(ц)ко Асавѣ(л) По(л)ковы(й) (1649 *РЗВ* І).

2. (сторож міського магістрату) осавул: папъ Ангдрей Шимаповський... утяжѣливе освѣдчалъ се и протестовалъ на противъко... Мисковн Грицьковичови, Яцковн Куранковн буймистромъ... также Василевн Гученяти осавулови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/ІV, 486).

3. Вл. п.: Ва(с)ко Асавѣ(л) (1649 *РЗВ* 190); Ярема Асавѣ(л) (Там же, 199).

АСАУЛА див. **АСАВУЛА**.

АСЕКУРАЦИЯ, АСЕКУРАЦИЯ ж. (снт. *asekuracija*, слат. *assecuratio*) зобов'язання, гарантія: о

чомъ ширей а достаточней менованый привилей, диплом и иныише асескурации, на елекции и счасливой коронации пародови рускому не в унии будучому даные, мають (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* І/VI, 673); асескурацию на себе дати — взяти зобов'язання в чомусь, дати розписку на щось: па(ц) вассили(н)... еще оста(л) де рынито брацтва злотыхъ три(н)це(т) и еди(н)... на що и асескурацию... на себе да(л) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 25).

АСЕКУРОВАТИ, АСЪСЕКУРОВАТИ дієсл. недок. (снт. *asekurować*, слат. *assecurare*) (що) заповідати, гарантувати, забезпечувати: воцному пародови... рускому не в унии се пайдуючому позволиши и же не малъ быти народъ рускій такъ шляхетскій, яко и посполитое кождични, до иныного набожества себе непалежного потягавши и примушаный, дипломате и велью пишемъ асѣсескуровати (Луцьк, 1633 *АрхЮЗР* І/IV, 673); прозбою моею убогого не будетъ погоржати, але зъ... побожности хрестиянское ку спротагъ, тую помененую суму петнадецѣ писечей золотыхъ полекныхъ, по смерти цурки моее, до рукъ своихъ взыгати, на маестности своей асескуруетъ и тымъ спротагъ до вѣросту легихъ зуполныхъ... дотримаєт (Руда, 1646 *ПККДА* І-І, 84).

АСЕСОРСКИЙ, АСЪСЕСОРСКИЙ прикм. Ассесорський, судовий: Протестовали се тежъ за взятъемъ ведомости, же церковь в Камегилу Литовському... декретомъ его королевское милости асѣсесорскимъ на унию имъ присуженую, себе... узурпуюгъ (Луцьк, 1648 *АрхЮЗР* І/VI, 817); судъ асесорский див. **СУДЪ**.

АСЕСОРЪ ч. (лат. *assessor*) судово, службова особа, судовий засідатель: ассесоровѣ пѣши не чинячи декретѣ жа(д)ного взяли твою всю справу на реляцию пѣиѣ кгда тогды пере(л) нами... тая справа реферована была (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 199); мы господарь с папы радами паними... парадниишес, декрет ассесоров панихъ утвердили семо (Варшава, 1596 *ЗПТМ* XXXI-XXXII, 15).

АСЕСТАНЪ див. **АССИСТЕНТЪ**.

АСИГНАЦИЯ, АСИГНАЦИЯ, АССИГНАЦИЯ ж. (снт. *asygnacja*, лат. *assignatio*) письмове доручення про виплату пред'явникові певної суми

грошей з каси розпорядника або видачу відповідної кількості певних предметів: поменше панове жолнире, наехавши на добра вечные леитыны... не только кгвальтовне становиско правомъ заказаное, безъ асикгнации гетманское учинили собе и розные станции брали, вытягали, але тежъ пиияжшую станцию (Володимир, 1645 *АрхЮЗР* 3/1, 396); Теды // манифестапсь, постерегаючи целости своее... одберати готов и их мл. паном ротмистром, за асикгнацією... пана пулковника, селибы шго од даных его мл. манифестуючому пенезей пришло, отдават оное обецует и субмитуетсе (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 249-250).

АСИРІЙЧИКЪ *див.* **АССИРІЙЧИКЪ**.

АСИРЪЙЧИКЪ *див.* **АССИРІЙЧИКЪ**.

АСИСТЕНЦИЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ**.

АСКИТИСЪ *ч.* (*гр.* ἄσκησις) аскет: Скітні(к): Подвїжні(к), страдале(ц), бгомыслєць, обдїчїтельникъ, тоть которїйса цївїчить заветагїѣти стрїєти, ѡсоблїве, пїсарь в' Бгослѡвїи, аскитїєть зовєтєса (1627 *ЛБ* 114).

АСМА (*лат.* asthma, *гр.* ἄσμα) задуха, астма: кими(и) же то(и)чєгь и смѣне(и) со вкєдео(м) и с водою, и прїато хриплєтїє горланое вимєса а то є(ст) асма (XVI ст. *Травн.* 138).

АСПЕКТЪ *ч.* (*лат.* aspectus) положєннє планєти чї зїрок вїдносно Сонця у час народжєннє кого-небудь; погляд, певне рѡзумїннє чого-небудь: Вотїте, бы мѣль фаворѣ Зодїакѣ, В бѣгѣ дорѡчиномъ бы са тѣнїль з' зпакѣ, Бы вѣдлєгь его ходїла аспєкта: Кїжда Планєта (Львїв, 1642 *Бул.* 8); Кгды поглядїю на твои Аспєкты: // Бїрзо vysько оустѣпїлнєсь крокѣ; ѡ(т) мого зрокѣ (Там же, 9-9 зв.).

АСПЕСЪ *див.* **АСПИСЪ**.

АСПИДА *ж.* Те саме, що аспидъ¹ у I знач.: На аспидѣ и василїєска пастоупиши, и попереши лїва и змїа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 175 зв.); *Образно:* Паматозлѡбїє бѡвѣ(м) єсть аспида гнѣздїчаєса в' пїсѣ, и смертоноснїй їдѣ пѡсачїа (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 313); *У порїан.:* ми яко глѣхал аспида не слышїмь гласа х(с)ѡва (1489 *Чет.* 311 зв.).

АСПИДНЫЙ *прикм.* Дїявольськїй, гаспидськїй: ѡзми ипѡє аспид(и)пѡє злоблєнїє (1489 *Чет.*

274); Не явна ли рєчь якн(м) дхѡмь и якою мл(с)гѡло тѡє чїнїтгь, кгды(ж) на почїаткѣ якобы оукїзєтгь вывѡды и прїтагїєтгь до згѡды, а на остїткѣ ядѣ аспид(и)пѡго по(д) вѣтнїаи задержатїи не мѡгтгь, шго ср(и)цє з мѣслєю га(и)пѡ укопїлю, тѡє перѡ з рѣкою явно вказїлю (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.).

АСПИДОВЪ *прикм.* Змїїшнїй: Члїкѣ єстєсь, не выблїѡвїї ядѣ аспидѡвѡго: Члїкѣ єстєсь, не бѣдѣ же зкѣремъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 543).

АСПИДЪ¹, **АСПИДЪ** *ч.* (*гр.* ἄσπις, -ίδος) 1. Ог-руїна змїя, гадїна, гаспид, аспид: копїючи стѣдїно тотѣ стїгїи и чѣдѡвы(и) зїжтгь... оупкїєтгь ѡ(д) оужа Аспїда, котѡрїй бїрзо ядовїтгьмь єсть и пїколдїивымъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 6); *hurnale*, аспидѣ, змїї (1642 *ЛС* 222); Аспидѣ: Aspis (1650 *ЛК* 423); *У порїан.:* Лїбо угаїлоєа то ог тѣбѣ, Скарго, или не имѣєш вѣдомѡсти о том или как повод доброволїтгь, аки аспид глухїй, загыкаєт ушї, но єже не слышїати гласа ѡбаваѡцїх (1608-1609 *Винн. Зап.* 218); Такъ и шпїтїннїє прекослѡвїицї... абь безъ исправлєнїа и бл(с)вєнїа пїпѡгѡ... Книгѣ Цркѡвннхъ... не дрѣковїли: якѣ глухїх Аспиды оушїи своїи загыкаѡтгь, а язїкѣ на злѡєлѡвїє пѡшпїрїаѡтгь, їмже сѣдї(т) Глѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 6).

2. Мїфїчна ієтѡта, дракон: И за(с) дїа тѡго пєхорѡнїю ѡбу(в) носї(т), я(ко) да бє(з)пєчнє на змїю, скорпїю и всю силу вражїю пїєтупнї(т) и аспидѣ и василїєскѣ головѣ сокрѣпнї(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 234 зв.); дїаволѣ, котѡрїй тежѣ и Лвѡм' мєнѣтѣса, и Змїєм', и Скорпїєм', и Аспидѡм', и Василїєскѡм' (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 809).

3. *Переп.* (*про відступників від православ'я*) підступна, зла людина; пєгїдник, гаспид: Нєх вѣрѡкѣ тєрїє мїдрѡсти тєпєрѣ колєгѣ смѣтннхъ // Базїлїїнковѣ Оупїтєскїхъ, Аспидѡвѣ ѡкрѣтннхъ (Київ, 1632 *Євх.* 295-296).

Див. ще **АСПИДА**.

АСПИДЪ² *ч.* Те саме, що асписъ: grammatias, аспидѣ, камє(и) (1642 *ЛС* 214); *hurnale*, аспидѣ... камє(и) (Там же, 222).

АСПИСОВЫЙ *прикм.* Асписѡвїй, камєнь асписѡвїй *див.* **КАМЕНЬ**.

Див. ще **АСПИДЪ²**, **АСПИСЪ**.

АСНИСЬ, АСПЕСЬ, АСЫНСЬ ч. (гр. ἄσπλις) (назва дорогоцінного каменя) аспід, аспис: само те(ж) мѣ(с)то золото щирое подобно склу чи(с)тому а кругу(и)ты (!) муру мѣста ѿ(з)доблены всаки(м) камѣньє(м) дороги(м) пе(р)ши(и) кру(и)т а(с)пи(с) вторы(и) шаѡѣ(р) (XVI ст. КАЗ 659); асписъ зеле- ностю змѣняный, знаменуєть не смертел'ностъ стыхъ (Почаїв, 1618 Зерц. 70 зв.); И насадишь в него чюгире рады кіменѣ, в перпомъ радѣ бѣде камень сардіонъ... Во второмъ... аспесь (серед. XVII ст. Хрон. 105 зв.).

Див. ще **АСПИДЬ**², **КАМЕНЬ** (камень аспи- совый).

АСПІДЬ див. **АСПИДЬ**¹.

АСПРА ж. (гр. ἄσπρον, лат. asper) дрібна срібна монета: шю, ѿп тими рази напел бартыша... та нам брал ѿт него тоты выше писаніи пенези, пз злат вігрьски, але все по пз аспра (Гирлов, 1513-1515 Сост. ДВ 509)... да(ли) есмо н(м) деса(т) золоты(х)... на пиво... и грох(и) на два(д)цѣ(т) борапо(в) а бора(и) по пз аспри. (Ясен, 1565 ЛСБ 41); упоминался митро- полит... абы то, што патриархъ мешкаючи для по- священя его ставил у Вилигѣ, пятнадцат тысячѣй аспри, што чинит только полтретя ста галяровъ (Львів, 1605-1606 Перест. 29); в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѣвает — и аще не нмѣть аспри (бл. 1610 Виза. Посл. до Княг. 235); Гды ся абыѣмъ у него упомнелъ митрополитъ о пре- ложенєся доданя отцу патриарху 15 тысячѣй аспри, который ся презъ волоку собору, кволи нему учи- пеную, ставили, отъ... повѣдѣлъ ему, же "не аспри такъ много, але 15 тысячѣй червонныхъ золотыхъ... потребуютъ" (Київ, 1621 Кон. Пал. 1062).

АСПРНЫЙ прикм. Який стосується грошей, аспр: Аще же и тако аспрнымъ пуждамъ Святая гора подлегла (бл. 1610 Виза. Посл. до Княг. 235).

АССЕКУРАЦИЯ див. **АСЕКУРАЦИЯ**.

АСНИКІНАЦІЯ див. **АСИГНАЦІЯ**.

АСНИГОВАТИ, АСИГНОВАТИ дієсл. док. (сип. asugnować, слян. assignare) (щю кому) (від- пушити певну суму грошей для якоїсь мети) асп- нувати: тотъ же княжа его м(л) отыѣдъ моему на го(м) млыне ли(с)томъ сво(м) доброво(л)ны(м) сто

копъ гроше(и) лигровьскы(х) записа(л) и а(с)сикг- нова(л) (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1, 12, 31 зв.).

АССИРІЙЧИКЪ, АСИРІЙЧИКЪ, АССИРЪЙ- ЧИКЪ ч. Ассирієць: пайвынній капланъ ѡзіа и стар- пій людѣ... порідѣ такоую оучинилъ жебы по(д)да- лисѣ в рѣкы асирійчи(м) еслибы днѣй за пѣть бѣ- ратѣ(и)кѣ // не да(л) (поч. XVII ст. Проп. р. 158-158 зв.); Лѣтне спѣше Рѣвмивы... и полъ колѣна Манасѣи- на неприятели звитажили, Гды мѣли дерзновѣніе на Гда безъ трѣдности асирійчи(м) зъ персто змѣшалъ. Езекіа (Київ, 1625 МКСВ 128); Приплынѣ(т) // нъ галерахъ зъ влюхъ звитажать Асирѣйчики и збѣрѣтъ, єврейчики а на остѣтокъ и сѣми згинуть (серед. XVII ст. Хрон. 145-145 зв.).

АССИСТЕНТЪ, АСЕСТАНТЪ ч. (лат. assis- tens, assistantis) помічник, асистент: и для того тотъ Дѣмъ бѣдѣчи Кролевскою Просѣпѣю вчѣны(и), и зъ дрѣгн(м) равне собѣ Зацнымъ Дѣмомъ Цнѣхъ Ходке- вичѣ(в) пре(з) особѣ(и) к(ж) м(л): зповиновачоный, годѣтъ є(ст) Шлахѣтны(х) Слѣгъ, и Зацныхъ Ассистѣн- товъ: на которыхъ зъ Лѣски Бѣжи // в Домѣ томъ несходило, и теперъ несходитъ. (Київ, 1625 Кіз. Ходк. 4-5 перем.); кгда... по(д)даные поведовые споме- но(го) асе(с)та(и)та... на и(ме) Данило // Че(р)ка(с) Федо(р) Билы(и)... по вла(с)но(и) потребе своєи... для купе(и)я збожа на вла(с)ную потребу... мимо месте(ч)ко Не(с)чиро(в) яхали (!), теды в.м. са(м) с чѣля(л)ю своєю, по(т)ка(в)ши и(х)... незвыкло(го)... мыта изьяле(с) (Володимир, 1628 ТУ 281-282).

АССИСТЕНЦИЯ, АСИСТЕНЦИЯ, АССИС- ТЕНЦИЯ, АСЫСТЕНЦИЯ ж. (сип. asystencja, лат. assistentia) присутність: аггли на землю з пѣа зстоупоуютъ, жебы монархи своего рѣждество асыс- те(и)цьею своєю приоздобили (поч. XVII ст. Проп. р. 6); Писаны(и) то(т) позо(в)... в жалобѣ... папа Ми- колая Косако(в)ско(го)... ѿ ре(ч) в томъ по(з)ве... ѡписаную, то єсть по декрете во(л)ности и(с) аси(с)- те(и)ци не вложено в позо(в) в справѣ ѿ кѣва(л)- товное и бѣ(з)пра(и)ное изъ(т)є... мыта (Володимир. 1636 ТУ 304); которыхъ [сиро(т)] и сама поведовая сторона з бы(т)по(с)т)ю и а(с)систе(и)циєю татора припозыває(т), минорепитатѣ(м) ѡпымъ приписуючи и при(з)наваючи (Люблін, 1643 ДМВН 229); дагѣ

асистенции — спідчення правдивості чогось: А тут(о) не належить до граничєня, але до данья а(с)сєстє(п)ции (Люблин, 1643 ДМВІІ 228).

АСТРОЛАТРЪ ч. (гр. ἀστρο — зоря, λατρεω — служу за гронї) волхв: Я бїмъ тїжъ ѿ Астрола́тра(х) Крѡлєхъ промѡи(л), Нїцѡмъ ся ачкѡлє(к) зѡ вєлѡп и не гѡтѡви(л) (Львів, 1616 Бер. В. 77).

АСТРОЛОГЪ *див.* **АСТРОЛОГЪ**.

АСТРОЛОГІЯ, АСТРОЛОКІЯ ж. (*цєл.* астрологія, гр. ἀστρολογία) астрологія: Крѡлєвє погїи́ськїє оиочъ з себе дали: Презъ, тѡє же... Бѡ правдіи́ого познїли... Бѣгъ своѣй вєдїдїгъ Астрѡлѡкїи ѿ(т)мѣтїи́иши, Астрѡлѡкѡуи́, Бѡмїсѣланими оучи́иши (Львів, 1616 Бер. В. 79).

АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ, АСТРОЛОГЪ ч. (*цєл.* астрологъ, гр. ἀστρολόγος) ворожбиг на зоряхъ, астролог: Знїаки астрѡлѡгѡвє на рѡжєствѡ не(л)мѡжъ и пано(в) вєлїкы(х) прє(з) знаковъ и плаиє(т) позрѣна и звїздѣ ро(з)положѣна ѿ боудїще(м) ихъ вѣкоу и оучника(х) практикова(ти) або прє(д)оуиєнїа(ти) (поч. XVII ст. *Проп.* р. 253 зв.); Звїздѡслѡи́, или астрѡлѡгъ: практикаръ, такъ же: звїздѡрїцѣ, звїздѡрї. (1627 ЛБ 38); Астрѡлѡгъ бѣгъ слѣпий, в Зѡдїїа́цѣ знїєгъ И прєзъ то в рѣчахъ прии́ишихъ скѣгокт ѡскѣ(д)чїєгъ (Київ, 1632 Євх. 297);

астрѡном: ачкѡ(л)вєкъ на то(м) же ѡкняне ги́ппанѡвє, и по(р)гукѣ(л)чикѡвє, за ма(в)ритаи́єю... неїѣдомє перє(д) ты(и) люде(м) и а(с)трѡлѡго(м) та(к) же гѡкграфѡ(м) пы(с)пы и краи́иы налєзли прєва(ж)ны(м) жєкїлѡва(и)є(м) (1582 Кр. Сир. 26 зв.); Нїїдоаи́лєся на двѡрѣ єго и мѡвцы ѡному "Димѡсѡєнєсѡи рѡи́иы, и... рѡзлїчнїи любѡмудрїи... и математикѡвє и астрѡлогѡвє (Київ, 1621 Кол. Нал. 1136); Бѡ нѣкѡторыи маюгъ вѣдомѡсть ѡколо жнїѡлѡи́, якѡ фїлѡсѡфѡвє, дрѣгїи вѣдомѡсть Кѡмплѣксїи, якѡ лѣкарѡвє, пїиы ѿ тѣлахъ пѣ(с)ныхъ, якѡ Астрѡлѡгѡвє (Київ, 1625 Кол. Ом. 168).

АСТРОМЪ ч. Представник мїфїчної пародїї: астрѡмъ вѣ пїдїи соу(т), не маю(т) ни єдїиы(х) оуєгъ, не ядѣ(т), ани пїю(т), то(л)ко прє(з) по(с)дыхїи́ємъ // жївоу(т), а зъ хворѡбѣ закрїгѣ маюгъ. (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25-25 зв.).

АСТРОНОМІА, АСТРОНОМІЯ ж. (гр. ἀστρο-

νομία) астрономія: Астрѡнѡмїа вѣи́ггъ Бѣгѡи́, Нѣ(с)ныхъ (Київ, 1632 Євх. 297);

астрѡлогія: погы(м) прємоу(л)рѡстї єго, бо(з)ськѡє, и ѿ прии́иыхъ спрѣвахъ вѣдомѡсти єго, знаки пєи́иыє ѡдє(р)жїи́иши, а во(л)хвои́ ѡиы(х) чѣры, і астрѡнѡмїи, и впєлѣакого пїа(и)ського ча(р)пѡкнї(з)єтѡ тѣиъ вїгѣвє(ч) ѡбєрїиє(и)є вїдѣчи, єиє гѡрїи(м)єа пїжъ пє(р)иє бѣлъ показѣ(л) (Острог. 1607 Лѣк. 20).

АСТРОНОМСКИЙ *прикм.* Астрѡномїи́иши. ѡ мїлїа астрѡномєская *див.* **МІЛІЯ**.

АСТРОНОМЪ ч. (гр. ἀστρονόμος) астроном: Прѡтїиъ, чѡмоу вѣдаємо, же нѣкѡторыє тахѡдїиє астрѡнѡмѡвє (*на полях дописано звїздѡчє(т)иши.* — *Прим. ред.*) кнїгїи вїдали, показѣюи́ же єа то непѡтрѣбнє єтїю (Острог, 1598-1599 Апокр. 47 зв.); И то єа єтїю, якѡ ѡ томъ доводїлїи наи́и астрѡнѡмѡвє вѣписуюгъ (1603 Пш. 89); Звїздѡзакѡпнї(к): астрѡно(м) (1627 ЛБ 38); Щаслїви́иши єстї. на(л) ииыхъ, мѡгѣ рєчи ємѣлє, Астрѡнѡмъ, бѡ ѡнъ пѣрїи́иши познїлъ Бѣгъ в тѣлє (Київ, 1632 Євх. 297); а та(к) єа за доктѡра пѡєи(л) в шкѡлѣ, в пѣвѣа(х) звїздѣрєскихъ, а(ж) єа за знаменїтѡго астрѡнѡма бїгїи ѡєлїи(л) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

АСЪСЕКУРОВАТИ *див.* **АСЕКУРОВАТИ**.

АСЪСЕСОРСКИЙ *див.* **АСЕСОРСКИЙ**.

АСЫСТЕНЦЫЯ *див.* **АССИСТЕНЦИЯ**.

АТАМАНОВАЯ ж. Дружина атамана, атаманша: бѣлѣ у мєнє братъ мѡї єтѣ Каменки и ѡбєєтїлѣ єєи єго атаманѡвѡї сѡмѡї, бѡ сѡмѡго не бѣлѣю (Луцьк, 1609 АрхїОЗР 6/1, 360).

АТАМАНОВИЧЪ ч. Сын атамана, атаманєнко: на вѣрдє... пїиъ Семєтѣ Круиєви(ч) єтїи(л)... Данила Иванѡви́ча, атаманѡви́ча пѣдєєвєськѡго (Луцьк, 1592 ТУ 233); єтѣ тѣхъ євоѡлнїи́ковъ, кѡторыє атаманѡви́ча Иванѡвєськѡго на ємертѣ замѡрдѡвали... єкуєчїи́ю спрѣвѣдлїи́єстѣ учїи́иши (Житомир, 1618 АрхїОЗР 3/1, 233).

АТАМАНОВЪ, ОТАМАНОВЪ *прикм.* (*належний атаманѡвѡї*) атаманїи́: пѣ(и) мїкѡла(и) макарѡви(ч)... впа(д)иши в домъ ѡтамана... маєтїєстѣ... єго... // побрѣ(л) з пото(м) дє(и) вїбрѣ(в)иши має(т)и́єстѣ з дому ѡтаманѡвѡ хѡди(л) по сєлѡ... ѡ(т)бї-

ваючи замки в клітє(н) (Київ, 1590 *ЦДІА Леп.* 823, 1, 133, 73-73 зв.); Писаль и присылає до... замку господарського Житомирського... Остафей Стрыбыль... обтежлив жалуючи... на атаманова сына // ст. Красноборки, Аврама (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/1, 213-214).

АТАМАНСТВО с. (стан, обов'язки, звання *атаманів*) атаманство: кнл(з) Семє(н) его ѿ(т) ту(р) н(з)вє(л) и посади(л) его на Мамышове... и да(л) ему атама(н)ство, веле(л) к себе люди збирати (Черкаси, XVI ст. *ККПС* 77).

АТАМАНЬ, ВАТАМАНЬ, ОТАМАНЬ ч. (*турк.* *adaman*) 1. Старший у якій-небудь справі, атажок: отаман: сілєжний староста: Записати семи... ігумену Пустинському... отчизныи свои властныи не похожий люди на ния: отамана Василя Гридковича... а Огрохима Семеновича прозвище Курсея (Київ, 1507 *АрхЮЗР* 1/VI, 10); а в то(г) ча(с) при то(м) при на(с) были сторо(н)ни(н) люди на нма семє(н) кнл(п) члїк(т) мозы(р)ски(н)... а отама(н) выступо(н)ски(н) ... мн(н)ко (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); Жаловал намъ державца Каменецкий... ѿ том, штож... бодрни... Яко Патрікїевич з отаманом Глюфниким... пашавни моцно кпалгом на властныи домъ бодрниа его... пасынка... его, Яцка, збили и змюрдовали (Вільна, 1546 *AS* IV, 473); Мл(с)нцю бжїю... славе(т)ны(м) пїю(м) мєцано(м) и ѿпа(т)рны(м) пїю(м) ра(д)ца(м) пїю(м) бѣрнєстро(м) и... тивдію(м) и натамано(м) и вє(л)м) повєсуд(т) правосла(н)ны(м) хр(с)тіяно(м) по православи(н) живїци(м) (Стратин, 1565 *ЛСБ* 39, 1); а че(р)нцѣи домо(н)лялися абы на(л) тыми отамана своего поставили (Київ, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); вє(л)можно(с)т) вїпа... 8 семєта пє(т)ровско(г) атамана пининци озвїмос копѣ соро(к) пє(с)т)... забравши... на пожито(к) сво(н) обє(р)нути вєлє(л) сєп (Вінниця, 1605 *ЛШБ* 5, II 4051, 63 зв.-64); ѿ(д) всего прѣ(ч) ухоти(г) (!) мусє(л), цалє ховаючи здоро(н)є своє, зо(с)тави(н)ни мє(л) да(н)ны(н), и цыни, золото, которое ѿн... у атамана тамо(н)но(г) |о| забравши, на пожито(к) сво(н)... обє(р)нули (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 181); атаманъ тесельскій — старший над теселями: А которы(н) те(с)ла ново при(н)дєть зъ

сєла тогды маєть атаманъ тесельскомѣ сѣ оказати а гронѣ емѣ обѣсєтки дати (1552 *ОЛЗ* 176 зв.).

2. (*выборный або назначенный старшина у козацкому війську*) отаман: Гетманови, полковникомъ, сотникомъ, асавуломъ, атаманомъ и всему зацїо-му... войску Запорожскому ласка ѿ(т) Бога всєдєр-жителя... // ...пєхай будєть на вєки аминь (поч. XVII ст. *КЛ* 88-89); Мы, Григорей Савичъ Чорный, гетман, полковники, сотники, атаманы войска... Запорожского... всемъ вѣоєцѣ и каждому з особ-на... // вѣдомо чинимъ (Київ, 1630 *ЧНОПІІ* VIII-3, 9-10); Папомъ полковникомъ со(г)нико(м) атама-номъ... до вѣдомо(с)т)и подаємо пїж) допїю на(с) вѣдати же ро(з)нїє в справа(х) во(н)сковы(х) ѿ та(м)-нє кран захавши в мєстє... Нїжнє пєзвнча(н)нїє... пода(т)ки вїтягаю(т) (Ірклїє, 1650 *ЛЮНІІ* 238 II, 128, 69).

3. Вл. п.є. нѣ той суми пєчєтєй заставили сємо жонє моєй имєнє моє, отчїноє... люди на ймя: Пав-ла Отамана, Якимъ Малца, Ванца Подуяна (Панїв, 1554 *АрхЮЗР* 6/1, 32); у Пєвца Атамана — кожу(х), куплєны(н) за золоты(х)і тры готовыхъ грошє(н) (Володимир, 1628 *ТУ* 284); Семєн Атаманъ (1649 *РЗВ* 202).

АТАМАНЬЯ ж. зб. (*выборный старшина у козацкому війську*) отаманья: Я. Кривцовъ Коєнєкїй, на тогъ часѣ гетманъ, а мл сотникъ, атаманья... визнаєсємо тымъ листомъ пашимъ, нїжєсмь... немалосмы прикрєстєй и нїкодѣ его мїлєстїи... поделали (Володимир, 1593 *АрхЮЗР* 3/1, 54).

АТЕНІЗМЪ ч. (*фр.* *athéisme*) (*заперєчєня істув-антя Божї*) атеїзм: тежє нєкєторєє н до Жїдєвєст-ва, а н до атеїзму удєво(т)и и протїво самєму ма-єстєтовн Божєму блюзятї! (Вільна, 1599 *Лит.* 665).

АТЕНІСТА ч. (*гр. л.* *ateista*, *лат.* *atheista*) те саме, що атеїстєть: А пєжєтє єго мєновати вєтєдальєя, я повємъ, хто былъ: гєрєтїкѣ (спросный, торжаний, нїж) Арьїанїнїѣ, атеїстѣ (который нїкого // не верилъ и по єпїкурьєску живєть своѣ прєводилъ) (Вільна, 1599 *Лит.* 529-530).

АТЕНІСТЪ ч. (*гр.* *ἄθεος*) бєзбжїтїк, бєзвїрїтїк, атеїст: Были Арьїанъ, повокрєстєнцѣи, атеїстѣ и нїнє рєзныє гєрєтїкѣ, которє... всемъ пашимъ

епископомъ ради бы епискописе выдрали (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 324); Але где бы ся прыплю на печати и подпысы рукъ у того вашого шкрыпту погледети, напшу бы ся тамъ большей волъковъ, а нижъ овечокъ!... большей... атеистовъ, а нижъ правверъныхъ хрестиянъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 519).

Див. ще АТЕИСТА.

АТЕНТОВАТИ *дієсл. недок. (пол. atentować, лат. attentare)* 1. (кому) Бути присутнім при якійсь справі: При збо(л)по(и) шисѣ ѿ(т)давано посе(л)ства пре(з)... романа Стелетъкого (!) в справе задво(р)но(и) з ва(р)шавы ѿповидѣ(л) же при жегпащо ксе(п)дза подька(и)цлнрого для приязни горячо(и) двп(г)нення sprawy по(с)полито(и) рѣ(с)ко(и) абы еи ѣ кр̄ ате(и)това(л), ѿбеца(л) смѣ чал(м)ѣль а(и)кгѣ(р)скии фия(л)ъковѣ масти (Львів, 1617 *ЛСБ* 1043, 26 зв.).

2. (що) Пилыувати: П. Александре(р) Прокопони(ч) має(т) з мило(с)тивоп промоціи своєї гаконне схачки ате(и)товати и ѿбсылати... коллѣтами своимъ, абы пре(з) тые зхадзки и рады бѣдовалася межъ братиями завше згода и мило(с)ть (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

АТЕСТАЦИЯ, АТТЕСТАЦИЯ *ж. (пол. atestacja, лат. attestatio) (показання у суді або на допиті) свідчення:* погъ Колпытовский, который тогъ илюбъ давалъ и тепер присяг, и которого отца владыку до аттестации в той справе магъдатомъ на сеймъ позовано, которая в аренте естъ (Володимир, 1619 *АрхЮЗР* 8/III, 560); пѣть Микола(и) Япови(ч),... прихилияючисе до ате(с)тации урожогого его милости пѣна Па(в)ла Ободо(в)ского,... на доброво(л)ное перепу(с)чѣнѣ волю(в) ииже(и) менованы(х)... прися(г)ль (Володимир, 1636 *ТУ* 305).

2. (*офіційний підтверджений документ*) посвідчення, посвідка: тые речи суть даные,... которые речи княжа его милосг... будучи того месца старостою от теперешного названого... взял и на то аттестацию мою дал, которою перед судом продуковал (Володимир, 1621 *ЧИОП* XIV-2, 93); указалъ при томъ ате(с)тацию ѿбывателюи, воево(д)ства Кнѣзьского, папу Павълюи Дорогоста(и)скому, служащую (б.Вільшанки, 1639 *ККПС* 283); Леонгътый Залеский

Шыцкѣ, архимандрит Овѣруцкий ... для вписаня до книгъ... кгородскихъ луцкихъ подаль аттестацию с печатю и с подписомъ руки своее (Луцк, 1647 *КМПМ* II, 497).

АТИНЕНІЯ *ж. (пол. atynenię, лат. attinere)* усе, що належить до чогось: там же... владзу и зверхность якуюс себе над тым манастирем... хотѣи распостирати (!) и тым самымъ способом... убогихъ законпникъ з манастира... вытиспути, а на себе оный и тое селце з атинерциями (!) его неслупные привласчити (Луцк, 1635 *АрхЮЗР* I/VI, 698).

АТЛАСОВЫЙ, АТЪЛАСОВЫЙ, ГАТЛАСОВЫЙ, ГАТЪЛАСОВЫЙ, ОТЛАСОВЫЙ *прикм. (виготовлений з атласу) атласовий, атласний:* Сыну моему Григорию шата моя отласовая чорная, кунами подшита (Тороканів, 1555 *ЧИОП* V-3, 158); Шосты(и) ризы бѣлы(и) гатласовы(и) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); ризы 2 старые отласовые (Локачі, 1593 *АрхЮЗР* I/1, 366); росказалъ вым(с)е слугамъ... которые... менкапя его... пограбили а меновите... по(л)чмарокъ атласовы(и)... ле(т)пикъ чо(р)пы(и) (Київ, 1617 *ЦДІАЛ* 181, 2, 125, 2, 1 зв.); папи братовая... речи ниже менованые... выбрала, а меновите... пласчикъ гатъласовый вышпѣсний, рысями подшитый (Луцк, 1631 *АрхЮЗР* 8/III, 585); Колъдра Атласовая чертъюная кита(и)кою блакигъною по(д)шита (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104); кгва(л)то(и)не выдрагъ... шабе(л) добры(х) тры... матерачъ атъласовы(и) (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 193).

АТЛАСЪ, ГАТЛАСЪ, ОТЛАСЪ, ЯТЛАСЪ *ч. (тур. atlas, atlas, ар. atlas) (шовкова або панівтовкова тканина) атлас:* Отласъ гладкій на золоте черлѣный, крестъ и гербъ на немъ перловый (Київ, 1554 *КМІМ* I, дод. 9); кигтя ма(р)я... ѣ мене заставила... евангѣлие малое сребро(м) ѿпра(в)ное... ризы дрѣгне я(т)ласѣ жо(л)того з бу(р)на(т)пы(и) стихари два дякопские (Ковель, 1578 *ЖКК* I, 118); два ло(к)тѣ гатла(с)у чи(р)воного (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033, 1); тые хлопъ бѣтцкимъ албо муравскимъ ктермачкомъ ся покрывають, а мы предъ ся в гатласѣ... ходимо (1598 *Вин. Кн.* 105); у Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 194).

АТЛАНТЪ *ч. (гр. Ἀτλας) (про людину великої*

фізичної сили і міцної будови) (за ім'ям міфічного грецького велення 'Ατλας) атлант: Обачте такъ великого атланта раменами своими всю земли махиною гримающего, а тепе(р) по(д) та жаромъ грѣхо(в) наши(х) лежащего (поч. XVII ст. *Проп. р.* 181); Тобе южъ Мѣры мои полещаю, Ѡ(т) Ярослава которыи маю, Любо то славы: ты ихъ бѣдъ Атланта(м). Бѣдъ Адамѣнтоу (Київ, 1633 *Евфрон.* 308).

Див. ще АТЛІАСЪ.

АТЛІАСЪ ч. Те саме, що атлантъ: Але напшъ дѣжїи Атласъ тажарѣ, достънемѣлый Нѣбо поситъ зѣмное, вѣ працахъ педѣталый (Київ, 1632 *Євх.* 301).

АТО¹ спол. 1. (приєднувальний) (уживається для приєднання, що служить поясненням думки, висловленої в попередньому реченні) тож, тому, через те: Вспомнѣ тежъ и тоѣ, жѣмъ (ѡ)тхѡдачи ѡ(т) ва(с) добре тоѣ мѣсе ѡ(т)дѣмѣръ мѣжи иными абѡвѣ(м) дѣрами моими, атомъ вамъ и то дѣшнѣль, жѣмъ вѣ(м) за живота ѡ пастѣпны и Пѣстырѣ по собѣ промысли(л) (Київ, 1625 *Кон.Каз.* 32).

2. (пояснювальний) тобто: нехай всѣмъ неохѡтѣ — нѣко(м) // не бѣдегъ таж(к)о... ср(л)це каменное... скрѣпити и змакѣити, прикладѣючи слѣди и ср(л)ца до прикладѡмъ, вѣ тої матерїи плачливыхъ, ато зъ Мѣжѣи Сѡблїивыхъ, которыхъ вѣ корѡтѣ споминѣти... бѣдѣ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 9-10).

АТО² част. (оказіона) це: А трафи(т) ти са пер(д) пано(м) стоати, тогда сила вражїа не поппѣае(т) ти рѡвно погами стоати, але по(д)тыкае(т) та, да переплѣтае(ш) ногами... ато сила вражїа куди хоче(т) ногами твоими поворочае(т) для того, и(ж) власть в нога(х) твои(х) мае(т) и сама по(д) платою сѣди(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 235); для того ато слышнѣмо, же са таа ѡ(т)мѣна для прибитѣя яки(х)сѣ деслати днїи потребна стала (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 47 зв.); Ато маєте вѣ корѡтѣ зъ Стѣрогѡ Зѣкона приклады, якъ естѣ звычайнаа лѡбѣмъ... мїлаа речѣ па(д) дѣмѣрлыми плакаги (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 12);

(уживається у сполученні з прислівниками причини і способу дії для їх уточнення або підсилення) ото, ось: я(к)же ен [овцу] мае(т) стеречи ато та(к) бо пастѣ(х) тѣды ходи(т) оу гоустинѣ г(л)ѣ пасетъ и лѣсѣ а выганае(т) на поле жебы та(м) жа(д)наа не

зостала (к. XVI ст. УЄ N 31, 182); ато ты(м) виждѣ са та(к) стало, и(ж) тѣю сѣ(т) ѡ(т) гнилого па(з)дѣра, или паоучншы помыслъ свои(х)... оутка(л), для того і розодратисѣ скоро бѣ(з) пожитѣкѣ мѣсѣла (1599 *Виш. Кн.* 213).

АТОЖЪ спол. (приєднувальний) (приєднує до попереднього тексту зв'язані змістом речення) тому, отож: Так же и п спасение жадеи принести не может, если перпо себѣ на спасаемом фундаментѣ не поставит. Атожъ я бым и папу Юркови радил, доколѣ дышет, о своем спасении пилне постаратися (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); а себѣ и своего послушенства костела латынского людей за мудрых, // разумных и от всѣх лутчих быти славити, идаеш и чпши. Ато жѣ тѣ причины хворости, смерти, погибелии вѣчной, которыми твой костел латинский оболел, Скарго, перегороду учинили, иж тѣло латинское осятитися никако же не может... я тебѣ ознаймую (1608-1609 *Виш. Зач.* 221-222).

Див. ще ОТОЖЪ.

АТОЛИ спол. (стт. atoli) (протиставний) однак, проте: Але ижъ до оное стародавнее згоды, которая перьвѣй за единопѣва была изъ церкви Божой, своихъ ведемѡ! Атоли за то — таконое преслѣдоване терпимо, не отъ чужыхъ... але отъ своихъ... православныхъ хрестиянъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 115); Недочекѣвшисѣ нїякого росказѣна... вѣ... атоли, виждѣ, же са нѣмъ чѣстъ назначѣный дорѡги нѣнѣи приближае(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 20); Чем же забыл правдивое церкви восточное правдивую вѣру? Атоли не тая костела римского вѣра, але восточная ни и чем непремѣнна, непоручѣнна, чистая (1600-1601 *Виш. Кр. ота.* 185); Котѡрал [книга] промысломъ и стара(н)ѣмъ... Елисѣа Плетѣнѣцкого... до Корректѣры и Дрдѣрнѣ бѣвши подѣна, тепѣрѣ атоли доконче(н)е свое... одѣржала (Київ, 1625 *Кон. Апокр.* 4); атоли тогѣ жидѣ оныхъ людей неинѣльныхъ выдалѣ и сыновѣ своихъ заразы при нѣхъ, абы на кровь нѣхъ нѣгѣстикговали (!) послалѣ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 194).

АТРОПА ж. (гр. 'Ατροπος "незмінний"). Образно (про смерть): Безбѡжнаа лѣхеси и тысь его нѣгги Нехѡтѣла до конѣца статѣнѣ добити. Тырѣнскаа атро-

по, чомъсь прерѣла Клябѣкъ, ꙗкъ живота: яко бысть не знала Же памѣ много на его житѣлѣ залежалю (Вільна, 1620 *Лям. К.* 5).

АТТЕСТАЦІЯ *див.* АТЕСТАЦІЯ.

АТЬ¹, АТЬ *спол.* (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) **І.** (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) щоб: проспити его, ать ихъ не пушлеть воиъ, али ихъ пушлеть у сивнѣ (XVI ст. *ІЕ* 104); Сесе смѣ мовивъ памѣ, ать ся не пшмутите, чомѣ пшѣ собору зогнанъ будете (Там же, 206).

2. (приєднує підрядну частину менті до головної) щоб: Наврогся, наврогся, Сумашлянош, наврогся, ать на гебе смѣрю (поч. XVI ст. *Несп. п.* 55); Пуйдѣ на путь, и глухыхъ и бѣднихъ послудѣ ся, ать напоишѣ ся хыжа моя (XVI ст. *ІЕ* 168).

АТЬ² часті. І. (*казіона*) ось: Ать уже здороиъ есь, уже далє не согрѣпай (XVI ст. *ІЕ* 61); "Ать я вастъ посылаю, якѣ унѣ посередѣ вокуни." (Там же, 205); Побожн(и)ся Малашичѣ, Матѣи на тум, ожѣ коли Ге(и)дро хыжу купивъ оу Чи(р)ки, та Чи(р)ка гварилѣ Ге(и)дровѣ: а(т) де я тобѣ хыжу продалѣ без тои пшвы, що Чи(р) даровалѣ попа (Бенедикіицѣ, 1603 *ІЗУж.* XIV, 222).

2. (*спонукальна*) хаѣ, нехайѣ: велі ми привести конѣ, ать поедоу самѣ искази его (1489 *Чеп.* 194).

АТЬЛАСОВЫЙ *див.* АТЛАСОВИЙ.

АТЬ *див.* АТЬ¹.

АУТОРЬ *див.* АВТОРЬ.

АФЕКТАЦІЯ, АФЕКТАЦІЯ, АФЕКЪТАЦІЯ, АФФЕКТАЦІЯ, АФЪФЕКТАЦІЯ *ж. (лат. affectatio)* вимога, бажання, прохання: па(и) по(д)-коморѣ(и)... во(д)лу(г) афектацѣи по(з)яно(г) нака-за(и)ны во(д)лѣ(г) его афектацѣи присетѣ ѡпомѣ за(с) кѣ да(л)по(и) нкоде и (з)ишче(и)ю має(т)ности е(г) апелѣи допѣсти(л) (Луцѣк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 19 зп.); а потомѣ, недбаючи ничего на лнєть, папа намєстникѣ замѣку кнєского, презѣ, который панѣ намєстникѣ за афѣфектацѣю панєе Корсаковое... напоминалѣ... абыстє... панюю Корсаковую... зѣ двора... выпровадилѣ (Київ, 1633 *КМІМ* I, дол. 544); тєдѣ я таковою афектацѣю стороны поведоює на сторону ѡ(д)ложивѣи... тую справу

зо кєснѣ сє ефектомѣ... // ѡ(д)кладаю (Вильнан-ка, 1639 *ККНС* 228-229); на афектацѣю стороны ѡбохъ судѣ... тую справу до... уряду... для учинєня skutecznychъ границѣ межѣ добрами повода и де-дича тепєреннєго... на кѣругѣтѣ ѡдєсла(л) (Ісаїки, 1643 *ДМВІІ* 255); тєдѣ я, урядѣ, на афектацѣю сѣго, возного... придавѣны, тєє ѡпоєдагѣє до актѣ, записалємѣ (Луцѣк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 93).

АФЕКТОВАТИ, АФЕКТОВАТЬ, АФЕКЪТОВАТИ, АФФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКТОВАТИ, АФЪФЕКЪТОВАТИ *дієсл. недок. (лат. affectare)* (що, до чого) вимагати, домагатися, бажати, хотіти, прохати: доведавѣишєє тамѣ же в Корѣу о быт-ности... панєє воєводиноє Вилєпєское... звычайный поклѣнѣ оддавѣи и ѡную нахвѣднѣи, з // правомъ сѣиомѣ... афектовѣи, абы сѣи мѣлѣсти, яко належ-ному пастыровѣ, монастыри... ревнѣдовѣи... и до доброго порядку привести допустила (Луцѣк, 1633 *АрхІОЗР* 1/VI, 673-674); мєтрополита Кнє(в)ск(и)и пшнѣи в лн(с)гє сѣи(м) афѣфектоа(л)... абы(х) мѣ на сє(и)мко(х) воєво(д)єства Подо(л)єского воцѣ-тѣю... ѡпоєдѣи (Путѣтинѣ, 1636 *ЛСБ* 532); Зачнѣи поведѣє, реферувѣишєє до пє(р)ишѣи сѣи(х) рѣи(и)... афѣфектовѣи, абы и(х) м(л) панѣєє судѣи... до... // слухавѣи и(и)кѣицици прѣстѣ-пилѣ (Житомирщина, 1639 *ККНС* 197-198); маєтѣ, ипѣвая быти комѣпарѣици (!) в ѡ(д)по(и) жє справє и ктѣ ипѣишѣ маєтѣ афектовѣи, таковоє дѣиѣици(є)и (Київ, 1643 *ДМВІІ* 246); Внѣ(к) жє судѣ а(л)бо уря(д)... а дєфинициѣ сєпѣтєнѣициѣ по усыпанѣу копѣицѣи для сѣиє(р)жєнѣи... тѣхѣ жє грани(и) апє-лѣици сторѣиє афектуѣици до судѣ... допустѣици пошнѣишѣ єстѣ (Ісаїки, 1643 *ДМВІІ* 255); тудєжѣ за-разѣ афектоаѣ зѣиу о придагѣє з урядѣ // тогѣжѣ возного на занєсєнѣє по вышнєпоавѣиныхъ юрнє-дикциѣхъ (!) рѣициє дєзѣиѣициєиє кѣстєла сѣи(г)о... арєшѣту (Луцѣк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 158-159).

АФЕКТЬ, АФФЕКТЬ *ч. (слт. afekt, лат. affectio) І.* (*нервова збудженієсть, пристраєть*) афектѣ: бє(з)страєтѣє, пєтєрпѣиѣє, пє(з)нєволєиѣє ѡ(т) афєк(т)-то(в) (1596 *ЛЗ* 29); Такѣсѣ афѣфѣктомѣ сѣи(м) и по-жадѣиѣиєтамѣ пшѣиѣ быти єтанѣиѣлѣ (Вильна, 1620 *С.м. Каз.* 18 зп.); Страєть, прѣстраєтѣє: Порѣиєи(и)є

сердечное, афектъ (1627 *ЛБ* 122); ѡ(г)иць поєиѣтъ афекто(м) порѣдоны(и) почель тыкати братню и зпеважати (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40 зв.); Що оуже мѣиши; аффектъ оугасѣте, Сѣмыса зъ его вѣ дхѣ ѡ(г)родѣте (Львів, 1642 *Бум.* 10 зв.); Которые слова и нехуть се кѣды услышати и обачыли... въ себе афектъ злый и зягреный на выконанье злого учынкы маючи заразомъ се чеканомъ... зверху въ голову... ударили (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600).

2. Почуття: ѡное пахѣла ѿнафы, якъ са дає(т) знати з перши(х) кнѣгъ цр(с)кѣхъ, з такѣ(м) аф-фѣкто(м) милѣсти до пѣна мѣвити. (поч. XVII ст. *Проп. р.* 304 зв.); и всегѡ, аффѣкто(м) вѣгѣрды по-збѣвши оное достѣла: зъ чого и зѣвши, якъ зъ великого а прѣне неѡпацѡваного скѣрбѣ конте(и)-товѣтѣса... мѣени (Київ, 1625 *Кіз. Ходк.* 3 пенум.); Милѣстна абѡвѣмъ оускромлѣтъ аффектъ за-пѣишности (Київ, 1637 *УС Кал.* 67); та(к) рекѣ, въ всѣхъ са ѡберѣдѣи въ аффе(к)тъ неви(и)ности и зѣ-по(и)ности (серед. XVII ст. *Кас.* 90).

3. Нѣмѣр, бажання, думка, ставлення до когось: Бѣдете хотѣли здане своє зъ здане(м) людски(м) стѡсовати и на ро(з)сѣдо(к) припѣстѣти ты(х) ко-торие афекто(и) и прива(г) жадны(х) в то(м) не маю(т) (Острог, 1607 *ЛСБ* 410, I); Прино(и)и аф-фектъ въ мѣгъ кѣ ѡ(г)иѣ стѣмѣ добрый (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 8); и такъ тую роботу зрѡби(и)ши вс(р)ху ме-поканы(и) спосо(и)мъ досѣти афекто(и)мъ свѡи(и) учини(и)ши тую всю має(т)и(и)ст)... ѡ(г)и(и)провѣди(и) (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 208).

4. (вразення, спричинене кимось) ефект: А если бы са нѣкѡбры(и) з бра(т)ства для и(х) афѣктѣ не спѡдѡба(и)... тѣды они не маю(т) его сѣдѣти, агѣ справѡвати (Львів, 1603 *ЛСБ* 384); И аффе(к)тъ той Превѣлѣбности вѣишѡй стѡблѣишѡй, хотѣлѣ быти не тѣлько на сѣбѣ, въ яво падати, але и до нѣа вѣнесѣти (Львів, 1642 *Бум.* 3).

АФЕКЪТАЦІЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АФЕКЪТОВАНИЙ *прикм.* У знач. ім. с.р. афектъованос — те, чого домагаються; те, що вимагають: познання... // фаво(р) яко сусѣдови ѡбѣмѣзному и у нѣкоде прѡтѣстѣантѣнѣсѣ пока-

завѣиши, нѣгѣтерѣпопѡванос и афектъованос не толь-ко допусѣтѣиши, але... записати и прияти не хотѣли (Волюдимир, 1643 *ТУ* 323-324).

АФЕКЪТОВАТИ *див.* **АФЕКТОВАТИ.**

АФНИЦЯ *ж.* Назва конговиного каменя: вѣказа(и) сѣи годды габлѣицѣ плаѣтъ. злѡтые... М(с)ицѣ на дѣа-метѣицѣ. мѣрѣтъ на аматѣицѣ. мѣркоуѣи(и) на смѣраг-де... сѣтѣрѣи(и)сѣ. на афницѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69 зв.).

АФОРІЗМЪ *ч.* (*гр.* ᾠφορίσμος) короткѣи вѣсѣлѣи. афоризм: Книга таѣ Бгѡдѣхноѣишѣа моглѣ бы са сѣлѣише назѣвати Дѡкторѡмъ и Апѣкою на // хорѡбы дѣишѣ лиѡдѣскихъ: въ пен... знаѣдѣѡтѣа и тобѣ лѣкарѣ дѣишѣишѣи дѣишѣврачѣишѣи Афорѣзѣи (Львів, 1646 *Пол.* (Предѣѡва) 6-6 зв.).

АФРАКСИЙ *ч.* Назва конговиного каменя: liby-comes, афраксѣи(и) камень (1642 *ЛС* 254).

АФРИКАНЕ *мн.* (*житѣли Африки*) африкѣи: бѡгѣи африканѣ, арабѡвѣ, мавритѣи... ча(с)то се та(и) ѡ тѣхъ краишѣи заходѣише якъ теплѣе, вѣка(с)ише и богѣтѣе ѡбѣгаю(и) (1582 *Кр. Сир.* 31 зв.).

АФТЕНЦІКЪ *див.* **АВТЕНЦІКЪ.**

АФФЕКТАЦІЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АФФЕКТОВАТИ *див.* **АФЕКТОВАТИ.**

АФФЕКТЪ *див.* **АФЕКТЪ.**

АФЪФЕКТАЦІЯ *див.* **АФЕКТАЦИЯ.**

АХАТИСЪ *ч.* (*гр.* ᾠχατης) (*коштовний каменѣ*) агѣт: в перѣномъ рѣде бѣде каменѣ сѣрдѣишѣ... Во вторѡмъ афѣракѣсѣ, сѣфѣрѣ и аспѣсѣ. В третѣмъ лѣгѣиѣишѣи и ахѣишѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 105 зв.); Ахѣишѣ каменѣ. Achates (1650 *ЛК* 423).

Див. ще **КАМЕНЬ** (каменѣ агѣтѡишѣ).

АХИЛЛЕСЪ (*гр.* ᾠχιλλεύς) *ірон.* (*про сѣишѡу людѣи*) ахѣилѣс: Не прѡ(д)кѣи(и)тѣи тоуѣи, кѣрѣи(и)кѣи ахѣи(и)лѣсѣи, нѣи онѣи лѡсѣишѣи Герѣдѣлѣсѣи. ѡгѣ-ро(ж)скѣи бѡгѣи(и)мъ, пла(и)и(и)мъ застѣпѣи(и)тѣи, кѡтѣишѣи въ Саѣро(и)мѣи(и)тѣи(и)сѣи, с крѡ(и)ишѣи ро(и)ишѣи(и)тѣи (Острог, 1612 *Па з. Остр.* Ч. 2).

АХТАНКЪ *див.* **ОХТОНХЪ.**

АХТЕ, АХЪТЕ *виз.* 1. Те саме, що ахъ у 1 знач.: ѡфѣ: а(х), ахѣ, або бѣдѣ, нестѡи тежѣ (1627 *ЛБ* 142).

2. Те саме, що ахъ у 2 знач.: а потѡмъ самѣи рекѣи: "Ахѣи мѣи, ахѣи мѣи. Людѣи зѡвѣи(и)тѣи, же

владыка попа втопилъ!" (Луцьк, 1598 *АрхІОЗР* 1/VI, 238).

Див. ще АГЪ.

АХЪ *виз. 1.* (уживається при вираженні співчуття, смутку, жалю, страху) ах: А прото... церковь. Восточная набоженства Греческого и Руского... (ахъ, нестысь!) черезъ, часть долгий иъ неякой розни и въ росколе веры светое... одъ единости светое Римское церкви хвеелася, которое единости отцеве наши... видети ждали (Вільна, 1599 *Лит.* 959); Знаменованіа Междометіа свѣтъ различна... Жалѣюцаго: якъ агъ / ахъ... Плачуцаго: якъ охъ. ѿ ѿ ѿ (Єв'є, 1619 *См. Грам.* 194); Пѣлины дома, оулицы, болно охъ Стогнана, Ахъ, ахъ, всюдѣ по Стежкахъ: Црквыи стѣны. Бы мѣвити оумѣли, плакали бѣ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 8); ѿфъ: а(х), ахте, або бѣда, нестой тежъ (1627 *ЛБ* 142); ѿ смѣтѣ, ѿ болѣзни, ахъ що мѣви(т) маю (Львів, 1631 *Волк.* 13 зв.); Не оустала Побожность и сталость оу Вѣрѣ. Хоть пренаслѣдованье ах терпиш без мѣрѣ ѿ прѣзвѣиши Народе (Венеція, 1641 *Лиф.* 22).

2. (уживається при вираженні досади, незадоволення, докору) ах: Все, ахъ мѣѣ, мѣрностю ея мѣрностѣи ставѣтъ: и вса пѣмпа того свѣта я(к) дѣмъ щѣзѣтъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 2); И Каіѣфанъ зъ. Аннашемъ до него речъ правяг. Щобы зачѣ былъ, смѣле ся Пана пытаюгъ: И поличюкъ му, ахъ мѣѣ ахъ, вытинают (Львів, 1630 *Траг. п.* 163).

3. (уживається при вираженні зітхання, полегшення) ах: Южъ естъ весѣлье, ахъ дѣсытъ стогна(н)а! Прѣгъ нарека(н)а (Київ, 1633 *Евфрон.* 307).

4. (уживається при вираженні пражнення до чогось) ах, ой: Pusty mne, Štefane, sko u ja v Dunaj, v Dnnaj hluboky, Achi kdo (!) mē doplynet, jeho ja budu (1571 *П. про воев.* 416).

5. (уживається в ролі підсилювальної частки, переважно перед звертанням) ой: И жадное рыпѣрство, ѿ насъ не естъ та(к) слѣвно, Якъ запорѣзокѣ, и непрѣателюмъ страшно. Скѣтко(м) самымъ, ахъ Бѣе, не дай дознавѣти, Безъ нѣхъ, якъ мѣбого войска легло, дѣсытъ знати (Київ, 1622 *Сак. В.* 49 зв.); Свѣтлости веселая, ах, гдес ся подѣла? (Перн. пол. XVII ст. *Рез.* 174).

Див. ще АГЪ, АХТЕ.

АЧАМСКИЙ *прикм.* Те саме, що аджамский: А к тому кожу(х) барани(н) ачамский(и), шпы(к) черлены(и) лиси(и) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 90).

АЧЫ, АЧЬЫ *спол.* (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної): якцо б, коли б: маюш надѣю же непрѣятѣлѣ правды божои и шѣи потѣхи не ѿ(д)несѣ(т) ачѣ бы(м) был а са(м) того собѣ зыш(л) абы(м) быиш та(м) ѿ Бѣмъ дѣста ко дѣсто(м) глѣлати могъ и в ты(х) справа(х) ся розмѣиш(л) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); Dila toho nie znaiu szto maiu czynity Aczbych iszczy chotył z toiu doczku żyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2).

АЧЕЙ, АЧЕ *част. 1.* (модальна) може, можливо, ачей: поча(л) есми скорбѣти и тѣжитѣ... а мысли собѣ самъ ачей боудѣ што // помыслюмъ монѣмъ изгрѣшнѣ (1489 *Чет.* 49-49 зв.); а ѿшъ ѿпѣнѣдаюш рѣклѣ смѣу глѣ пѣхай ещѣ тогъ рѣкъ ажъ ѿкопаѣо ѿколо еи и ѿсыпѣо глѣбѣмъ ачей пѣ(к) оуроди(т) плѣдѣ (1556-1561 *ПЕ* 280); пѣгли, залѣ(д)нѣ ачей (1596 *ЛЗ* 61); Пытаю тебѣ тебе рѣгателя пмѣи, чи(м) ты лѣпниш(и) ѿгъ хлѣпа... тлѣнѣи или аче(и) ты ѿгъ камѣне // ѿгѣса(и) и не маснѣ кнѣпо(к) и слѣдѣ хлѣ(п)екого в собѣ, ѿзна(и)ми ми! (1598 *Вит. Кн.* 286 зв.-287); оушѣ гадашъ, ажъ ачей понесѣтъ егѣ у купѣлѣ (XVI ст. *ПЕ* 61); Нѣгли: либѣ, ѿй, подѣбѣшъ, спѣтъ, залѣдѣѣ, ачей, пѣнѣ, прѣстѣ, ѿ, пѣгли и: малѣ не (1627 *ЛБ* 72); А такъ возлюбѣмо портѣица на бѣдра пѣиш и поврѣзы на шѣи пѣиш а вѣде(м) до цѣра Израильского, ачей жиѣю зостаѣи(т) дѣиш пѣиш (серѣд. XVII ст. *Хрон.* 314).

2. (обмежувальна) тільки, лише, виключно: Ведже скоро по той росправѣ, тебѣ я зас без мѣнка на до того старѣства моего в скокъ ехат мѣнѣ и ачем на тогъ часъ самъ зѣхал (Свитязь, 1560 *АС* VII, 59); ачемъ того лнѣтѣ, записѣ, который есми мѣла ѿгъ небожника кнѣза Конперского на тоѣ дожиѣнѣе свое... панѣмъ ѿпѣкѣномъ не ѿтдаѣа (Мельні, 1571 *АС* VII, 392).

АЧКОЛВЕБЫ, АЧЬКОЛВЕБЫ *спол.* (спт. асכולwieby) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну час-

нишу до головної) якщо б: И ачъколвѣбы, въ пѣвѣдомости сего Нашого листу, который листъ съ капцелярии Нашое нѣхъ выполъ, абы есте [себе] во всемъ къ нимъ водлѣ теперешнего росказаия Нашого заховаши и пикоторое трудностъ къ томъ нмѣ не задавали (Краків, 1537 РЕА I, 122); ачъколвѣбы на тотъ часъ, покибы ѿ томъ зломъ вмысли царя Перекопского ведомостъ... не было, в которѣюбы сторонѣ онъ нти мел, гетманъ нашъ великій до васъ и писалъ, ажбы есте къ немѣ... тагнѣли, выбы на тотъ часъ рѣшенѣ сѣоего з Волины не поехали (Краків, 1538 AS IV, 156).

АЧКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕК, АЧКОЛЪВЕК, АЧЪКОЛВЕК, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧЪКОЛЪВЕКЪ, АЧЪКОЛВЕКЪ, АЧКОЛВЕ, АЧКОЛЪВЕ (стн. *aczkolwiek, aczkolwie*) **I. присл.** Припаймѣи, у всякому разѣ: а(ч)ко(л)вѣ(к) того мо(л)ча(л) ча(с) пѣзавѣ(л) для ты(х) при(ч)и(л) и(ж) семи бы(л) ма(л) (Володимир, 1544 ЛПБ 103, 22/1d, 2032, 4 зв.); Ачъколвѣкъ Книга таа покии годнаа ѿ сщѣпствѣ, яко за напредѣгѣишоую и напожигѣчѣгѣишоую... боудѣи признаа (Львів, 1614 Кн. о св. 444); Ачъколвѣкъ во вѣхъ прѣпныхъ... роздѣлахъ, малюбачны были на правду отступникова... вшеляко си потоптали (Київ, 1621 Кон. Пал. 706); Повишности за сѣ сщѣпчѣскѣѣ, ачъколвѣкъ сѣтъ пѣзвѣчѣныѣ, особливѣ едина(к) овыѣ, абы црковѣ ратовалѣ особливими мѣгѣвами (Львів, 1646 Нам. 3 зв.).

II. спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує допустову частину до головної) хоч, незважаючи на те, що: Ачъколвѣ первой господарь... далъ на поводъ и присагѣ подданнымъ своимъ, Смѣдинцомъ, ѿдиакѣжъ казалъ имъ водлѣ статѣѣ права земского... // ...присагѣ чинити (Шайно, 1538 AS IV, 175-176); Ачъколвѣкъ одна служба Божая, але иначей се ѿправуеѣ въ Рымѣ, иначей въ Мѣдыолягѣ (Вильна, 1595 Ун. гр. 215); Котры(х) то тагѣ рѣчѣи, ачъколвѣ(к) я самъ видѣлъ Впакъже щомъ ѿ(г) ни(х) слышѣ(л) тое(м) оповидѣлъ (Львів, 1616 Бер. В. 77); Ачъколвѣкъ схисма, то естѣ отщепенство, естѣ рѣчь сама черезъ себе обридлаа, зъ обридлѣхъ едиакъ автора еи справѣ и мезерного живота обридливѣна бывати зникла (Київ, 1621 Кон. Пал. 731); Смерть твоя ачъколвѣкъ живогѣ памѣ

справила. Впакъ же и жалю пѣкъ смутныхъ набавила (Львів, 1630 Траг. п. 168);

(у сполуч. и ачъколвѣкъ, ачъколвѣ) хоча: И ачъколвѣкъ первой того люди наши, Смѣдинцы... княза Василя... намъ были ѿжаловали и ѿ забранѣ земель и лововъ нашихъ на него повѣдили... мы з ласки нашѣе при тѣхъ вѣсѣхъ земляхъ... его самого и потомковъ его на вѣчныи часы зоставѣмъ (Краків, 1538 AS IV, 171); и а(ч)ко(л)вѣ на(м) до того до всего ничого але прѣс(л) ся того жалуе(м) и(ж) тыи звычайн хрѣ(с)тия(н)-скии ѿ(г) пѣка вѣста(в)лѣтѣи су(г) ѿпущѣны (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); И ачъколвѣкъ вѣѣмъ патриархомъ або рачѣи вѣѣмъ епископомъ // единакѣ отъ церкви... пѣкловане естѣ злѣчено, одно бовѣмъ изъ церкви... естѣ епископство (Київ, 1621 Кон. Пал. 718-719).

АЧТИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує допустову частину до головної) хоч, незважаючи на те, що: а(ч)ти ѿ(п) завѣе напоминае(т) на(с) пѣсмо(м) стѣ(м)... але мы того пѣзавѣо сѣбѣ не маемо и не чоуимо са в тоу(м) долѣгѣ, жебы(х)мо его заплатили (к. XVI ст. УЕ N 31, 156 зв.); ачѣи много кля(д)угѣ поло(т)на на него и су(к)на але голимъ е(сѣ) доброти и оучи(п)ковѣ стѣ(х) (Там же, 211 зв.).

Див. ще **АЧЪ I**.

АЧЪ I, АЧ, АЧЪ спол. (зв'язує речення) (зв'язує частини складного речення) **I.** (приєднує допустову підрядну частину до головної) хоч, незважаючи на те, що: пили, танцювали, цихо, было, ачѣ се слыше Мышка бѣгтовалъ (1564 AS VI, 245); ино ачѣ вѣдѣли есмо надъ ворота и на кганку двѣвора Заборолеского людей не мало стоячы... одиоужъ пану Василю ни(х)то отозватися и до него выйти и воротъ ѿтворити не хотѣли (Луцьк, 1565 АрхІОЗР 8/VI, 165); Судъ намъ апеляции ачѣ допустилъ, але въ декретѣ много рѣчѣи намъ потѣребныхъ и в суду показанныхъ, не ведаемъ, чи увѣсь вѣрядъ, чили пакъ панъ писаръ, албо подписокъ не докладѣл (Луцьк, 1583 АрхІОЗР 8/III, 411); Который [вожѣ] ачѣ бѣдѣи з нами в еднѣсти и зъгоде, прѣвое мѣстѣе засѣда(л), але потомъ ѣ гыль ѣгольстѣлѣ и разѣшпрѣлѣ (Острог, 1587 С.м. К.л. 18); В ефнѣпѣи е(сѣ) жрѣдло чирвопѣное, которое если са сконшѣуеѣ смакоу жѣдного не даѣтъ, ачѣ

с(ст) само бързо смаковитое (поч. XVII ст. *Проп. р.* 173 зв.); Васильї Великій, ачѣ въ мнѣгнѣхъ... // мѣтвѣхъ ѿ оусѣпнѣхъ споминѣетъ, але назпѣчнѣй и паповѣжнѣй въ литѣргїи своѣй (Київ, 1625 *Кон. Ом.* 150-151); ачѣ и(х) та(м) не мнѣго вышло едию тыи которїи вѣрнїи (пол. XVII ст. *УЄ* N 91, 28).

2. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо, коли: Ино ачѣ есмо тамъ подданымъ нашимъ люди поотдавали, а работы городовое и мостовое никому есмо не отпускали, а такъ ажѣ бы еси и городъ и мосты всени людемъ... робилъ погому, какъ и передъ, тымъ бывало (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); Мы то обачивши, иж папове сѣди... зможе своѣй досыг не чинили, найпервей до Шайна не приехали с нами тоє минути справовати и ач справивши сами, не до нас прислали, а з нас то знали и сами сѣ проч розехали (Ковель, 1539 *AS* IV, 182); которы(и) [Игнатїи] а(ч) на побыва(н)є и погоще(н)є... до ме(с)га миле(н)ского бы(л)и приеха(л)и ни(ж)ли бе(з) бл҃го-слове(н)ства нїпо(г) пасты(р)ского... пры и(х) м(л)и зоста(ти) не важылся (Вільна, 1592 *ЛСБ* 192); Огъ которого // покою Христа Господа ачѣ некоторые утекають, а до того сѣ мизерного свѣта привязують, розумѣючи, яко бы на кѣмъ зѣ шми тріпати мѣлѣ (1603 *Пши.* 98-99).

3. (*приєднує підрядну частину причини до головної*) бо, оскільки: рачли Его Милость намовлати с паны радами Их Милостью и бачечи так великѣю своколног и непослѣпелѣстю кѣ правѣ и розказано господарскомѣ, ач писал вымовляючисѣ и берѣчи на помоч себе статѣг права посполитого, же не позвои позван (Кшншин, 1554 *AS* VI, 164); тутъ... насѣ слухи доходятъ, немилостиве и неласкаве насѣ слугѣ и богомольцовѣ своихъ вспомянати рачнїи, - ачѣ не дїиѣ, за такими непевными повиннами, такого мнѣшаня о насѣ быти (Вільна, 1599 *Лши.* 627); ванѣ костель если въ болнїихъ речахъ поткнулъ и спотыкается, далеко латїѣй у меннїихъ, ачѣ и гѣперенїя квестїя не менна естѣ пернїихъ (1603 *Пши.* 54); въ Презанїи Дѣмъ В(н) М(л)и впровадїти оумѣсливши, ачѣ вправѣдѣ напро(д) прїстолюбїи гакъ самого того, Стїго яко и высѣкостѣ Б҃гослѣвїи егѣ высѣе выхвалити (Київ, 1623 *МКСВ* 81).

Див. ще **АЧГН**.

АЧЬ² част. (*видільна*) (*виділяє один із членів речення за ознакою допустовості*) хочѣ: Якожѣ тыхъ повн(и) ачѣ, непра(в)дївыхъ, але некодливыхъ ѿ ва(с)теперь по(л)ны оуни всѣды (Острог, 1587 *См. Кл.* 4 зв.); Кгдѣ та Ясєе Велиможный Пїе пїанѣ выгає(м), И мы то(г) дїръ, а(ч)и цѣпный на плїдѣ выстаюлємѣ (Київ, 1633 *Евфрон.* 309).

АЩЕ спол. (*цсл. аще*) (*зв'язує речення*) (*з'єднує частини складнопідрядного речення*) 1. (*приєднує умовну підрядну частину до головної*) якщо: аще бы ты былъ ѿ(т) добрѣ родителю, поведѣ(л)и бы еси на(м)и оца свое(г)и мѣрь (1489 *Чен.* 3 зв.); аще и грѣшнїи еси не ѿ(г)чанса (Заблудів, 1568 *УЄ* N 552, 4); Аще кто любн(т)и мя слово мое заховаетъ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); аще кто возноситѣ сѣ, смирнїтъ сѣ (XVI ст. *ПС* 4); аще будетъ чистѣ, ѿ(т) всѣхъ шпѣ недостоїныхъ, такого намѣ... Еп(с)копомѣ ставнїи оу еп(с)кпы, и въ всѣкій Стѣпень сїщенства (Львів, 1614 *Вил. соб.* 9); "Инок, аще не отбѣгнет ѿ челоуѣк и не вселнѣся в пустыню, не только не имѣетъ что притупити ѿ добродѣтелей, але еше ни единое страсти не свободен и не имѣетъ мѣста, гдѣ добродѣтель вселнїи... доколѣ перныхъ страстныхъ образов не нетрыет, и не изгладит" (1615-1616 *Вши. Поз. мисл.* 241); Аще престаннїтъсѣ братѣ... въ обїтели, да бываєтъ слѣжба на третїи, на деватїи, на сорочїи (Київ, 1625 *Кон. Ом.* 157); И не вѣмѣ камо сѣкрїюса Прє(д) величїество(м) Б҃га мое(г)и, или гдѣ побѣгнѣ ѿ(т) лица твое(г): Аще вѣзмїдѣ на Нѣбо (Чернїгів, 1646 *Перло* 69);

(у сполуч. **а ще бо, аще же, а ще, а пакъ аще, и аще, и иже аще, если бо аще**) якщо ж, а якщо: Аще бо хто верже камень на высоту, мнѣше не-беєную збнїкїти красоту всемирного солнїа ясного свѣтїла, на самого егѣ падетъ тѣя сила (к. XVI ст. *Укр. п.* 72); Аще же кто и до конѣца быгѣ не можетъ, ино абы приобщнїтелємъ альбо участнїкомѣ сѣ быгѣ могѣ (Вільна, 1599 *Лши.* 577); А аще кого ошнїи знайдѣтъ тамѣ 8 тоє прѣдреченное мѣсто, а ошнїи да имаюи имъ вѣдѣти сѣе (!), что ошнїи бѣдѣтъ имати при сѣбѣ (1576 *МЭФ* 94); а па(к) аще сѣ кто покдєн(т)и не неплыни(т)и наше даанїє, а то(г)и такоуи да имає(т)и

дати *ѡ(г)ѡѣг*, на страшиах судиши (Сучава, 1514 *Сост. ДВ* 327); и аще что маєте друкъ нового киръ, іоане красѡ(в)скѣи посыла(и)те къ на(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1 зв.); И нже аще изволитъ причетникъ, отъ напкого снѣгъгліга бывати, сему ни отъ когоже никакоже возбранену быти (Вільна, 1599 *Ант.* 551); жєлаа с ни(ми) вѣгды сѧ знахо(ди)ти и если бо аще и не плѣтїю, по вѣроу любовїю и дхѡ(м) всег(д)а с(с)мѣ сѧ ни(ми) (1598 *Вин. Кн.* 309 зв.).

2. (приєднує допустову підрядну частину до головної) хоч: Сподобилъ оубо насъ аще и напоследѣдокъ лѣтомъ, Познати вѣлю свою сѧ бл҃гимъ ѡ(т)-вѣтомъ (Острог, 1581 *См. В.* 7); аще великій людъ естъ, ведї ихъ до воды а тамъ ихъ досвѣдчѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 177).

3. (приєднує з'ясувальну підрядну частину до головної) чи: Людї, приходѣчи до на(с) пыгалин, аще сѣтѣ(и)ни(и) патріа(р)ха бл҃(с)венне на бра(г)етю лво(и)ское присла(л) (Львів, 1590 *ЛПБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

Див. ще АЦЕБЫ, АЦЕЛИ.

АЦЕБЫ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує умовну підрядну частину до головної) якщо б: мѡлосѧ за ни(х) быти по Паймѣ ацебы в чєсо(м) на православїи пострадати мѣли, жєлаа с ни(ми) вѣгды сѧ знахо(ди)ти... и... вѣроу любовїю и дхѡ(м) всег(д)а с(с)мѣ сѧ ни(ми) (1598 *Вин. кн.* 309 зв.); аще бы кто єще на то(м) вїкладѣ не прєставѣлѣ, привєдѣ и знаменї(т)них, Исїдора сѧго (Київ, 1621 *Кон. Пал.* (Льв.) 30).

Див. ще АЦЕ, АЦЕЛИ.

АЦЕЛИ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення, приєднує підрядну умовну частину до головної) якщо ж, коли ж: Аще ли сѧхранїте, блаженї будете; аще ли прєступитє или в нераденїє обернєте, то и самї узрїте и отпѣтъ даєте пред Богомъ вѣ день судный (Перемишль, 1563 *АрхїОЗР* 1/VI, 52); Аще ли цр҃ко(и) прєслѣднє(т), Да бѣлє(т) ти яко язы(и)ни(к) и мыта(р), Сирѣ(ч) яко погани(и) и явно грѣ(ш)ни(к) (Львів, 1609 *ЛСБ* 423); Аще ли и тебѣ пужда настѡнт от борєння плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебєсных, к нимъ же намъ бранѣ гонза, и с сими калугери, аще не монцїю и Дмитра занєсти ты же свою дупу и монцї занєси (бл. 1610 *Вин. Посл. до Княз.* 1356);

(у сполуч. и аще ли) і якщо ж, і коли ж: И аще ли у старѡмъ законѣ венцї тѣє отъ злата и сребра... и просто все церковнѡє начїне почитано и покланїємъ было и свято звано, то... все исполненїє хрїстїянское таїности церковныя свято пѣти, честь і поклоняніє воздавати (Супрасельський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 55).

Див. ще АЦЕ, АЦЕБЫ.

АФЕНЧІКИ мп. Те саме, що афінати: звикли афенчіки бїли // чинїти, абы дѣтѡкъ своїхъ способно(ст) довгѣлоу лѣтѣй зрозумѣли, и ихъ до цїю-ты и до оучїности заправїли (поч. XVII ст. *Проп.* р. 240-240 зв.).

АФИНАНІ мп. (мешканці Афін) афіняни: ово-ло(с), в афїна(и) вѣжи(т) сѧ мѣди(и) (1627 *ЛБ* 182).

Див. ще АФЕНЧІКИ.